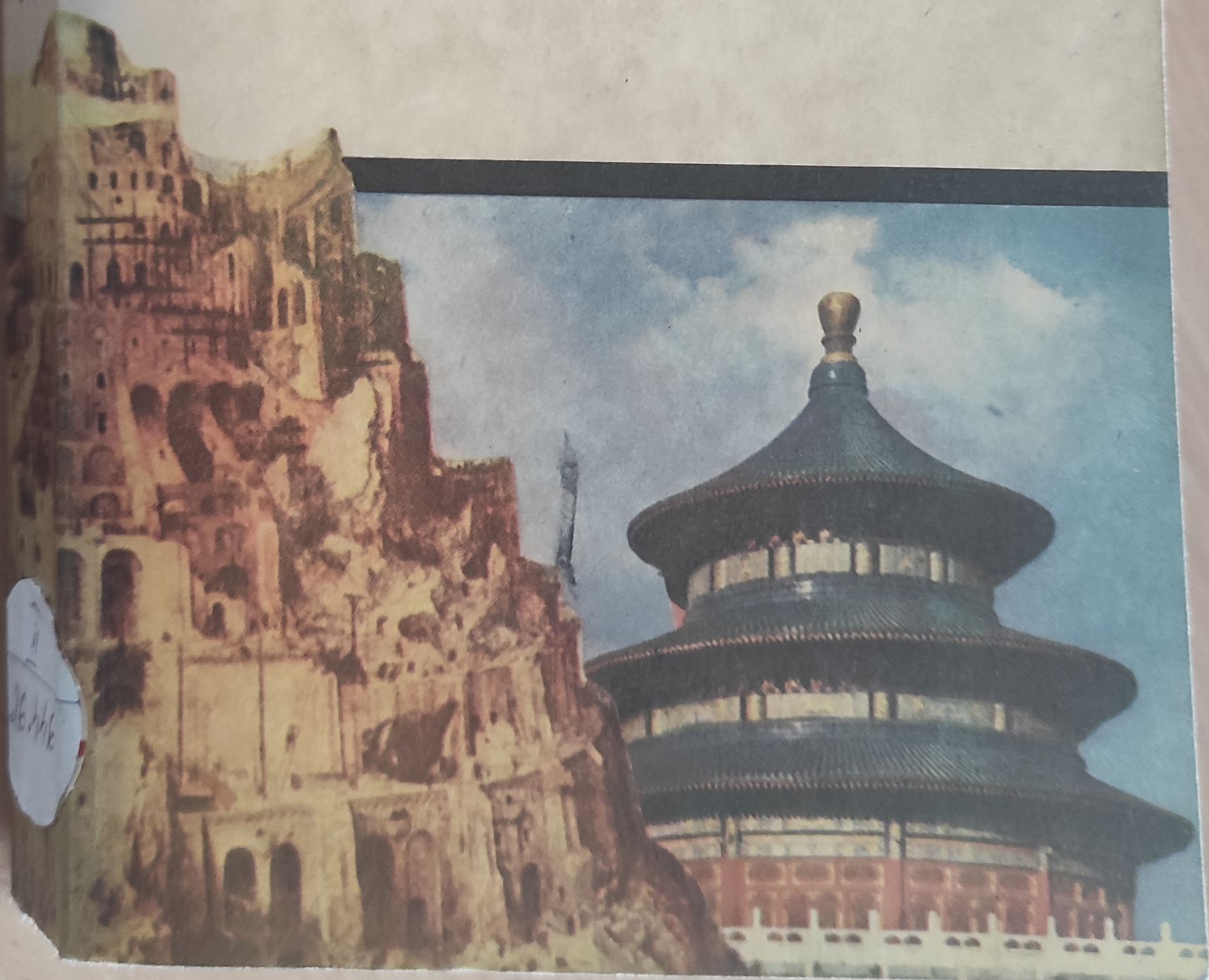
ioan grigorescu

al cincilea punct cardinal

SPECTACOLUL LUMII

***

IOAN GRIGORESCU AL CINCILEA PUNCT CARDINAL SPECTACOLUL LUMII

IOAN GRIGORESCU

Spectacolul lumii

***

Al cincilea punct cardinal

RESTITUIRE

Crezusem cîndva că mă voi putea statornici. Că acea nevoie de drumeţie care mai înainte mi se părea vitală, acea insaţiabilă foame de spaţii, de mişcare, de confruntare cu lumea, nelinişţea ce mă devora atunci cînd un nou drum mi se deschidea înaintea paşilor se potoliseră. Că, în sfîrşit, mă puteam lega de masa mea de lucru, că voi scoate manuscrisele îngălbenite de timp, lăsate la „dospit“, şi că nu mă voi mai „irosi“. M-am înşelat. Cred că am o „vocaţie“ a călătoriei. Altfel, ce este acel resort ascuns care mă smulge din sedentarism şi mă face să renunţ la îngîndurata contemplare a trecerii redîndu-mă realei mele naturi de trecător ? Umblu pe căi „bătute“, dar asta mi se pare a fi adevăratul mister al drumurilor, ele duc întotdeauna către necunoscut sau către revedere şi istoria şi prezentul lor se confundă cu extraordinara şi neasemuit de frumoasa poveste a înstăpînirii omului asupra planetei. De la firava potecă a primilor paşi într-o natură virgină, la scobiturile adînci săpate în blocurile de piatră ale drumurilor Histriei şi ale Pompeiului de către roţile carelor antice ; de la scara pisicii căţărată pe Pamir — Acoperişul lumii — şi prin văile de gheaţă ale Himalaiei, la străvechiul şi enigmaticul drum al mătăsii presărat cu basme orientale şi fire de borangic ; de la calea de piatră care lega Ulpia Traiana de Porolissum, prin Apulum, Potaissa şi Napoca, la autostrăzile de azi puse să străbată de-a lungul şi

de-a latul continentele Terrei — fiecare drum este o legendă, o mînă întinsă între oameni, un simbol. Sînt în lume milioane de kilometri de drumuri şi cînd ne gîndim că atît de puţine putem străbate ni se pare că săvîrşim, fără să vrem, o trădare a naturii umane. Căci drumuri care duc nicăieri, nu există. Planeta pare cuprinsă în pînza unui păianjen constructor care ţese în piatră şi în asfalt, iar drumurile, drepte sau întortocheate, nu duc omenirea decît către ea însăşi.

Mă doare drumul părăginit, retina îmi este zgîriată de rănile din trupul lui. Cel ce măsoară lungimea drumurilor este primul cuceritor de spaţii, popasul lui nu este decît o răsuflare în neobosita chemare către înainte, fîntîna cu apă limpede de la răscruce — o oază de linişte şi o binecuvîntare dată celor ce merg. Încotro ? Timpul n-are răbdare, daţi-mi răgaz să adăst, căci o înţeleaptă vorbă a gorjenilor noştri spune : „Cînd e să vină greul peste tine, ori îndemni să-l întîmpini, ori adăşti să te-ajungă“... Am ieşit întotdeauna în întîmpinarea greului, la drumul mare al istoriei, şi n-am adăstat să ne-ajungă, iar greul nu ne-a ajuns niciodată decît trecător. Un poet glăsuia : „Doar pe cei firavi, doar pe ei să meargă printre flori, lăsaţi-i. E drumu-acesta pentru ei ; pe cel spinos îl bat bărbaţii...“

Dar oricît ne-ar seduce ipostaza metaforică a drumului pe care îl asemuim adeseori înseşi vieţii — oare nu tot noi spunem : „nu-i greu să-ţi găseşti drumul, greu e doar să te menţii pe el“ ? — inima mea tresaltă de fiecare dată cînd mi se deschide înaintea paşilor sub forma lui cea mai banală : aceea care ne poartă de la o aşezare la alta, de la o lume la alta. Devorat de viteza automobilului, legănat de înaintarea molcomă a carului cu boi, măsurat cu pasul pe sub umbra în ciorchini a salcîmilor înfloriţi sau pe covoarele de polen scuturat de pe ramurile teilor beţi de aromă, drumul duce şi aduce, drumul urcă şi coboară, dar mai ales el dezvăluie omul, de-

oarece nu există examen mai sever al omeniei decît drumul spre oameni.

Asociem tot mai mult drumul cu şoseaua, cu autostrada, cu marile schimbătoare de direcţii pe care arterele rutiere le înnoadă pe pieptul planetei ca pe nişte funde orgolioase, părăsim fără nostalgii drumeagul şi uliţa cu bineţe între trecătorii necunoscuţi, ne înconjurăm cu avertizoare, cu semnalizatoare, cu semafoare şi interdicţii, cu săgeţi trase din vopsea albă, cu dungi continue şi întrerupte, cu „zebre“ culcate pe la răspîntii...

Dar marile artere rutiere sînt cartea de vizită a dezvoltării unei ţări şi vorba românului : „Vrednicia omului se vede după starea drumului din bătătura casei“ se poate aplica şi la dimensiunile şi capacitatea morală a unei întregi civilizaţii.

Sub cupola de la „International Road Federation“ care întruneşte 81 de ţări membre în scopul sprijinirii cercetărilor ştiinţifice în domeniul construcţiilor de drumuri, mijlocind schimbul de experienţe tehnice şi de informaţii, un imens glob pămîntesc se roteşte în jurul axei sale adăugîndu-şi continuu peste continente, traiectoria celor mai noi căi rutiere ale civilizaţiei contemporane. Transamazonianul brazilian, marile proiecte ale arterelor rutiere africane — Transafricanul de la Mombasy la Lagos, Transsaharianul de la Dakar la Fort Lany —, drumurile viitoare ale subcontinentului indian, toate visele drumeţilor de cale lungă se încrucişează aici cu ceea ce a fost cîndva proiect şi a devenit realitate : Autostrada del Sole, şoselele suspendate ale Tokio-ului, marele bulevard de centură parizian, arterele din nordul Olandei, Transcaucazianul sovietic, Transfăgărăşanul românesc...

Mă plec cu închinăciune în faţa celor ce croiesc şi taie drumuri. Ei deprind lumea cu mişcarea, şi opera lor nu înseamnă doar căile de-a lungul şi de-a latul Terrei, ci înseşi aripile noastre fără de care visul drumeţiei nu s-ar izbîndi niciodată. Cînd us-

catul globului le va fi tuturor accesibil, xenofobia va fi scoasă din dicționare. Cînd drumurile vor sparge barierele inaccesibilului, sfidînd autoclaustrarea și sedentarismul, oamenii vor învăța reala dimensiune a spațiului și a comunicării. Aud un claxon de mașină... un fluierat de tren... un muget de vapor... un motor de avion gata de decolare... De ce v-ați oprit ? Ridicați piatra din drum și umblați !

EGEICE

- UREChEA
- VISUL LUI PERIANDRU
- ÎNDOIALA
- PRIZONIERUL DAC
- ATENA PRIVINDU-SE DE PE LIKAVIT
- AGORA
- NAVA CARE REFUZĂ SĂ SE SCUFUNDE
- COLOANELE PARTENONULUI SE ÎNTÎLNESC ÎN SLĂVI
- CREPUSCULUL ZEILOR
- ATHOS — UN OLIMP ROMÂNESC
- LA MIEZUL ZILEI A CĂZUT O STEA
- UN IMENS AMFITEATRU
- PROMETEU
- TUCIDIDE PUNE BAZELE VIITOROLOGIEI
- UN ACCIDENT DE PARCURS
- LACRIMA AFRODITEI

Sînt ca un purice pierdut într-o ureche. Ca o furnică rătăcită pe un evantai. Singur, într-un amfiteatru antic, pustiu, mă întreb unde s-au dus actorii și spectatorii ? Undeva, peste munţii Argolidei, își așterne culcuș soarele, desfăcînd pe cerul egeic cearceafuri de purpură. Gradenele de piatră sură deschid acolade suprapuse, strîngînd în îmbrăţişarea lor semicercul unei scene cu lespezile şlefuite ca ale unui altar pe care s-ar fi adus milioane de ofrande.

De pe pieptul muntelui în care s-a scobit amfiteatrul coboară, pulverizîndu-se lent, o fostă pădure mistuită de foc. O capră rătăcită paşte cu osîrdie smocurile de iarbă rară dintre blocurile de piatră, insensibilă la sacrilegiul pe care-l comite lăsînd să se rostogolească în urma ei, pe scena pustie, un pumn de alice negre. Mă fascinează pădurea aceea calcinată, ca părul pîrlit de pe pieptul unui uriaş, pe care muntele sur a împins-o către ultimele gradene ale amfiteatrului. Cînd a ars ? Cine a aprins-o ? A zărit oare vreun om spectacolul acela, demn de încîntarea ochilor lui Nero, ori doar caprele s-au înfiorat de el ? Măsor arcurile de cerc ale gradenelor luînd pe tălpi pulberea pietrei şlefuită de vînturi. Aştept să văd dînd năvală pe marile vomitorii turmele de turişti, dar ceasul tîrziu i-a izgonit pe toţi, pînă la unul. Şi rătăcesc în urechea de piatră spre care soarele ţinteşte cu suliţele blînde ale asfinţitului.

Argolida este leagănul templelor doriene, şi poate şi cel al primului amfiteatru al Greciei antice — acest imens evantai de piatră încastrat în monticul. Teatrul de la

Epidaur. Cuvîntul grec „drama" înseamnă acţiune, adică exteriorizarea unei stări de spirit, enunţul acesteia din dorinţa de a o comunica altora, nu în intimitate, ci în public, ca pe un mesaj colectiv implicat în existenţa retrospectivă sau de perspectivă a obştelor. Dar, pentru a deveni dramatică, acţiunea avea nevoie de dialog, de confruntarea conflictuală a opiniilor, de ciocnirea cît mai impresionantă, cît mai spectaculoasă între sentimente şi între interese. Se năştea astfel spectacolul, iar acesta cerea cadru scenic şi public spectator.

E greu de spus unde, în lumea Eladei antice, a apărut primul teatru cu scenă, cu interpreţi şi cu public. El a avut mai întîi forma careului, şi doar nevoia îmbunătăţirii acusticii i-a rotunjit colţurile ridicîndu-i gradenele în trepte suprapuse, tot mai desfăcute, după imaginea urechii exterioare a omului. O „ureche" pentru zece, pentru cincisprezece mii de perechi de urechi capabile să înregistreze nu numai strigătul, ci şi şoapta rostită jos, în pragul ei, pe scena semicirculară.

Două mii trei sute de ani numără acest teatru din inima Argolidei. El a găzduit epoca de aur a tragediei antice greceşti a cărei strălucire venea din acea inegalabilă tripletă a dramaturgiei eline dinaintea erei noastre: Eschil, Sofocle şi Euripide. Pe atunci, actorii purtau măşti menite să dea o expresie determinantă rolului interpretat, măşti groteşti făcute astfel nu numai pentru a sublinia caracterul unui personaj, ci şi pentru a mări forţa de penetraţie a vocilor în urechile auditoriului. De aici gurile măştilor ca nişte pîlnii de porta-voce.

Pentru a cîştiga în statură, pentru a părea mai veridic legaţi de lumea zeilor sau a eroilor cărora aparţineau personajele interpretate de ei, actorii purtau sandale cu tălpi groase din lemn de tei ori de plută, capabile să-i înalţe cu o palmă-două de la pămînt. Din aceeaşi necesitate de a da personajelor amploare şi somptuozitate, coafurile şi costumele lor erau astfel desenate şi confecţionate, încît să permită umplerea pieptilor, a umerilor, a spetelor cu cîlţi sau cu lînă, actorii căpătînd astfel staturi şi înfăţişări cu adevărat impresionante. Înainte de toate teatrul trebuia să convingă, fie şi prin înfiorare, şi să emoţioneze. Să amplifice pînă la dimensiunile suprarealului trăsăturile

esențiale ale personajelor, și să le facă mesajul auzit peste mulțimi. Iar pentru ca nici o șoaptă să nu se irosească în fața unei asistențe frenetice, tumultoase, copleșită de fascinația uluitoarelor spectacole, constructorii antichității au supus legile acusticii, făcînd din aceste imense urechi de piatră organul de auz de cea mai înaltă fidelitate. Amplificarea sunetelor venea din însăși tainicile legi ale construcțiilor de gen. Teatrele care au dăinuit peste veacuri au fost acelea în care omul de pe ultima gradenă putea distinge cu ușurință vocile interpreților aflați la o distanță de unde transmiterea sunetelor nu putea să pară decît un miracol.

A rămas, apoi, doar timpul — unic spectator al scenei amuțite.

A fost strigăt, a fost chemare, a fost țipăt, a fost vaier, a fost șoaptă, a fost suspin și apoi a fost tăcere. Cînd lumea care a creat aceste capadopere s-a prăbușit, n-a mai rămas să le asculte lenta pieire decît inexorabila scurgere a timpului. „Panta rhei !“ — spuneau grecii antici. Totu-i trecător. Dar tot ei dădeau replica propriei maxime prin cel dintîi aforism hipocratic tradus de latini prin locuțiunea : „Arta e lungă, viața scurtă“. A dăinuit arta. Timpul a căutat să astupe marea ureche de piatră, s-o înfunde, s-o asurzească, dar tocmai scurta și trecătoarea viață a oamenilor a rezistat. Ei, descendenții înaintașilor care au înălțat astfel de altare artei au fost cei ce s-au întors peste milenii acolo unde s-a auzit cîndva, de mult, bătaia inimii Thaliei acoperită de țărîna uitării. Au dezvelit-o și i-au redat viața. Și marea ureche de piatră de la Epidaur, pentru cincisprezece mii de perechi de urechi, ascultă șoapta înfiorată a altor oameni și a altor măști, întrebîndu-se : „Panta rhei“ ?

*
* *

Corintul punctează pe harta Greciei o cetate antică, un canal celebru și un oraș modern, strămutat de pe vechea lui vatră chinuită de cutremure într-un loc mai propice desfășurării sale urbanistice și tradiționalei lui vocații maritime. Este mărul lui Adam din gîtul de piatră

ce leagă Atica de Peloponez, puntea dintre două lumi, istmul dintre două golfuri, trecătoarea tăiată de oameni între două mări. Pe cocoașa lui de piatră sură s-a edificat în vremuri de demult unul dintre cele mai strălucitoare orașe ale Greciei antice, rivalul Atenei și al Spartei. El este vatra civilizației care a ridicat un nou ordin în arhitectură, și tot el este urma tăișului de paloș pus să deschidă în stîncă drum navigatorilor.

După severul ordin doric, după sobrul ordin ionic, avea să apară pe la sfîrșitul celui de al patrulea veac înaintea erei noastre exuberantul ordin corintic. Ionienii, stăpîni pe coasta occidentală a Asiei Minor și peste insulele din Marea Egee, iar dorienii stăpîni peste Peloponez inventaseră coloana ca element ornamental și ca pivot de susținere a noilor lor edificii. Între aceste două lumi aparținînd aceleiași familii se afla Corintul cu istmul lui ce impunea tăierea unui canal pentru ca mările să-și poată amesteca apele. Și astfel, Corintul inventa o coloană lichidă, de ape azurii, orizontală, și o coloană de marmură, verticală, cu capitelul împodobit cu frunze de acantă.

Strămoșii grecilor de azi au fost pionierii navigațiilor îndepărtate, stăpîni peste Mediterana pînă sub „Coloanele lui Herakles" — Gibraltarul —, și tot ei au fost ultimii pămînteni care au văzut Atlantida. Ce mult trebuie să îi fi durut însă faptul că în propria lor patrie, din cauza acelui istm stîncos de numai șase kilometri lungime, dintre Atica și Peloponez, trebuiau să ocolească cu corăbiile lor cale de peste șase sute de kilometri ca să ajungă aproape de unde-au plecat, la numai o goană de cal pe uscat ! Mai exact, șase kilometri și trei sute de metri. Atît. Mai puțin de a șaptea parte din cursa Maratonului. Asta, în pragul cetății dintre mări care nu perfecționa doar coloana, dîndu-i suplețe și exuberanță, ci inventa trirema — ambarcațiune cu pînze și cu trei rînduri de rame — cea mai temută corabie de război a lumii antice.

Așezat la jumătatea drumului dintre Asia Mică și Italia, Corintul era predestinat a fi puntea de legătură între lumea balcano-carpatică și cea egeică. El a bătut monedă proprie încercînd să stabilească unități de măsură și greutăți acceptate de întreaga negutătorime, din nordul Mării Negre pînă în sudul Mediteranei. Aici s-a aflat fabulosul

oraș în care Alexandru Macedon convocase cîndva, înaintea expediției lui asupra Babilonului, toate cetățile Eladei, de la Istria pînă la Agrigento, pentru a pregăti cu ajutorul lor sfidarea adresată Orientului. Acel oraș de răscruce unde civilizațiile își dădeau întîlnire aducînd, ca într-un inepuizabil creuzet, tot ceea ce fiecare parte a lumii mediteraneene reușise să creeze mai bun, mai mîndru, mai puternic și mai înaripat de vise. Geto-dacii îi aduceau pe Apolo și pe Dionisos, ciprioții pe Afrodita, sicilienii pe Hypnos și Thanatos, maghrebienii veneau cu grădina Hesperidelor unde se rumeneau merele de aur... Era epoca în care Grecia antică își căuta o capitală culturală și Corintul nutrea ambiția de a rivaliza cu Atena. Din confruntarea aceasta avea să cîștige orașul zeiței Pallas, dar Corintul își va urma, cu cele două porturi ale sale, aflate de o parte și de alta a istmului, destinul de placă turnantă pentru marile schimbări economice și culturale dintre lumi. Herodot vedea în el fereastra spre lume a unei Elade debarasată de șovinism local, de discriminări rasiale ori naționale, loc ideal pentru evoluția de mai tîrziu a pluralității noroadelor egeice. Liberalizarea meseriilor, deschiderea de spirit spre tot ceea ce lumea exterioară putea împrumuta Corintului făcea din acesta locul de unde aveau să țîșnească ideile federalizării orașelor-cetăți de mai tîrziu, cînd noțiunea de patrie abia se năștea, implicînd apartenența la o glie comună, la o entitate istorică, lingvistică, economică și ideatică...

Cetatea a murit, dar i-a supraviețuit coloana care-i poartă numele. Cu toate acestea imaginea emblematică a așezării este dată de coloanele dorice ale templului închinat lui Apolo, zeul soarelui și al luminii, cel căruia i s-a închinat cea mai veche construcție greacă din Corint. Dar aici n-au edificat numai constructorii Eladei. Sub templele în ruină zac urmele altor civilizații, datînd din paleolitic și neolitic, din epoca bronzului, pînă la venirea în acest colț de lume a primelor triburi pelasgiene. Aici istoria are vîrstă și actul ei de naștere a fost scris cu mii și mii de ani în urmă. Gloria a venit însă tîrziu, cînd Corintul și-a întins sucursalele din Tomis pînă în Siracuza. Ea a fost adusă de știința dominării vastelor spații maritime și nu este deloc întîmplător faptul că primul constructor de

nave european, care și-a lăsat numele în scriptele de piatră ale epocii, a fost un corintian, Aminocles, cel ce, cu mai bine de două mii șase sute de ani în urmă, a lansat la apă corăbiile pentru negutătorii din insula Samos. Și coloana corintică își are un creator al ei, dar puțini îi mai știu numele. Este arhitectul Calimac, care a trăit acum douăzeci și patru de veacuri, nebănuind longevitatea creației sale.

Un singur lucru nu i-a fost acestui fabulos oraș pe măsura puterilor sale : să izbîndească visul temerarului Periandru — acela de a tăia un canal în gîtul de piatră al istmului, capabil să lege golful Saronic de golful Corintic, făcînd mările să-și amestece apele. Un vis sublim, cutezător, cum omenirea a știut să nutrească de cînd și-a luat în gestiune conștientă planeta. Dar un vis prea frumos pentru a putea fi realizat atunci cînd nu era viață de om care să nu cunoască două războaie. L-a încercat și Cezar, după ce, în 146 înaintea erei noastre, Roma cucerise Grecia antică, și l-a mai încercat Nero, zis și Tiberius Claudius Drusus Germanicus, asasinul mamei sale Agrippina, tiranul-poet incendiator al Romei care, vrînd să-și lege numele de izbîndirea visului lui Periandru, a dat la o parte cu o lopată de aur fragilul strat de pămînt ce ascundea duritatea stîncii corintice. Un alt împărat al Romei, Vespasian, a adus aici șase mii de prizonieri din Iudeea și i-a pus să scobească în stîncă pînă cînd și-au împrăștiat oasele pe zgîrietura prea temerarului vis...

Au mai încercat și alții. Dar visul lui Periandru părea cu neputință de izbîndit. Pentru evitarea ocolului de șase sute de kilometri, corăbiile erau ridicate pe țărm și trase cu funiile, pe bile de lemn ce se rostogoleau sub chila lor, pînă la cealaltă mare. Ce răscolitoare imagine trebuie să fi oferit acest punct al planetei unde corăbiile se tîrau pe uscat ca niște greoaie țestoase cuprinse de o patetică și gîfîitoare alunecare pe un tărîm ce nu le aparținea ! Poseidon nu putea fi decît mînios văzîndu-și corăbiile smulse unei mări și trimise alteia de către bipezii aceia care în larg îi tocau crestele valurilor cu vîslele lor, punînd vele în fața palmelor lui Eol, iar aici se înhămau la edec vîrînd sub ambarcațiunile lor trunchiuri întregi de cedri ! Lîngă

satul grecesc de azi, Posidonia, se mai pot vedea urmele vechiului „diolkos“ — calea de uscat a corăbiilor.

Visul lui Periandru a dăinuit două milenii și jumătate. S-a împlinit în 1981 un secol de cînd stră-strănepoții celor de demult au trasat linia actualului canal, pe care l-au terminat după doisprezece ani de trudă, în 1893. O rectilinie tăiată în piatră, lungă de 6342 de metri, lată de 23 și adîncă de 8 metri — ceea ce permite trecerea navelor cu un deplasament de șase mii de tone. De pe podurile suspendate peste acest vis, navele se văd ca într-un defileu cu pereții oblici pe care facerea lumii și-a lăsat amprentele geologice.

Privesc spintecătura ca de paloș care a despărțit pămînturile unind mările, și mă întreb ce s-ar fi întîmplat cu periplul lui Ulise, dacă visul corintienilor s-ar fi izbîndit încă de pe vremea lui Agamemnon ? Cît de minunată e opera omului pe acest pămînt atunci cînd el se comportă în natură nu ca în templu, nici ca în „codru“, ci așa cum trebuie să se comporte într-un atelier ! Tunelul de sub Canalul Mînecii n-a fost scobit, deși epoca noastră este înmiit mai puternică decît cea a străbunilor noștri. Ce ne-am fi făcut dacă cei dinaintea noastră nu ar fi săpat canalul de Suez sau pe cel din Panama ? Și cîte nu mai sînt de făcut pe această planetă pentru ca ea să poarte însemnele unei lumi cu adevărat civilizate ?

Bate un vînt continuu între cele două mări în lungul spintecăturii de paloș care a despărțit stînca. Podurile vibrează sub trecerea trenurilor și a camioanelor grele. Oamenii stau rezemați de parapeții podurilor și privesc izbîndirea visului lui Periandru. Unda amestecată a mărilor e împinsă de prova navelor. Da, lumea antică a știut să viseze și să inspire ! Corintul este un vis anterior „secolului de aur“ al lui Pericle, dar ne place să spunem că adevăratul secol de aur al omenirii abia începe... Cu cincisprezece tone de explozibil pe cap...

*
* *

Solitar, scheletic, ca o descarnată navă sortită să nu aparțină nici mării, nici văzduhului, și cu atît mai puțin uscatului, templul lui Poseidon de pe promontoriul Capu-

lui Sounion veghează de peste două milenii, ca o ireală fantasmă albă, spațiile.

O diademă de marmură prinsă pe creștetul Aticii. Prezența ei aici, ca însemn dinstinctiv al vetrei unui cult uitat, ar părea paradoxală pentru legile elaborate în consiliul zeilor din Olimp, care atribuise acest pămînt în exclusivitate Atenei. Concurența dintre Poseidon și Atena fusese tranșată în Olimp în favoarea zeiței. Făgăduind că va da Atica aceluia care îi va aduce în dar bunul cel mai de preț, Zeus s-a văzut pus în fața unei dileme : Poseidon îi adusese un cal, Atena — un măslin. În numele binelui pe care avea să-l ofere oamenilor darul Atenei, zeul a ales măslinul, deși calul îi era drag, deoarece sub copitele lui se afla harul cuceririi uscatului. Lui Poseidon i-au revenit mările și oceanele Terrei, să împărățească peste ele așa cum fratele său, Zeus, stăpînea cerul, iar Hades — lumea subpămînteană.

Poseidon descinsese din Cronos, zeul timpului, cel ce-și devora pruncii, dar acest fiu al lui și al Rheii n-a putut fi digerat, de unde semnul că apele Pămîntului nu vor dispărea niciodată, neputînd fi „mîncate“ de timp. Lui, zeului cu trident, aveau să i se închine truditorii mării, cei pierduți în nemărginirea spațiilor lichide, deoarece el era stăpînul furtunilor, el aducea îmblînzirea valurilor, el dăruia viața ori îi pedepsea pe nesăbuiți înghițindu-le corăbiile. Ulise l-a înfruntat orbindu-l pe ciclopul Polifem, fiul cel mare al zeului, și, pentru aceasta, a trebuit să rătăcească încă mulți ani în căutarea Itacăi sale. Periplul lui, cîntat de Homer, a sădit în memoria oamenilor o invidiată năzuință : „Fericit cel ce, ca Ulise, a făcut un lung voiaj...“ Căci umblînd, cutreierînd spațiile, aflînd mai multă istorie și cunoscînd mai multă geografie, omul n-a devenit mai trist, deși planeta și-a pierdut pentru el, încetul cu încetul, petele albe de „Terra incognita“...

Templele Greciei antice nu copleșesc prin proporții, deoarece ele nu au fost înălțate spre a cuprinde mulțimi, ci doar pentru a le fi lăcașuri zeilor. Lui Poseidon, cu caii lui înaripați, i se clădise cuib de marmură aici, între ape și cer, pentru ca zeul să adaste atunci cînd îl cuprindea dorul de oameni, și să le accepte ofrandele menite să-i mai îmblînzească firea. Purta pe frunte o coroană de lauri,

iar în mîna dreaptă un trident. Era sublim în măreţia sa, cutremurător în mînie şi înfricoşător în dezlănţuirea patimilor. Templul trebuia să-i fie pe măsură. Ziua să poată fi văzut de la mari depărtări de către navigatorii din larg, iar noaptea, focurile aprinse pe altarul lui să călăuzească vîslele celor ce lopătau spre golful blînd de sub promontoriul Sounionului.

Da, Cronos a trebuit să-şi vomite pruncul cu trident. Dar tot el, în cele din urmă, a învins. I-a devorat odraslei sale cultul, i-a surpat lăcaşurile înălţate de oameni, i-a dărîmat templul alb de la Cap Sounion, din care n-a mai lăsat, ca dintr-un peşte mîncat, decît şira spinării. O „coloană vertebrală". Atît.

În osul ei de marmură nepieritoare muritorii îşi sapă numele. Pomelnice lungi şi străvechi ale celor ce, aspirînd la nemurire, n-au lăsat în urma lor decît scrijelătura de pe o piatră. Omul are o irepresibilă tentaţie a dăinuirii şi, de aceea, a inventat mormintele şi scrisul. Dintre toate vieţuitoarele pămîntului el este singura care îşi îngroapă morţii şi le pune un semn la căpătîi. Neputînd înfrunta altfel muşcătura lui Cronos, ciopleşte în resturile festinului acestuia lăsate în lungul istoriei, un nume, un loc de baştină, o zi din calendarul vieţii.

A nutrit tentaţia aceasta aici, la Cap Sounion, şi Lord Byron, marele poet romantic al Angliei, temperamentul cel mai liric, dar şi cel mai excentric, firea cea mai însingurată dar şi cea mai aventuroasă, spiritul cel mai sumbru dar şi cel mai impetuos, egocentristul cel mai exacerbat, dar şi cel mai caustic în ironizarea prin verb a pretinşilor sau a realilor săi inamici. Şi a fost o vreme cînd, în Anglia aristocratică, Byron nu mai vedea decît inamici. S-a exilat atunci pentru totdeauna, ducîndu-se să lupte mai întîi alături de carbonarii italieni, apoi, prin 1823, în Eteria Greciei, pe pămîntul căreia un an mai tîrziu, la Missolonghi, avea să moară răpus de o cumplită boală. Abia împlinise 33 de ani. Vîrsta răstignirii poeţilor.

Privesc coloana lustruită ca o icoană veche de palmele oamenilor şi nu-mi vine să cred că Byron şi-a săpat numele printre atîţia grafomani obsedaţi de nemurire. Oare se îndoia de perenitatea numelui său în templul literaturii, după ce dăduse lumii un *Childe Harold* şi un *Manfred*, ca

să aleagă piatra unui templu păgîn şi părăsit, căreia să-i încredinţeze autograful ? Încerc să mi-l imaginez săpînd cu stiletul, suflînd pulberea de marmură care i se cernea pe mîini şi pe pelerina lui de cavaler al epocii romantismului, pîndind să nu-l vadă vreun ochi indiscret... L-a văzut Cronos...

Sînt atîtea nume săpate în piatra templului de la Cap Sounion încît poetul nemuritor pare rătăcit într-un sinistru pomelnic al morţii. Oameni din toate seminţiile, scriindu-şi numele în toate alfabetele pămîntului, sperînd astfel că vor dăinui şi că vor putea sfida zeul timpului...

Templul lui Poseidon, cu scheletul lui de navă incapabilă să se scufunde, a luat la bordul fantomatic încă un pasager şi şi-a continuat periplul alb prin vreme, dominînd spaţiile maritime ca o aducere aminte grea de regrete. Ce mare trebuie să fi fost îndoiala poetului în faţa perenităţii operei sale atunci cînd a scrijelat piatra lăsîndu-şi în ea numele !

În faţa cuvîntului, templele sînt cele ce aparţin perisabilului. Altul este periplul poetului...

*
* *

Argumentul suprem a fost cel din urmă. Rugasem, pledasem, încercasem să înduplec, totul a fost în zadar.

Mai bine să n-ai de-a face niciodată cu un arheolog care a descoperit o comoară ; zgîrcenia lui este atît de neînduplecată, încît însuşi Hagi Tudose ar părea întruchiparea generozităţii. Nu-ţi arată ceea ce a găsit, chiar dacă te-ar vedea murind de curiozitate, atîta vreme cît lucrarea lui nu s-a încheiat, adică, pînă n-a pus el însuşi în valoare descoperirea făcută, cu toate că ţelul final nu este altul decît expunerea ei acolo unde poate s-o vadă oricine, adică într-un muzeu deschis tuturor. Atunci, după ce i-am spus fericitului descoperitor care răscolea Agora ateniană tot ce puteam să-i spun, fără să fi reuşit să-l clintesc din refuz, am apelat la ultimul argument : „Bine, domnule, zic, dar eu sînt dac !“

Arheologul, bărbat tînăr de nici patruzeci de ani, cu un cap de ou perfect, fără fir de păr, cu ţeasta ca o boltă

în care soarele se oglindea ca într-o lentilă concavă, discipolul unei reputate şcoli arheologice americane, cu patalamale şi autorizaţii obţinute sub oblăduirea UNESCO-ului şi mulţumită generozităţii guvernului grec care îi permisese să facă săpături acolo unde mai săpaseră cîteva generaţii de arheologi mai puţin norocoase, m-a privit ca pe un exponat de muzeu. Or, este ştiut bine că a fi privit de un arheolog ca o piesă de muzeu este tot ce poate dori un muritor de rînd ce ţine morţiş să stîrnească interesul unui astfel de specimen care, atunci cînd este vorba despre dezvăluirea unor necunoscute vestigii ale trecutului, n-are mamă, n-are tată, n-are patrie-adorată. „Cum adică sînteţi dac ?“ — m-a întrebat el intrigat. Pînă acum întrebasem eu, acum, în sfîrşit, întreba el. „Aşa, bine, zic, vin tocmai din spaţiul carpato-dunărean, mama braşoveancă, tata de la Drajna de Sus, aţi auzit, cred, de castrul roman de la Drajna !... De ce nu mă lăsaţi să-mi văd strămoşul ?“

Căci despre un dac era vorba.

Asta descoperise norocosul arheolog în Agora ateniană şi ţinea ascuns sub şapte lacăte, într-un depozit din spatele bibliotecii lui Adrian pe care porticul lui Attalos o preface într-o gigantică orgă cu strunele din coloane de marmură pentru muzica de umbre şi lumini a soarelui : statuia unui dac, despre care auzisem de la poetul Ion Brad, alt dac, dar mai norocos ca mine, deoarece el reuşise să arunce o privire acelui strămoş comun, ajuns prin cine ştie ce minune în ţărîna ce a născut miracolul de pe Acropole. Tocmai mă întrebam cu ce reuşise să înduplece confratele meu capul de ou, dar mi-am zis că, oricum, eu nu puteam dispune chiar de toate argumentele lui, aşa că eram gata să plec, cînd...

„Numai cinci minute !“ — am auzit, şi arheologul s-a apucat să zornăie, ca un clucer de vistierii domneşti, nişte chei înşirate pe un belciug cît roata carului. „Dar aparatul de filmat îl lăsaţi la mine !“ I l-am întins, după ce a deschis în faţa mea o uşă grea ca de cetate. „Fie, mi-am zis, măcar să-mi clătesc ochiul !“ Şi am intrat. Lumină precară. Osuar de marmură. Atmosferă de necropolă dezvelită în care s-au îngrămădit toţi morţii de piatră scoşi de sub ţărînă. „Staţi o clipă, să vă obişnuiţi cu semi-

întunericul" — mi-a mai spus capul de ou umplîndu-şi pipa. Semn bun. Cînd un arheolog îşi umple pipa, înseamnă că n-o poate fuma în cinci minute. Drept care mi-a restituit aparatul de filmat. Ca să mai cîştig timp şi să-mi potrivesc obiectivele pentru lumina aceea sepulcrală, zic : „Un arheolog, mai mult ca oricare alt om pipăie trecutul. Adeseori, întocmai celebrului Cuvier, care era în stare să reconstituie un întreg organism după un fragment de os, arheologii sînt în stare să descifreze viaţa unei întregi civilizaţii după cîteva vestigii disparate. Ce vă spune dacul descoperit ?"

„Ca specialist am văzut mii şi mii de statui din epoca greco-romană. Asta are o expresie de neuitat. Puţine astfel de exemplare există în lume, ba, am putea spune că piesa este unică în felul ei. Ea arată nu numai voinţă şi dîrzenie, ci şi un neegalat patetism şi o evidentă undă de ironie, rar întîlnită în sculpturile epocii. Ce credeţi că spune ?" „Înjură !" — zic eu. „Poate că aveţi dreptate, dar trebuie să fie o înjurătură cu tîlc, nu blasfemia neputinciosului." „Păi, noi, zic, numai astfel de înjurături avem. Cu tîlc..." A priceput. A plecat lăsîndu-mă cu El.

M-am lăsat la pămînt, pe un genunchi, căci asta era şi poziţia lui, şi i-am căutat privirea din ochii cioplіţi cu dalta sub o frunte grea de creţurile mîniei atinsă către tîmple de acea boală a vechimii care nu ocoleşte nici stînca : lepra pietrei. Am stat aşa îndelung, într-o tăcere adîncă, fără suspin, sub lumina zgîrcită care pătrundea în magazia arheologilor din Agora ateniană, şi, cu toate că n-am rostit nici un cuvînt, ne-am spus multe, atîtea cîte erau de povestit despre secolele — vreo optsprezece la număr — scurse pe nesimţite de cînd el s-a îngropat sub poalele Acropolei, iar ai lui au rămas să dăinuie şi să se înmulţească în acelaşi mioritic spaţiu carpato-dunărean de unde el fusese smuls şi înlănţuit la picioarele unui colosal Traian cioplit în marmură.

Pentru ceilalţi, săpători cu hîrleţul, cu săpăliga, cu buricele degetelor şi cu nepotolita sete de comori, el era încă un punct în inventarul descoperirilor : „Prizonier dac. Fişă de inventar : 20649. Agora 1974—1975. Stare bună. Recondiţionare utilă. De căutat restul..."

Pentru mine, rătăcitor pe sub umbra ciuntită a coloanelor de culoarea grîului copt puse să susţină între

cer și pămînt, peste milenii, demnitatea Acropolei, el era fratele.

Aveam amîndoi cam aceeași vîrstă despărțită de vreo optsprezece veacuri, iar dacă gîndurile lui închise sub fruntea de piatră puteau fi descifrate, am fi descoperit, probabil, o năzuință comună. Înlănțuit la picioarele colosului din a cărui făptură nu mai rămăseseră decît încălțările imperiale, prizonierul dac, scăpat ca printr-un miracol întreg, de vicisitudinile timpului, nu cunoștea nici umilința, nici frica, nici îngenuncherea, ci doar tăria izvorîtă din înțelepciunea dăinuirii. În trupul lui chircit de apăsarea greului care îl domina cu imperială solemnitate se încorda un arc gata să-l facă să se înalțe mîndru și demn, iar privirea aceea din găvanele seci ale ochilor era numai sfruntare. Atît mai rămăsese din Traian: picioarele pînă la genunchi și șnururile de marmură ale sandalelor împărătești strîngîndu-i pulpele. Doar urma pașilor sub călcătura cărora se cutremurase cîndva pămîntul. Restul se dusese în neștire, se spulberase în țăndări și hîrlețele arheologilor tot răscoleau țărîna Agorei căutîndu-i febril resturile împrăștiate și pierdute sub ea. Întreg, la picioarele acelea fără trup, țintind cu privirea un cap care nu mai exista, rămăsese doar prizonierul dac, desprins parcă din columna forumului roman sau de pe basoreliefurile mauzoleului de la Adamclisi. Întreg și integru. Gata să se înalțe în toată nesupușenia lui, pe care ne-o dezvăluie „Panegiricul" lui Plinius Caius Secundus închinat împăratului Traian, căci timpul făcuse încă o dată una din enigmaticele lui glume — ceea ce părea hărăzit veșnicului triumf se dusese în neființă, iar victima victoriilor sale scăpase întreagă, prin nimic știrbită, așa cum ieșise de sub dalta sculptorului necunoscut, din vremea cînd Apolodor din Damasc se cățăra pe spirala schelelor din jurul Columnei, iar Cornelius Tacitus se apleca pentru a așterne mai departe cronica întîiului veac roman al erei noastre.

Îmbrăcat ca la Orăștie, deposedat de arme, „prizonierul" fără stăpîn și de nestăpînit mi se părea însăși imaginea perenității pusă în fața unei himere.

Optsprezece veacuri a zăcut prizonierul dac sub țărîna Agorei, lîngă piața atît de iubită de Socrate și de discipolii

săi, optsprezece veacuri de tăcere sub cuminţenia pămîntului, lîngă orgoliosul templu al lui Apolo şi lîngă trufaşele coloane ale lui Zeus. A ieşit apoi la lumină într-o zi din vara lui 1974 ca să-şi arate neschimbată faţa, cu privirea pironită către neantul himerei ciopîrţită de timp, cu neîngenuncherea, cu neumilinţa şi cu înţeleapta şi neclintita lui sfidare adresată colosului care şi l-ar fi dorit veşnic legat la picioare. Timpul l-a mîngîiat cu palma lui grea pe creştet, pe cerbice, pe genunchi. I-a vîrît degetele lui scotocitoare în găvanele ochilor căutînd zadarnic să-i dibuie lumina.

Cînd am plecat din magazia norocoşilor arheologi atenieni, am pus mîna pe creştetul fratelui meu şi am simţit atunci, ca într-o părere, că tîmpla lui zvîcneşte.

*

* *

Poate că prezenţa strămoşului nostru în Agora nu era decît o restituire. Pentru traci, poezia a fost inventată de Olen, nume de la care a derivat mai tîrziu, prin Ap Olen, Apollon grecul. Era vremea cînd întreaga viaţă intelectuală — aşa cum afirmă Edouard Schuvé — descindea din sanctuare. Junona era adorată la Argos ; Artemis în Arcadia ; la Phaphos, feniciana Astarte devenea Afrodita născută din spuma valurilor... O colonie egipteană transplanta la Eleusis cultul zeiţei egiptene Isis sub forma Demetrei. (Ceres — mama zeilor). Erechteus înălţa între munţii Hymett şi Pantelic cultul unei zeiţe fecioară, fiică a cerului albastru, ocrotitoare a măslinilor şi a înţelepciunii. În timpul invaziilor, la primul semnal de alarmă, localnicii se refugiau pe Acropole strîngîndu-se în jurul zeiţei ca sub umbra unei victorii vivante...

După Fabre d'Olivet, numele de Tracia vine de la fenicianul Rakhiwa, ceea ce ar însemna spaţiul infinit sau firmamentul. Este cert că, pentru poeţii şi iniţiaţii Greciei antice, ca Pindar, Eschil sau Platon, numele Traciei avea un sens simbolic plin de semnificaţii — ţara doctrinei pure şi a poeziei sacre ce decurgea din aceasta. Era, deci, numele unei zone eminamente intelectuale. Ţară sacră, patrie a muzelor ! Din ea veneau marii poeţi Tha-

miris — cel ce cîntase războiul titanilor și fusese orbit de muze ; Linos — cel ce a adus în Grecia melancolia, versul tînguitor și voluptuos ; Amphion — cel ce făcea ca templele că crească numai sub sunetele lirei sale. Din stirpea lor s-a născut, venind tot din Tracia, un tînăr de os domnesc, seducător, cu pletele de aur, cu un surîs suav și trist în colțurile buzelor. Era poetul cu lira de șapte strune și căruia grecii, închinîndu-i-se vrăjiți, i-au spus Orfeu. Alături de Dionisos, venit tot din Tracia, aceasta formează cea mai desăvîrșită pereche a zeităților lumii antice. Perfecțiunea lor chema oamenii la autodepășire. În umbra lor au crescut savanți ca matematicianul-filosof Tales, ca legiuitorul Solon, poeți ca Pindar, eroi ca Epaminondas, înțelepți ca Pitagora. Orfeu rămînea întruchiparea perfecțiunii sacerdotale, pentru ca un savant ca Pitagora, crescut dintre muritori, să devină imaginea perfecțiunii laice. Năzuința către suprem venea de la traci. Dacul, prizonier, nu era decît o restituire.

*

* *

De pe Likavit, colina piramidală înălțată la răsărit de Acropole, dincolo de centrul orașului care se întinde în vale ca într-o albie de piatră, Atena este vegheată de o bisericuță albă în varul căreia lumina soarelui crepuscular bate ca într-o oglindă.

Atrași mai mult de priveliștea care se deschide de-aici asupra orașului, decît de chemarea la vecernie a clopotului de bronz acoperită de zgomotul metropolei din vale, oamenii urcă spre acest loc cu osebire la ceasul apusului, cînd Atena se învăluie de o lumină viorie și briza se întoarce chemată de albastrul tainic și tandru al Mării Egee.

Atena are șansa de a se putea dezvălui ochiului de pe șapte coline, toate dominate de muntele Parnas și orientate către scena imensului teatru de piatră oferită de altarul Acropolei.

Dar marea și adevărata șansă a Atenei constă în puterea de a se privi pe sine însăși de-a lungul mileniilor scurse de cînd Tezeu primea sibilicul răspuns al oracolului din Delphi care-i spunea că orașul va dăinui și va prospera, deși pizma avea să-l lovească necruțător în nenumărate rînduri. Iar loviturile pizmei și ale celui mai

înverşunat duşman al operei omului — timpul — aveau aceeaşi armă : mutilarea.

S-au stivuit coloanele culcate la pămînt în Agora ateniană ca într-un depozit de cherestea pietrificată în alb, şi piaţa bătrînului şi înţeleptului Socrate ne-a ajuns, după ce a fost scoasă din ţărînă, cu statuile ciuntite şi decapitate ca o cohortă de invalizi patetici, întorşi acasă peste timp, după un tainic, cumplit şi inutil război.

Agora se întinde numai pe douăzeci de hectare, dar locul ei în conştiinţa lumii înseamnă un necuprins spaţiu de lumină şi de speranţă, căci aici s-a rostit pentru prima dată cuvîntul „democraţie". Era încă timpul Atenei libere, cînd marile edificii ce se înălţau aici îşi sfidau propria soartă şi refuzau să creadă că le aştepta prăbuşirea. Iar refuzul acesta îi venea din credinţa nestrămutată că, în ciuda uraganelor devastatoare aduse de insaţiabila sete de putere a cuceritorilor, ceva din fiinţa ei va dăinui şi, dacă piatra poate fi mutilată, legendele frumosului rămîn de neştirbit.

Şi Atena a avut dreptate. Cu şase veacuri înainte de era noastră începea marea ei înflorire, iar pe Acropola locuită cîndva, în vremuri imemorabile, de pelasgieni, istoria păşea urcînd treaptă cu treaptă pe calea sacră, către ceasul de apogeu al cetăţii. Victoria de la Maraton, în anul 490 înainte ca noi să fi început noua numărătoare a anilor, o învăluia cu un legendar nimb de glorie, şi chiar după ce Xerxes avea să răzbune înfrîngerea tatălui său nimicind Atena, ceea ce se începuse aici trebuia să continue. Temistocle le-a readus atenienilor victoria în bătălia decisivă de la Salamina, şi perşii au fost izgoniţi din Elada. Pericle şi-a putut instaura secolul de aur, iar Magna Grecia şi-a întronat spiritul de la Pontus Euxinus pînă dincolo de peninsula italică. Dar, în anul 86 înaintea erei noastre, Atena a uitat prudenţa şi, încercînd să sfideze colosul imperiului care se întindea peste „Mare Nostrum", s-a lăsat angajată într-un război contra Romei ale cărui consecinţe au fost pentru ea dezastruoase. Ultimii „binefăcători" ai Atenei au fost romanii învingători, şi istoria le-a conferit acest apelativ numai prin retrospecţia scurgerii ei, căci timpul de restrişte se aşternea peste mai bine de un mileniu şi splendida cetate

trebuia să se culce sub pămînt ca să-şi uite coşmarul. Au dezgropat-o arheologii spre a ne-o înfăţişa în îndelungatul ei ceas de agonie.

Unele temple — cum este cel atribuit lui Tezeu, primul unificator al lumii greceşti, închinat lui Hefaistos, zeul şchiop al focului şi al fierului —, au scăpat din urgiile timpului aproape intacte. Marmura de Pentelic şi de Paros s-a răscopt la soare, albul pietrei s-a îngălbenit, dar frizele şi metopele abia mai povestesc silabe din epopeea victoriilor lui Tezeu, căci vîntul şi ploile pătrund prin spărturile dalelor din plafon, continuîndu-şi lent şi implacabil lucrarea destructivă.

Gigantomahia, sau lupta dintre olimpieni şi giganţii fii ai Geei, născuţi ca să-i răzbune pe fraţii lor, titanii, nu înfăţişează decît întrecerea oamenilor uniţi cu zeii în încleştarea cu forţele oarbe dar pieritoare. E însăşi istoria Atenei povestită în limbajul esopian al sculptorilor care înfăţişa scenele mitologice mai mult pentru a cînta omul decît pentru a proslăvi disputata putere a zeilor din Olimp.

Şi soarele a scăldat Elada cu sute de mii de răsărituri şi apusuri, proiectînd umbra coloanelor albe pe ziduri, în lunecarea lor lentă către întunericul provizoriu al nopţii, pentru a trezi mereu din îndelungata adormire somnul Agorei peste care secolele şi-au cernut ţărîna, prea puţină însă şi prea inconsistentă ca lumea de piatră amuţită sub linţoliul ei să fie acoperită pe veci, şi oamenii să nu-i mai dea de urmă.

Acropola veghea din depărtare ca o bornă a neuitării, ca un indiciu că acolo, sub ea, se îngropase un strop de nemurire ce merita să fie dezvelit şi scos din nou la lumină. Viaţa cerea viaţă, memoria sufocată de răutăţile timpului impunea aducerea aminte, generaţiile care s-au succedat lăsau urmaşilor prin testamentul parabolic al legendelor un fir al Ariadnei care să-i ajute să scoată trecutul din încîlcitul labirint al uitării.

Uneori, osîrdia urmaşilor uluiţi de frumuseţea dezvăluirilor făcute a mers atît de departe, încît, ceea ce Elie Faure numeşte „emoţionantul destin al ruinelor“ a fost curmat, şi opera de restaurare n-a putut rezista tentaţiei de a restitui monumentelor ceva din gloria lor

apusă. Așa s-a întîmplat cu splendida bibliotecă a lui Adrian, al cărei portic ornat de o sută de coloane cioplite în marmură frigiană, chiar dacă tulbură calmul și seninătatea arheologilor partizani ai păstrării intacte a ruinelor, oferă omului din zilele noastre o imagine a felului cum au arătat cîndva, cînd trăiau printre cei ce le făuriseră, marile podoabe ale arhitecturii antice.

* * *

S-au adunat aici, la lumina reflectată de albul Agorei ca să îmblînzească umbra de sub imensa colonadă, sculpturile dezgropate din țărîna urbei, și, deodată, după ce s-au desprins din umezeala mormintelor, chipurile unor oameni de demult ne-au privit în față încercînd cu noi dialogul mut al sufletelor. Replica lor dată prin tăcere și încremenire se adresează minții și sensibilității noastre pentru ca mesajul pe care l-au adus de peste veacuri să se poată face înțeles. Dacă macabrul dans al uraganelor adus pe acest pămînt de atîtea războaie n-a mai putut mutila în hora lui distrugătoare chipurile de piatră îngropate în țărînă, glia protectoare le-a smuls acestora un atribut decorativ esențial : sculptorii Greciei antice își zugrăveau operele, privirea din găvanele ochilor trebuind să creeze neapărat iluzia vieții, marmura căpăta rozul mat al pielii, țesătura drapată pe corpurile femeilor nu putea fi decît imitarea în culoare și finețe a voalurilor purtate pe-atunci. Pînă acum nimeni n-a cutezat să restituie acestor chipuri fardul pierdut în țărînă. Intreprinderea ar fi poate mai mult decît riscantă și ar egala, desigur, cu o nouă mutilare. Ne trebuie un suflet antic — cum pe bună dreptate spunea Titus Livius — pentru a studia și a înțelege antichitatea. Dar arta, în veșnicia ei, are tulburătoarea proprietate de a se face înțeleasă de toți cei născuți cu sufletul drept, indiferent de timpul cînd au văzut lumina zilei. Pictura, care anticilor le apărea ca un atribut sine qua non al sculpturii, dispărută de pe fețele și din veșmintele statuilor, s-a dovedit perisabilă. Dar și fără ea puterea de sugestie a statuilor mutilate rămîne la fel de penetrantă.

Și umbra de piatră a oamenilor de demult privește blînd Agora, străjuită de imensul portic al bibliotecii

lui Adrian, acea fascinantă și inepuizabilă Agoră de unde, de mai bine de un veac, arheologii continuă să scoată comori, uluiți adeseori de tulburătoarele lor descoperiri.

Ce plin de freamăt, de neliniște și nerăbdare trebuie să fie momentul cînd lovitura ușoară a hîrlețului transmite prin braț, inimii, că acolo se ascunde „ceva“ ! Ce frenezie trebuie să cuprindă sufletele cercetătorilor cînd dezvăluie din țărînă chipul încă umed al unei făpturi păstrată de milenii în pușculița pămîntului !

O astfel de descoperire, pentru noi cu adevărat senzațională, s-a produs atunci cînd, din arhiva de piatră ascunsă sub țărîna Agorei, a fost scos la lumină fragmentul acelei colosale statui a lui Traian, la picioarele căruia se afla aproape întreg un dac, supraviețuind printr-un miracol, spre a ne aduce nouă, românilor, încă o mărturie despre îndepărtatul nostru trecut.

Fără Acropole, fără acest promontoriu de piatră albă înălțat ca un nimb deasupra creștetului său, Atena ar fi fost, probabil, un oraș banal ca oricare altul. Șansa de a se putea privi pe sine însăși ca într-o oglindă a propriului trecut, de acolo, de unde istoria i-a vegheat nașterea și creșterea pînă la proporțiile metropolei din zilele noastre, șansa de a se confrunta mereu cu embrionul de la care a pornit îi conferă acestui oraș nu numai o fizionomie irepetabilă, ci și o stare de spirit unică.

Atena face parte dintre puținele orașe care cunosc taina de a rămîne tinere fără a fi copleșite de propriul trecut, de o prea grea povară a istoriei sale, de sarcina dificilă de a se ști moștenitoarea și gestionara rămășițelor unei întregi civilizații de glorie și declin, de fast și mizerie.

Cei ce au moștenit-o i-au preluat o fărîmă din demnitatea cu care acest oraș a pășit solemn pe porțile istoriei și poate de aceea, gestul lui Manolis Glezos care a înălțat pe Acropole drapelul elen, în timpul ocupației fasciste, rămîne de neuitat atenienilor.

Atenienilor, și nu numai lor, le place să-și privească orașul de pe platforma Partenonului. Meterezele anticei cetăți nu-s altceva decît capiteluri de coloane frînte, așe-

zate pe zidul protector ca o aducere aminte că între oameni și orașul de jos se aștern douăzeci și cinci de veacuri de memorie.

Zeii au coborît și ei, cîndva, în vale și și-au uitat printre casele oamenilor și prin labirintul lor de străzi templele, așa cum se văd în depărtare coloanele lui Zeus sau Jupiter Olimpianul învăluite de oraș.

Acropola își sprijină rombul de piatră în tîmpla teatrului lui Dionisos din pîlnia căruia a deprins să asculte șoapte tainice și cîntece pline de mister, acolo unde calea sacră coboară spre a se pierde în oraș sau urcă încet către colina Pnyxului, pentru a oferi zeilor și oamenilor una dintre cele mai mărețe priveliști făurite vreodată de mîna muritorilor.

Scena este deschisă celui mai patetic spectacol pe care ni l-a lăsat Magna Grecia în inima mîndrei sale capitale. De nouă sute de mii de ori a răsărit și a apus soarele peste acest colț de lume, nouă sute de mii de zile și de nopți și-au adăugat vîrsta în marmura Partenonului, această navă de piatră a pămîntului care a eșuat pe culmea Acropolei refuzînd să se scufunde, rezistînd loviturilor date de timp și de oameni pentru a depune mărturie pe altarul civilizațiilor despre demnitatea și frumusețea libertății.

Intimitatea ruinelor sale scoate templul grec din rigoarea teoremei. După douăzeci și cinci de secole Partenonul își păstrează proporțiile, deoarece această sublimă teoremă, această expresie a calculului matematic trecut prin elanul artei era dată pentru a înfățișa veșnicia, pentru a înfrunta timpul, pentru a grăi generațiilor care s-au succedat înaintea noastră și celor ce ne vor urma cu glasul unei umanități care a știut să sfideze pieirea.

*
* *

Cine ar putea să numere pașii ce au lustruit piatra în care s-a săpat calea sacră ce urcă spre prophilee, cine ar putea să ne dezvăluie gîndul pulsînd sub tîmpla înălțată spre magnificele porți ale Acropolei ? Piatra sură pe care s-a clădit cetatea a căpătat luciul tălpilor omenești, șlefuirea ei s-a făcut cu emoția pasului sacerdotal care

impune calm şi reculegere, căci aici piatra încetează să mai fie simplu, piatră, ci devine operă de artă în toată necizelarea ei, ca însăşi marmura din coloanele propileelor.

Oamenii s-au născut şi au murit, paşii lor au tulburat o clipă somnul ruinelor, timpul a adăugat vîrstă, dar a şi luat din putere, arta greacă însă a rămas să dăinuie avansînd în dialogul ei cu viitorul un Partenon învăluit de nimbul legendei. Linia dreaptă este aici puternică precum raţiunea, dar elanul coloanelor Partenonului este uşor oblic. Ele se apropie insesizabil către vîrf, linia înclinată devine o însăilare de vis pentru ca iluzia optică să facă şi mai patetică, şi mai convingătoare realitatea. Extraordinarul avînt al coloanelor Partenonului se datorează tocmai acestei corecţii optice adusă templului de către genialii lui constructori. Coloanele se apleacă aproape insesizabil din exterior către interior şi, dacă ele s-ar prelungi în spaţiu, s-ar întîlni într-un punct fix, în slăvi, pe la o mie cinci sute de metri înălţime. În faţa acestui uluitor calcul matematic al „iluziei" înţelegi mai bine adevărul conform căruia, dacă romanii au inventat legislaţia, grecii antici au creat geometria. Dusă pînă la abstractizare, geometria lor a rămas totuşi, o artă a concretului. N-au înălţat coloane ale infinitului, ci ale finitului. Sfîrşitul trebuia să fie perfecţiunea.

Întreaga disciplină şi rigurozitate a spiritului doric nu este decît cadrul concret al legendei povestită de friza Partenonului căreia i s-au răpit cuvintele de piatră, şi totuşi, miracolul, deposedat de armele sale care se adresau sufletului, continuă să grăiască. În felul acesta, Partenonul încetează să mai fie o simplă alcătuire arhitecturală, o simplă rezultantă a calculului matematic, transformîndu-se în expresia mesajului său aparent încifrat, dar atît de uşor de dezlegat de către oricine nu îl învăluie numai cu privirea, ci şi cu judecata.

Se vorbeşte de mai mult timp despre pericolul care paşte miracolul de pe Acropole, despre ameninţările îndreptate împotriva Partenonului, şi acestea nu-i vin numai de la vîrstă, ci din multipla poluare, de la poluarea fizică provocată de încărcarea atmosferei cu gaze nocive, pînă la poluarea turistică. Multe drame s-au consumat

aici, fiecare lăsîndu-şi pecetea pe trupul Partenonului. Cu trei secole înainte de era noastră, regele Macedoniei, Polirocet, şi-a instalat aici curtea turbulentă. În veacul al şaselea, Bizanţul a transformat templul Atenei într-o biserică, iar în secolul al XV-lea Sublima Poartă l-a prefăcut în moschee. În timpul asedierii Atenei de către dogele venețian Francesco Morosini, în 1687, o ghiulea de tun a pătruns în Partenonul în care turcii îşi depozitaseră pulberea şi explozia uriaşei cantităţi de praf de puşcă a rupt templul în două. În 1803, lordul Elgin al Angliei a coborît de pe frizele Partenonului cea mai mare parte a sculpturilor şi le-a transportat la British Museum. Abia după 180 de ani, Melina Mercouri a solicitat oficial Londrei restituirea frizelor furate. „Nu există decît un Partenon ! Voi îl aveţi pe Shakespeare !"

Au luat, au tot cărat, au ghiftuit muzeele lumii, ba unii, ba alţii, şi totuşi, a rămas încă destul, căci coloanele n-au putut fi luate, mutate şi piatra a prins rădăcini.

Piatra aceasta îngemănată cu marmura de Pentelic, aridă, stearpă în aparenţă, dar atît de vie şi de fecundă prin binecuvîntarea pe care i-a dat-o munca omului, tăinuieşte în ea ca bănuţul alb prins de gălbenuşul oului, harul sculptorilor Eladei antice dintr-o epocă în care arta s-a înfrăţit mai mult ca oricînd cu poporul şi a devenit propriul lui glas în dialogul cu zeii. „Cunoaşte-te pe tine însuţi şi vei cunoaşte Universul şi pe zei" — glăsuia o inscripţie de pe templul din Delphi. Reflectînd la destinul ruinelor nu pot să nu-mi amintesc cuvintele lui Elie Faure despre izvoarele artei greceşti : „Cu condiţia să le respecţi, să nu le restaurezi, să le laşi, după ce le-ai cerut să-ţi spună taina lor, cenuşa secolelor, oasele morţilor, rămăşiţele îngrămădite ale vegetaţiilor şi raselor... destinul ruinelor este emoţionant. Prin ele ajungem în adîncul istoriei noastre, întocmai cum sîntem legaţi de rădăcinile vieţii noastre, prin doliile şi suferinţele care ne-au făurit. O ruină nu îndurerează decît privirea omului incapabil să participe prin fapta sa la cucerirea prezentului."

Arhitectura greacă rămîne nu numai o arhitectură eminamente a pietrei, ci, deopotrivă, a artei cifrelor, a matematicii şi a sufletului. „Templul nu era nici casa preotului cum era templul egiptean — spune Elie Faure — nici

casa poporului cum va fi catedrala ; el este lăcaşul spiritului, zidul simbolic unde se vor celebra nunţile simţurilor şi ale voinţei". Această caracterizare se lasă uşor constatată în osatura Erehteionului ; cariatidele înlocuind coloanele sprijină nu numai un fronton şi un acoperiş de piatră, ci însăşi timpul şi memoria oamenilor pe care nu le lasă să se prăbuşească. Sobre, austere, mute şi misterioase, vestalele Erehteionului au descins din Elada antică şi din Olimp într-un veac închinat zeului turism, încercînd să impună prin sacerdotala lor ţinută respectul şi pioşenia. Aici, în templul păzit de cariatide, sălăşluia şarpele sacru din Erehteion, de aici, de sub măslinul zeiţei Pallas Athena, pornea cîndva un tunel ascuns pe care îl ştiau numai Ariforele, slujitoarele zeiţei, fecioarele trimise să primească din mîinile marei preotese sipetul tainic al Afroditei, să-l ducă zeiţei înţelepciunii, întorcîndu-se pe acelaşi drum, neştiut de muritori, înapoi pe Acropole.

Cine ştie să asculte legendele popoarelor cunoaşte cu un ceas mai devreme adevărul lumii întregi.

Miracolul de pe Acropole este o tulburătoare îngemănare între vis şi realitate. Întregul suflet al Eladei antice era un astfel de miracol, deoarece zeii aveau chip de oameni şi comiteau păcate omeneşti, iar dacă zeii puteau spune „tot ce este omenesc nu mi-e străin", oamenii puteau rosti la rîndul lor : „tot ce este zeiesc mi-e propriu". Umanizaţi de marile spirite ale literaturii antice pînă la pierderea totală a sacrosanctităţii şi atotputerniciei divinităţii lor, zeii care populau Olimpul căpătau pasiuni şi patimi omeneşti, iubeau şi urau, intrau în conflict cu pămîntenii, se amestecau în treburile lor. Asta îi stîrnea lui Calvin ironia caustică exprimată fără nici o deferenţă sau toleranţă faţă de alte posibile credinţe : „Păgînii ştiau că trebuie să existe o divinitate suverană, dar întotdeauna şi-au dorit să aibă pe lîngă casă cîte o crescătorie de mici zei..." Ceea ce nu i-a împiedicat pe acei „păgîni" să atingă în arta lor perfecţiunea. Reflectînd la perpetua năzuinţă a anticilor către supremul ideal al desăvîrşirii, Delacroix nota în jurnalul său : „Anticii au ajuns treptat, şi nu dintr-odată, la culmile perfecţiunii, fără să-şi fi spus că trebuiau să uimească spiritele, ci urcînd treaptă cu treaptă aproape fără să se îndoiască de atingerea acestui

ideal care a fost rodul geniului bazat pe tradiţie." Atingerea culmii rîvnite a egalat cu un miracol. Misterioasă, clipa care a născut acest miracol scapă măsurilor noastre, deşi încercăm să ne regăsim în ea, să ne-o însuşim şi să-i dăm explicaţii. Singura explicaţie este cea dată oricărei munci omeneşti în care intuiţia deţine cel mai mare rol. Iar acea intuiţie care a străfulgerat mintea ziditorilor Acropolei, chiar dacă a aparţinut unei singure clipe, s-a consacrat eternităţii, pentru că aici s-a consumat unul dintre acele momente astrale ale omenirii fără de care istoria Europei n-ar fi avut nici început de cuget, nici scurgere în lungi coborîri şi părelnice urcuşuri.

Crepusculul zeilor s-a vrut a fi crepusculul oamenilor. Dar zeii s-au dus, după ce și-au întrecut cu muritorii orgoliile, pe scena artei, și oamenii au rămas. Cum o fi arătat acest nerepetat miracol atunci cînd Acropolea era altceva decît un osuar de marmură ? Cum s-or fi înălţat de pe scena lui Odeon Atticus încrucișările strigătelor muritorilor cu ale nemuritorilor ? Rămîne pentru noi o taină. Vedem cadrul şi încercăm doar să ne imaginăm conţinutul lui. Uneori forma este prin sine însăşi atît de elocventă încît descifrarea trăsăturilor corpului pe care îl înveșmîntează lasă să se întrezărească enigme capitale.

Așa las în urmă Acropola, nu pentru a o părăsi definitiv, ci spre a încerca gustul amar al despărțirii ce nu poate fi amînată și tocmai de aceea nostalgia îmi rămîne mereu dulce.

La răsărit de Acropole, acolo unde oraşul şi-a întins tentaculele de asfalt ocrotind cu zgîrcenie încă o mică insulă rezervată antichităţii, se înalţă arcul triumfal al lui Adrian. Ridicat în cel de-al doilea veac al erei noastre, în plin apogeu al imperiului roman — care, după ce suportase pe propriul teritoriu amprenta Magnei Grecia își stabilea chiar în Atena un cartier nobil — arcul dedicat împăratorului Adrian era pe atunci doar poarta dintre plebea ateniană și enclava noii civilizaţii care se implanta chiar în inima Eladei.

Acum poarta triumfală se deschide cu generozitate spre ceea ce a mai rămas din cel mai mare templu al Atenei şi unul dintre cele mai mari edificii de cult ale Greciei antice.

Sînt numai 15 coloane corintice, cîte au rezistat pe verticală vicisitudinilor timpului din cele 104 ale fostului templu, adevărat colos de 118 metri lungime și 45 de metri lățime. Evaluarea cantitativă devine necesară în exprimarea proporțiilor, deși cu numai nouă cifre se poate scrie orice număr, oricît de fantastic, așa cum, cu cele numai 27 litere ale alfabetului se pot însăila metaforele cele mai înălțătoare ale tuturor limbilor omenești. Cînd constructorii antichității au ridicat un templu cu coloanele de 30 de metri înălțime, adevărate irumperi de marmură de Pentelic cizelată de rafinamentul sculptorilor Corintului, cifra devine metaforă și metafora ajunge volum, expresie a cantității, a forței, a grandorii și majestății. Dar atunci cînd templul lui Jupiter Olimpianul se clădea aici, marea artă greacă din secolul lui Pericle intrase de mult în declinul unui somn letargic, cuvîntul dălților lui Fidias și Praxitele, atît de sacru prin simplitatea lui, amuțise. Operelor de artă ale noilor stăpînitori li se cerea să impună prin luxurianță, prin excesul de podoabe, prin magnificență și prin opulență. Așa cum ni se înfățișează însă, cu cît i-a mai rămas din trupul doborît la pămînt, templul lui Jupiter Olimpianul, spune ceva mai mult despre megalomania omului decît despre grandoarea zeilor care aveau să se ducă în curînd în ignorare. Lumea nu mai aparținea simplității, ci fastului. Iar dimensiunea fastului trebuia să fie nemăsura orgoliului.

La apusul soarelui, umbra Acropolei se întinde peste orașul din vale prelungindu-se către templul lui Zeus ca într-o mîngîiere de consolare. Atena se pregătește pentru somnul ei, întins din zare pînă în zare, marcat de temperamentul sudic care se oprește cu sfială la porțile Acropolei. Altarul ei de piatră pe care se oficiază miracolul mut impune respect și închinăciune. Orașul de jos trăiește o prea năvalnică viață pentru ca spiritul Acropolei să se lase antrenat în ea. Doar pe areopagul justițiarilor, acolo unde cîndva, de mult, erau judecați răufăcătorii, acolo unde își aflau lăcașul Eryniile — zeițele remușcării — își șoptesc jurăminte îndrăgostiții. Adevăratul miracol e în sufletul lor și nimic nu pare mai durabil și mai veșnic, nici cele mai trainice și mai semețe monumente din lume, ca făgăduințele lor.

Abia acum îl înţeleg pe George Călinescu, superbul mizantrop, inegalabilul optimist, care spunea că templele greceşti reprezintă triumful anatomiei fizice şi morale şi că ele ar fi fost o absurditate dacă ar fi apărut la o naţie de cocoşaţi...

...Şi din nou îmi vine în minte „Prizonierul dac din Agora". Era acolo, printre statui mutilate, încă pline de lutul roşcat din care fuseseră dezgropate, chip înfricoşător de frumos, cu fruntea neştirbită de hîrleţe, cu ochii severi, cu privirea îndreptată spre mine, cu pletele curgîndu-i pe umeri, cu buzele uşor întredeschise, cu cerbicea neîncovoiată, deşi stătea îngenunchiat lîngă două picioare gigantice, frînte ca toate picioarele venetice şi trecătoare... Descoperitorii lui i-au zis „prizonierul"... Ce ironie a istoriei ca aproape tot ce fusese din înstăpînitorul în togă să dispară devorat de colţii timpului, şi doar imposibila lui victimă să rămînă integră, privind interogatoare colosalul nimic de deasupra ei, cu expresia omului care ştie măsura tuturor deşertăciunilor...

Îmbrăcat ca prin părţile Orăştiei, „prizonierul" acela fără stăpîn şi de nestăpînit, mi-era fratele. Greu de spus ce mă făcea să simt asta ; poate faptul că mai văzusem aceeaşi privire pe chipul oamenilor de pe la noi, sau poate că era zvîcnetul acela pe care îl ghiceam în trupul lui, gata parcă să-l facă să ţişnească din încremenire şi să se înalţe în toată nesupuşenia lui, ca şi cînd ar fi vrut să le dea o lecţie urmaşilor...

Îmi spăl privirea în incendiul stins al apusului de soare, încercînd să-mi imaginez acest oraş în fabulosul lui drum prin istorie, despre care, cel mai bine, ştie să povestească noaptea...

La Athos, timpul şi-a măsurat mileniile şi veacurile aşteptîndu-l mai întîi pe Poseidon să iasă din mare, pentru a-i arunca în faţă un munte de calcar, reeditînd astfel (sau,

poate, precedînd ; cine ştie ?), gestul ciclopului Polifem în neputincioasa lui răzbunare faţă de Ulise, cel ce a ştiut să adoarmă vigilenţa uriaşului obtuz şi hapsîn ce nu-l lăsa să-şi continue drumul spre Itaca lui natală. Apoi, timpul a aşteptat pe piscul de piatră care se ridică la două mii de metri înălţime, pînă cînd artiştii acelui nou Bizanţ au clădit la picioarele muntelui salba celor douăzeci de mînăstiri, gest mai puţin mitologic, dar care, în semnificaţia lui include acelaşi efort odiseic de a ţine la respect forţa în impetuoasă creştere a altui Polifem ridicat la porţile răsăritene ale Europei, după ce provocase căderea Constantinopolului : Imperiul otoman.

Athosul este pentru cultura medievală românească tezaurizatorul unor inestimabile comori laice şi de cult, deţinătorul — dincolo de hotarele spaţiului carpoto-dunărean — unora dintre cele mai reprezentative opere făurite de arta Principatelor Române, constituind astăzi un depozit unic al acestei arte pe meleaguri străine. „Nici un popor — scria eruditul bizantolog Porfirie Uspenski — n-a copleşit Muntele Athos cu atîtea binefaceri ca poporul român." Nicolae Iorga explică faptul că, după pieirea Bizanţului şi după fărîmiţarea Serbiei, domnitorii moldoveni şi munteni au fost, de-a lungul secolelor, succesorii naturali şi legitimi ai împăraţilor bizantini şi ai ţarilor sîrbi, jucîndu-şi cu generozitate rolul de protectori şi restauratori ai Athosului.

Locul era sacru. Eschil situa în vîrful muntelui reşedinţa lui Zeus, transplantîndu-l aici din Olimp, pentru a susţine rezistenţa anticei Elade împotriva invaziilor persane. Celui ce întruchipase pedeapsa invadatorilor din Orient, lui Alexandru Macedoneanul, sculptorul grec cu viziuni demiurgice, Deinocratos, a vrut să-i cioplească o colosală statuie fasonînd întregul munte. Alt imperiu avea să se ridice însă împotriva Europei, şi Athosul a rămas ca un pinten înfipt în coasta lui, profitînd de protecţia ţărilor de dincolo de Dunăre, singurele care îşi păstrează în raporturile cu Sublima Poartă dreptul de a-şi menţine instituţiile proprii, limba oficială, portul şi religia — statut particular cucerit de Principatele Române, pe al căror teritoriu nu s-au putut instala nici şcoli turceşti, nici moschei islamice, nici proprietăţi otomane. Profitînd de un astfel de

benefic patronaj, Athosul — în zidirile căruia a fost depus cu generozitate obolul tuturor domnitorilor români, de la Mircea cel Bătrîn, Alexandru cel Bun şi Ştefan cel Mare, pînă la ultimii domni dinaintea Unirii — şi-a tot lărgit puterea acumulînd donaţii mari pe teritoriul Principatelor, averi ce aveau să fie secularizate prin actul de la 17 decembrie 1863, de către Alexandru Ioan Cuza.

Revăd pe ecranul minţii, în care culorile, cu trecerea timpului, în loc să se estompeze, mai mult s-au acutizat, imaginile unui drum cu prea grăbite popasuri în vetrele de lumină din peninsula Calcidică unde, pe numai 336 kilometri patraţi, s-a instalat o minusculă republică monastică, numărînd mai puţin de două mii de suflete şi păstrîndu-şi în administraţia teritorială a Greciei un regim de departament administrativ autonom. Un promontoriu de calcar, o gheară de piatră întinsă pe coasta nord-estică a Greciei în Marea Egee, o salbă de douăzeci de mînăstiri din care nu există una să nu-şi fi legat fiinţa de domnitorii români şi de cultura medievală românească.

Şi drumul meu de demult, făcut de la o mînăstire la alta cu o barcă pescărească, se prelungea de pe căi de ape pe căi de uscat, urca pe „scara pisicii“ pe contraforturile de la Simon Petra, căţărate lîngă portul Daphni ca nişte faguri de piatră clădiţi la 600 de metri înălţime deasupra valurilor mării, pentru a adăsta apoi sub ocrul zidurilor de la Dionisiu — unde se păstrează un exemplar vechi, în limba greacă, din Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie... Poposeam apoi la Marea Lavră, cea despre care se spune că ar fi fost clădită în anul 963 de către Athanasie de Trebizonda, lăcaş de cult cu o vastă bibliotecă unde s-au păstrat manuscrise ieşite de sub pana lui Gheorghe Duca, şi un poem consacrat lui Mihai Viteazul de către poetul grec Georges Stavrinos... La Zographu, se poate răsfoi un exemplar al Evangheliei de la Borzeşti, oferită mînăstirii la 1495 de către Ştefan cel Mare ; la Xenophon, între zidurile albe, răcoroase ale bibliotecii cu ferestrele deschise spre albastrul Egeii, se află manuscrisele discipolilor lui Paisie; la Caracalu ne privesc din frescele hieratice Petru Rareş şi Alexandru Lăpuşneanu ; la Kutlumussiu — supranumit Lavra românească — aflăm chipul lui Mircea cel Bătrîn şi admirăm podoabele oferite în dar de Laiotă Basarab, de

Mircea Ciobanul și de Mihai Viteazul... La Pantocrator o frescă ni-l înfățișează pe Neagoe Basarab, iar vistieria mînăstirii păstrează odoarele trimise de Petru Rareș și Constantin Brâncoveanu... La Vatopedi se află singura sculptură în piatră care îl reprezintă pe Ștefan cel Mare — fondatorul mînăstiri în 1472 — însoțit de stema Moldovei : capul de bour cu stea în frunte... Un Olimp fără zei și zeițe, dar cu un Mircea, un Ștefan, un Mihai ; cu Ruxandre, Despine și Marii de Mangop...

Balcanii n-au fost niciodată decît stavilă climatică, și nu spirituală, între lumea egeică și spațiul carpato-dunărean. Bătrînii munți Hemus n-au făcut decît să întîrzie urcarea primăverii dinspre sud, către septentrion, amînîndu-le întru cîtva celor de dincolo de Istros înflorirea livezilor și refuzîndu-le măslinul, citricele, smochinul, oleandrul sălbatic și dafinii. Ceilalți reprezentanți ai lumii vegetale, mai viguroși și mai temerari față de frig, au escaladat munții și au poposit dincolo de Balcani, în bătaia crivățului necunoscut în Atica. Marea a fost însă întotdeauna deschisă și, prin Dardanele, „negrul" Pontus Euxinus a comunicat cu marmoreana Mare de Marmara și cu ultramarinul Mediteranei. Dar și în legătura dintre ape, pragul strîmtorii străjuită de Bosfor și de Cornul de Aur și traversat printr-o rectilinie aeriană de podul Galatei a marcat un hotar între viețuitoarele adîncurilor marine ce populează mările cu nume diferite, deși albastrul și salinitatea lor sînt aproape aceleași.

La începutul și către mijlocul lui februarie 1983 am poposit de două ori într-un „tranzit" de cîte 48 de ore, la Atena, ducîndu-mă și venind spre și dinspre Teheran. Recompensa morală cea mai jinduită pentru un drum lung și dificil, într-o lume situată parcă pe altă planetă. Cînd am plecat din Atena, la 15 februarie, caișii înfloriseră. Atunci am simțit că zborul de numai un ceas și cincisprezece minute pînă la București nu era doar survolarea unei distanțe relativ scurte, ci a unor climate diferite și a devansului primăverii ateniene față de ultimele zbateri ale înghețului de

dincolo de Balcani. La Atena lăsam candoarea primăverii pentru a întîlni sub Carpați tîmpla căruntă a iernii în amurg...

În perpetua lor transhumanță din acest colț de lume comun, numit generic „Balcani“, oamenii au sfidat însă întotdeauna anotimpurile climatice. Călătorii din vechime care puneau șapte-opt zile de diligență pentru a străbate în rostogolirea roților trase de bidivii distanța parcursă acum de un avion în șaptezeci și cinci de minute, știau doar că trebuiau să-și ia cu ei caftanele îmblănite și giubelele, schimbîndu-și potcapurile pe căciuli, deoarece echinocțiul de la 21 martie reprezenta mai mult noțiunea primăverii astronomice decît a celei terestre pentru lumile aflate dincolo și dincoace de Hemus. Și totuși, veneau și plecau, deopotrivă pe mare și pe uscat, stabilind legături ce aveau să se transforme, cu timpul, într-o sudură de spirit cum în puține alte locuri de pe pămînt își mai poate găsi asemănarea. Chiar în țări care aparțin aceleiași comunități lingvistice, apropierile se pot dovedi adeseori mai slabe decît între noi și greci. Există o comunitate spirituală îndelung „rodată“, o sensibilitate reciprocă în apropierea sufletească dintre oameni, adeseori legîndu-ne aceleași punți în traversarea istoriei, aceleași năzuințe și idealuri.

Îmi caut prietenii la Atena. Prietenii de o viață, dintre care unii m-au „trădat“ ducîndu-se în neființă. Așa s-a întîmplat cu Menelaos Ludemis, a cărui operă scrisă în cea mai mare parte în România, l-a făcut astăzi cel mai popular scriitor din patria lui regăsită după douăzeci de ani de pelegrinări prin lumea de la noi, unde a devenit scriitor. Autorul romanului *La miezul nopții a căzut o stea* și al altor cincisprezece romane scrise la Mogoșoaia poate că ar fi devenit mare prozator și în patria lui, dar nimeni nu știe dacă destinul i-ar fi fost același. Cîndva îmi mărturisea că a avut două patrii, una „de lapte“, care i-a dăruit viața și spiritul, alta de adopțiune — România — cea care l-a ocrotit și i-a dat neliniștea creației. Zicea că în pieptul lui bat două inimi ca într-o aberație anatomică, sau, dacă nu era decît un om ca toți ceilalți oameni, pulsul inimii lui îi șoptea în tîmplă pe rînd : „Elada-România... Elada-România...“ De bună seamă n-a fost decît un om, și nu e vina

lui că n-a avut două inimi așa cum și-ar fi dorit, iar acea inimă unică, încărcată de prea-plinul dorului și de insațiabila sete de a retrăi „acasă“, într-o excesivă grabă, anii petrecuți în exil, n-a rezistat prea mult năvalnicului ritm al „recuperării“ și, într-o zi...

Într-o zi zăludă, fără noimă, cu prea mulți oleandri sufocați de poluarea automobilistică, pe o stradă cu sens unic din Atena, o mașină înainta contra traficului rutier, cu claxonul apăsat ca într-un strigăt de ajutor, gonind spre o adresă știută : casa doctorului lui Menelaos, un cardiolog atenian care îi spusese de prea multe ori scriitorului să nu se mai extenueze, să țină cont că bătea spre al șaselea deceniu al vieții și că inima lui, singura inimă pe care el o credea tare cît două, dădea îngrijorătoare semne de oboseală. Mașinile care veneau din sensul unic claxonau și ele în fața șoferului „nebun“ ce mergea contra curentului, dar la volan se afla Ludemis, care simțea înfigîndu-i-se o gheară în piept și omul cerea cale liberă spre viață. N-a mai apucat să ajungă. La nici două sute de metri de casa doctorului mașina a încetinit, și-a pierdut direcția, a urcat cu o roată pe bordura trotuarului din dreapta, iar din ea, prin portiera deschisă cu un ultim gest al disperării, a căzut în mijlocul zilei o stea. Menelaos Ludemis murise. Un fior parcă a străbătut orașul tentacular pe care îl iubise prea mult lăsîndu-se prins în fascinantele lui mreje... Prietenul lui Menelaos, poetul și traducătorul de literatură română, Lambros Zogas, m-a dus în locul acela... Apoi, la casa scriitorului, pe care acesta intenționa să o lase drept casă de creație confraților săi de breaslă români trecători prin Grecia ; din curtea ei am cules boboci de trandafiri pentru a-i pune pe un mormînt uitat. Seara, în bătătura unei taverne din Kifissia, „La frumoasa vlahiță“, ne-am așezat la masa pe care întotdeauna o ocupa Ludemis și am lăsat un strop de vin să cadă din paharele noastre pe țărîna Atenei...

Ludemis îmi spusese cîndva, la Mogoșoaia : „Viața mea e ruptă în două. Una se află aici, alta, la mine, în patrie. Nu se poate trăi în exil. Un scriitor trebuie să trăiască printre ai lui, asta îi este menirea și, încălcarea ei, oricît de ospitalier ar fi pămîntul ce te primește, echivalează cu o trădare de sine. Bine, greu, oricum i-ar fi poporului tău, locul nu-ți poate fi decît alături de el, pentru a-i împărți

bucuriile şi necazurile, a-i lumina căutările, a-ţi smulge, dacă este nevoie, inima din piept, ca Danko al lui Maxim Gorki, şi a o transforma în torţă. Niciodată nu ştim cît trăim... O lună, un veac ?... Dar poate că supravieţuim răului, şi atunci se cere mărturia noastră... Instrăinatul, înstrăinat rămîne şi el nu are dreptul de martor..."

*
* *

Mai trebuie oare să mărturisesc de ce atunci cînd mi-e sufletul pustiu mă întorc în Elada ? Să mai spun de ce mi-e bine să păşesc cu tălpile gîndului pe dalele de piatră de pe altarul Acropolei, şlefuite de paşii istoriei ? De ce îmi regăsesc liniştea scotocind cu lăcomie şi nesaţ în tezaurul de înţelepciune al grecilor antici ? Un dor nestins în amintirile mele încărcate de nostalgii poartă numele Atena, şi cuvîntul acesta nu înseamnă pentru mine un loc, un oraş, o glorioasă ruină, ci o stare de spirit care, de două milenii şi jumătate adapă cugetul unei civilizaţii dîndu-i necontenite prilejuri de reflecţie. Aici, Eternitatea a devenit Timp, Istorie, Nemurire. Atena putea rămîne pentru greci pretextul copleşitor al unei permanente întoarceri către trecutul paralizant prin fastul şi amploarea lui, insurmontabilă etapă în egalarea ei de către prezent. Există popoare atît de strivite de conştiinţa propriului lor trecut, cu memoria atît de îngreuiată de responsabilitatea faţă de opera predecesorilor, încît cu greu îşi găsesc resursele necesare unui dialog pe picior de egalitate între ceea ce au trăit cîndva şi ceea ce trăiesc acum sau vor trăi mîine. Cu grecii s-a petrecut altfel. Fără ei, spiritul ar fi rămas îngreuiat de o sarcină dificilă, şi poate s-ar fi îngropat în neantul lipsei de memorie. Cu ei a început pe continentul nostru acel miraculos amestec de creaţie şi nepotolită cutezanţă ce a făcut să apară pe suprafaţa netedă şi opacă a istoriei protuberanţele ideii dăltuite în piatră, şi astfel veşnicia a fost învăţată să devină timp obligat să-şi recunoască trecutul şi să planteze pe parcursul lui bornele înaintării către prezent şi viitor.

Atena e un imens amfiteatru. Aş vrea s-o povestesc celor ce n-au văzut-o, prin cuvinte, deoarece nu am alte

mijloace la îndemînă. Se spune că tiparul a transformat vorba în cuvînt. Aici dalta a prefăcut piatra în cuvînt și, de aceea, în amfiteatrul din Atena o neasemuită carte stă deschisă către cele patru zări ale necuprinsului. Cînd spun că Atena este un imens amfiteatru nu fac decît să consemnez o metaforă creată de natură. Imaginați-vă un uriaș jilț de piatră, cu deschiderea spre mare, a cărui spetează este formată din arcul munților Parnas — lăcașul muzelor —, Pentelic — pîntec de marmură în continuu dialog cu dălțile sculptorilor, Hymetul și Aegaleosul — dătătorii de apă dulce unei așezări ce ar fi trebuit să fie închipuită dacă oamenii n-ar fi durat-o. Egeea desenează la poalele acestui amfiteatru un arc de cerc cu o deschidere de zece kilometri și, pentru ca apele ei să nu copleșească cu senzația infinitului, cîteva insule răsărite la orizont ne fac să înțelegem că nemărginirea nu poate fi atinsă decît pe etape. Imensul amfiteatru, prin care natura le-a sugerat arhitecților formula optimă marilor decoruri pentru tragediile antice, înalță drept scenă platforma Acropolei care, deși atinge o cotă de numai 156 de metri, oferă avantajul unui acces sobru și majestuos ridicat la rangul sublimului de către splendidele propilee, poartă de întîlnire între oameni și zei la ceas de restriște. Nicăieri în lume natura nu a croit pentru pămînteni, la proporții atît de armonioase nevoilor ei de exprimare și posibilităților oamenilor de a-i cuprinde dimensiunile, un decor în care să se joace unul dintre cele mai tulburătoare spectacole ale eternității. O fi rămas milenii după milenii acest loc pustiu, sufocat de codrii virgini, dar într-o zi omul a reușit să defrișeze asaltul vegetației și să îl restituie menirii lui din geneză...

*
* *

Am întrebat legendele de unde au apărut primii atici, deoarece litera scrisă s-a născut prea tîrziu pentru a ne lăsa izvoade, și n-am aflat nici măcar povești cu descălecători, ceea ce m-a dus la convingerea că ei s-au aflat dintotdeauna aici, trăindu-și lenta evoluție pînă au atins gradul de inteligență cînd l-au putut născoci pe Prometeu. Spre deosebire de alte plăsmuiri ale minții omenești, atunci

cînd aceasta și-a închipuit dumnezeii, Prometeu nu este un sfînt martirizat, plin de muceniceascǎ rǎbdare și resemnare, cu ochii fixați în implorarea cǎtre cer, ci un neîngenuncheat, un captiv în perpetuǎ evadare, un neîmblînzit, un contestatar al divinității, un om în permanent conflict cu forțele oarbe și neînduplecate ale atotputernicilor.

Nimbul de poezie al unei legende ține loc de memorie preistoriei atenienilor. Se spune cǎ tatǎl lui Platon, Ariston, cobora din stirpea ultimului rege al Atenei, Codros. O stelǎ funerarǎ poartǎ peste timp numele altor regi ateni eni dinaintea lui, pînǎ la preelenicul Cranaos și ionianul Cecrops, care ar fi trǎit cu vreo mie șase sute de ani înainte de era noastrǎ. Sǎ fi fost el, Cecrops, sau succesorul sǎu, Erehteu, cel care o fi botezat pentru totdeauna locul cu numele de Atena, ori tot Teseu despre care Plutarh spune cǎ ar fi declarat cǎ atenienii formeazǎ totodatǎ un popor unic și un oraș ?

Asta ar însemna sǎ recunoaștem o patǎ albǎ de un mileniu în identitatea orașului. Și nu putea fi așa, cǎci în momentul cînd eleusienii se uneau cu atenienii, prin veacul al șaptelea înaintea erei noastre, numele orașului exista consemnat ca atare, și nu numai numele, ci și spiritul sǎu concentrat într-un singur cuvînt „demos“ sau „adunarea cetǎțenilor“, de care *Iliada* lui Homer ne vorbește ca despre o concepție civicǎ asupra vieții cetǎții.

Despre acel Codros, ultimul rege al Atenei și strǎmoș al lui Platon, se spune cǎ Pitia din Delphi i-ar fi prezis cǎ orașul va cǎdea dacǎ suveranul lui se va încǎpǎțîna sǎ trǎiascǎ. Deghizat în țǎran, acesta și-a cǎutat moartea și și-a gǎsit-o, salvînd astfel cetatea. Și atunci s-a petrecut un lucru de neconceput pentru acele vremuri. Drept omagiu adus salvatorului lor, atenienii au declarat cǎ nici un alt rege nu va mai domni peste Atena, dupǎ Codros. Și așa au creat republica. Democrația devenea un fenomen moral-politic și în același timp poetic. Marele amfiteatru rezemat pe piepții munților ridica de pe scena Acropolei cortina pentru un singur interpret și spectator : Omul. S-au consumat apoi aici toate dramele din procesul creșterii lumii. Platon nu avea decît 29 de ani cînd Socrate, maestrul sǎu, socotit „martirul filosofiei“, și-a primit cu serenitate cupa cu zeamǎ de cucutǎ și a bǎut-o. Mai amarǎ decît otrava

fusese ironia ucigătoare a celui care, deşi nu ne-a lăsat nici o carte, făcuse din dialectică un instrument de cunoaştere — transmis posterităţii prin *Dialogurile* lui Platon. Ceruse călăilor săi exilul pentru a putea reflecta la „greşelile" comise, dar cei ce fuseseră muşcaţi de necruţătoarea lui ironie s-au temut şi de izolarea înţelepciunii şi, crezînd că astfel se vor simţi mai în siguranţă, l-au condamnat la moarte...

*
* *

Dialogul, ca tehnică a confruntării ideilor, apăruse înainte de Socrate — grecii, cu excepţia spartanilor, fiind oameni ai disputei, adevăraţi scotocitori ai eului omenesc, nepotoliţi scrutători ai destinului, analişti ai tuturor sentimentelor şi raţiunilor, polemişti pătimaşi, schimbul de replici avînd pentru ei o semnificaţie de principiu, opusă staticului şi oferită ca sursă de inspiraţie pentru poezie, politică şi filozofie. În felul acesta dialogul dramatic a apărut ca o emanaţie a spiritului atenian şi omenirea a trebuit să aştepte încă două mii de ani pînă cînd arta unor Eschil, Sofocle şi Euripide să fie dusă mai departe de un alt mare poet al lumii — Shakespeare.

Herodot, atenian prin adopţiune, a ştiut să facă din dialog un instrument politic, şi alte mii de ani i-au trebuit omenirii pînă cînd să regăsească această metodă în actul de creaţie al politicii. Deoarece politica rămîne un act de creaţie a cărui menire este să facă a triumfa raţiunea asupra forţei. Tucidide, prin marele său Discurs adresat morţilor, pus în gura lui Pericle, a declarat cel dintîi că forţa nu creează justiţia şi că în orice act al puterii trebuie să existe responsabilitatea faţă de ziua de mîine, obligaţia înţelegerii faptului că a guverna înseamnă a prevede. Adresîndu-se lacedemonienilor din forumul Atenei, el îi spunea lui Idamos : „Devenind, prin hotărîrile ce le veţi lua, autori ai evenimentelor viitoare, bune sau rele, aveţi dreptul la răgaz şi judecată pentru a putea decide asupra consecinţelor posibile". Fără să bănuie, Tucidide punea astfel bazele viitorologiei.

Cum or fi arătat acele dimineţi ale Atenei de acum douăzeci şi patru de secole, cînd Socrate aduna în jurul său pe cei mai dotaţi tineri ai cetăţii pentru a le da cea mai bună metodă de a se cunoaşte pe ei înşişi, aceea a dialogului ? Soarele răsărea, ca şi acum, tot din spatele munţilor care susţin umerii amfiteatrului atenian şi se culca la asfinţit în acelaşi pat albastru al Egeii. Dar Atena era o şcoală a conştiinţei omenirii dintr-o epocă în care aceasta se smulgea din stagnare şi încerca voluptatea dinamismului, curajul creaţiei menite să dăinuie, sfidarea tiraniei, instaurarea democraţiei. Epoca aceasta i-a dat pe Miltiade, Temistocle şi Cimon, pe Aristide şi Alcibiade ; pe marii creatori ai tragediei antice şi pe primul poet al artei comice, Aristofan ; pe neîntrecuţii arhitecţi şi ziditori de temple Ictinos, Callicrate şi Mnesicles ; pe omul cu cea mai măiastră dintre toate dălţile sculptorilor, Fidias ; pe Herodot şi Tucidide, pe Socrate şi Platon. În centrul lor un democrat prin excelenţă, Pericle, cel ce a făcut din Atena splendoarea lumii, om care, deşi nu egala în arta militară nici pe Temistocle, nici pe Cimon, în poezie nici pe Eschil, nici pe Sofocle, în filosofie nici pe Socrate, nici pe Platon, a ştiut că, pentru a face un secol de aur şi a se ridica deasupra tuturor, trebuia să se înconjoare cu cele mai mari valori umane ale timpului său, eliminînd din juru-i dulcea mediocritate avidă de putere.

Mai trebuie să mărturisesc de ce, uneori, cînd mi-e sufletul pustiu, mă întorc să calc cu umbletul gîndului dalele de piatră albă ale Acropolei şlefuite de paşii istoriei ?

*
* *

S-a scuturat de mult ploaia de aur a forsitiei. Liliacul a izbucnit în toate nuanţele violetului, iar castanii şi-au aprins policandrele albe. Explodează orgia de culori a oleandrilor, în vreme ce verdele rotat al palmierilor, purificat de instaurarea deplină a primăverii, traforează albastrul cerului cu umbrelele de franjuri deschise sub potopul soarelui sudic. Pînă şi chiparoşii, aceste torţe vegetale indiferente la schimbarea anotimpurilor, îşi decolorează clorofila întunecată, scoţînd mlădiţe tandre şi lacrimi de ră-

șină distilate de dulcele chin al renașterii. Dafinul își amintește că din frunza lui se fac coroanele de lauri și odrăslește bezmetic. De unde această lumină viorie ce coboară întotdeauna după ploaie peste Atena ? Din beția albastră a Egeii ? Din alburiul marmorean al Pentelicului ? Din culoarea de grîu copt a coloanelor Partenonului ?

Este misterul cel mai de nepătruns al acelui „Thargelion" al anticilor, cînd Atena celebra în fast și nețărmurită bucurie pe Apolo, zeul prin excelență purificator. Cetatea se curăța de „miásmata", adică de impurități, ofranda adusă lui Apolo era un „thárgelos" — fiertură din grîul abia înspicat —, însăși zeița Atena cioplită în lemn de măslin era cufundată în spuma valurilor mării, pentru că întregul oraș trecea printr-o purificare colectivă spre a fi vrednic de binefacerea divină a recoltelor viitoare...

Primăvara la Atena e sinonimă cu neuitarea. O singură dată trăită, și viața toată pare un oleandru perpetuu înflorit. Și totuși, orașul acesta frenetic, exaltant, zgomotos, uluit de propria sa expansiune, care sfidează constrîngerile de relief, parcă nu are ochi pentru flori. Cocoașa de piatră a Acropolei își cară peste timp podoabele-i de marmură, și doar smochinul de lîngă zidurile gîrbovite ale Erehteionului se îndărătnicește să le arate oamenilor că a venit primăvara egeică. Este o primăvară exuberantă, capabilă să facă și piatra să înflorească. Dar Parnasul e arid, iar hora munților din jurul Atenei și-a pierdut de mult veșmîntul pădurilor. Stearpă, stînca cere țărînă și apă. Doar în văile în care și-a scobit vatră Atena, verdele sparge monotonia albă a clădirilor unui veac al stereotipiei arhitecturale.

Puține orașe din lume au cunoscut în ultimele două decenii o mai fantastică smulgere din propriile-i chingi, ca Atena. Între ea și Pireu de mult nu mai există hotare. Golful Salaminei a fost încorporat în orașul tentacular cu rețeaua stradală întinsă peste vechile drumuri ce duceau cîndva, între pustietatea de piatră și nesfîrșirea mării, de la Epidaur la Cap Sounion. Bătrînele mahalale levantine au fost eradicate, poalele munților suri parcelate, forfecate de neînduplecata miră a topometrilor, tăiate cu rigla urbaniștilor și acoperite cu fîșii de asfalt pentru nestăvilita circulație automobilistică.

Atenienii au inventat noţiunile de libertate civică şi democraţie, dar tot ei au născocit şi cuvîntul „megalopolis". Pînă pe la începutul anilor şaizeci, acest cuvînt părea rezervat doar marilor aglomerări urbane din Lumea Nouă, din Occident şi din Extremul Orient. Acum însăşi Atena este nevoită să îl suporte. Un sfert din populaţia Greciei s-a concentrat între hotarele ei. Este drept, oraşul deţine mai bine de jumătate din potenţialul industrial al ţării, concentrînd la periferiile lui dinspre Pireu şi Salamina mari şantiere navale, combinate siderurgice şi metalurgice, rafinării de petrol, fabrici de confecţii, de textile, tăbăcării moderne. Iar mai la vedere, acolo unde miracolul cetăţii spirituale a Eladei şi-a păstrat încă nealterată fiinţa, sălăşluieşte atotprezentul zeu turism, patronînd industria de căpătîi, cu cea mai mare pondere în bugetul valutar al ţării.

Dacă vechii greci au fost în acelaşi timp „raţionalişti şi optimişti", încrezîndu-se numai în forţa raţiunii omeneşti, convinşi că lumea aceasta nu este nicidecum pentru om o „vale a plîngerii", stră-strănepoţii lor s-au dovedit capabili să cultive şi să dezvolte un pronunţat spirit practic. Cei dintîi le-au lăsat celor din urmă o nepreţuită şi inepuizabilă comoară : marele tezaur de marmură, pe care, cîndva, s-a grefat fiinţa nemuritoare a civilizaţiei atice. Inventarul antichităţilor greceşti pare inepuizabil. Secole de-a rîndul el a dormit sub ţărînă, spre a se lăsa dezvelit tocmai în veacul cînd pîinea nu mai era îndeajuns pentru gurile naţiunii. Vechea maximă socratiană : „cunoaşte-ţi condiţia de om şi limitele ei, nu te expune prin lipsa ta de măsură răzbunării vreunei Nemesis divine", a căpătat un adagiu : „cunoaşte-ţi comorile ţării şi nu le păstra numai pentru tine !" Din Creta şi pînă în Corfu, şi de la Egina la Rhodos, o mie de insule greceşti au ce arăta lumii. Multe încă nu şi-au dezvăluit cu totul sipetele ascunse. Nici Atena nu a rostit încă ultima literă a alfabetului ei. Săpăturile continuă. Marele tezaur al antichităţilor eline este o irezistibilă tentaţie adresată lumii. Virtutea centrală a „mărinimiei" aristoteliene a devenit „ospitalitate tarifată". Vaste „lanţuri" hoteliere cuprind în desfăşurarea lor toate marile vaduri turistice. Din luna mai pînă în noiembrie Atena este an de an una dintre cele mai mari capitale turistice ale

lumii. Încep spectacolele de „sunet și lumină“, reînviind fantomele unui Olimp învăluit în pulberea de aur a cinci milenii de istorie. Cinci milioane de turiști poposesc aici anual, admiră, își lasă obolul și pleacă de unde au venit, cu sufletele pline de încîntare. „Poluarea turistică“ nu este decît un „accident de parcurs“, cu nota de plată mereu amînată, din speranța că ea nu va putea ipoteca viitorul comorilor de artă ce aparțin nu numai Eladei, ci întregii omeniri. Pentru aviditatea atît de rapace în colectarea de „amintiri“ a lui „homo viator“, municipalitatea ateniană pune să se care, din cînd în cînd, noaptea, cu camioanele, cioburi de marmură din carierele Pentelicului, ca monumentele antichității să fie cruțate.

Pentru acești nesățioși de frumusețe înfloresc primăvara florile Atenei, dar nu numai pentru ei, ci mai întîi de toate pentru omul grec, ospitalier, generos, harnic, iubitor de cîntec și joc, de prietenie și căldură sufletească.

S-a scuturat forsitia ?

Nu-i nimic, înfloresc anemonele din sîngele lui Adonis...

*

* *

Rătăceam prin ruinele marelui teatru antic de la Kurium, în sudul Ciprului, la jumătatea drumului dintre Phaphos și Larnaka, și priveam piatra răscoaptă pe care se zbicea sarea marină. Legenda spune să aici, pe plaja de la Phaphos, s-ar fi născut întrupîndu-se din spuma mării, Afrodita, zeița frumuseții, din ale cărei lacrimi, amestecate cu sîngele lui Adonis, ar fi răsărit anemonele. N-am găsit decît ovăz sălbatic și măslini multiseculari, căci pe țărm nu se mai întrupau Afrodite și, sub arșița soarelui, piatra dogora încrețind aerul, ca deasupra unui vulcan încins, gata să erupă. Dar părea a fi liniște și tihnă. Tihna cicatricei pe trupul rănit al timpului care încerca, și nu putea să dobîndească, vindecarea îndelung jinduită. Căci rana încă durea. Și era rană peste rană, cicatrice peste cicatrice, iar ochii lui Ktisis, dintr-un medalion de mozaic, fixat peste dalele termelor din Kurium,

priveau de două mii de ani cerul acestui colţ de lume despre care în zadar legenda vorbeşte că ar fi plămădit-o pe Afrodita, căci mai curînd Ares, zeul războiului, s-a născut acolo, un Ares dement, cu respiraţia în zăngănit de arme, cu pieptul de fier, cu privirea orbită de furie.

Amuţise de mult teatrul antic, timpul îi măcina trupul, acelaşi timp al uitării care doborîse coloanele din templul tracului Apolo, lăsînd din mîndra bazilică de altădată şi din stadionul gladiatorilor doar pietrele sfîrtecate şi împrăştiate pe sol, ale temeliilor. De n-ar fi fost ţărîna, pulberea de piatră scăpată dintre fălcile atotdevoratoare ale timpului, s-ar fi dus de-a pururi în nefiinţă şi splendidele mozaicuri de la Kurium. Aşternute ca nişte nestemate peste dalele fostelor palate — covoare de marmură şi granit, de porfir şi lapislazuli pe care secolele să înainteze cu respect — ele anunţă că aici a fost durat pragul de aur al Ciprului antic, şi celor ce-l treceau li se şoptea că-şi pot lua cu ei toate speranţele...

O, cîţi dintre cei ce au păşit peste acest prag nu şi-au pus pe chip masca făţărniciei, cîţi nu şi-au ascuns pumnalele sub mînecă, pofta cuceririlor sub surîsul prieteniei, setea de putere sub linguşitoare cuvinte de frăţietate, nutrind unica speranţă a tuturor veneticilor — aceea de a acapara şi a se înscăuna ! Dacă, pe drept cuvînt, despre Cipru se spune că ar fi o insulă care se învecinează cu toată lumea, nu mai puţin adevărat este faptul că istoria acestei ţări se învecinează cu istoria tuturor popoarelor din bazinul Mediteranei. O istorie ca a atîtor ţări mici răsărite la răscrucea drumurilor de ape sau de uscat, scrisă cu paloşul. De atîtea ori insula a fost trecută prin foc şi sabie încît nu cred să existe pe acest pămînt loc mai al nesomnului istoriei decît cel de aici. Marile puteri ale antichităţii de la dinastiile manethoniene ale Egiptului, la fenicieni, la asirieni şi perşi, şi apoi, la grecii Eladei şi la romanii Eternei Cetăţi şi ai Bizanţului — şi-au clădit aici una peste alta civilizaţiile, oferind loc solid pentru temeliile altor civilizaţii aparţinînd primului mileniu şi evului de mijloc nu mai puţin setos de fast, de putere şi de dominaţie.

Au trecut pe-aici slujitorii zeiţei Astarte, apoi asediatorii Troiei, oştirile lui Amasis şi ale lui Cambyse, flotila persană plutind spre pieirea ei de la Salamina, cohortele

lui Alexandru cel Mare şi armatele Ptolomeilor. Au poposit aici legiunile lui Caton şi mai tîrziu crucea Bizanţului, iar prin veacul al doisprezecelea — cruciaţii lui Richard Inimă de Leu şi ai lui Frederic Barbarossa, urmaţi de cavalerii templieri şi mercenarii lui Lusignan, regele francez al Ierusalimului. Dinastia Lusignanilor a cîrmuit insula timp de trei secole cumpărînd-o de la Richard „Inimă de Negustor" pe 60 000 de talanţi, deşi acesta n-avea dreptul s-o vîndă, căci numai capriciile unei furtuni mediteraneene dintr-o zi de mai 1191 i-a împins către coasta cipriotă flota care plutea spre Pămîntul Sfînt. Pe atunci, insula cuprului, pe metalul căreia se clădise întreaga civilizaţie de bronz a estului mediteraneean, se afla în stăpînirea prinţului Saac Comnen, care a comis imprudenţa de a captura corăbiile anglo-normande eşuate pe plaja de la Lymassol avînd la bord pe însăşi logodnica lui Richard Inimă de Leu, Bérangera de Navarra. Afrontul a fost plătit de Comnen cu viaţa, iar insula scoasă la vînzare prin licitaţie. Cavalerii templieri oferiseră mai mult, dar, neavînd cu se să onoreze contractul abia încheiat, Richard a preferat un client ceva mai scăpătat, dar rege, un rege şomer în căutare de tron, un rege fără regat, alungat din Ierusalim şi înscăunat în Cipru. Cu banii primiţi pe insulă şi trecuţi în dota Bérangerei, Richard Inimă de Leu avea să-şi joace nunta chiar aici, în Cipru, într-o zi de acum aproape opt sute de ani, cînd s-a băut din belşug vin de Colossi scos din viile călugărilor-cavaleri ai ordinului templierilor.

Teatrul de la Kurium găzduia spectacolul unei sarabande în care se prinsese în dans însăşi istoria. Uitase sărbătorile dionisiene şi nu mai ţinea minte nici piesele lui Euripide, nici satirele lui Aristofan, nici replicile pline de tîlc ale lui Menandru şi nici măcar arta mimării din timpul de mult apus al expansiunii elenismului.

Cortina uitării căzuse de mult, decorul se prăbuşise prefăcut în ţărînă, coloanele spiralate care fuseseră înălţate ca să sfredelească cerul cu acuitatea înţelepciunii omului zăceau la pămînt înecîndu-şi canelurile în tină. Ciprul însuşi devenise o scenă pentru încrucişarea orgoliilor altor puteri, şi mai perfide, şi mai feroce, şi mai acaparatoare. Teatrul marei arte antice murise, Alt teatru se întrupa şi

el nu avea să aparţină, timp de şase secole, decît luptelor. Dionisos fusese izgonit. Ares îi lua locul. Cupa de calcar a teatrului, cu gradenele suprapuse în arc de cerc pentru a cuprinde 3 500 de spectatori, se deschidea către veşnicul spectacol al mării, aşteptînd să fie umplută cu vinul opac al uitării. Imensul jilţ de piatră, cu speteaza urcînd în trepte către cer, era prea încăpător pentru fiinţa amintirii tot mai firavă.

Am văzut teatre antice de mari proporţii, de un fast uneori pompieresc, opulente, copleşitoare, orgolioase, ca şi cînd zeiţa Thalia ar fi reclamat din partea constructorilor templelor ei numai gigantism şi sfidare. Cel de la Kurium este poate cel mai simplu, cel mai modest, cel mai lipsit de stridenţa podoabelor, dar armonia proporţiilor lui, simplitatea, aerul sobru şi auster al profilului său îi dau unicitate. Este unul dintre cele mai vechi teatre ale lumii antice, datînd din vremea civilizaţiei cretane, cînd arta de a construi era sinonimă cu soliditatea şi simplitatea. Nimic strident, nimic inutil, nimic copleşitor. Totul pe măsura omului, amintind, prin atmosfera locului şi prin anvergura modestă, Istria noastră, deopotrivă de veche şi la fel de greu încercată de vicisitudinile istoriei. O altă mare îşi deschide însă nemărginirea dincolo de scena pustie, şi alte veşminte a îmbrăcat istoria adăstînd la ţărmul acestui pămînt. Dar numai haina ei era diferită, căci cei care încercau să-i dea alt curs se asemănau prea mult între ei, în ciuda distanţei şi, uneori, a deosebirilor de grai.

Era prin luna mai, 1975, cînd, de pe o gradenă a teatrului antic din Kurium, priveam pe scena moartă nevăzutele fantome ale unui trecut pe care ne-am obişnuit să-l numim „măreţ", logodindu-l numai cu gloria, uitînd că atîta asprime şi însîngerare a cunoscut, atîta durere şi violenţă, încît este de mirare cum de prezentul nu i-a fost refuzat. Spiritul egeic n-a fost doar desfătare în artă, deoarece zăngănitul armelor a acoperit adeseori glasul muzelor şi este bine ştiut prin cîtă viclenie şi perfidie a excelat Levantul. Nici în antichitate ordinul estetic nu s-a confundat perpetuu cu ordinea morală : fructul geniului elen trebuia într-o zi să secătuiască, nu atît prin epuizare cît prin incapacitatea de a rezista la infinit altfel decît

printr-o neîmplinită aspirație spre frumos și dreptate. Realitatea vieții Eladei a fost mai adeseori crudă decît idilică. Altfel n-am fi moștenit doar ruine, întrucît cetăți ca aceasta erau durate să reziste peste milenii și, dacă viața nu le-ar fi părăsit izgonită de forță, de nedreptate, de abjecție, de setea de putere a celor aduși de vînt, ele ne-ar fi ajuns măcar mai apropiate de imaginea lor inițială. Deposedate de spirit, n-au supraviețuit decît scheletice umbre de piatră ale unei lumi în care zeii erau cel puțin la fel de înălțători și de ticăloși ca și oamenii care îi născociseră. Și salvarea acestei umbre și a acestei rămășițe de spirit nu s-a produs decît prin misterul artei. Omul, ca măsură a tuturor lucrurilor, era însăși măsura zeilor. Dar, și mai exact, el a fost și rămîne măsura istoriei sale în care zeii nu ocupă decît accidentale popasuri pe parcurs.

Aici, în Cipru, unde omul a plăsmuit imaginea celei mai frumoase dintre zeițe făcînd-o patroana dragostelor, Afrodita a ieșit din mare braț la braț cu Ares. Ea vedea pacea, tihna, frumosul ; el sîngele, voluptatea luptei, setea de cuceriri. Și insula se transforma într-o minge de ping-pong bătută cu furie pe masa de joc a marilor orgolii.

Shakespeare localiza aici, pe pămîntul Ciprului, la Famagusta, drama maurului Othello, pentru ca Desdemona să nu fie decît o Afrodită încă o dată îngenuncheată. Dar asta se petrecea după ce Kuriumul murise și se îngropase în țărînă, cînd dinastia Lusignanilor se stinsese, după ce insula încăpuse pe mîinile arabilor devenind vasală califatului de la Cairo, pentru ca, din 1489, să ajungă posesiune a „falnicei" Veneții. Opt decenii dogii au cîrmuit-o fortificîndu-i cetățile, ridicînd ziduri peste ziduri, prea slabe însă pentru a putea rezista puhoaielor Semilunii. Și insula Afroditei avea să devină pașalîc al Sublimei Porți, rămînînd astfel pînă la căderea imperiului otoman, cînd Ciprul era din nou scos la vînzare și oferit pe tavă celui ce dădea mai mult. A dat leul britanic și s-a încheiat atunci un tîrg clar, răspicat, fără echivocuri. În 1876 Turcia ceda definitiv insula, contra unei copioase sume, declarînd că renunță pentru totdeauna la orice pretenții asupra ei. De atunci și pînă în 1960, insula Afroditei a constituit nestemata cea mai dragă a imperiului colonial britanic, nu atît pentru că bogățiile ei ar fi fost nemaipomenite, cît

pentru poziţia strategică a Ciprului în estul Mediteranei, la relativ mică distanţă de insula greacă Rhodos, de ţărmul Turciei, de Port Said, de Siria şi Liban. Poziţia aceasta, şi nimic altceva, a fost dintotdeauna blestemul lui Ares, zeul războiului, adresat Afroditei, zeiţa frumuseţii.

În ultimii 20 de ani, două războaie. Prea mult pentru un popor atît de mic. Mă duc însă la Nicosia, capitala Ciprului, să caut urma paşilor Afroditei, mama care a zămislit aici doi fii, unul grec, altul turc, sfătuindu-i să trăiască în pace şi să se bucure laolaltă de roadele pămîntului, refuzînd să se lase asmuţiţi unul împotriva celuilalt şi să devină Cain şi Abel.

Descopăr imaginea unui oraş care, în anii de cînd Ciprul şi-a cucerit independenţa s-a ambiţionat să-şi merite titlul de capitală a unei ţări aspirînd către tihnă şi demnitate. Un oraş încă al contrastelor sociale şi arhitecturale, dar al cărui efort de modernizare din ultimii ani apare evident. Un oraş secţionat acum de o frontieră artificială, invizibilă de la înălţimea unei priviri panoramice, dar pe cît de evidentă, pe atît de dureroasă în fiinţa lui. Un oraş într-o ţară care ar fi avut toate cele necesare ca să se bucure de prosperitate, dacă Ciprul ar fi fost lăsat să-şi hotărască singur soarta.

Dar din păcate, năzuinţele acestui popor format din două etnii obişnuite să trăiască în pace laolaltă au fost încălcate, firescul a fost deposedat de noimă şi zîzania venită din afară a găsit loc pe unde să-şi vîre coada. S-a spus, de către cei cu interese contrare păcii în acest colţ de lume, că cele două etnii ar fi „congenital“ incapabile să convieţuiască paşnic. Nu-i adevărat. După două drumuri pe care le-am făcut în insula Afroditei, despărţite de 15 ani, timp în care, în Cipru, se făcuseră mari eforturi pentru instaurarea unei vieţi omeneşti, nu cred în mitul adversităţii perpetue. El n-a fost decît un pretext pentru amestecul celor puternici, cei mereu cu zîzania, cei mereu cu setea de noi cuceriri, cei pentru care independenţa şi personalitatea unei ţări mici le stau ca sarea în ochi şi ca ghimpele în sîn, căci nu o jumătate de milion de ciprioţi greci s-au bătut cu ceva mai puţin de o sută cincizeci de mii de ciprioţi turci, ci pofte hulpave s-au încăierat, în

spatele cărora se aliniau, stimulînd porniri ancestrale, alte pofte.

Nicosia, în perpetua ei năzuinţă de a evada din claustrare, şi-a întins fiinţa urbanistică dincolo de şanţurile de apărare ale fostei cetăţi veneţiene, înglobînd în aria ei vechile aşezări *extra muros*. Cîndva, bisericuţa albă din afara oraşului închinată mucenicului Dimitrie din calendarul ortodox se afla pe vatra unui sătuc învecinat cu cetatea. Acum capitala o învăluie, trecînd-o în patrimoniul ei de monumente istorice.

Între aceste monumente, atestînd o străveche cultură şi o fiinţă naţională proprie, se înscria memoria tezaurizată de muzeul istoriei şi artelor Ciprului, ale cărui porţi le-am găsit, la ultimul meu drum, ferecate. Văzusem aici, la primul meu drum în Cipru, o imagine a Afroditei de la Phaphos cioplită în marmură de către un sculptor al antichităţii. N-am mai aflat-o. Afrodita se înveşmîntase în cîrpă de sac şi se învelise cu rogojini, căutîndu-şi alt adăpost spre a se feri din calea lui Ares care, încă o dată, trecuse zălud peste pămîntul Ciprului. În curtea muzeului închis au rămas capitelurile corintice purtînd în cupele lor ghiulelele de tun — cu care se mai jucase zeul războiului în alte treceri de-ale lui pe-aici — urne funerare cu cenuşa spulberată şi înlocuită cu cîte o bombardă de tuci ca să dea conţinut găvanelor lor goale.

Peste drum de muzeu, teatrul Nicosiei îşi anunţa suspendarea stagiunii, căci nu mai era loc pe scena lui pentru tragediile antice. Şi cînd muzeele şi teatrele se închid, este semn de mare îndurerare. Semn că amintirea cere răgaz şi că evocarea ei imploră patosul distanţei, timpul reculegerii, al regîndirii evenimentelor.

Şi totuşi, la acel ceas, dramatica viaţă a Ciprului şi a capitalei sale se cerea trăită. Împărţit brutal şi artificial în două, oraşul nu putea trăi decît laolaltă, într-o unică fiinţă citadină. În partea turcă a Nicosiei electricitatea venea din partea greacă, iar cei de aici îşi primeau apa de băut de „dincolo". Iar acest „dincolo" suna în ambele părţi straniu şi fără noimă, ca o nechibzuinţă. Căci viaţa trebuia să fie viaţă, aşa cum s-a străduit să fie secole de-a rîndul pe acest pămînt îndelung martirizat. Şi încercam s-o surprind ca atare. Dar nu-mi era uşor. Regă-

seam imagini care s-ar fi vrut ale tihnei, dacă peste toate n-ar fi planat o tragică ameninţare.

Regăseam tablouri ale statorniciei şi ale vieţii de fiecare zi şi începeam să înţeleg că orice rană se poate cicatriza. Numai încrederea în viitor să existe şi oamenii să poată spera. Într-o piaţă nicosiană, insula îşi arăta dărnicia pămîntului şi puterea de a-i hrăni pe toţi laolaltă şi, mai ales, la o masă comună. Oamenii nu şi-au uitat surîsul şi nu şi-au pierdut definitiv încrederea în zeiţa Fortuna. Un vînzător de bilete de loterie împărţea lozuri asigurîndu-i pe toţi că numai în mîna lui se afla marele număr cîştigător. Din păcate, Fortuna n-a fost aici prea bună prietenă cu Demetra, zeiţa roadelor pămîntului. Nici cornul abundenţei nu şi-a revărsat aici prea plinul, dar locuitorii insulei, harnici truditori, au avut întotdeauna cele necesare pentru a duce un trai omenesc. Sărăcia îşi avea demnitatea ei şi, dacă n-ar fi fost lacrimile Afroditei şi zăngănitul pasului lui Ares, insula ar fi putut-o izgoni pentru totdeauna de pe meleagurile ei.

Ciprului i s-a spus „insula înmiresmată a florilor". Nici nu putea fi decît a florilor insula care s-o nască pe Afrodita. Natura blîndă, soarele mediteranean, grădinile de citrice, livezile de măslini şi podgoriile de viţă nobilă, dar mai ales oamenii ei pot preface ţara într-o grădină. În subsolul insulei natura a aglomerat minereuri de cupru — de altfel, de la numele acestui metal se trage şi botezul insulei — de crom şi fier, ca şi depozite de gips, azbest şi marmură. Pe aceste bogăţii, capitala tînărului stat, eliberat de sub colonialism abia în 1960, şi-a edificat începutul de economie. Independenţa a fost cucerită cu greu, prin lupte şi după îndelungi tratative în foruri internaţionale.

După 350 de ani de jug otoman şi după 80 de ani de colonialism britanic, Ciprul venea în 1960 în comunitatea naţiunilor lumii, cu un caracter propriu şi cu problemele sale specifice. La 16 august 1960, după mai bine de opt decenii de luptă dusă în comun de populaţia greacă şi turcă a Ciprului împotriva regimului colonial, steagul Angliei a fost coborît şi, în locul lui, s-a înălţat drapelul tinerei republici. Poporul ei traversase o lungă şi grea istorie, purtîndu-şi cu încredere speranţa într-un viitor mai bun. În apropierea bătrînei catedrale nicosiene şi în veci-

nătatea imediată a muzeului rezistenței cipriote anticolonialiste, se înalță un modest monument închinat eroilor patriei. Arma pusă la picior lăsa să se creadă că nu va mai fi ridicată niciodată. Dar, de două ori, în răstimp de numai douăzeci de ani, insula avea să fie zguduită de exploziile războiului fratricid. Condamnată să retrăiască un coșmar pe care îl credea trecut pentru totdeauna, Nicosia abia a apucat scurte răgazuri să respire.

Nu urma pașilor Afroditei aveam s-o regăsesc în orașul traumatizat din nou de luptele declanșate de aventurierii care au servit pretextul pentru o nouă dramă a Ciprului. Fostul palat prezidențial zăcea în ruine, ca un sinistru spectru al încrucișării orgoliilor. Bombardat, sfîrtecat de explozii, mistuit de incendii, fantoma lui domina orașul ca un epitaf pe neînchisul mormînt al urii. Și de-ar fi suferit numai zidurile ,dar dincolo de Nicosia, în drum spre Larnaka, pe spații vaste, se întindeau taberele refugiaților din calea războiului, cu corturi precare, ca hainele cernite ale femeilor cipriote.

Din nou se așternuse mantia îndoliată peste Cipru, din nou zîzania își arătase colții și zeul zălud al războiului își scosese armele, din nou cursese sînge și insula Afroditei se căina prin cimitire.

Vorbim despre respectul față de țările mici sau mijlocii, pledînd pentru dreptul tuturor popoarelor la autodeterminare, dar ultima tragedie a Ciprului, petrecută în iulie-august 1974, — încă o tragedie consumată pe acest pămînt udat de lacrimile Afroditei — ne demonstrează chinul țărilor mici de a-și salvgarda ființa națională, de a-și păstra demnitatea și dreptul la o viață liberă și independentă.

Știam un Cipru al anului 1960, cînd zorii altei sorți păreau că se iviseră pe acest pămînt. Era o insulă care își apăra sărăcia și nevoile, speranța și surîsul încrezător. Vorbim despre o Europă care, timp de aproape patruzeci de ani a putut evita flagelul războiului, dar Ciprul se află tot în Europa, între granițele acestui continent atît de fecund în înțelepciune. Nu mai căutam Afrodite întrupate din spuma însîngerată a mării, căci rătăceam printre nesfîrșite tabere de corturi ale refugiaților, corturi ale durerii și strigătului după dreptatea unei lumi strîmbe.

Afroditei i se despicaseră sînii, cu paloşul, şi lacrima ei cădea amară pe pămînt. Ce mamă e aceea pe care fiii-fraţi sînt îndemnaţi s-o mutileze ?

Dar regăseam speranţa. Regăseam reculegerea de după furtună. Regăseam nevoia raţiunii resimţită de toţi. Drumurile tăiate de baricade nu indicau decît efemeritatea somnului raţiunii, capabil să zămislească monştri. Iminenta trezire din coşmar se produce şi cei doi fraţi înţeleg că drumul lor spre viitor nu poate fi parcurs decît împreună, cu condiţia de a fi lăsaţi de cei mai puternici să meargă cu încredere înainte, aşa cum vor ei şi aşa cum raţiunea îi îndeamnă s-o facă.

Undeva, în Nicosia, aducerea aminte a unui trecut de îndelungată asuprire a fost turnată în bronz. În cuprul insulei amestecat cu cositorul ei. În metalul amestecat cu sufletul ei sobru, patetic, nelipsit de vise îndrăzneţe. Statui care au trebuit să suporte tirul mitralierelor pentru ca, vechilor amintiri despre noaptea din care s-a croit drumul spre lumină, să li se adauge ale aduceri aminte.

Şi lacrima se zbiceşte pe obrazul Afroditei, căci zeiţa dragostei, neîndoielnic, se va întoarce din nou printre oamenii care au plămădit-o dintr-un nestins vis despre frumos.

ITALICE

- COLUMNA
- O LEGENDĂ ÎN FORMĂ DE ORAŞ
- UN BACŞIŞ DAT SPERANŢEI
- TRAFICANŢI ŞI PIROMANI
- UN SEIF CU UŞILE LARG DESCHISE
- CUPOLA
- FLORENŢA — UN ORAŞ SALVAT DE ARTĂ
- POLUAREA TURISTICĂ
- „ALFA ROMEO“ şi JULIETA
- PE SUB PORTICURILE BOLOGNEI
- LUNA LA CAPRI
- GROTA DE AZUR
- NAPOLI SUB SĂRUTUL POLUĂRII
- POMPEI SAU SENTIMENTUL NEUITĂRII
- HIROSHIMA VEZUVIULUI
- UN TRAC NUMIT SPARTACUS
- BUSOLA AMALFITANĂ
- ZBURĂTORUL DE LA PHAESTUM
- BUONGIORNO MEZZOGIORNO !
- CALTAGIRONE
- ZEUL CARE DOARME
- UMBRA LUI EMPEDOCLE PE ETNA
- ANIMALE GEOLOGICE
- OPERAŢIUNEA „ETNA—'83“
- MOARE ŞI CASA ÎN CARE A MURIT BĂLCESCU

Oare cum de m-au dus pașii direct spre Ea, necălăuzit de nimeni și fără să fi pus o întrebare cuiva cu privire la locul căutat ? Există, neîndoielnic, în noi, un simț al orientării dat de literatură, altfel cum s-ar putea exprima sentimentul acela de tulburătoare certitudine a locului „deja văzut“, știut parcă dintr-o altă existență ? Nu veneam pentru prima oară acolo, ci „reveneam“, pe căi ce-mi erau cunoscute, ca și cînd le-aș fi străbătut cîndva, în vis... Desigur, a fost visul, altfel de unde siguranța pasului prin meandrele străzilor, într-un oraș unde călcam pentru prima oară ?

...Și deodată mi-a apărut în cale Ea. Columna. O vedeam de undeva, de sus, și nu așa cum m-aș fi așteptat, să mă trezesc la picioarele ei. Mă găseam pe o stradă înaltă ca o faleză marină, care, cotind spre dreapta, lăsa în stînga o scară cu trepte de piatră, coborînd printre două biserici baroce din epoca Renașterii. Le „știam“ și pe ele. Una purta numele Santei Maria de Loreta, cealaltă avea hramul Fecioarei. Le cunoșteam din cărți. Le „văzusem“. Sentimentul acesta al orientării după literatură l-am avut pentru prima oară, cu mulți ani în urmă, la Paris, unde ghizi îmi erau Balzac, Zola, Hugo, France și Proust. Mergeam după descrierile din romanele lor și nu am greșit niciodată vreo adresă căutată. Probabil, lucrul acesta nu s-a întîmplat numai cu mine. Dar este uluitor să constați că „știi“ ceva ce nu cunoscuseși mai înainte *de visu*...

Acum însă, nu mai exista nimic în jur, totul se estompase, nemailăsînd decît această plăsmuire de marmură, fus de busolă întru orientarea istoriei, catarg pe corabia

timpului, spirală a năzuinței omului către infinit. Ea și lumina care parcă îi țîșnea din interior. Ea și dacii mei săpați de peste optsprezece secole în piatră, mai exact în anul 113 al erei noastre, de către acel iscusit Apolodor din Damasc, sirianul de geniu numit de arabi Abul Dur al Dimașqi. Inginer și sculptor adus la Roma sub împăratul Traian, descins din stirpea celor ce înălțaseră, cu o sută cincizeci de ani mai înainte, în inima deșertului dintre Mediterana și Eufrat, neasemuita Palmyra...

Am simțit atunci în inimă un fior : visul, cărțile, filmele totuși mă mințiseră, imaginația mea, operînd pe reproduceri doar aproximative, se dovedea săracă, neînaripată. Nu știu ce mă făcuse să cred că o voi găsi într-o margine de urbe istorică, asediată de clădiri, lipsită de respirație, sufocată, dificil de dibuit prin labirintul străzilor. Mi-am adus atunci aminte că o văzusem cîndva, într-un vechi „jurnal“ cinematografic devenit piesă de arhivă, în care se arătau cîteva imagini despre degajarea istoricei Via dei Fori Imperiali, redeschisă în anul 1933 de către arhitectul și urbanistul Corrado Ricci, prin demolarea clădirilor și a străduțelor medievale ce se așezaseră de-a lungul secolelor peste marea esplanadă antică dintre Forumul Roman, Forumul lui Traian și Colosseum. Operă de restituire salvatoare pentru cel ce avusese curajul să redeschidă străvechea magistrală romană, dar, din păcate, tot din acea epocă datează și înălțarea planturosului Memorial al lui Victor Emmanuel al II-lea, clădire-monument de imitație antică, pe care romanii, pe drept cuvînt, au botezat-o „colosala mașină de scris“. Într-adevăr, clădirea se interpune între cele două Forumuri, pe colina Capitoliului, anulînd comunicarea dintre ruinele cetăților antice, pentru a implanta în piața Veneția unul dintre cele mai disputate monumente ale Romei moderne. Dar ce mai conta neinspirata operă a lui Giuseppe Sacconi, acceptabilă oriunde în altă parte, numai aici nu, cînd acolo, la poalele ei, despărțită de colosul de marmură de Brescia printr-un pîlc de pini mediteraneeni, se afla Ea, Columna, mîndră, orgolioasă, demnă, sobră și austeră în trufia ei de cel mai bine conservat monument al întregii antichități romane ? Acel Apolodor a fost iubit de zei, geniul lui a calculat locul cel mai potrivit pentru înălțarea Columnei, punctul ferit de

răscrucea vînturilor şi ocrotit ca de o pavăză de formele de relief împrejmuitoare. Altfel este greu de înţeles cum de opera lui s-a păstrat nealterată, respectată de intemperii, imaculată, parcă ar fi fost plăsmuită din miezul unei pîini transilvănene din care să tot mănînce şi să nu se mai sature istoria...

Letopiseţ cioplit în marmură de Carrara, spirală în care scenele vieţii şi luptei pentru cucerirea Daciei urcă într-o inegalabilă şi armonioasă ascensiune, Columna are pentru noi, românii, mai mult decît semnificaţia monumentului ; ea este însuşi certificatul de naştere, cioplit în piatră, a poporului român. Căci numai Dacia a plăsmuit-o, cu tot ceea ce ea îi dăduse Romei, unic şi fabulos.

Am stat îndelung şi am privit-o uitînd de timp. Şi pentru prima dată nu m-a mai durut singurătatea într-un mare oraş străin, deoarece eram cu ai mei. Cîndva, academicianul Emil Condurachi îmi spusese : „Columna lui Traian reprezintă într-adevăr monumentul cel mai semnificativ şi, din punct de vedere artistic, cel mai reuşit al artei imperiale romane. Ceea ce ne interesează însă în primul rînd, studiind basoreliefurile acestui monument, este faptul că, pentru prima dată în istoria civilizaţiei mondiale, adversarul, respectiv dacii în frunte cu Decebal, sînt prezenţi nu în ipostaza tradiţională, umilitoare, a învinsului, ci în imaginea rezistenţei îndîrjite şi a mîndriei de oameni liberi, a căror înfrîngere a necesitat cel mai mare efort militar din întreaga antichitate. Studiile istorice, întemeiate pe texte literare şi pe inscripţii, dovedesc că, în această lungă şi îndîrjită luptă, Traian a fost nevoit să concentreze o armată ce depăşea 150 000 de soldaţi, cifră nemaiîntîlnită pînă la acea dată în analele istoriei războaielor de pe continentul european. Fără să aibă aceleaşi calităţi artistice şi reprezentînd doar un episod al acestor lupte, monumentul triumfal Tropaeum Traiani de la Adamclisi confirmă din toate punctele de vedere această viziune, înainte de toate politică. Desigur, nu s-ar putea afirma — au dovedit-o studiile mai recente din istoria artei romane — că fiecare amănunt, fiecare luptă reprezentată de metopele acestor două monumente ar fi făcut obiectul unei schiţe prealabile, executate în momentul luptei, la faţa locului. Ceea ce ne interesează însă este

faptul că cele două războaie dacice urmează în desfășurarea lor o logică strategică evidentă, și că rezistența dacilor nu a luat sfîrșit decît în momentul în care Decebal a preferat să se sinucidă decît să cadă în mîinile adversarului său. Această emoționantă scenă de pe Columnă a fost confirmată în ultimii ani de un document descoperit la Filippi, în Macedonia, și în care ofițerul roman Tiberius Claudius Maximus povestește cum l-a ajuns din urmă pe Decebal și cum acesta, nevoind să se predea, s-a sinucis. Avem deci tot dreptul să afirmăm că, lipsit de atît de multe ori de izvoare scrise sau arheologice, ce pot povesti, fiecare în felul lor, o asemenea încleștare și consecințele sale, poporul român are totuși norocul să poată citi în scenele Columnei și ale monumentului triumfal de la Adamclisi ceea ce, cu un termen foarte plastic, a fost denumit «actul său de naștere», atestatul cioplit în piatră al apariției sale între popoarele lumii...."

Nu știu cît îl venerează italienii pe Traian, nu știu ce loc ocupă el în galeria atîtor mari figuri ale Romei antice elogiate în manualele de istorie, dar cred că „Optimus princeps" constituie, prin cultul pe care i l-au înălțat stră-strănepoții celor învinși de el, un caz unic în istoria lumii. De-am fi fost numai daci, poate că l-am fi hulit. Dar vorbim o limbă romanică și temperamentul ne este latin. „De la Râm purcedem", deși, în adîncul sufletului nostru, simțim că sîntem daci. Cînd descoperim prin țărîna strămoșească statui romane, le privim ca pe portretele unor rude îndepărtate. Orice ciob dacic ne trezește în suflete o memorie afectivă ancestrală. Decebal ne e pieptul. Traian — cămașa...

Mă voi referi în continuare tot la o discuție cu academicianul Emil Condurachi, căruia, în anul aniversării lui Burebista, i-am pus o întrebare „incomodă" : Folclorul, mitologia populară, chiar și poezia cultă au „idilizat" într-o bună măsură, probabil din motive justificate, „armonia" daco-romană după cucerirea Daciei de către imperiul roman. Am putea spune că, în felul acesta, afirmîndu-ne descendența din Decebal și Traian, facem „cultul" propriului dușman și cotropitor al pămîntului strămoșilor noștri. Cum explicați asta ? La care academicianul mi-a răspuns surîzînd : „Desigur, o anumită idilizare a existat

în acest sens încă din vremea romană. Cum era şi firesc, ea a fost preluată şi amplificată în epoca Renaşterii. Şi tot atît de firesc, ea a fost reluată, chiar în chip excesiv, de şcoala latinistă din secolul trecut. Singurul care şi-a dat seama de inexactitatea, mai exact vorbind, de exagerarea la care a dus şi duce o asemenea «idilizare», a fost Nicolae Bălcescu. Sigur este deci că, într-o anumită măsură, s-a ajuns, dacă nu la un «cult», cel puţin la idealizarea marelui adversar al dacilor, Traian. Şi totuşi, un fapt rămîne valabil : cum poate considera istoricul, subliniind toate aspectele interesante ale civilizaţiei dacilor, toate momentele rezistenţei lor îndîrjite, ca rezultat obiectiv final ? La capătul acestor războaie de cucerire, la capătul unei stăpîniri romane, desigur dure, a rezultat un fapt : poporul român vorbeşte astăzi o limbă neolatină şi acest lucru este rezultatul istoric, cu sau fără voia noastră, al unui proces obiectiv. Şi mai adăugăm un fapt : în mitologia populară Traian apare atît de frecvent şi atît de idealizat de însuşi poporul român, încît nu cred că putem cere socoteală cîntăreţilor populari şi creatorilor de folclor că n-au învăţat «bine» istoria cotropirii romane. S-a petrecut un proces de lungă durată şi de remodelare a unor imagini de mult cristalizate, încît sîntem singurul popor în al cărui folclor se subliniază binefacerile «părintelui» nostru Traian. În fond, poporul român are printre alte merite şi pe acela de a se prezenta în faţa istoriei cu o deplină unitate de limbă, tradiţie şi istorie."

Privesc Columna din Forumul lui Traian şi îmi dau seama că, deşi ea spune multe despre daci, este departe de a spune totul. Ea este doar istoria a două războaie şi a colonizării unui popor. O imensă bandă desenată, ca într-un film de animaţie, pusă în basorelief pe 27 de metri înălţime. În soclul ei nu se mai află de mult urna de aur cu cenuşa lui Traian. Iar în vîrf, în locul statuii împăratului sub care Roma antică a atins culmea civilizaţiei sale, imperiul ajungînd sub Traian la apogeu, papa Sixtus-Quintus a pus să se monteze o statuie a... sfîntului Petru. Şaptesprezece blocuri, fără cele două care formează piedestalul şi capitelul, constituie trupul propriu-zis al cilindrului de marmură, scobit pe dinăuntru pentru a se crea loc unei scări în sfredel cu 180 de trepte

care urcă pînă la platforma de sub statuia din vîrf. Fără această statuie, Columna are în total 40 de metri înălțime. Patru ani după inaugurarea ei, în 117, împăratul Traian murea în Cilicia, pe țărmul sudic al Turciei de azi, în timpul ultimului său popas în drum spre Roma. Se întorcea bolnav, îmbătrînit de războaie, dintr-o campanie împotriva parților...

Caut și mîngîi îndelung cu privirea chipurile dacilor de pe Columnă. Nu mi-e greu să-i găsesc și să-i identific. Parcă aș privi bătrîni maramureșeni de azi, sau țărani din Orăștie, ori din Oaș. Și îmi pare rău că Apolodor din Damasc nu i-a văzut decît în luptă, și mai puțin așa cum îi descria Dion Chrysostomul, care vorbea astfel despre calitățile spirituale ale geto-dacilor : „Vezi cu mare plăcere, cum niște oameni — care în intervalele dintre războaie aveau puțin răgaz — se îndeletnicesc cu doctrine filozofice. Putem vedea pe unul cercetînd poziția cerului, pe altul însușirile ierburilor și ale fructelor, pe acesta studiind creșterea și scăderea lunii, pe celălalt eclipsele soarelui..."

...Întîlnesc într-o îngemănare peste milenii efigiile în granit ale lui Traian și Decebal, pe frontispiciul Academiei di Romania, din Vale Giulia, for al culturii române clasice și contemporane, edificat din inițiativa marilor cărturari Vasile Pîrvan și Nicolae Iorga în capitala țării prietene, pentru a da o nouă consistență permanentei legături dintre poporul italian și poporul român.

*
* *

Minunate acele timpuri ale legendelor, cînd istoria se îngemăna cu basmul și omul găsea explicații tuturor lucrurilor firii, prin vraja fără seamăn a poveștii. Nu mai sîntem copii, nu mai credem în legende. Am îmbătrînit, iar celor de demult, celor ce mai purtau în sufletul lor candoarea și puritatea copiilor le spunem „antici". De la ei vin însă cele mai frumoase povești ale timpului fără memoria calculată în numărătoarea anilor. Roma e o legendă sau, mai curînd, o legendă în formă de oraș. Așa am știut-o, așa i-am simțit sufletul încă de atunci de cînd

credeam că fondatorii ei, Romulus și Remus, au fost alăptați de o lupoaică, iar eu mergeam în vechea piață Dorobanți să privesc plăsmuirea legendei turnată în bronz — o copie a statuii aflată în palatul custozilor din Roma —, așa cum o arată și astăzi bucureștenilor monumentul oferit lor, în dar, în anul 1906, de Eterna Cetate.

Să lăsăm legenda să grăiască și să redevenim pentru o clipă copii. Ea nu începe cu „a fost o dată ca niciodată...", deoarece lumea care a ticluit-o vroia să-i dea credibilitate și, de aceea, apela la nume concrete, identificabile în Olimpul zeilor din îmbătrînitele mitologii. Ca și grecii antici, romanii țineau să-și fundamenteze originile pe fapte de viață „reale", ale unor oameni „concreți", în treburile cărora s-ar fi amestecat puțintel și zeii. Erau zei pămînteni, cu pasiuni lumești. Se tăiau, se spintecau, se drăgosteau cu femeile fidelilor lor, se vîrau în toate, hălăduind mai mult pe pămînt, în ape și în văzduh decît în cerul prea ferecat de taine nedezlegate pentru mintea încă simplă și credulă a oamenilor. Cei doi gemeni care au fondat Roma ar fi fost fiii vestalei Rhea Silvia, făcuți cu zeul Marte. Aveau un bunic pe care îl chema Numitor, stăpîn peste regatul Alba Longa, o cetate din Latium, fondată cîndva, și ea, tot printr-o legendă, de care se leagă numele fiului lui Eneas, unul dintre eroii Troiei.

Numitor ar fi fost alungat de pe tron de Amulius, unchiul celor doi gemeni, Romulus și Remus, care, pentru ca stirpea rivalilor săi să fie de-a pururi stinsă, a poruncit ca pruncii să fie înecați în Tibru. Poveștile nu prea acceptă înecatul copiilor, ele sînt întotdeauna contra pruncuciderii printr-un astfel de procedeu, așa că, și de astă dată, ošteanul care a primit porunca să-i arunce în valurile Tibrului pe cei doi nevinovați, îi va pune într-un coș de papură și îi va lăsa să fie duși pe unda fluviului vii și nevătămați. Și se va ivi, ca în atîtea alte povești, și salvarea. Ea este lupoaica milostivă ce și-a pierdut puii, drept care îi va adopta pe cei doi orfani și îi va alăpta ca o mamă. Apoi vine ciobanul, poate același care l-a salvat și pe Oedip, va lua copiii și îi va crește pînă cînd aceștia vor deveni doi tineri voinici și vor avea revelația obîrșiei lor. Își vor găsi bunicul, pe Numitor, îl vor pedepsi pe uzurpatorul Amulius, iar ei înșiși vor fonda o nouă cetate aproape de locul

de pe Tibru unde au fost salvaţi de lupoaică. Romulus îşi va ucide apoi fratele — cu fratricizii legendele sînt ceva mai îngăduitoare —, pentru că acesta a cutezat să sară peste zidul care înconjura aşezarea lor, Roma, apărută pe lume în ziua de 21 aprilie, anul 753 înaintea erei noastre.

Anul fondării a fost acceptat de istorici, ba chiar atestat „documentar" prin descoperirile arheologice şi prin scrierile unor autorităţi în materie mai presus de orice suspiciune, ca Varro, Strabon, Titus-Livius şi Denys din Halicarnas. Să lăsăm legendelor nimbul lor, deşi, la un concurs al televiziunii italiene, un fel de „cine ştie cîştigă", din zece concurenţi, doar unul a ştiut să spună cum o chema pe mama lui Romulus şi Remus. Aceasta e soarta legendelor, să mai fie, uneori, şi uitate. Şi mai stau în soarta oraşelor şi schimbarea, devenirea, ieşirea din vechile tipare, dar legendele care menţionează o dată anume pe actul de naştere al bătrînelor urbe rămîn în continuare minunate...

I s-a spus acestui oraş Caput Mundi şi s-a afirmat că toate drumurile lumii ar duce spre el. O urbe grea de atîta istorie, purtînd în pîntec o sarcină dificilă — Eternitatea — imposibil de avortat. Este o cetate neasemuită în frumuseţi, adevărat sipet de comori al spiritualităţii latine, aparţinînd anonimilor străzii, aproape trei milioane de suflete, sălăşluind într-un oraş deopotrivă fabulos şi banal, strălucitor prin avîntul monumentelor sale sau lamentabil prin poluarea citadină şi prin incapacitatea eradicării definitive a periferiilor. Destinul mileniilor trecute apasă Roma cu angoasantele dileme ale intrării într-un nou şi dificil mileniu, în care nu îi va fi uşor să-şi apere titlul de cel mai frumos oraş al lumii. Multe aşezări umane îşi revendică orgoliul unui astfel de superlativ. Cu Roma este însă altceva. Ea vine înaintea tuturora, deoarece în acest oraş parcă însăşi istoria a pus mîna pe mistrie, pe daltă şi ciocan, spre a-i zidi şi ciopli frumuseţea. Piatra are o memorie indestructibilă, ea a păstrat în muţenia ei ecoul conştiinţei de sine a unei epoci, a conservat gîndirea artistică, strîngînd în ea neuitarea. Iar Roma este oraşul unde şi pietrele prind glas. Mizeria

orașului supraaglomerat din antichitate s-a dus în uitare, dar umbra măreției palatelor lui a dăinuit.

Cea mai mare zidire de piatră din Roma este Colosseumul. Amploarea amfiteatrului elipsoidal, ridicat acolo unde începe Via Triumphalis, îi justifică din plin denumirea. Chiar față de proporțiile celor mai impozante edificii ale lumii contemporane, acest teatru-arenă, capabil să primească pe gradenele sale peste 80 000 de spectatori, nu pierde nimic din rezonanța adjectivului „colosal". Și totuși, numele nu îi vine de la evaluarea cantitativă a propriilor volume, ci de la fosta statuie a lui Nero — incendiatorul Romei — înălțată cîndva la intrarea în amfiteatru, și ale cărei proporții puteau rivaliza cu legendarul Colos din Rhodos.

Colosseumul s-a născut dintr-o sfidare adresată Epidaurului și Olimpiei grecești, dintr-o ambiție a supremației volumelor, dintr-o patetică și răscolitoare necesitate a demonstrației puterii față de un concurent în definirea culturii europene la acea epocă, soluție dată de istorie printr-o simplă trăsură de unire pusă între greco-romani. Desigur, megalomania lui Vespasian și-a spus aici cuvîntul. Dar i-au salvat-o de ridicul arhitecții, și Colosseumul ne-a rămas peste milenii ca o copleșitoare demonstrație a geniului popular al zecilor de mii de constructori, meșteri mari, calfe și zidari, neîntrecuți pietrari al căror nume s-a dus în uitare. Opt ani a durat zidirea, din 72 pînă în 80 al erei noastre. După trei mii de zile de lucru a rezultat acest amfiteatru elipsoidal, cu diametrul mare de 188 de metri și cu cel mic de 156, cu patru etaje, primul doric, al doilea ionic, al treilea corintic, iar al patrulea — un zid circular plat ritmat de pilaștri corintinieni. Tribunele, la rîndul lor, erau divizate în trei clase, prima fiind rezervată patricienilor, cea de a doua revenind categoriei „gente", ultima fiind destinată plebei. Restauratorii Colosseumului consideră că mai exista, probabil, încă o terasă superioară, de pe care spectatorii priveau stînd în picioare. Pe muchia exterioară a edificiului se mai păstrează urmele inelelor de fier și ale crampoanelor de care erau ancorate consolele unei prelate menită să cruțe mulțimea de dogoarea soarelui.

Jos, pe primul rînd de gradene, cu fața orientată către apus, se afla tribuna imperială înălțată pe un podium. În stînga și în dreapta ei erau locurile rezervate senatorilor, magistraților și vestalelor curții. Arena acoperită cu nisip măsura 78 de metri în lungime și 46 în lățime. Sub ea se aflau încăperile subterane, vestiarele gladiatorilor, cuștile animalelor de luptă. Aceste atenanse subterane se conservă și astăzi destul de bine, dalele care le acopereau fiind îndepărtate și întreaga arenă apărînd ca un labirint de piatră. Aici se desfășurau luptele gladiatorilor, aici primii creștini au fost dați fiarelor pentru ca Roma plebei să-și primească circul necesar alături de pîinea cuceririlor, întru adeverirea cuvintelor lui Juvenal „panem et circenses", corespunzînd unei necesități vitale în atitudinea curților imperiale romane față de popor.

Fiarele s-au dus, ecoul luptelor zace înghițit de piatră, oamenii însă au rămas și cohortele turiștilor n-au nevoie de mai puțin circ, noroc că legi severe le limitează spațiul de circulație în incinta giganticului amfiteatru, altfel monumentul s-ar degrada cu rapiditate, subminat de tot ce îi aduce un veac al multiplei poluări.

Zeci de planuri s-au întocmit pentru conservarea Colosseumului. Ajuns în timpul Renașterii carieră de piatră pentru noua Romă, gradenele lui continuă să se surpe, zidurile se macină lent, dar implacabil, capodopera arhitecților dinastiei flaviene își strigă alarma în fața pericolului de prăbușire, dar lucrările de restaurare cer bani mulți, sume astronomice, pe care exploatarea turistică nu este în stare să le ofere. Oare se vor adeveri vreodată cuvintele lui Bede cel Venerabil, rostite în secolul al VIII-lea? „Atîta vreme cît Colosseumul va dura, Roma va rămîne în picioare; cînd el se va prăbuși, Roma însăși va cădea și atunci va fi sfîrșitul lumii..."

Roma însăși este un tentacular Colosseum. Trei milioane de locuitori, treizeci de mii de străzi, trei sute de mii de automobile în permanentă circulație, alte trei sute de mii staționînd în lungul trotuarelor sau parcate chiar sub zidurile caselor încît, adeseori, loc pentru trecători nu mai rămîne decît prin mijlocul străzilor asaltate permanent de traficul rutier.

Oamenii se plîng de înghesuială, de poluare, de amenințarea atentatelor teroriste, și totuși în Roma se trăiește, se muncește, se visează la o lume mai bună pe care frumusețea cadrului citadin și-ar merita-o din plin. Este drept, nu mi-a fost dat să asist la Roma la vreun atentat, la descinderi polițiste, la razii sau la răfuieli cu teroriștii, decît în filme și în jurnalele de actualități ale televiziunii. N-aveam sentimentul că pășesc pe un teren „minat", și nici nu mi s-a părut că oamenii trăiesc sub o panică perpetuă. Dar nici cazul Aldo Moro, nici alte zeci de cazuri asemănătoare nu au fost „invenții" ale presei de senzație. Orașul — Colosseum este prea vast și prea divers ca să simți că undeva, în cine știe ce ungher al lui, o cărămidă este desghiocată cu perfidie din trupul lui și zidul amenință să se prăbușească.

Pe Via Nazionale, în imense ghivece turnate în beton au fost sădiți oleandrii — simbolul vegetal al Eternei Cetăți. Poluarea atmosferică și transformarea ghivecelor cu pămînt, de către trecători, în coșuri de gunoaie, i-au ucis însă pe rînd și oleandrii țipă patetic cu ramurile răschirate a implorare. Omnibuzele Romei își au țevile de eșapament trase către acoperișuri pentru ca emanațiile de gaze nocive să se împrăștie mai ușor în văzduh, dar fumul combustibilului ars iese tocmai la înălțimea coroanelor firavilor arbuști.

În piața Spaniei timpul e măsurat de celebra fîntînă în formă de barcă, cioplită în marmură de Pietro Bernini, tatăl genialului sculptor Lorenzo, zis Berninul. Arca aceasta plasată în mijlocul pieței, sub celebra scară a lui Specchi și Sanctis, care urcă pînă sub turlele bisericii Sfînta Treime a Munților, amintește de cultul surselor de apă la romanii antici, cei ce săpaseră numai la Roma 1352 de fîntîni menite să spele Eterna Cetate și să-i care scursorile în Cloaca Maxima. Aici oleandrii respiră mai în voie, și florarii Romei și-au instalat la picioarele scării, sub umbrele ca niște mici parașute, tarabele lor încărcate cu gladiole, cale, trandafiri și garoafe, cu azalee și orhidee crescute în sere, cu tuberoze și crizanteme timpurii. Scara însăși își are treptele întesate de artizani ai podoabelor încropite din sîrmă de aluminiu, caiele și mărgele de plastic, meșteri-nomazi, îndeosebi tineri, care

își întind „prăvălia“ la picioarele trecătorilor pe cîte o basma de doi coți. Trubaduri ai unui veac computerizat, mulți dintre ei cîntă la chitară, cîștigîndu-și din cheta turiștilor costul drumurilor prin lume. Sub exuberanța florilor sudului, totul e latin. Numele pieței evocă Spania, biserica ce o domină aparține unor meșteri ai Franței, iar scara monumentală ce urcă spre ea a ieșit de sub planurile a doi mari arhitecți italieni. Florile însă n-au naționalitate și ele la fel bucură inimile oamenilor de pe tot pămîntul.

Orașul n-a început de aici, ci de undeva, de pe malurile legendarului Tibru, acolo unde Roma primește cu mîndrie aceeași năvalnică scurgere de ape, șuvoaie înspumegate încorsetate de diguri de piatră, încălecate de poduri împodobite cu statui, brațe întinse către maluri care leagă trupul imposibil de despărțit al Eternei Cetăți, logodind-o cu nestatornicia timpului. Este un fluviu capricios, nenavigabil, care traversează orașul într-o impetuozitate gravă, regretîndu-și neputința de a căra pe unda lui ambarcațiunile care formează orgoliul Senei sau al Tamisei. Dar Tibrului i-a fost dată, spre compensație, mîndria de a scălda zidurile Romei — această legendă în formă de oraș — iar Roma e unică și irepetabilă. Și Tibrul curge cînd molcom, cînd năvalnic, traversînd o legendă, înainte de a-și pierde apele și numele în mare.

*
* *

Am rămas să ascult vocea oceanului și geamătul cataractelor montane în fața acelei imense scoici de piatră care este Fontana dei Trevi din Roma. Și m-am retras cu o profundă amărăciune în suflet, căci rare sînt locurile de pe pămînt în care sublimul să-și dea atît de strîns mîna cu urîtul. Erau nopți cînd nicăieri aiurea nu mai trebuia căutat frumosul, cerul însuși parcă încremenea în contemplarea acelei nestemate de ape mișcătoare și de statui animate de jocul luminilor țîșnite din havuzuri, trecătorii obișnuiți cu locul își încetineau pasul zăbovind în fața spectacolului știut și totuși mereu altul, torentul automobilistic ocolea piața întesată de lume, iar splendidele sculpturi care au ieșit de sub dalta lui Nicolas Salvi spre a-și

primi botezul apelor în 1762 priveau de peste două veacuri, sobre şi reci, focul pe care îl stîrneau în inimile oamenilor.

Fîntîna Trevi este prea cunoscută pentru a mai avea nevoie să fie povestită. Filmată în sute de pelicule cinematografice, cărată în tolbele poştaşilor cu ilustrate pe întreg pămîntul, evocată cu suspine încărcate de nostalgii nepotolite de către cei ce au păstrat-o în amintiri, această bijuterie a Romei clasice, plină de fast şi opulenţă, nu este o simplă alcătuire din lumină, marmură şi ape cristaline, ci însăşi tainica şoaptă a Romei clasice.

Şuvoaiele ei se aud din depărtare ca respiraţia Cetăţii Eterne. Statuile parcă vor să ţîşnească din loc într-un cutezător, dar imposibil periplu printre valurile de ziduri mohorîte ale cetăţii, căutînd să se smulgă din decorul încremenit al palatului ducilor de Poli şi să pornească razna spre îndrăgostiţi. Rămîn însă pe loc şi vin îndrăgostiţii din toate colţurile pămîntului spre ele, fiecare năzuind în obţinerea fericirii pe preţul unei monede de metal aruncată în apa havuzului mare. Aici începe urîtul. Credinţa izvorîtă din credulitatea naivilor acoperă fundul fîntînii cu bănuţii argintii şi în jurul acestei inepuizabile comori de bacşişuri aruncate speranţei se deslănţuie mărunte pasiuni. În timpul zilei, copiii Romei încearcă să pescuiască obolul trecătorilor căutînd să agaţe monezile de metal cu ajutorul unor bucăţele de magnet legate de sfoară. Hîrjoana lor face parte din pitorescul cadrului, dar noaptea, cînd bate începutul unei noi zile, două bande de culegători cu făraşul îşi dispută în mod organizat prada, arătîndu-şi reciproc de sub cingători argumentul şişurilor. Atunci, atenţia paznicilor ordinii publice — care, probabil, îşi au partea lor de pradă — este deturnată prin trucuri naive şi „casierii“ celor două tabere intră în acţiune. Havuzul este împărţit printr-o nevăzută linie de demarcaţie în două părţi egale şi doi vlăjgani cu mişcări agile se lasă în apă tîrîndu-se cît mai lipiţi de fund, şi procedează metodic la „curăţirea“ fîntînii. Pe sub cămăşi, fiecare poartă cîte o taşcă în care se răstoarnă făraşul cu arginţii adunaţi cu mişcări de o uluitoare dexteritate.

Cînd vreunul dintre ei trece linia nevăzută şi pescuieşte la vecin, încăierările izbucnesc spontan, pe tăcute, surd, şişurile crestează pielea bronzată şi, uneori, apa cristalină

devine rubinie. Se aud țignale și tălpile umede lipăie pe albeața marmurei în căutarea întunericului. Totul nu durează decît cîteva minute. Statuile parcă gem în neputința încremenirii lor, ecoul oceanului hohotește și lumea tace înfiorată.

Apoi orașul adoarme și Trevi își stinge luminile, lăsînd fișicurile reci de metal să se încălzească la pielea măslinie a răpitorilor.

Mîine, alți îndrăgostiți își vor da obolul speranței spre îmbuibarea fărașului de plastic.

*
* *

Cînd mi s-a spus că, anual, Italia este deposedată, în medie, de cîte... cincisprezece tone de material arheologic, mărturisesc că am fost cuprins de uluire. Citisem și auzisem de sustrageri „spectaculoase" operate de traficanții cu opere de artă, dar acestea mi se păreau accidentale, izolate, datorîndu-se mai curînd lipsei de vigilență a celor puși să păzească valorile de spirit încredințate grijii lor. Dar vorba lui Juvenal : „Cine îi va păzi pe paznici ?". Noroc că timpul și-a luat drept complice țărîna și nu s-a putut încă dezgropa totul, și nici fura și duce peste mări și țări ceea ce era prea dificil de transportat. S-a luat însă de ajuns. Și încă mai mult, a fost distrus de obscurantismul unui timp în care valorilor antichității nu li se cunoștea adevăratul preț. Din cele 36 arcuri de triumf de marmură, și încă șapte de travertin, cîte număra Roma antică, din cele unsprezece columne și peste o sută de temple, din cele peste patru mii de statui ale Eternei Cetăți, n-au mai rămas multe. De n-ar fi fost țărîna, care a acoperit timp de un mileniu Forumurile din lungul celebrei Via Triumphalis, probabil că vestigiile ajunse pînă la noi ar fi fost și mai puține. Iar fără Forumuri, Roma mi s-ar fi părut văduvită de însăși spiritualitatea ei dintîi, de leagănul de marmură în care a crescut și a ajuns la maturitate, spre a ne fi transmis nouă, celor de azi, ca o mîndră dar dificilă moștenire.

Istoria apasă cu greul ei ruinele Marelui Forum Imperial. Scurgerea timpului a implorat aici un strop de răgaz,

pentru ca omenirea să-și poată trage sufletul și să respire, spre a fi capabilă să urce mai departe.

Timpul s-a sprijinit aici pe coloane corintice, ele au fost cîrjele de marmură cu care antichitatea s-a tîrît pînă la noi, spre a ne grăi de fastul unei lumi de mult apuse, scăldată de un mileniu de glorie, acoperită după declin de țărîna altui mileniu și deshumată apoi de hîrlețele arheologilor pentru a ne fi restituită ca o gigantică necropolă în care zace însăși istoria, implorînd oamenilor respect și îndurare.

S-a spus că vechii romani au fost mai mult ingineri decît artiști, mari organizatori, administratori, juriști și oameni de arme, neputîndu-i egala pe grecii din antica Elada în înduplecarea și subjugarea muzelor. Într-adevăr, romanii aveau pasiunea grandiosului util ; drumurile lor, podurile, apeductele, marile arene rezistînd peste milenii, ca într-o elocventă demonstrație a harului de constructori și mai puțin a celui de artiști. S-a spus că sufletul artistic al Romei s-ar fi datorat mai întîi moștenirii etrusce, apoi fascinației exercitată de Elada, dar pe ce temelii a apărut oare tulburătoarea epocă a Renașterii, unică și irepetabilă, decît pe un suflet propriu ascuns sub glia străbună ? Da, Forumul Roman nu este o Acropole înălțată pe o platformă de piatră, ridicată ca un altar imens în mijlocul unei hore de munți, aproape inexpugnabilă prin severitatea versanților ei abrupți.

Era nevoie de ingeniozitatea de constructori a romanilor ca, pe locul acela dintre colinele Capitoliului, Veliei, Esquilinului, Caelisului și Palatinului, vale mlăștinoasă, plină de smîrcuri, să se edifice ceva, și acest „ceva" să dureze peste milenii și să rivalizeze cu splendorile Atenei. Era nevoie de o osîrdie acerbă, de o ambiție ce nu putea să nu frizeze megalomania, de o viziune aproape demiurgică în posibilitățile de fasonare a peisajului de către om, pentru ca Forum Romanum Magnum să apară în locul acela și să dăinuiască. Fără Cloaca Maxima, capabilă să dreneze depresiunea dintre coline, n-ar fi existat niciodată aici un oraș.

Dovadă că, după căderea imperiului, cînd Forumurile romane au început să se ruineze, pe locul acesta acoperit de țărînă și invadat de vegetația sălbatică s-a deschis un

Campo Vaccio, adică un islaz pentru cornute, pe care vitele au păscut pînă la începutul lucrărilor de deshumare arheologică, în primul sfert al celui de al nouăsprezecelea veac. Aş fi vrut să-mi pot imagina uluirea săpătorilor în faţa comorilor descoperite. Să trăiesc încîntarea lor cînd au dat de celebra Lapis Niger, de arcul lui Septimiu Sever situat în apropierea acelui Umbilicus Urbis — buricul oraşului —, de templul lui Saturn, de cel al lui Castor şi Pollux, de cel al lui Iulius Cezar... Cuceritoarea Romă, cucerită la rîndul ei de sufletul Eladei, ajunsese sub Cezar la o jumătate de milion de locuitori, şi caracterul ei monumental n-a contenit să cîştige în magnificienţă pînă la apogeul imperiului. Timpul a spălat sîngele pe care s-a edificat Roma ; aici s-a auzit strigătul lui Cezar : „Şi tu, fiule ?", cinci împăraţi şi-au găsit moartea violentă într-un singur an, 68—69, iar din 26 de împăraţi care au domnit între anii 235 şi 285 numai unul a murit de moarte bună ; rugurile nu apucau să se răcească şi, deşi gloria păşea pe sub arcuri de triumf, mîndrul ei pas călca pe sînge.

Este o lume al cărei puls bate în piatră, privirea aruncată ei cere reculegere, umbrele zidurilor se prelungesc peste un pămînt sub care dorm tainele nedezlegate ale trecutului. Doar ochiul poate încerca dialogul cu muţenia atît de grăitoare a relicvelor împrăştiate la pămînt de un timp ce n-a putut cunoaşte prea îndelung vestita „Pax Romana", decît în pacea somnului de veci şi a uitării. O lume pregătită să înfrunte nemurirea, dar peste care s-au năpustit vicisitudinile istoriei, pentru ca nouă să nu ne ajungă, decît ca o umbră, ziduri mohorîte asaltate de iederă, bolţi surpate, fastuoase ruini ale unei epoci care nici în ipostaza prăbuşirii sale nu-şi pierde măreţia.

Ceva fatal s-a întîmplat însă, altfel cum s-ar putea explica sentimentul că aici nu te afli decît în faţa unui mormînt al hegemonilor ? A fost mistificarea nimicitoare a spuselor administratorului roman Flavius Renatus Vegetius : „Si vis pacem, para bellum !" — dacă vrei pace, pregăteşte-te de război ! — maximă funestă care a rămas ca un dicton popular latin, uitîndu-se cine a rostit-o pentru prima dată şi cum a devenit ea dogmă în conduita şi etica relaţiilor dintre state...

„Para bellum" ! — este singurul epitaf ce s-ar putea scrie pe mormîntul hegemonilor. Dar privind cohortele de turiști ce vin aici din toate colțurile lumii, nu poți să nu îți zici : Dacă vrei pace, lasă-i pe oameni să comunice. Să se cunoască, să se apropie, să-și prețuiască reciproc comorile de suflet. Tot anticii au demonstrat inconsistența dictonului „Homo homini lupus" — omul e lup pentru om —, arătînd că mai curînd omul îi este frate omului ; dar cît timp a trebuit să treacă pînă să se înțeleagă simplitatea și profunzimea acestui adevăr !

Nu știu dacă Roma antică a preluat de la greci tradiția jocurilor olimpice. De bună seamă, romanii cunoșteau străvechiul îndemn care glăsuia : „Ascultați, cetățeni ! Se apropie iarăși sărbătoarea lui Zeus. Certurile voastre să contenească, armele să tacă. Liberi să se îndrepte pelerinii, pe toate cărările de pe uscat și de pe apă, spre Olimpia !" Prin Forumurile sale imperiale, prin gigantica arenă de la Colosseum, Roma s-ar fi vrut poate o replică a Olimpiei. Abia în 1960 Roma a găzduit cea de a șaptesprezecea ediție a jocurilor olimpice de vară, reluate în 1896, la Atena. În realitate, pînă atunci, din cele 17 ediții ale Olimpiadei nu se desfășuraseră decît 14, trei fiind suspendate de primul și de cel de al doilea război mondial. Lumea modernă a preluat tradiția anticilor care, din cînd în cînd, își abandonau spadele și scuturile pentru a se reuni în arenele păcii. Ideea celor de demult consta în aspirația către perfecțiunea morală și fizică, pentru restabilirea încrederii în om, pentru respectul valorilor psihice și estetice ale existenței umane. Pare simptomatic faptul că Olimpiadele moderne au restituit aspectul sportiv și fizic al ideii olimpice, neglijînd însă aproape cu totul investiția sa morală, natura unor întreceri al căror obiectiv era să reinstaureze armonia în relațiile interumane. Poate că din cauza aceasta Olimpiadele moderne n-au putut să prevină nici un război. Din contră, războaiele mondiale au suspendat Olimpiadele din 1916 (Berlin), 1940 (Tokio) și 1944 (Londra).

Calea Sacră din Forumul Imperial Roman începe la arcul de triumf închinat lui Constantin și se termină la arcul lui Septimiu Sever. Pe ambele descopăr metope

reprezentînd figuri de daci, luate de constructori de pe diferite edificii din Forumul lui Traian.

Şi mă întorc atras ca de un magnet irezistibil la Columna de dincolo de Via Triumphalis, încercînd să o privesc cu ochii acelui Gheorghe Cîrţan din satul transilvănean Cîrţişoara, răspînditor al cărţii româneşti în Ardeal, voluntar în războiul de independenţă din 1877 şi călător cu pasul, din satul lui şi pînă aici, pentru a vedea Columna şi a strînge mărturii noi despre originea latină a poporului său.

Patru cópii desfăşurate ale Columnei s-au executat după mulajele negative făcute în 1870 la iniţiativa lui Napoleon al III-lea. Una poate fi văzută în Muzeul Lateran din Roma, a doua în castelul Saint Germain-en-Laye din Franţa, a treia în Albert and Victoria Museum din Londra, iar a patra la Muzeul de Istorie de la Bucureşti. Opera lui Apolodor din Damasc a servit drept model pentru înălţarea altor columne romane, una închinată lui Antonius Pius, alta lui Marc Aureliu, alta lui Arcadius... Povestea de marmură cioplită pe spirala Columnei are o lungime de 265 de metri, panourile curbate ale frizelor avînd jos înălţimea de 89 centimetri, iar sus de 1,25 m, proporţii calculate cu rigurozitate de arhitectul-sculptor, pentru a se corecta iluzia generată de unghiul din jos în sus în care este văzută de privitor. De fiecare dată, revenind aici, încerc să pătrund tîlcul poveştii spiralate. Este searbădă încercarea de a ne închipui că putem avea ochii celor de demult, ochii străbunilor de care ne despart milenii, pentru a vedea şi a trăi aşa cum au trăit şi au văzut ei acest loc neajuns pînă la noi decît ca o maiestuoasă umbră pietrificată... Cred că nu există român care, venind la Roma, să nu se întoarcă obsesiv în acest punct al Eternei Cetăţi. Roma este o carte de istorie deschisă, mai grăitoare inimilor oamenilor, prin monumentele ei, decît orice slovă tipărită.

Şi vin turişti din toate colţurile lumii, încărcaţi cu aparatele lor de filmat şi de fotografiat, rătăcitori pe Calea Sacră, unde au fost admişi contra taxei pe un bilet de intrare. Nimic nu pare ascuns curiozităţii lor, sînt pretutindeni, amestecînd graiurile pămîntului ca într-un răvăşit turn Babel. La ultimul meu drum la Roma am văzut ce

poate însemna poluarea turistică. Din neglijenţa, sau poate din setea ieşirii din anonimat, care îi face pe unii vizitatori să mutileze operele de artă, pădurea de pini şi stejari de pe Palatin luase foc. Oraşul s-a cutremurat atunci de vaierul sirenelor de pe maşinile pompierilor şi panica şi-a arătat colţii. Un chibrit aprins, un muc de ţigară aruncat în iarba uscată de sub Palatin, acolo unde se înălţa cîndva palatul lui Nero, împăratul poet şi piroman, şi focul a izbucnit ca un blestem primogen de care se pare că Roma nu poate să se lepede. Piromanii veacului nostru n-au faima poeţilor nebuni şi răzbunători, dar nu le lipseşte curajul demenţei pus prea adeseori pe seama „neglijenţei". Zeci de maşini ale pompierilor au luat cu asalt focul care se întindea ameninţător, potolindu-l înainte de a deveni un dezastru. Am văzut atunci în ochii romanilor spaime de demult adormite, pentru că Eterna Cetate nu de timp se teme, dar de foc îi este frică mai mult ca de orice prăpăd, de foc şi de nepăsare, de războaie şi de bombe, de „pîrjolul" turistic pentru care ceea ce arde rămîne străin, poate dătător chiar de „senzaţii tari". De-a lungul istoriei sale Roma a ars de cîteva ori, şi nici ultimul război n-a cruţat-o, deşi Eterna Cetate fusese declarată „oraş deschis".

În parcul Pincio, proiectat de Valadier în timpul dominaţiei napoleoniene, romanii vin la apusul soarelui să cuprindă dintr-o privire una dintre cele mai mărețe panorame ale oraşului lor. Este o colină scundă, plină de palmieri, de chiparoşi, de oleandri şi de pini mediteraneeni. La poalele acestei coline, tradiţia spune că ar fi fost risipită cenuşa lui Nero, incendiatorul Romei. Superstiţia populară afirmă că spiritul împăratului piroman ar reveni uneori în acest loc şi că atunci Roma este ameninţată de pîrjoluri. Să fi trecut pe-aici stafia lui Nero atunci cînd grădinile de sub Palatin luaseră foc ?

Turismul este o afacere bănoasă, dar el cere investiţii scumpe şi, mai ales, veghe. Poluarea turistică e la fel de costisitoare, iar daunele ei morale sînt adeseori irecuperabile. În ziua cînd grădina de sub Palatin luase foc, gunoierii Romei se aflau în grevă. Nu Nero îi incitase, ci revendicările lor sociale. Iar un oraş ca Roma, invadat de turişti în toate anotimpurile anului, în care gunoaiele

nu sînt ridicate o singură zi, devine o Cloaca Maxima stăvilită, incapabilă să se debaraseze de spectrul poluării. Gunoi și foc. Un muc de țigară ? Un chibrit aprins ? Gunoiul încins de soare ? Cercetările n-au elucidat începutul de incendiu din grădina cu ruinele palatului lui Nero. Noroc că focul a fost înăbușit la timp. Stafia lui Nero n-a părăsit însă superstiția.

*
* *

Am uitat de timp în fața capodoperei lui Michelangelo din marea catedrală Sfîntul Petru din Roma : Pietà. Căutam urma rănilor de pe fața ei și îi pipăiam cu privirea brațul mutilat de ciocanul unui scelerat, „australianul" Laszlo Toth, care, în 1974, a încercat și a reușit să facă presa mondială să vorbească despre el datorită unui atroce act de vandalism : profitînd de un moment propice, după ce își pîndise îndelung victima, s-a repezit la ea și a lovit-o cu furie. Cea mai frumoasă și cea mai iubită sculptură dintre operele marelui artist al Renașterii italiene a primit loviturile iconoclastului cuprins de turbare. Și doar marmura imaculată a gemut, și țăndările ei au căzut ca stropii unui sînge alb pe dalele de piatră. Trecuseră 413 ani de cînd dalta lui Michelangelo Buonarroti cioplise în marmura „Pietății" ultimul amănunt : semnătura sculptorului, unica atestare a paternității sale asupra unei opere pe care și-o smulsese din suflet spre a o dărui oamenilor. Venea ciocanul obtuzității, forța oarbă a anonimului setos de o „glorie" oricît de abjectă, numai să-l scoată o zi în prim plan, să-i dea zvîrcolirii de vierme aripile „celebrității".

O vindecaseră de răni. Douăzeci și opt de experți în restaurarea operelor de artă au migălit timp de un an — mai mult decît i-a trebuit lui Michelangelo ca să dea nemurire unui bloc inert de piatră rece — și, la capătul acestei trude, Pietà s-a întors la locul ce-i fusese hărăzit, ocrotită de astă-dată de un ecran de plexiglas și de un cordon de protecție întins între ea și muritorii cu ciocane pe sub mînecă...

Dacă ceva m-a nedumerit profund în Italia a fost incredibilul vandalism al traficanţilor de opere neînregistrate ; mafia frumosului operînd cu obscura ei reţea de profanatori de necropole și specialiști în jefuirea bisericilor și a muzeelor, cu bursa ei neagră de tablouri și sculpturi furate, cu groparii ei de antichităţi denumiţi „tombatori", capabili să „onoreze" orice comandă venită din partea înavuţiţilor obsedaţi de cel mai sigur plasament al capitalurilor lor : valorile de artă.

În 1973, în Statele Unite a izbucnit unul dintre cele mai răsunătoare „scandaluri artistice" din perioada de după război, provocat prin achiziţionarea, de către Metropolitan Museum din New York, a unei vaze antice grecești pictată în anul 521 înaintea erei noastre de către pictorul atenian Euphronisos, înfăţișîndu-l pe Sarpedon, prinţul lidian ucis de Patrocle, purtat pe braţe în lumea de apoi de către Hypnos și Thanatos — zeii gemeni ai somnului și morţii. Capodopera lui Euphronisos fusese cumpărată de la un american din Roma, „intermediarul" unui inexistent anticar din Beirut care ar fi moștenit-o de la defunctul său tată. Întrebat dacă nu a făcut investigaţii cu privire la provenienţa achiziţiei, directorul secţiei de antichităţi grecești din muzeul american, Dietrich von Bothmer, a răspuns surîzînd : „Dacă vi se propune o fată frumoasă, n-o să pretindeţi să fie și fecioară ! Un obiect de înaltă calitate nu poate fi refuzat sub motivul că n-are pașaport. Nu sîntem obligaţi să verificăm viaţa intermediarilor care ne aduc astfel de obiecte..." Vaza fusese sustrasă din Italia, trecută prin Elveţia și transportată apoi peste Atlantic, la lumina zilei, cu declaraţia vamală completată corect și cu preţul de vînzare declarat : un milion de dolari. Sumă rotundă, rostită răspicat și scrisă negru pe alb, pentru ca să n-avem vorbe și nici complicaţii. Dar complicaţiile au apărut, deși în urma lor n-au rămas decît vorbele spuse-n vînt. Deoarece, dovada cu privire la locul dezgropării vazei lui Euphronisos nu s-a putut face. Și hoţii au rămas nepedepsiţi. Iar Hypnos, zeul somnului, și Thanatos, zeul morţii, au tăcut, ducîndu-l pe Sarpedon peste ocean, pentru că somnul și moartea n-au glas. Iar Dietrich von Bothmer poate dormi liniștit. Chiar și în cazul depunerii de către Italia a dovezilor

furtului, Metropolitan Museum nu va fi păgubit, întrucît, conform unui acord internaţional, revendicatorii unei opere de artă plătită de către o instituţie muzeistică trebuie să achite acesteia, în schimbul recuperării obiectului, contravaloarea de achiziţie. Or, un milion de dolari pentru o vază antică, chiar pictată de Euphronisos, nu pot plăti decît americanii.

La Palermo a fost furată ultima pînză pictată de Caravaggio ; la Florenţa, hoţii au sustras din Palazzo Vecchio un Memling şi un Masaccio ;. mînăstirea Castelfranco a fost jefuită de cea mai de seamă operă din tezaurul ei : „Fecioara" de Giorgione ;. muzeul din Castelvetrano a fost deposedat de un celebru Kuros grec — care avea să fie propus spre achiziţionare aceluiaşi Metropolitan Museum ; din muzeul Cagliari au dispărut şase statuete de bronz ; de la Ravena au fost sustrase 18 tablouri datate în secolele XIV şi XV...

În fiecare an, între 2000 şi 3000 opere de artă sînt scoase din Italia pe căi ilegale. Graniţa cu Elveţia este zilnic trecută de 50.000—100.000 de vehicule, imposibil de controlat unul cîte unul de către vameşi. Senatorul italian Augusto Tremoli declara că, în fiecare zi, patrimoniul artistic al Italiei este sărăcit de cîte un miliard de lire ! Aşa s-a ajuns ca o cercetare amănunţită a artei pompeiene să nu mai poată fi decît aproximativă la Pompei, dar mult mai amplă în Elveţia şi Statele Unite. Aşa s-a ajuns ca muzee din străinătate, care acum un secol nu dispuneau decît de cîteva piese de antichitate etruscă, să devină deţinătoarele unora dintre cele mai valoroase colecţii ale genului. Oricum, muzeele deschise publicului au măcar scuza de a valorifica patrimoniul cultural în scopul căruia acesta îi este destinat. Dar seifurile marilor bogătaşi, lipsiţi de orice scrupule cînd este vorba de achiziţii ilicite, bursa neagră cu opere de artă, canalizarea marilor creaţii artistice către saloanele închise ale protipendadei snoabe dar avute, traficul de antichităţi, de tablouri şi sculpturi ale Renaşterii între negustorii de artă şi însetaţii de lux n-au alt scop decît capitalizarea, sub forma unor valori care nu cunosc devalorizarea, ci numai creşterea continuă a preţurilor.

Necropolele Italiei sînt, pentru mafia internațională a acaparatorilor de artă pe căi clandestine, adevărate seifuri cu ușile larg deschise. Jaful se face ca în codru, „tombatori“ de pe fostele pămînturi ale etruscilor — de la nord de Napoli pînă la sud de Florența — s-au specializat în descoperirea și deschiderea lor pe întuneric, distrugînd uneori 80 la sută din valoarea arheologică a săpăturilor lor, din care nu extrag decît obiecte de preț, cele mai ușor de transformat, cu ajutorul intermediarilor, în bani gheață. Aceștia se grăbesc să transfere cît mai curînd cu putință valorile care le-au încăput pe mînă în Elveția, țară care nu condamnă contrabanda cu opere de artă și nu pune prea multe piedici în calea traficanților. America plătește peșin, apetența potentaților ei pentru frumos — care este cu atît mai frumos cu cît valoarea îi este exprimată în cifre urmate de cel puțin cinci sau șase zerouri — rămîne insațiabilă și, pînă să poată cumpăra cu ridicata tot ce Europa are mai de preț, cumpără cu amănuntul, zicîndu-și că arta, ca și banii, n-are miros. La tîrgul de antichități din Florența s-a putut constata că cel puțin o treime din valorile expuse erau scoase pe piață prin metodele „arheologiei sălbatice“, iar altă treime provenea din biserici și mînăstiri, de unde fuseseră sustrase pe căi dubioase. Dar vînzările au bătut nestingherite toate recordurile, deoarece, de cînd cu inflația și cu devalorizarea dolarului, cererea de valori artistice pentru tezaurizare depășește oferta ; plasamentul de capitaluri în opere de artă devenind pe cît de sigur, pe atît de atrăgător.

Prescripția unui delict de acest gen, stabilită de codul penal al diferitelor țări occidentale asupra furtului operelor de artă, nu depășește zece ani. Un deceniu în care prețurile cresc continuu, apoi ușile seifurilor se deschid și aschizițiile pot fi în mod „onorabil“ expuse, vîndute, traficate ca niște polițe cu acoperire perpetuă, ferite de devalorizare. Furtul devine însutit rentabil, necropolele se golesc...

Cînd ceva nu se poate fura, se scoate ciocanul. În zadar marile opere ale omenirii invocă pietatea. În zadar UNESCO întocmește convenții internaționale privind „interzicerea și împiedicarea pe orice căi a importului,

exportului și transferului de proprietăți ilicite asupra bunurilor culturale", reclamînd necesitatea prelungirii termenului de prescriere asupra furturilor operelor de artă pînă la 50 de ani, pentru a se putea descoperi „investițiile pe termen lung" făcute de foștii colecționari.

Pînă cînd ?

Cutreieram Italia sub povara unui aparat de filmat și a vreo două sute de role de peliculă. Și adeseori mi s-a spus că în cutare sau cutare loc nu prea mai avem ce filma, pentru că ce fusese se cam dusese... Iar în inima mea cucerită, totuși, de cît mai rămăsese, de dragostea și abnegația atîtor slujitori ai artei pe care îi întîlneam, începeau să-și facă loc uimirea și consternarea. Generosul seif cu comori al pămîntului italic trebuie să-și gospodărească cu avariție avuția, altfel, într-o zi, italienii vor fi nevoiți să bată la ușile unor muzee din străinătate pentru a-și admira operele strămoșești din gestiunea care le-a fost încredințată întru binele și bucuria unei lumi întregi...

*

* *

Cilindrul acesta de piatră, horă perfectă a unui zid gros de aproape șapte metri, cu tavanul format de o cupolă ca o gigantică lentilă concavă cu un ochi ciclopic în centru, pe unde soarele, la amiază, pătrunde ca într-un puț adînc, e creuzetul granitic în care Cetatea Eternă și-a îngropat memoria. E Panteonul Romei. Șaisprezece coloane îi deschid pronaosul către o ușă de bronz, adevărate porți împărătești de cîte două tone foaia, ținute în balamale de umerii istoriei.

Dacă romanii antici au deprins rafinamentul de la greci, dacă de la ei au învățat arta proporțiilor și plăcerea zidirii — dovezi atestate prin atîtea transferuri și influențe ale modei „secolului de aur" — aceasta n-a fost decît un act de impuls către o nouă formă de exprimare a spiritului. Construit de Vepsanius Agrippa în anul 27 înaintea erei noastre în onoarea lui Marte și Venus, din al căror os zeiesc socotea că s-ar fi tras Cezar, Panteonul din Piazza della Rotonda este cavoul memoriei Eternei Cetăți.

Reconstruit de împăratul Adrian în anul 130, cînd i s-au montat şi porţile acelea uriaşeşti de nedeschis cu puteri omeneşti, a fost reînchinat în anul 609 Sfintei Maria a Martirilor, şi astăzi, în afara faimei de a fi, alături de Columna lui Traian, monumentul cel mai bine păstrat al Romei antice, nu atrage decît printr-un singur mormînt : cel al lui Rafael, inimitabilul pictor al madonelor, mort în floarea tinereţii sale creatoare, în ziua cînd împlinea 37 de ani, într-o vreme cînd pe frescele Voroneţului abia se uscase albastrul. Adevărata splendoare a memoriei Romei este de a nu-şi fi uitat niciodată artiştii, cei ce i-au dat strălucire şi veşnicie, cei fără de care, cu toată puterea tiranilor cu mitră sau coroană pe cap, Roma n-ar fi fost Roma. Defuncţii ceilalţi din nişele de marmură sură ale Panteonului nu mai spun nimic prin numele lor celor ce trec înfioraţi pragul giganticului templu. Au însemnat cîndva, ceva, au fost cîndva, cineva, acum aici nu mai există decît Rafael Sanzio şi numai pentru el se vine şi se îndoaie genunchiul. Pentru el şi pentru acea cupolă unică în lume, care de două mii de ani înalţă pe umerii ei demnitatea Romei.

Ca şi Partenonul Greciei, Panteonul roman mi s-a părut a fi întruchiparea perfecţiunii într-un sublim acord al proporţiilor, ambele deopotrivă capabile să provoace o covîrşitoare emoţie artistică izvorîtă din admiraţia faţă de geniul constructorilor. Acolo, în Elada, totul, pînă la cel mai neînsemnat bloc de piatră al coloanelor, a fost conceput cu o forţă logică al cărei rafinament sfidează puterea imaginaţiei comune, ajungînd la virtuozitate. Cupola Panteonului, înălţată ca un scut spre cer fără nici un alt punct de susţinere decît zidurile rotondei, dă senzaţia imponderabilităţii masei în ciuda volumului şi a greutăţii ei. Nici o altă sursă de lumină în afara acelui ochi ciclopic căscat în centrul cupolei nu luminează interiorul, şi totuşi aici nu domneşte întunericul. Noaptea, sub cerul înstelat al verii, cercul acela deschis spre zenit pare lentila unui telescop uriaş îndreptat spre alte lumi, cu cine ştie ce civilizaţii extraterestre care, oricît de înaintate ar fi faţă de cea de pe Terra, tot nu şi-ar putea ascunde admiraţia pentru geniul pămîntenilor.

Rafael a fost adus aici în 1520, cînd sfîrşitul lui era supranumit „moartea seninătăţii". Îi străjuieşte nişa funerară statuia Madonei del Sasso schiţată de el. În dreapta altarului e scris epitaful Mariei Bibbiana, logodnica pictorului. Şi vin oamenii într-un nesfîrşit pelerinaj trecînd prin piaţa Navona unde îşi expun cartoanele rafaelii pletoşi ai zilelor noastre. Vin călcînd pe lapidele Romei, printre ghivecele uriaşe cu oleandrii în floare, printre coşurile de gunoi somptuoase şi monumentale, toate purtînd în efigie faimoasa siglă „S.P.Q.R." (Senatus populusque romanus), tradusă cu umor latin de către romani prin cuvintele : „Sempre Papi Qui Regneranno" (Întotdeauna aici vor domni Papii). Dar Papii dorm în rotondă sub hlamide de piatră şi nimeni nu se uită la ei. Căci acolo se află un om : Rafael.

*
* *

„N-ai văzut mai nimic la Florenţa" — mi-am spus, părăsind capitala Toscanei. Şi am vrut să revin, dar nu mi-a mai fost dat. Metropola de pe Arno, în care s-a aprins flacăra Renaşterii, mi-a rămas în memorie ca o făgăduinţă neîmplinită. Am sperat că voi avea norocul florentinului Dante Alighieri, care a întîlnit-o prima dată pe Beatrice, fiica lui Salco Portinari, la vîrsta de nouă ani şi de atunci a iubit-o cu toată candoarea copilăriei, nădăjduind mereu într-o revedere. Şi viaţa i-a scos-o din nou în cale după alţi nouă ani, prin 1283, cînd tînăra superbă trecea însoţită de două prietene undeva pe cheiul Arnoului, nu departe de Ponte Vecchio, apariţie de vis, îmbrăcată în alb, surîzătoare, răspunzîndu-i la salutul lui de adolescent în care dragostea strecura acelaşi fior neprihănit. Atunci Dante a aşternut pe hîrtie primul său sonet început cu versul : „A ciascun'alma presa, o gentil cuore..." (Către fiecare suflet îndrăgostit, către inima nobilă...).

Aştept şi eu împlinirea sorocului pentru a revedea Florenţa, oraşul ce mi-a rănit inima cu o dragoste tîrzie, dar cu atît mai greu de uitat. „N-ai văzut nimic la Florenţa" — mi-am spus, reproşîndu-mi clipa irosită, inca-

pacitatea de a asimila febril și total vraja acelui oraș fără seamăn în lume. Adeseori ni se întîmplă astfel. Jinduim, sperăm, ne zbatem să atingem un țel și cînd ne este dat să izbîndim nu știm să ne prețuim victoria... Florența doare în amintire ca o vrajă nedeslegată ce-ți prinde sufletul în mrejele ei pentru a nu te mai părăsi niciodată. Constatarea altor drumeți ce au adăstat mai mult ca mine în orașul de pe Arno, că Florența nu poate fi cunoscută de către un om în totalitatea ei, nu mă consolează. Așa se petrece și cu sfaturile date în probleme de inimă. Fiecare își revendică dreptul la experiența proprie, considerînd că unicitatea sentimentului său este indiscutabilă și că numai trăirea pînă la capăt a dragostei sale îi poate da măcar iluzia deslegării tainei ce doar lui i-a fost rezervată.

...Se topește soarele în Piazza della Signoria și razele lui curg parcă lichefiate pe campanila lui Giotto și pe zidurile roșcate ale mîndrului Palazzo Vecchio, înălțat ca un fundal al vastei scene pe care își deapănă jocul neîntrerupt doi protagoniști : timpul și arta. Spectacolul n-are alt nume decît Renașterea și punerea lui în scenă se datorează unor neîntrecuți maeștri de care, cultura europeană, dacă ar fi fost văduvită, destinul spiritual al continentului nostru n-ar fi cunoscut, poate, aceeași evoluție : Brunelleschi — constructorul uriașei cupole a Domului Santa Maria del Fiore, Pico della Mirandola — cel ce și-a rostit aici celebrul său discurs despre demnitatea omului, Sandro Botticelli — pictorul primăverilor fără prihană și al nașterii Afroditelor din spuma mării, Angelo Poliziano — cu stanzele lui inspirate din subiecte mitologice, Benvenuto Cellini — cu al său Perseu decapitînd Meduza, Sanzio Rafael și madonele lui, Leonardo da Vinci și Epifania sa pusă să sfideze canoanele misticismului ; în sfîrșit, ca un colos dominator al firii, artist de forță demiurgică fără de care Florența n-ar mai fi fost ceea ce este — Michelangelo Buonarroti. Și, ca și cînd n-ar fi îndeajuns pentru întregirea profilului spiritual al unui oraș nepereche, peste această pleiadă de inegalabili artiști ai unei epoci de aur se așterne maiestuoasa umbră a precursorului lor, Dante Alighieri, poetul poeților Italiei, pe care Florența, după ce l-a repudiat, condamnîndu-l

la moarte, n-a încetat să și-l revendice drept cel mai de seamă fiu al ei.

Orașul acesta, binecuvîntat de muze, dar blestemat de una din ursitele sale, nu suferă de complexul recunoștinței. Zeul dintîi i-a fost banul. Mitologia lui — elogiul cametei. Potentații secolului de aur florentin au fost bancherii familiei De Medicis, în puterea cărora s-a aflat soarta orașului și destinul artiștilor săi. O dinastie bancară dintr-o epocă a supremației unei monede cu valoarea recunoscută în toate țările Europei. Florinul de aur era dolarul evului mediu european, iar politica supremației financiare a faimoasei familii Medici se baza pe menținerea unei rate înalte a dobînzilor, într-o vreme cînd, fără creditele Florenței, occidentului îi era greu să se smulgă din subdezvoltarea feudală. Papa Bonifaciu al VIII-lea prezisese că bancherul florentin avea să devină un soi de al cincilea element al naturii, tot atît de important ca pămîntul, apa, aerul și focul. Un element decisiv în lupta pentru putere.

Era timpul marilor mecenați ai Italiei. La Florența — familia De Medicis, la Milano — familia Sforza, la Urbino — familia Montefeltre, la Ferrara — cei din familia Este, la Veneția — dogii Serenissimei, la Roma — Papii Iuliu al II-lea și Leon al X-lea. Șase sute de ani, de la sfîrșitul secolului al XII-lea pînă în 1737, cînd stirpea strălucitei familii toscane se stingea, dinastia bancherilor și mecenaților De Medicis și-a legat numele de Florența. În deosebi, cel de al cincisprezecelea veac florentin a fost în totalitatea sa pus sub semnul cîtorva capi ai acestei familii, de la Cosimo de Medici, supranumit „Il Vecchio“, fondatorul academiei platoniene, la Lorenzo de Medici, zis Magnificul, creatorul bibliotecii laurentiniene, și la ultimul dintre marii condottieri, Giovanni dalla Bande Nere, organizatorul infanteriei italiene. Început sub Cosimo Bătrînul, patronatul asupra finanțelor și artelor florentine avea să se încheie tot printr-un Cosimo — fiul lui Giovanni dalle Bande Nere, sub care, în miezul celui de al șaptesprezecelea veac s-au alcătuit celebrele galerii de arte ale orașului de pe Arno. Lorenzo Magnificul a dominat Florența din 1469 pînă în 1492. Sub el orașul a cunoscut apogeul dezvoltării sale

renascentiste, dar, în mod paradoxal, tot în acel timp s-au ivit și germenii falimentului ce nu avea să întîrzie. Iar numele acestui faliment era cel al unui stareț dominican de la mînăstirea San Marco, „fratele" Girolamo Savonarola, atras la curtea lui Lorenzo de către Pico della Mirandola, care fusese uluit de fascinanta artă retorică a dogmaticului. Centrul geometric al scenei denumită Piazza della Signoria este o dală în care se află cioplit profilul de pasăre de pradă al lui Savonarola, marcînd locul unde a fost ars pe rug călugărul fanatic, după ce el însuși umpluse de ruguri cetatea florentină.

În Loggia dei Lanzi, Perseu înalță, ținîndu-l de plete, capul Meduzei desprins cu sabia de trupul făpturii a cărei privire prefăcea pe oricine în stană de piatră. La numai cîțiva pași distanță, pe fundalul Signoriei, se decupează replica lui David, de Michelangelo, surprins de genialul sculptor în secunda cînd eroul biblic cîntărește cu privirea pe rivalul său, uriașul Goliat, cu care se va măsura curînd în puteri. Iar Goliat este acolo, în mijlocul scenei, nevăzut dar ghicit, sub figura lui Savonarola, al cărui duh, după cum spune legenda, n-ar fi părăsit niciodată bătrîna piață... Nimeni nu a anatemizat mai cutremurător ca el sfidarea cerului prin artă, nimeni nu a fost mai neînduplecat în pătimașa-i pornire față de spiritul Renașterii decît acest călugăr cu flăcări în ochi, cu fiere pe limbă, cu fulgere în braț. Unde se dezlănțuia, inflamînd mulțimile bigote, se aprindeau ruguri și, chiar dacă fumul lor nu împrăștia mirosul cărnii arse, flăcările mistuiau cărți „păgîne", tablouri și manuscrise rare, în vreme se topoarele sfărîmau statui... Călugărul dement devenise celula canceroasă a Florenței, proliferînd haotic și atacînd țesutul sănătos al organismului numit Renaștere. Savonarola devenise cenzorul suprem, de a cărui afurisenie se temeau pînă și cei ce nu s-au temut de zei. S-au plecat în fața lui, pentru a fi scutiți de blasfemie, un Botticelli, un Pico della Mirandola, un Angelo Poliziano, chiar și Magnificul Lorenzo de Medici pe care moartea îl răpunea la 43 de ani, nu însă înainte ca tumultuoasa și mereu inspirata sa existență să includă în ultimul ei act implorarea umilitoare a iertării păcatelor adresată tocmai călugărului dement, care săvîrșise față de Florența

cel mai crunt păcat : acela al îngenuncherii demnității omului și al punerii botniței pe glasul artei.

Savonarola s-a prefăcut în fum și scrum, David a rămas. Un portret al călugărului dominican, datorat lui Piombo, ni-l arată ca o întruchipare a fanatismului bigot, nas coroiat, buze cărnoase, maxilare supte, ochi de o fascinantă fixitate. I-a supraviețuit Magnificului doar șase ani, dar în răstimpul acesta a fost stăpînul spiritual al Florenței, atît de puternic încît a reușit să-l alunge din cetate pe însuși fiul lui Lorenzo de Medici, Pietro Secondo. Dar Magnificul a mai avut doi fii : pe Giovanni de Medici, care urma să devină Papa Leon al X-lea, și pe Giuliano, cel ce va apela la armatele spaniole spre a restabili în Florența autoritatea familiei sale.

Neputîndu-l suporta pe Savonarola, după moartea lui Lorenzo de Medici, Michelangelo a părăsit orașul de pe Arno. Avea să se întoarcă în august 1501 pentru a-l sculpta pe David. Cînd statuia era gata, unul dintre potentații orașului, gonfalonierul Pietro Soderini, șeful ierarhic al lui Niccolo Machiavelli, i-a reproșat sculptorului disproporția nasului lui David în raport cu pomeții obrajilor. Michelangelo a luat atunci dalta în mîna dreaptă, umplîndu-și totodată pumnul stîng cu pulbere de marmură. Și s-a apucat pe loc să-și „corecteze" lucrarea, făcîndu-se că ciopleşte și lăsînd să i se scurgă din pumn praf alb scos pasămite de tăișul daltei. Cînd a „terminat", l-a întrebat pe criticul său : „Acum e bine ?". Iar acesta, satisfăcut, i-a răspuns cu orgoliu : „Îmi place mult mai mult. I-ai dat viață !". De cîte ori artiștii n-au fost nevoiți să procedeze astfel pentru a satisface snobismul puterii lipsite de glorie !

Socotită „indecentă", statuia care îl înfățișează pe David în toată nuditatea sa castă a fost nevoită să suporte batjocura gloatei. Colosul de marmură, pentru a cărei scoatere din atelierul sculptorului a fost nevoie să se dărîme un perete, a „călătorit" timp de patru zile de la Dom pînă în fața lui Palazzo Vecchio, înaintînd milimetru cu milimetru, suspendat în funii, pe capre cu bile, între care David se balansa liber fără să atingă pămîntul. Abia instalată în locul indicat de Michelangelo, statuia a fost lapidată de adversarii artistului ; David, care îl doborîse

cu o piatră zvîrlită din praştie pe uriaşul Goliat, suporta acum pietrele aruncate în el de ipocrizia obtuză a „puritanilor". Trei sute şaptezeci de ani a rămas David în faţa palatului Senioriei. Intemperiile începuseră să degradeze statuia. Drept care originalul a fost dus în rotonda Academiei de Arte Frumoase din Florenţa, plantîndu-se în locul lui o copie fidelă cioplită în marmură de Carrara.

O altă copie a fost înălţată pe esplanada Michelangelo de pe una din colinele care domină oraşul. Acolo, pe piedestalul în colţurile căruia au fost plantate copiile Zilei şi Nopţii, Aurorei şi Crepusculului de pe monumentul funerar al familiei De Medicis, nuditatea lui David nu mai şochează pe nimeni. Colosul apare ca un catarg de lumină într-o mare de maşini care îl asediază din toate părţile. Locul de unde se deschide cea mai cuprinzătoare perspectivă asupra Florenţei este vadul de întîlnire al turiştilor de pe întreg pămîntul. La picioarele lui David, duminica, se aştern tarabele vînzătorilor de „suveniruri" dintr-un veac al „kitsch-ului". Se vînd reproduceri miniaturale turnate în gips sau în pulbere de alabastru reprezentînd caricatural capodoperele sculpturale ale Florenţei. Poluarea turistică invadează cu o indecentă, dar perseverentă agresivitate locul, pîngărind peisajul. Nimic nu pare capabil a stăvili ireverenţa lui „homo viator", devenit „quadrirolet", faţă de operele de artă expuse în aer liber. Au apărut inscripţii făcute cu creioane carioca pe marmura imaculată, pe soclurile statuilor, pe zidurile Loggiei şi ale Senioriei. Ceea ce n-a reuşit să „desăvîrşească" Savonarola, „rezolvă" poluarea turistică.

*
* *

La Florenţa, în Piazza della Signoria, am pătruns tîlcul unor vorbe auzite din gura unui conservator de muzee parizian, pe care cîndva l-am judecat greşit. Eram indignat, îmi venea să-l iau la palme, afirmaţiile lui mi se păreau a fi o sfidare ciocoiască la adresa celor mulţi şi a accesului lor la marile valori ale artei. Nu-mi mai amintesc dacă în focul polemic nu l-am ţintuit pe acel „elitist" la stîlpul infamiei înălţat cu patimă febrilă din

cîțiva cuadrați tipografici. Afirma un lucru care mi se părea o blasfemie : marile opere de artă să fie puse la adăpost de asaltul turistic. Valorile muzeale să fie ocrotite în săli cu acces limitat, iar imensului flux turistic să i se ofere cópii de înaltă fidelitate. Comorile artistice ale omenirii să fie puse la adăpost de poluarea turistică.

Florența m-a convins că omul avea dreptate. Dacă nu întru totul, cel puțin în parte, trebuia să recunosc că omul acela, care își consacrase întreaga viață dificilei opere de conservator al celei mai prețioase moșteniri, lăsa să se întrevadă printre argumentele lui, pe cît de pasionale pe atît de științific elaborate, rațiuni demne de luat în considerare. Ceva din demnitatea marilor și irepetabilelor opere ale Florenței părea că apune pentru totdeauna. Cohorte de tarabagii cu „artizanat" de serie, birjari cu trăsuri arhaice, autobuze strînse în turme nichelate și ferchezuite, vînzători ambulanți de pliante fotografice și diapozitive, agenți de circulație, măturători de stradă, statuete de ghips, vată de zahăr, fotografi la minut, baloane, pictori de trotuar, ghizi cu megafoane, ocheane-automat, porumbei găinățători, muzicanți cu cheta, răcoritoare, coji de banane, pahare de plastic, plasatori de reclame ale localurilor de noapte, contrabandiști, proxeneți, înghețată pe băț, mături de nuiele hîrjîind pavajul, gunoieri, toată pletora strîngătorilor de fărîmituri de la grasa masă a industriei turistice ; și turiști, sute și mii de turiști, lingînd înghețată, tocmindu-se cu vînzătorii de pliante, lăsîndu-se trași de mînecă de către ghizii localurilor deocheate, asaltînd operele de artă expuse în piețe, mîngîind cu palmele transpirate rotunjimile nudurilor de bronz sau de marmură, plecînd încărcați cu fleacuri de masă plastică după ce au aruncat o privire piezișă lui Perseu și alta mai scotocitoare muzei cu capul tăiat, defilînd pe sub sabia încremenită a eroului binecuvîntat din belșug cu găinațul porumbeilor.

Hotărît lucru, ceva trebuie făcut. Se impun educarea accesului la operele de artă, eradicarea prostului-gust, stăvilirea invaziei de „artizanat" în masă plastică, deprinderea respectului față de frumos, dar o astfel de operațiune ar cere timp mult, noi generații, și pînă atunci ceea

ce a rezistat secole şi chiar milenii ar putea fi ireversibil pierdut sub efectele poluării turistice.

Mă gîndesc şi la unele din comorile artelor româneşti aflate în pericol. Dacă pe frescele mănăstirilor din nordul Moldovei se adaugă în fiecare an doar cîteva zeci de nume scrijelite cu vîrful briceagului de către cei ce prin gestul acesta aspiră la un strop de „nemurire", într-o sută de ani nu vom mai avea fresce, ci „grafitti" de cotloane şi ganguri dosnice.

Pentru alte forme de poluare se pot descoperi instalaţii de purificare ; contra poluării turistice, contra valului de urît, nu există decît o singură alternativă : ori ocrotirea draconică propusă de pateticul conservator francez, ori apariţia unui nou turist. Pînă la a doua soluţie, s-ar putea începe cu prima.

*
* *

Florenţa acceptă pe oricine, dar nu îi face florentini decît pe iniţiaţi. Nici un oraş nu îşi dezvăluie mai generos tainele, nu îşi etalează mai risipitor comorile de suflet, păstrîndu-le însă încifrat sensul, legenda, parabola ştiută doar de cei ce nu vin aici urmărind cu degetul căile de acces de pe o hartă automobilistică, ci poartă în inimile lor disponibilitatea renaşterii de sine. Primii văd doar exteriorul, celorlalţi le este rezervată umbra memoriei, şoapta tot mai stinsă şi mai îndepărtată a unui veac ce are nevoie pentru a dialoga cu prezentul de un dicţionar capabil să explice sensul cuvintelor care, deşi sună aidoma rostirii lor dintîi, şi-au schimbat conţinutul. Trebuie să ai un suflet renascentist pentru a pricepe Florenţa. Trebuie să ai curajul sfidării platitudinii ghidurilor pentru un turism al societăţii de consum, ca să te restitui înţelegerii primordiale a naturaleţii lucrurilor.

Nicăieri ca la Florenţa nu am simţit ce au însemnat de-a lungul veacurilor deşertăciunea puterii, chiar neputinţa puterii, seducătoarea dar înşelătoarea ei vrajă, ameţeala provocată de ea în sufletele celor ce o deţin, în opoziţie cu incomensurabila şi veşnic dăinuitoarea forţă

a artei, cea care serveşte drept hrană spiritului, sfidînd neantul...

Privesc chipul lui Lorenzo de Medici, aşa cum l-a sculptat Michelangelo pentru monumentul funerar din noua sacristie a capelei San Lorenzo. Atunci, sculptorului i s-a reproşat că statuia nu prea semăna cu modelul. Michelangelo a răspuns : „Cine îşi va mai aminti, peste secole, cum arăta Don Lorenzo ?“ Într-adevăr, dacă nu şi-ar fi legat numele de protecţia artelor, potentaţii acelei familii de bancheri şi politicieni florentini s-ar fi dus poate în uitare. Firava lor umbră asupra istoriei s-ar fi risipit în anonimat, şi numai cronicile administrative ale timpului le-ar mai fi pomenit existenţa. Atunci, în miezul mileniului al doilea, cînd peste Europa se aprindea torţa de nestins a Renaşterii, puterea banului se dorea înstăpînită peste puterea spiritului, revendicîndu-şi obtuzul „drept“ asupra cugetului artiştilor şi a harului lor. Replica Florenţei artistice a sunat ca o lecţie. Arta i-a acceptat, sau nu, pe adversarii sau falşii ei protectori, şi nu invers. Arta a făcut să le dăinuie numele, şi nu numele lor a făcut să dăinuie arta.

Florenţa este o „anomalie“ cromozomică a organismului viu pe care îl numim istorie. Printr-un inexplicabil joc al hazardului, pe parcursul unor generaţii unice, pămîntul Toscanei a dat atîtea genii care au trăit şi au creat simultan, cum, pe alte meleaguri, fireasca desfăşurare a lucrurilor nu a făcut să apară decît cu excesivă zgîrcenie de-a lungul multor secole. Şi mai uluitoare, şi mai „aberantă“ este repetarea fenomenului într-o înlănţuire continuă de succesiuni, din veacul al treisprezecelea pînă în cel de al şaisprezecelea veac, răstimp în care Renaşterea italiană a dat lumii o inegalabilă galerie de personalităţi de primă mărime. Evadată din Italia, Renaşterea începuse să-şi lărgească hotarele, cuprinzînd întreaga simţire artistică europeană. Nu trebuie să uităm că, în vreme ce Michelangelo picta Capela Sixtină, meşterii bucovineni izvodeau albastrul de Voroneţ şi-l aşterneau pe irepetabilele fresce exterioare ale mănăstirii din Gura Humorului...

Dar oricît de paradoxal ar părea, republica florentină din epoca Renaşterii a fost pe cît de mărinimoasă în sti-

mularea talentelor recoltate din întreaga Toscana, pe atît de ingrată cu toţi cei care, după ce au servit-o, i-au devenit inutili sau incomozi. Spiritul ei mercantil traducea totul prin interese practice imediate sau de perspectivă apropiată. Poziţia geografică de punte între nordul şi sudul Italiei obliga Florenţa la prudenţă diplomatică şi la demonstrarea unei abilităţi proverbiale în căutarea alianţelor de moment.

În pragul dintre secolele XV şi XVI, în cea mai dificilă perioadă a existenţei Senioriei, cînd familia De Medicis fusese înlăturată de la putere, iar Europa vedea ridicîndu-se din toate punctele ei cardinale noi potentaţi, soarta i-a adus cetăţii de pe Arno un slujitor de excepţie al politicii sale externe : pe Niccolo Machiavelli, om care şi-a lăsat o amprentă de neşters asupra diplomaţiei europene medievale şi clasice.

Patrusprezece ani, din 1498 pînă în 1512, a slujit el cetatea de pe Arno cu un pilduitor devotament şi cu o iscusinţă de politolog rîvnită ulterior de toţi diplomaţii. Reîntoarcerea lui Giuliano Medici la Florenţa, sub ocrotirea trupelor spaniole conduse de Raymondo de Cardona, a însemnat pentru Machiavelli sfîrşitul unei strălucitoare cariere. Cel ce apărase Florenţa de poftele acaparatoare ale francezilor, de apetenţa plină de viclenie a unui Cezare Borgia, de puterea papală reprezentată de Iulius al II-lea nu mai găsea în Senioria din Palazzo Vecchio nici o apărare. Acuzat de participare la un complot îndreptat împotriva cardinalului Giovanni, fratele lui Giuliano Medici, Niccolo Machiavelli este supus torturii prin „strappado" — întinderea corpului cu ajutorul unor funii trase pe roată pînă la desfacerea ligamentelor —, una dintre cele mai crunte metode medievale de smulgere a mărturisirilor. De şase ori a rezistat Machiavelli cumplitei torturi. În cele din urmă acuzatorii lui l-au declarat nevinovat, dar l-au ostracizat. Florenţa îşi închidea în faţa lui porţile.

Nu era prima dată cînd proceda astfel cu cei ce o slujiseră. Pe Dante Alighieri, fost prior al republicii, combatant în bătăliile dintre Florenţa şi Arezzo, cunoscut pentru ostilitatea sa faţă de politica „guelfilor", apărător al libertăţilor cetăţeneşti, Senioria l-a acuzat la 27 ianuarie

1302 de conspirație împotriva Papei, de fraudă și de cîștiguri ilicite. Sentința: exilul și o amendă de cinci mii de florini. Dacă ar fi plătit, Dante s-ar fi recunoscut vinovat. Refuzul i-a agravat sentința. La 10 martie 1302 a fost declarat „reo confesso" și condamnat la moarte prin ardere pe rug. A preferat exilul și s-a răzbunat pe despoți, scriind. Poate că fără alungarea lui Dante din Florența omenirea ar fi fost lipsită de *Divina Comedie.* Cînd poetul a murit la Ravenna, la 13 septembrie 1321, Florența a avut brusc revelația ireparabilei pierderi suferite. Și a început să-i revendice măcar rămășițele pămîntești pentru a le înhuma în cetatea atît de pătimaș iubită de poet. Nici astăzi florentinii nu se pot împăca cu gîndul că marele lor poet își doarme somnul de veci pe meleaguri „străine". Cenotaful ridicat în memoria sa în Panteonul florentin n-are sub lespedea lui decît o urnă goală. Cel ce își idolatrizase patria ingrată lipsește din cetate. Doar umbra lui se prelungește asupra acestui oraș ca un patetic suspin al pămîntului.

Damnațiunea Florenței a fost incapacitatea ei de a-și păstra geniile. Fenomen tulburător, pe care îl vedem prelungindu-se în timp și în spațiu într-un ev mediu brutal, contaminînd și alte meleaguri. Michelangelo a fost nevoit să se despartă de Florența timp de treizeci de ani, murind la Roma, dar cerînd să fie îngropat în ingrata lui patrie toscană. Blestemînd exilul, impus sau ales, el adresase cîndva un sonet lui Dante: „De-aș fi cu el! / Aș da pe-nalta-i fire! Prin care să-i înfrîng surghiunul aspru, / Întreaga lumii noastre fericire!" (traducere de C. D. Zeletin).

Leonardo da Vinci a murit în Franța unde își găsise azilul printre străini. Niccolo Machiavelli nu s-a mai putut întoarce niciodată în orașul de pe Arno... Dar am fi avut oare opera lui Dante fără surghiunul poetului? Fără exilul autoimpus, Michelangelo nu l-ar fi cioplit pe Moise din San Pietro in Vincoli și poate că n-ar fi pictat Capela Sixtină. Leonardo da Vinci n-ar fi încercat să zboare imaginînd aripa delta-planului, iar Niccolo Machiavelli poate că n-ar fi scris niciodată *Principele* dacă Florența nu l-ar fi alungat...

Acum Florenţa ar mai vrea să alunge ceva, dar nu ştie cum s-o facă. Nu geniile, atîtea cîte i-au mai rămas, ci... automobilul. Oraşul e în conflict cu zeul pe patru roţi şi lupta pare inegală. La fel se petrece cu Ravenna, cu Pisa, cu Veneţia, cu Verona. Voiajul în Italia nu mai e o aventură romantică ; el a devenit un continuu ambuteiaj. Ce-i de făcut — se întreabă urbaniştii italieni —, să stîrpim automobilul sau să distrugem vechile oraşe ? Criza energetică a lovit în bugetele de familie, dar nu şi în nevoia quadriroleţilor de a-şi crea iluzia că se pot mişca mai repede. Oraşele-monument se trezesc sufocate, cuprinse într-un asediu de tinichea. Italia este o naţiune pe roţi. Ea numără astăzi mai multe locuri în maşini decît populaţia ţării. Din 24 de ore o maşină circulă în medie două ceasuri, restul timpului staţionează. Naţiunea ajunge astfel să fie parcată la rigolă. Străzile istorice devin defilee emailate. Monumentele sînt înconjurate de şiraguri de maşini parcate perpendicular cu bordura trotuarelor. Adeseori ele încalecă locurile rezervate trecerii pietonilor şi atunci mersul pe jos devine un continuu zigzag printre bare nichelate.

„Oraşele pot fi văzute şi din automobil — scria M. Roche —, dacă eşti capabil să-ţi ridici ochii de pe spatele maşinii care te precede, de pe semnalizatoarele tricolore sau de pe silueta agentului de circulaţie. Dar tot ceea ce secolele au acumulat în tezaurul lor de frumuseţi arhitecturale a fost făcut pentru omul care mergea pe jos sau călare pe calul lăsat să înainteze la pas. Omul de la volan nu vede mai nimic. Desigur, mulţumită maşinii sale el poate să facă itinerariul mult mai multor monumente celebre decît ar fi putut cunoaşte altă dată, dar el doar le «vizitează». Şi a vizita e cu totul altceva. Acestea au devenit pentru el neobişnuite, ca un spectacol trecător, în vreme ce cîndva, ele constituiau pentru părinţii şi bunicii noştri decorul vieţii lor de fiecare zi..."

La Bologna am participat la un raliu al „bătrînelor" automobile care supravieţuiseră cu mult primilor lor stăpîni. Erau vreo 60 de maşini din anii de început ai secolului nostru, venerabile pensionare ale unei epoci de idilă între om şi sclavul său mecanizat. Mărci cu celebritatea apusă, motoare menţinute în viaţă prin savante procedee

de geriatrie şi de îmbălsămare tehnică. Şoferii lor purtau căşti de piele, ochelari ca de sudori, mănuşi de muşchetari, jambiere sau ghetre. Erau maşini dinaintea apariţiei claxonului care semnalizau din trompete cu băşică de cauciuc. Polisate, ferchezuite, cu fanioane şi felinare de faetoane, alunecînd pe roţi cu spiţe de lemn, „bătrînelele" au făcut ocolul pieţii centrale a oraşului, apoi s-au aventurat într-o cursă „pe viaţă şi pe moarte" pînă la San Pietro de Termi, unde majoritatea au ajuns gata să-şi dea sufletul. Era însă romantic. Singurul spectacol automobilistic adecvat unui oraş istoric. Cine ar fi putut bănui la vîrsta tinereţii acelor maşini că de la ele avea să vină una din maladiile cronice ale lumii contemporane cu simptome de sufocare, isterie, intoleranţă, ambuteiaj şi carnagii ?

La Verona, în oraşul de pelerinaj al îndrăgostiţilor, m-am dus să văd mormîntul Julietei. N-am ajuns decît după închiderea capelei. În oraş avea loc o paradă-raliu a ultimului tip de maşini „Alfa-Romeo". Şase duzini de nărăvaşe aerodinamice, fiecare cu cîte un „tigru" în motorul său, făceau demonstraţii cu obstacole, probe de andurantă, tulburînd ancestralele rigori ale lentoarei şi calmului. Prudenţa, virtutea cardinală care îi impune omului o bună conduită a vieţii şi a moravurilor sale, a vorbelor şi a acţiunilor întreprinse, conform unei raţiuni severe, era supusă sfidării. Lăudîndu-şi marfa drept cea mai năbădăioasă, dar şi cea mai „economicoasă", agenţii firmei producătoare demonstrau că maşinile lor sînt care mai de care mai sigură, mai rapidă, mai dîrză şi mai fîşneaţă. Şi, pentru că demonstraţia avea loc în oraşul marilor îndrăgostiţi pentru care s-au sfîrtecat cu atîta osîrdie celebrele familii rivale Montagu şi Capuletti, lîngă fiecare şofer de încercare era plasată cîte o Julietă în mini-joupe, codalbă, rumenă, frenetică şi arzoaie... La mormîntul din Verona nu se mai aflau nici paznicii. Toată suflarea se afla la întîlnirea cu Alfa-Romeo...

M-am întors la Florenţa. În piaţa Domului era o vînzoleală de zile mari. Marchizul Emilio Pucci, cel mai cunoscut creator de modă feminină al Italiei, îşi căţărase o duzină de manechine vii, îmbrăcate de el, pe acoperişul palatului familial din vecinătatea catedralei Santa Maria del Fiori. Domul se profila în spatele superbelor exemplare

scoase la paradă pe olane, în vreme ce o piramidă de „paparazzi“ cu aparatele lor de fotografiat le mitraliau cu declanşatoarele. Însuşi marchizul-croitor, îmbrăcat într-o armură medievală, regiza spectacolul. Totul era în stilul celui mai desăvîrşit „kitsch“. Statuile Florenţei n-aveau ochi pentru acest „happening“ desfăşurat pe teritoriul rezervat pisicilor înamorate. Doar Giovanni Boccaccio parcă surîdea hîtru, cu gîndul la un posibil *Decameron* al societăţii de consum.

Prin piaţa Domului trecea anatemizînd Fantoma lui Savonarola.

Dar florentinii nu o luau în seamă. Toţi aşteptau cu braţele întinse, doar de le-o cădea în braţe vreunul din superbele manechine ale marchizului cu foarfeca măiastră...

*
* *

Bologna nu este doar un oraş, ci un paradox urbanistic. Fiinţa ei descinde din misterul etrusc, din vremea cînd, sub numele de Felsina, era fala Etruriei, pentru a traversa sub pecetea tainei două milenii şi jumătate de istorie. Arareori, străbătînd alte oraşe ale lumii, am avut atît de pregnant sentimentul enigmei, ca aici, în urbea cu 30 de turnuri şi 36 de kilometri de porticuri. Cine ar putea justifica utilitatea acelor turnuri puse să se întreacă în înălţime şi în supleţe fără a-şi dezvălui noima pentru care au fost ridicate ? Cine ar putea explica raţiunea porticurilor Bolognei dincolo de estetica unei mode urbanistice generalizată la scara întregului centru istoric al oraşului într-o epocă de triumf al barocului tîrziu ? Dacă ar fi fost o singură stradă, oricît de lungă, tăiată printr-un defileu de porticuri, dacă ar fi fost un cartier cu reţeaua stradală ornamentată cu coloane şi arcade ne-am fi aflat în faţa unei simple particularităţi izvorîtă din căutarea identităţii proprii de către o aşezare omenească ambiţionată să iasă din anonimat sfidînd stereotipia urbanistică. Dar un întreg centru de oraş cu tot sistemul său arterial pus sub semnul arcadelor, ca într-o perpetuă sărbătoare, pare o năstruşnicie arhitectonică. La Bologna, pe cea mai torenţială ploaie poţi să străbaţi zeci de kilometri mergînd pe jos, fără ca o picătură de apă să te atingă. Trotuarele sînt

mărginite de coloane pe entravele cărora se înalță primul etaj al caselor, lăsînd între zidurile retrase ale parterurilor și macadam lungi tuneluri ogivale menite să ocrotească trecătorii de soare și de intemperii.

Turnurile Bolognei nu sînt însă decît o sfidare adresată înălțimilor, aparent lipsite de orice utilitate practică, dacă n-am ține cont de funcția lor inițială, cînd serveau drept puncte de observație asupra marii răscruci de drumuri în care și-a făcut vatră orașul. Într-adevăr, aici se întîlnesc străvechile căi de uscat puse să lege Liguria de Marea Adriatică, Veneția de Florența și Lombardia de Roma, și tot ceea ce de-a lungul istoriei a însemnat transfer între nordul și sudul peninsulei pe aici a trebuit să se desfășoare. Nimeni nu mai știe de unde vine pasiunea bolognezilor pentru turnuri. Poate că ele sînt doar o prelungire verticală a misterului etrusc tăinuit pînă acum numai de necropolele din cele douăsprezece orașe ale Etruriei preromane.

Desigur, străvechea Felsina avea de ce să-și trimită ochii în slăvi pentru a scruta depărtările, deoarece o pășteau pericole cumplite. Din nord veneau puhoaiele celților, iar dinspre sud se întindea amenințarea cetăților romane, între care tînăra și ambițioasa Roma dovedea o nemăsurată apetență și insațiabilitate a puterii. În anul 189 înaintea erei noastre, Felsina avea să devină colonie romană sub numele de Bononia. Să fi găsit cuceritorii aici, în capitala țării etruscilor, turnuri înalte pînă la nori ? Nu se știe. În frenetica-i expansiune Roma a distrus tot ce era etrusc, neuitînd să preia însă de la „păgîni" și să-și însușească elemente devenite ulterior „eminamente" romane : fascia, toga, ghicitorii în viscere, unele zeități cărora le-a perpetuat cultul populînd cu ele o întreagă mitologie.

Turnurile care sprijină astăzi cerul Bolognei au apărut însă mult mai tîrziu, abia în perioada cînd Carol cel Mare, împăratul francilor, a acordat urbei statutul de oraș liber. Cînd, în anul 1058, apărea aici cea dintîi universitate de pe continentul european, unele dintre turnurile Bolognei existau deja. Un ex-voto de Francesco Francia executat după cutremurul din 1505 ne înfățișează imaginea orașului cu turnurile sale rămase atunci în picioare, dintre care majoritatea dăinuie și astăzi. Două dintre ele fac gloria

constructorilor bolognezi, devenind simbolul orașului din cîmpia Emiliei : Turnul Asinelli, înalt de 97 de metri, și turnul Garisenda, de numai 48 de metri. Ultimul este o denunțare a verticalei, turn înclinat care parcă sfidează legea gravitației, ca și cînd o contragreutate subterană l-ar echilibra, altfel este greu de conceput cum construcția amenințător de aplecată spre pămînt continuă să rămînă în picioare fără să se prăbușească.

Nu este exclus ca turnul Garisenda să fi fost astfel conceput și construit de cei ce l-au înălțat în epoca premedievală, deoarece tot înclinat ni-l prezintă și imaginea panoramică asupra orașului datorată lui Francesco Francia. Cert este că pe sub umbra lui strîmbă au pășit și Petrarca, student la universitatea bologneză, și Dante Alighieri în exilul lui, și Michelangelo, refugiat aici din Florența, în noiembrie 1506, unde avea să fie descoperit de Papa Iulius al II-lea, de a cărui mînie marele artist al Renașterii tocmai fugise.

Romain Rolland relatează în cartea sa *Viața lui Michelangelo* întîlnirea dintre cei doi : „Într-o dimineață, Michelangelo asculta slujba la San Petronio. Valetul Papii îl zări, îl recunoscu și îl conduse înaintea lui Iulius al II-lea, care se afla la masă în palatul celor Șaisprezece. Iritat, Papa îi zise : «Trebuia ca tu să vii să Ne cauți la Roma, nu să aștepți ca Noi să venim să te găsim la Bologna !».“ Prețul împăcării cu stăpînul scaunului pontifical, cel căruia Michelangelo se angajase să-i înalțe monumentul funerar — din ansamblul acestuia făcînd parte celebrul Moise din basilica San Pietro in Vincoli —, a fost acceptarea comenzii de a turna în bronz o statuie colosală a Papei, pentru a fi înălțată în fața catedralei San Petronio din Bologna. Doi ani a muncit sculptorul la această statuie născută din chin și privațiuni, pe care blestemul artistului ce a creat-o n-a întîrziat să o ajungă... Doar patru ani statuia a rămas în marea piață a Bolognei. În decembrie 1511 ea a fost distrusă de ciracii familiei Bentivoglio, dușmanii lui Iulius al II-lea, iar sfărîmăturile ei de bronz au fost cumpărate de Alfonso d'Este care a pus să se toarne din ele un tun... Tot ce s-a mai păstrat în legătură cu această statuie se reduce la o expresie devenită celebră : răspunsul pe care Iulius al II-lea, i l-a dat

lui Michelangelo la întrebarea dacă n-ar fi trebuit să pună în mîna statuii o carte : „Pune-mi în mînă o spadă, i-a răspuns în glumă Papa — io non so lettere, — doar nu sînt cărturar !".

Pasiunea porticurilor pare că le este bolognezilor congenitală. În lungul drumului care urcă spre bazilica San Luca, pusă să domine de pe Monte della Guardia orașul din Cîmpia Emiliei, ziditorii bolognezi au înșirat șase kilometri de porticuri, adevărat fragment de zid chinezesc într-o ipostază latină, înălțat nu pentru a separa lumile, ci spre a da urcușului către catedrala construită în 1723 o înfățișare cît mai maiestoasă. Deoarece în arta de ziditori ai Bolognei există un adevărat cult al măreției. Prinsă în nobila întrecere cu rivalitatea greu de egalat a Florenței, Bologna medievală a ținut să epateze printr-o inteligentă folosire a formelor de relief cu care o favoriza situarea la obîrșia munților Apenini și la răscrucea unor drumuri istorice. Marele portic pus să se cațăre pe pieptii colinei între Porta Saragozza și San Luca formează, cu cele 666 de arcade ale sale, un patetic drum triumfal de culoarea cărămizii arse, din materialul căruia s-ar fi putut construi zeci de catedrale.

Prin porticuri, străzile Bolognei capătă frapante jocuri de clar-obscur care fac parte dintr-o înțelegere a intimității proprie acestui neasemuit oraș. Imaginați-vă mergînd kilometri întregi de-a lungul unor străzi fără seamăn în lume, cu trotuarele mărginite de coloane vopsite în roșu venețian, unite prin arcuri de ogive, neîntrerupte acolade deschise sub primul cat al caselor care se sprijină de pămînt prin mii de picioare de piatră. Orașul în care Dante avea să aștearnă primele pagini ale *Divinei Comedii*, voia parcă, la acea epocă, să-și lanseze sfidarea față de orgolioasa Florență prin cele cinci mii de coloane și, neajungîndu-i numai porticurile, a înălțat unele dintre cele mai cutezătoare turnuri din cîte pot fi văzute în lumea latină.

36.000 de metri de porticuri înseamnă zece mii de coloane care transformă strada într-o ambianță ce încetează să aparțină în exclusivitate exteriorului, integrînd-o organic în ființa orașului nu numai ca pe o simplă cale de acces și de comunicare, ci făcînd din ea o prelungire a

interioarelor, într-un efort de a o smulge din banal și din anonimat, și a o face parte componentă a clădirilor.

În centrul istoric fiecare clădire își are porticul său. Monotonia este astfel anulată, diversitatea liniilor ține spiritul treaz, alternanța între opulență și modestie oferă variația rîvnită de ochiul trecătorului, care altfel s-ar descoperi suprasaturat de monocromie și invariabilitate. Nesfîrșita defilare de colonade și ogive, cînd maiestoase, cînd austere, cînd sobre, cînd fastuoase oferă un splendid decor clasic pus să urmeze sinuozitatea străzilor și să le unească sub aceeași stare de spirit. Profilul unui oraș reflectă întotdeauna caracterul locuitorilor săi. Tocmai de aceea mi s-a părut că porticurile acestui oraș exprimă natura cordială și sociabilă a bolognezilor, deprinși de generații să umble pe străzile lor ca într-un fel de semiinterioare, ca într-o ospitalieră prelungire a caselor lor.

Izvorîte dintr-un canon arhitectural care obliga edilii să respecte fizionomia orașului, aceste porticuri înalte întotdeauna atîta încît să lase să treacă pe sub ele un om călare formează orgoliul bolognezilor, dar și dilematica lor opțiune sau refuz față de circulația automobilistică în centrul istoric al orașului lor. „Arhitectura și urbanismul — scria Renzi — s-au legat aici prin porticuri, într-o artă scenografică menită să constituie momentul cel mai tipic al imaginației creatoare bologneze. O civilizație de natură strict comunitară și-a găsit astfel expresia cea mai originală, rezumînd într-un întreg de mare unicitate trăsăturile cele mai diverse ale mediului atît de autentic".

Din fericire, lumea modernă nu a distrus această fizionomie tipică a Bolognei. De aceea domnește pretutindeni o atmosferă mai puțin traumatizantă ca în alte părți, însemnele unui veac al uniformității urbanistice și arhitecturale nu au îndepărtat valorile unui timp revolut, și lumea aceasta de la răspîntia cardinalelor italiene îmi apare deplin viabilă. Pînă la un punct. Pînă la ceea ce face să amintească zicerea lui Bertolt Brecht : „Pîntecul ce zămislit-a monștrii, nici astăzi încă nu e sterp !". Pentru că aici, în gara orașului cu 30 de turnuri și 36 de kilometri de porticuri, într-o „pașnică" zi din 1980, a avut loc cel mai sîngeros act terorist din istoria postbelică a Italiei. Un adevărat masacru : 83 de morți, circa 200 de

răniţi. „În vidul politic, în psihoza fricii, în dezagregarea statului, extremiştii pot să acţioneze nestingheriţi" — scria un ziar italian, citînd cuvintele unui expert criminolog. Să zicem că a fost un vis urît. Un moment de coşmar. Dar de ce aici, unde singura teamă a trecătorilor era că, într-o zi, prea aplecatul turn Garisenda avea să se prăbuşească ? Iată că turnul cel strîmb rămîne de veacuri în picioare, rezistînd vicisitudinilor timpurilor şi ale războaielor, în vreme ce pîntecul zămislitor de monştri fată o bombă de plastic slobozită pe peronul unei gări într-un ceas al nebuniei şi al strîmbătăţii oamenilor...

Şi totuşi, în Piazza Maggiore timpul parcă şi-a uitat măsura în alt veac. Ora lui pare mai tihnită, răgazul lui mai odihnitor la umbra zidurilor bazilicii San Petronio, construită de către Antonio de Vicenzo în anul 1390. Pe aici şi-au purtat paşii Dante şi Goethe, iar pana lor a aşternut pe hîrtie calde cuvinte de recunoştinţă farmecului şi ospitalităţii bologneze. Cîtă dreptate avea Guido Piovene cînd spunea despre Bologna : „Ea te predispune la o stare de exuberanţă ; totul este impregnat de euforia degajată de locuitorii ei, de culoarea roşcată a clădirilor, de parfumul bucatelor şi de senzualitatea bolognezelor."

În faţa palatului Podesta, un Neptun de bronz păzeşte cu tridentul lui fîntîna sculptorului Giambologna, care, de mai bine de patru sute de ani, decorează arlechinul marii scene de piatră numită Piazza Maggiore. În apropierea fîntînii, pe zidul primăriei bologneze, sub protecţia unui geam banal, sute de fotografii îngălbenite de timp, înfăţişînd bărbaţi şi tineri. Sînt chipurile bolognezilor care au căzut în luptele cu fascismul. Bologna şi-a clădit în fiinţa ei un suflet al demnităţii şi turnurile ei milenare trebuiau să-i înalţe mîndria rezistenţei. În anii ultimului război mondial, Bologna a fost una din citadelele care s-au opus cît au putut fascismului, şi azi încă, în spiritul acestui oraş tresaltă ardoarea neîngenuncherii. Deoarece oraşul acesta a fost şi rămîne o vatră a stîngii italiene, iar cîrmuirea metropolei de peste o jumătate de milion de locuitori este încredinţată de către alegători, de mai bine de 35 de ani, unei municipalităţi comuniste.

Aceasta desfăşoară de cîţiva ani o vastă campanie de asanare a mediului ambiant, declarînd o luptă acerbă

multiplei poluări. S-a procedat la realizarea unui „inventar vizual" al tuturor clădirilor din centrul istoric al oraşului prin fotografierea în detaliu a valorilor arhitecturale, alcătuindu-se un patetic album capabil să ofere restauratorilor imaginea oraşului dintr-un anumit moment al vîrstei sale. S-au identificat substanţele poluante din atmosferă, s-au depistat sursele de poluare şi s-a trecut la lichidarea acestora. Pe anumite artere din centrul istoric s-a interzis circulaţia automobilistică.

Turnurile oraşului stau de veghe pregătindu-se să înfrunte un alt mileniu, bolognezii îşi cruţă porticurile, iar Asinelli şi Garisenda tind parcă să se sprijine reciproc, pentru a suporta mai uşor confruntarea cu un timp ce abia deprinde respectul faţă de opera înaintaşilor.

*
* *

Cum o fi arătînd insula Capri în imaginaţia celor ce n-au văzut-o niciodată ? În închipuirea celor care n-o cunosc decît din cîntecele care i-au dus faima pe tot pămîntul, sau din pînzele pictorilor romantici, întotdeauna exaltante, pline de soare şi mister ? Ce imagini au reţinut cei care au vizitat-o citind tulburătoarele *Povestiri italiene* ale lui Maxim Gorki sau *Cartea de la San Michele* a lui Axel Munthe ?

Cinematograful ne-a înfăţişat această insulă doar ca pe un fabulos şi exotic decor pentru un „dolce farniente", dar, în realitate, Capri este o insulă a oamenilor, mai cu stare şi mai cu „fără", loc spre care atrage irezistibil o abilă publicitate turistică plină de promisiuni, nu mai puţin tentante decît fascinantul cîntec al sirenelor căruia cu greu i-a rezistat Ulise în drumul întoarcerii sale spre Itaca... A amuţit de mult glasul acelor stranii vieţuitoare imaginate de Homer, dar insula din marea Tireniană nu cheamă cohortele turiştilor mai puţin ademenitor prin sirenele vapoarelor de coastă care vin aici şi pleacă spre Napoli şi Sorrento din oră în oră.

Este un neîntrerupt trafic al turismului de o zi, şi insula caprelor trăieşte mai mult din ceea ce îi lasă cei

care vin dimineața și pleacă la căderea serii, decît din obolul celor care rămîn. În realitate, denumirea insulei nu vine de la italienescul nume al patrupedelor cu barbă și coarne, ci de la grecescul „kapros“ — mistreț. Or fi hălăduit cîndva pe-aici și capre, și mistreți, dar acum, pe șaua insulei de calcar, răsărită din mare ca o gigantică spinare de dromader, nu mai pot fi văzuți decît bipezi, într-un necontenit flux și reflux turistic, pășind după ghizii mereu grăbiți, care își conduc turmele pe itinerarii strict tarifate.

Primul lor „obiectiv“ rămîne panorama celebrelor stînci Faraglioni — emblema insulei — locul unde mitologia greacă situa cuibul sirenelor puse să farmece și să ademenească pe calea pierzaniei navigatorii antici, cutreierători mai mult pe mările imaginației de sub pleoapele care acopereau ochii orbi ai lui Homer, decît pe apele supercontinentului albastru.

„Navigatorii“ de azi, care vin și tot vin în micul port supranumit cu orgoliu „Marina Grande“, au mai puțină imaginație, dar mai multă răbdare. Încolonați pașnic pe cheiul la care abia au descins din navele lor de o zi, sînt gata să-și continue marea evadare către splendidele imagini color din pliantele turistice, care chiar dacă, în realitate, nu sînt atît de generoase cît le-au fost promisiunile, redevin sublime în amintirile de mai tîrziu. Căci, adevărata artă a turismului modern rămîne știința creării suportului imagistic al unor amintiri mereu încărcate de nostalgie, povestite cu exaltare prietenilor, în celelalte unsprezece luni ale anului, după luna „marei evadări“, cînd geamantanele s-au înfruptat din dărnicia pliantelor publicitare și retina a păstrat numai imagini superlative.

Un milion de vizitatori pe an, într-o insulă cu zece mii de locuitori, reprezintă o adevărată mană cerească pentru societățile turistice și, cînd faima locului a fost cîntată timp de trei milenii, nimic nu-i mai poate rezista concurenței.

Și se vine într-una, fără ostoi, urcîndu-se cu pas domol drumurile de piatră către același punct al secundei fotografice sub panorama Faraglionilor, cîntată de sirenele tranzistorizate. Natura a fost deosebit de generoasă cu turismul italian și zestrea ei apărată cu destoinicie este

fructificată din plin, ca o inepuizabilă avuţie naţională. În micul parc, căţărat pe meterezele de calcar, inscripţiile grăiesc patetic şi convingător : „Citadini, protejaţi-vă grădinile“, iar aici, la Capri, unde natura s-a jucat de-a frumosul, dar a uitat să lase un singur izvor de apă dulce, vegetaţia nu este altceva decît un miracol înfăptuit de om. Deoarece fără om, fără dragostea lui de frumos, fără concursul lui la opera naturii, insula aceasta ar fi rămas un halucinant desfrîu carstic, sec şi pustiu, pe care n-ar fi vieţuit decît şopîrlele şi n-ar fi crescut decît mărăcinii.

Un petic de umbră este aici o adevărată binecuvîntare, nu atît a cerului, cît a braţelor omeneşti, care au cărat întotdeauna la Capri, apa de pe continent, împărţind-o între gurile însetate şi setea pămîntului. Ea a adăpat vegetaţia luxuriantă din acest colţ al insulei de calcar, dînd peisajului viaţă şi făcînd din ariditatea decorului de piatră seacă tabloul umanizat pentru fundalul amintirilor turistice imortalizate pe clişeele fotografice.

Albul caselor face din Capri o stupină de calcar pentru roiul neîntrerupt al traficului turistic, exodul perpetuu ce întinde untul pe pîinea localnicilor constituind sursa de venituri a industriei hoteliere şi marfa vie a navlului de coastă. Fără el, insula n-ar mai fi fost nici atît de cîntată, nici atît de căutată.

Orăşelul s-a căţărat pe şaua dintre cele două cocoaşe de calcar, strîngîndu-se ca într-un ghioc de piatră cu zidurile lui albe, cu vechea bisericuţă sub care s-au deschis umbrelele cafenelelor, ca nişte scuturi de apărare împotriva arşiţei, cu turnul sub al cărui orologiu timpul istoriei este măsurat de un clopot dogit şi de plăcile comemorative cu numele insularilor căzuţi în războaie. Capri nu aparţine însă numai vizitatorilor, ci îndeosebi celor care îl locuiesc, îndeletnicindu-se cu treburile industriei turistice, pentru care refrenul cîntecului „Ne-am întîlnit la Capri într-o seară“ nu înseamnă decît întîlnirea cu stivele de bagaje, cu căratul tuturor celor trebuincioase vieţii şi confortului unei lumi venită să admire şi să se admire.

Şi vin oameni de pe tot pămîntul, adeseori mulţumindu-se cu puţin, deoarece insula nu mai aparţine, în exclusivitate, milionarilor, ci şi acelora care mănîncă din de-

sagă, săturîndu-se mai mult cu frumuseţea peisajului şi cu privirea aruncată în vitrinele magazinelor cochete, cu mărfuri şic şi preţuri şi mai şic. De multe ori, refrenul binecunoscutului cîntec devine realitate în toamna vieţii, dar frumosul n-are vîrstă şi mai bine să fie trăit mai tîrziu, decît niciodată.

Cînd soarele bate mai nemilos, umbra rotată de sub scuturile multicolore ale cafenelelor din mica piaţă a oraşului este căutată cu aviditate, dar aici şi umbra costă, locul la o masă este taxat peste valoarea consumaţiei, dar cine vrea să-şi odihnească picioarele în insula sirenelor trebuie să plătească.

Optsprezece mile marine despart insula de Napoli şi tarifele, destul de piperate, pentru transport, nu sînt accesibile oricui. Cîndva Capri a fost o reşedinţă de vară rezervată în exclusivitate celor bogaţi, cît şi a unei părţi a lumii artistice europene ; acum, multe dintre vilele simandicoase au fost transformate în hoteluri şi pensiuni, pentru că adevărata „lume bună" s-a retras din faţa copleşitorului val turistic. A devenit o insulă a excursioniştilor, dar, prin asta, problemele ei vitale n-au dispărut.

Iar una dintre cele mai dificile probleme ale localnicilor rămîne aprovizionarea cu apă potabilă. Cum spuneam, pe toată insula nu există nici un izvor şi este de mirare cum viaţa a putut să continue aici neîntreruptă, vreme de milenii. Cînd omenirea ei era mai puţină, setea îi era potolită de ploile cerului, a căror apă se strînge şi acum în rezervoare săpate în stîncă. Dar cea mai mare parte a potabilei este adusă cu vapoarele, şi gurile de apă din micul port sînt aproape în permanenţă racordate la furtunurile ce zvîcnesc ca nişte artere sub transfuzia continuă de pe continent. Invazia turistică cere însă tot mai multă apă, iar izvoarele din Ischia şi Sorrento nu mai ajung.

Aici, criza de apă nu mai este o figură de stil, ci o realitate crudă care, în timpul furtunilor de pe mare, cînd vasele nu mai pot acosta, îşi atinge paroxismul. S-a construit o staţie pentru desalinizarea apei marine, prin procedeul distilării cu ajutorul vaporizării rapide, dînd aproximativ 200.000 tone de apă dulce pe lună, dar, pentru rest, tot vasele-cisternă şi ploile rare adapă insula. Tocmai nevoia colectării apei de ploaie a impus şi stilul arhi-

tectural local. Acoperişurile caselor sînt bombate, pentru ca nici o picătură să nu se piardă, iar apa este strînsă în beciuri scobite în stîncă, de unde se trage cu pompele şi se foloseşte la stropitul grădinilor.

Aceasta este explicaţia miracolului vegetaţiei capreze. O muncă sisifică şi o lecţie învăţată de-a lungul mileniilor de cei care au vrut să forţeze mîna naturii. Puţini dintre turişti care vin să-şi încînte sufletul cu frumuseţea insulei ştiu adevărul acesta. Tot ce înverzeşte şi înfloreşte aici, tot ce dă roade, pe palmele omului creşte, şi din vlaga strînsă de el din ploile cerului, păstrată la răcoare în pivniţele scobite în stîncă şi cărată pe braţe ca o avuţie fără preţ, amăgind setea pămîntului şi făcînd să crească pe stîncile aride grădini.

O fi „Luna la Capri" un cîntec de neuitat, dar pentru mine, acest Capri fără lună, trudit din greu şi în tăcere, a însemnat mai mult ca toate splendorile insulei. Luna ? Sacagiii din Capri au uitat s-o admire, căci la apusul soarelui ei cad frînţi de oboseală. Este aceeaşi lună de pretutindeni, din toate nopţile pămîntului, dar aici, ea este „luna la Capri"....

Un inginer de pe şantierul staţiei de desalinizare a apei de mare mi-a mărturisit că, în toată copilăria lui, bucatele puse de mama lui pe masă n-au avut alt gust decît cel sălciu, al apei de ploaie.

Copilăria ?

Ea poate fi petrecută în diferite feluri, chiar şi în acest paradis turistic, unde totul nu pare a respira decît bucurie şi desfătare. Pe cheiul de la Marina Grande, acolo unde a început dintotdeauna facerea insulei Capri după ce natura a făcut-o odată, de cînd împăratul Tiberiu îşi construia aici, prin munca sclavilor, splendida şi irepetabila Villa Jovis, pînă la plăsmuirea visului lui Axel Munthe, continuă descărcarea vapoarelor. Tot ce este necesar acestei insule, în afară de piatră şi de rodul grădinilor cît palma croite de om în stîncă, este adus de peste mare, pîinea, carnea, vinul, ziarele şi cărţile, pînă şi nisipul necesar construcţiilor. Pe acest chei am văzut doi copii. Unul, de vreo unsprezece-doisprezece ani, lucra pe o macara care îşi înfigea cupa în nisipul adus de un şlep şi o descărca pe ţărm ; altul, mai mic, îi dirija mişcările. Tatăl lor căra

materialul cu roaba şi, cînd i-a lăsat să se mai odihnească, „macaragiul“ i-a cerut voie să se joace puţin şi, primind îngăduinţa, a coborît de pe macara, şi-a luat trotineta, şi a început să dea tîrcoale maldărului de nisip urmărit în goană de prîslea care îl implora să-i lase şi lui, măcar pentru un rond, jucăria. Copilărie...

O insulă a lui „dolce farniente“ pentru toţi ? Cîtuşi de puţin. Cineva trebuie să muncească, şi încă să muncească din greu pentru ca puhoiul turistic să fie săturat şi insula să-şi păstreze renumele binemeritat.

Prea puţini au însă ochi pentru asta, splendorile insulei atît de cîntate şi asociate cu simbolurile frumuseţii formează un decor unic, dar în alcătuirea lui, munca celor care n-au aici timp de odihnă, dă locului nobleţe şi omenesc. Un milion de turişti bat căile insulei în fiecare an, un milion de guri cer apă şi hrană, pentru că frumosul nu poate fi înţeles în foame şi însetare. Şi marea trebuie să fie constrînsă să-şi dea obolul, deoarece numai ea, şi legendele ei au născut această insulă.

Este o lume pe care n-am văzut-o umilă, ci discretă, nedezvăluită încă de pliantele turistice făcute să ademenească doar prin pitorescul celebrei „Isola di Capri“.

Aşa am găsit-o în micile ei bucurii din cartierul săracilor, acolo unde nu se mai aude cîntecul sirenelor şi nici nu trec convoaiele de geamantane simandicoase. Aşa am găsit-o acolo unde se bucurau copiii celor zece mii de localnici, distraţi de dialogul dintre un insular şi papagalul lui poliglot învăţat să cuvînte omeneşte.

„Coco, è bello Capri ?“
„È bello, è bello“.
Şi încă :
„E minunat ? — Is beautiful ?
„Is beautiful !“
C'est merveilleux ?“
„C'est merveilleux !“

Capri, Capri, oare numele tău e doar bucurie ?

*
* *

Întotdeauna am fost uluit de imaginaţia anticilor. Fantezia lor nu cunoştea limite şi nu se temea de confrun-

tarea cu realul. Lumea plăsmuită de ei nu li se părea o ficțiune, ci era considerată o realitate ce nu putea fi supusă nici unei îndoieli. Nu bănuiau venirea unui veac al pragmaticilor, gata oricînd să măsoare, să calculeze, să verifice, să compare dintr-o pe cît de imperioasă, pe atît de inutilă nevoie de a da consistență materială unor întruchipări de vis. De la Homer pînă la noi literatura se cere crezută pe cuvînt. Autorul *Iliadei* și al *Odiseii* n-a mai considerat necesar să scrie pe pagina de gardă a operelor sale formula ulterior consacrată : „Orice asemănare cu persoane sau locuri reale este pur și simplu întîmplătoare". Avea convingerea că nimeni nu se putea gîndi la vreo anumită asemănare, toată lumea cititorilor lua spusele lui de bune. Nimic nu era întîmplător, nimic nu fusese născocit. Ceea ce, în fond, era totuna. Altfel cum l-ar mai fi pus el pe Ulise să străbată timp de douăzeci de ani mările între Troia și Itaca, într-un periplu al absurdului, cu incredibile meandre și rătăciri inexplicabile ? Să-l facă să sară din fața colinei Hisarlîcului pe care se înălțase Troia, tocmai în Pontul Euxin, pe țărmurile Traciei, de acolo pe meleagurile lotofagilor, și apoi în țara ciclopilor, unde să-l orbească pe Polifem, atrăgînd asupra sa mînia lui Poseidon. Să-l ducă apoi în insula lui Aeolus de unde să plece cu burduful în care erau închise toate vînturile, pentru a poposi la Aeaea, în insula preafrumoasei magiciene Circe, pentru a o face mama lui Telegonus, să treacă apoi teafăr dincolo de insula sirenelor, adică de Capri...

Sirenele erau făpturi al căror glas melodios vrăjea cu cîntecele lor corăbierii aduși de valuri în preajma insulei, făcîndu-i să-și zdrobească navele de stînci. Fiicele lui Zeus, care își făcuseră lăcaș în Capri, erau nereide și naiade aparținînd apelor, dar și oreande ale munților, și locul li s-a părut potrivit menirii lor, deoarece aici, cele două elemente predominante sînt marea Tireniană și insula-munte. De ce oare Homer nu le-o fi iubit ? De ce le-o fi descris ca pe niște iele dezlănțuite, puse să-i subjuge și să-i mutileze pe cei ce cădeau victime cîntecelor lor vrăjite ? Pentru pămînteni ele erau genii ale naturii și locuiau ori pe stîncile scufundate în mare, ca niște rusalce, ori în grotele din piepții munților de unde vegheau apropierea navigatorilor.

Aşa au trecut pe aici argonauţii şi erau gata să cadă victime sirenelor, dacă n-ar fi fost cu ei Orfeu, fiul lui Oeagrus, regele Traciei, şi al muzei Caliope, poetul cîntăreţ căruia zeul Apolo îi dăruise lira sa. Auzind ademenitoarea tînguire a sirenelor, Orfeu a dat frîu liber viersului său întrecînd ispita în meşteşug şi vrăjindu-i auzul. Tot trecător pe-aici, Ulise, la îndemnul magicienei Circe, le-a poruncit corăbierilor săi să-şi astupe urechile cu ceară şi să vîslească din toate puterile spre a scăpa de sub puterea vrajei. El singur a rămas să asculte cîntecul sirenelor, dar nu s-a abătut din drum, căci se lăsase legat de catarg în zbuciumul dintre voinţă şi instinct, spre a se birui pe sine. Şi, pentru că sirenelor le era sortit să trăiască numai pînă în ziua cînd un singur muritor avea să scape ademenirii lor, după trecerea lui Ulise ele au fost prefăcute în stînci... Într-adevăr, îndeosebi pe latura sa sud-estică, ţărmul trapezoidal al insulei Capri este plin de spectaculoase formaţiuni de calcar, putînd sugera oamenilor cele mai înaripate metafore. Aici, faleza e abruptă ca un zid înalt de trei sute de metri. În vîrful ei se macină, sub răscrucea vînturilor, ruinele palatului imperial al lui Tiberiu, zidit cu aproape două milenii în urmă. În faţă — Faraglionii, ca aripile dorsale ale unor gigantici rechini pietrificaţi. În jur, desfrîu carstic în care briza marină se tînguie ca într-o orgă eoliană. Parcă s-ar auzi un îndepărtat ecou al cîntecului sirenelor...

Dar argonauţii unui veac al exodului turistic strict tarifat nu se lasă ademeniţi de tainica vrajă a chemării legendelor. Fără ceară în urechi şi nelegaţi de catarge, ei trec prin locurile atît de temute cîndva de antici, spintecînd valurile sub perna de aer a hidroglisoarelor care înaintează ca într-un zbor.

Grota de Azur, situată la antipozii Faraglionilor, sub Damecuta, este un adevărat miracol geologic, spectacol diurn de sunet şi lumină pus în scenă de neîntrecutul regizor care este natura. Un miracol carstic şi totodată acvatic. Şi un record în timp al tăinuirii de sine. Deoarece, ştiută de antici drept cuib al naiadelor, Grota de Azur a fost uitată de oameni timp de aproape optsprezece secole. Legenda despre ea dăinuia, dar nimeni nu putea preciza locul unde se ascundea acea comoară de pe insula sire-

nelor. Căci era o comoară. Cei peste o sută cincizeci de ani de exploatare turistică au demonstrat-o din plin. Nu este om care să vină la Capri, să nu-și dea obolul pentru a o vedea... Au „descoperit-o" doi turiști germani, în 1826, un scriitor — August Kopisch, și un pictor — Ernst Fries, însoțiți de un pescar caprez, care le servea drept călăuză, un anume Angelo Ferraro zis „Riccio". Acesta, pătrunzînd în grotă prin gîtlejul de piatră scobit de valuri în stîncă, a exclamat : „Grotta Azzurra !".

Țărmul e înalt, stîncos, bombat ca un pîntec de piatră. Sub rotunjimea lui valurile se sparg într-o cadență severă ca o respirație ritmică. O scară săpată în stîncă își coboară treptele pînă deasupra clocotului mării pe care joacă, săltate de crestele valurilor, bărcile unor neîntrecuți vîslași, singurii autorizați să-și asume riscul pătrunderii cu ambarcațiunile lor pline de turiști, în gîtlejul de piatră ce duce spre miracolul Grotei de Azur. Bărcile sînt mici, de cel mult patru persoane, cu barcagiul cinci, cu două vîsle, cu prova și pupa ascuțite. Cei ce le mînuiesc sînt insulari care au deprins de la bunicii și părinții lor arta strecuratului pe unda unui val în retragere, acolo unde, o singură secundă de ezitare poate zdrobi fragilitatea bărcii de plafonul scund al tunelului săpat în stîncă. Valul saltă barca împingînd-o ca pe gîtul unei sticle, spațiul este tot mai micșorat de nivelul în creștere al apei, apoi, brusc, valul se retrage, lăsînd pentru cîteva secunde intrarea liberă. Un lanț gros, ruginit de salinitatea apei marine, este prins în belciuge groase de tavanul gîtlejului de piatră, și de el se prind cu putere mîinile barcagiului împingîndu-și încărcătura culcată pe podea, în grotă. Suspense-ul este regizat cu măiestrie. Pasagerul trebuie să simtă tensiunea momentului critic, vocea tunătoare a barcagiului strigă „culcat !", vîslele sînt lăsate slobode, noul val care se apropie saltă barca amenințînd să o strivească de plafonul scund al trecătoarei, barcagiul însuși se lasă pe spate aproape atingînd cu pieptul lanțul de susținere ce-i zornăie pe lîngă tîmplă, dar tocmai valul acesta este cel ce împinge ambarcațiunea în pîntecul grotei...

E albastru de Voroneț diluat, e lapislazuli lichid, e ca într-un sonet de Petrarca : „Cînd soarele își scaldă caru-n

mare / Întunecîndu-ne, întotdeauna / Vorbesc cu bolta, stelele și luna, / De-o noapte grea și neliniștitoare..." Lumina vine din adîncuri, filtrată de limpezimea apei, ca și cînd cerul ar fi jos iar bezna în slăvile de piatră. Bolta cavernei primește reflexele luminii strălucind sidefiu. Totul e azur. Și totul nu durează mai mult decît un vis... Atîta cît barca să dea ocol pereților grotei și cît să se apropie de gîtlejul de piatră prin care a pătruns înăuntru. Pe fundul grotei, sub cristalinul apei lucesc monezi de nichel. Sînt aruncate de turiștii care cred în vraja unui descîntec al apelor italiene. Cine vrea să se întoarcă aici, să arunce o monedă în apă. Vor fi scoase cu fărașul de cei ce au în grija lor exploatarea grotei. Nu mai rămîne decît cîrceiul emoției la ieșirea din grotă. Afară, bărcile pline cu turiști așteaptă la rînd pentru a pătrunde în pîntecul balenei de azur.

Asta a fost. Doi dolari intrarea. La tocmeală. Cînd marea e liniștită, cînd valurile nu mai izbesc în gîtlejul de piatră ca într-o sticlă culcată la pămînt, cînd turiștii sînt mai puțini, prețul scade conform legii cererii și a ofertei. O sută de familii de barcagii caprezi trăiesc din asta. Altă sută din transportarea turiștilor de la Marina Grande pînă aici. Dacă ar fi să trăiască din exploatarea valorilor arheologice ale insulei, slujitorii Grotei de Azur ar muri de foame. Deoarece prea puțini sînt turiștii care se aventurează pînă la Villa Jovis din capătul celălalt al insulei, pe un drum de scară a pisicii, ca să vadă ruinele palatului lui Tiberiu.

Zece ani a guvernat de aici Roma imperială teribilul despot despre ale cărui nopți orgiace la Capri ne povestește Suetonius. Tatăl lui Tiberiu, Cezar August, vizitase insula prin anii douăzeci înaintea erei noastre și, fermecat de frumusețea ei, a cumpărat-o de la napolitani dîndu-le în schimb insula Ischia, mai mare și mai bogată decît Capri, dar nu atît de tainică în sălbăticia ei. Tiberiu a pus să se clădească aici douăsprezece palate închinate celor douăsprezece divinități ale Olimpului roman. Castelul său, Villa Jovis, domina promontoriul sud-estic al insulei, ca un cuib de vulturi. Tot ce s-a adus aici, pe spinarea catîrilor a fost cărat. Și tot catîrii au fost cei care, peste veacuri, au coborît în vale rămășițele palatului lui Tiberiu

devenit pentru caprezi carieră de materiale de construcţie. Puţine dintre operele de artă salvate şi-au găsit locul la muzeul antichităţilor din Napoli. Multe, scoase în taină, dezgropate de „tombatori" specializaţi în jefuirea necropolelor şi în traficul cu antichităţi, împodobesc şi astăzi somptuoasele interioare ale vilelor bogătaşilor din Capri. Vila familiei Krupp poate rivaliza din acest punct de vedere cu fastul şi opulenţa curţii lui Tiberiu. Ca şi fostul tiran al Romei, regele tunurilor germane şi-a croit un drum al său la Capri, pus să-i lege vila de locul preferat de pe coastă, minuscula plajă Marina Piccola de pe ţărmul sudic al insulei. Tiberiu pusese să i se sape un drum în scară, cu şapte sute şaptezeci şi şapte de trepte, care să-i poarte paşii pînă la locul său de scăldătoare de lîngă Marina Grande. Cioplită de sclavi fenicieni, această scară îşi păstrează şi astăzi numele de „scara feniciană". Ea duce la San Michele, în Anacapri, sub Monte Solaro.

Acolo se află punctul cel mai încărcat de suflet al insulei, adevăratul ei farmec şi autentica ei poezie, strînse ca într-un sipet de neasemuite comori de un om poposit aici de pe meleagurile septentrionului — suedezul Axel Munthe, medic, arheolog de visuri, autorul unei seducătoare poveşti despre ordinea frumosului în lume, cunoscută pretutindeni sub numele de *Cartea de la San Michele*. Nu a fost singurul scriitor al insulei, dar nimeni nu l-a egalat în dragoste şi pasiune faţă de oamenii acestui loc. Şi au trăit aici, destul de îndelung, un Maxim Gorki sau un Curzio Malaparte, doi titani ai scrisului european, dar micul doctor suedez Axel Munthe a însemnat pentru caprezi mai mult decît toată scriitorimea lumii la un loc, el fiind singurul care s-a identificat trup şi suflet cu viaţa insularilor. În *Cartea de la San Michele*, Axel Munthe îşi povesteşte viaţa de doctor dintr-o epocă a apostolatului medical în sudul Italiei şi în Sicilia, brodînd totul pe canavaua unui vis : construirea unei case la Anacapri, un cămin pentru sufletul caprezilor de demult şi de acum, un loc de reculegere şi amintire. E povestea izbîndirii unei fantasme, materializarea vrajei din Grota de Azur.

A trebuit să vină un om din depărtări, să adaste aici, să asculte sufletul locului şi să ţească o legendă. Era un

descendent din stirpea lui Ulise pornit în căutarea Itacăi sale. S-a oprit aici ceva mai mult decît călătorul pornit de sub Troia, vrăjit de o altă Calipso dintr-un veac al sirenelor mute. Și a rămas. Nici Ulise nu a fost un călător perpetuu, din cei douăzeci de ani ai periplului său unsprezece i-a petrecut cu Circe și Calipso, așa că s-ar putea spune și „fericit cel ce, ca Ulise, a făcut un lung popas..."

Pentru Axel Munthe, popasul la Capri a echivalat cu căutarea luminii. Medicul-scriitor orbea. Poate că, oprindu-se aici, nu își imagina că nu va mai pleca niciodată. Poate că a tînjit în continuare după îndepărtatele-i meleaguri natale, dar a căzut prizonierul vrajei din Grota de Azur și a vrut să lase oamenilor o amintire a trecerii sale pe aici. Și a scotocit, și a căutat, și a răscolit mărunțaiele de piatră ale insulei în izvodirea unui suflet îngropat pe care să-l scoată la lumina zilei și să-l arate soarelui în neasemuita lui frumusețe. Nu și-a aflat decît propriu-i suflet, enigmatic ca sfinxul, pus de strajă lîngă un maldăr de statui sfărîmate și de cioburi dintr-o iubire uitată. Și atunci le-a lăsat oamenilor povestea strădaniilor lui, și, întorcîndu-se orb în Suedia lui, să moară, le-a mai lăsat o casă. O casă în care a strîns cît a putut din ceea ce mai rămăsese după jefuirea comorilor insulei, pentru a le-o încredința drept moștenire caprezilor.

Marea Tireniană a cioplit aici și a tăinuit îndelung un loc de farmece, un loc de neuitat, acea fantasmă albastră căreia i se zice Grota de Azur. Axel Munthe a construit, la Anacapri, o casă pe care a povestit-o într-o carte. Și totul a devenit deodată azur, ca însăși sufletul mării sau ca înălțimile văzduhului. Și oamenii vin, își șterg picioarele pe pragul casei, intră, privesc, tac sau vorbesc în șoaptă, meditează, sau poate doar visează că au intrat, că au privit puritatea și s-au scăldat în ea, că ies afară cu suflete de azur, și privirea le este de azur, și surîsul și mai ales amintirea...

*

* *

Unul dintre filmele pe care le țin minte din copilărie purta titlul : *Napoli sub sărutul focului* — o poveste de

dragoste sub tragicul spectru al erupţiei Vezuviului. Nu mai ştiu cine erau protagoniştii acelei pelicule turnată prin anii patruzeci. Timpul mi-a şters din memorie intriga. N-am păstrat decît imaginea unui oraş incredibil, în care oamenii cîntau pe străzi, se strigau unii pe alţii, se certau ori îşi declarau dragoste în gura mare, fără false pudori şi convenienţe sufocatoare de candori. Apoi, după mulţi ani, am văzut *Hoţii de biciclete, Căsătorie în stil italian, Filumena Marturano, Cele patru zile ale oraşului Napoli* şi *Oro di Napoli*, toate turnate în acest oraş, ultimul avînd protagonişti doi napolitani „sută la sută" : pe Sofia Loren şi Vittorio de Sica.

Filmele au o existenţă fragilă, o viaţă precară, o putere de dăinuire incertă. Dar tot ele au inegalabila capacitate de a ne lăsa în memorie imagini uneori mai durabile decît suportul material al emulsiei din care se naşte lumea lor de umbre şi lumini. Datorită lor eram în stare să afirm că am cunoscut acest fabulos şi irezistibil oraş înainte de a-l fi văzut. Se mai insinua, în „amintirile" încă necunoscute *de visu*, şi literatura. Înflăcăratele cuvinte ale unui Sthendal, care considera Napoli „dincolo de orice comparaţie oraşul cel mai frumos din univers", numele dat de Goethe locului — „ţara soarelui" —, paginile lui Dominique Fernandez din *Porporino, ou le mystère de Naples*... Şi mai era şi fraza aceea, rostită de cei de demult, irezistibilă ca o tentaţie a păcatului drapat în aripi hieruvimice : *Vedi Napoli e poi mori !*

Cum să mori văzînd acest oraş de o atît de frenetică şi contagioasă exuberanţă ? Napoli, oraş imprevizibil, este capitala insolitului italian. Fiinţa lui tăinuieşte surprize la fiecare colţ de stradă.

Şi totuşi, am încercat, cunoscîndu-l, un irepresibil sentiment de panică. Napoli nu mi-a mai apărut ameninţat de erupţia vulcanului care-l domină, ci de propria lui explozie urbanistică şi de corolarul acesteia — multipla poluare. Şi fizică, şi vizuală, şi fonică, şi morală. Nu era vorba de simbolicul „sărut al focului", ci de „sărutul" otrăvit al poluării. Pîcla fotochimică opaciza îmbrăţişarea golfului de sub Vezuviul adormit, al cărui somn era „tămîiat" de ţevile de eşapament ale furnicarului automobilistic. Sub Castel del Ovo marea tălăzuia slinoasă, supra-

saturată de detergenți. Fîntîna „Imacolatella" de pe Via Partenope căpătase un „ornament" nou : o inscripție laconică dar severă : „Apă nepotabilă". Porumbeii o ocoleau... Autostrada del Sole, care trece pe la marginea estică a orașului, traversează aici un peisaj industrial compact, mereu „aureolat" de un smog vinețiu. De pe colina Vomero, care domină orașul vechi — pitorescul „Spaccanapoli" — metropola deschide o panoramă plată, de haotic conglomerat urbanistic, spintecat pe o lungime de cinci kilometri de bulevardul Victor Emmanuel, defileu îngust, fără arbori, strîns între clădirile vechi, intrate în decrepitudine.

Colina Vomero este una dintre puținele oaze verzi ale orașului. Ea este acoperită în bună parte de parcul din jurul vilei „Floridiana", ridicată de Ferdinand al IV-lea, după ce a rămas văduv de austriaca Maria-Carolina și a contractat o căsătorie morganatică cu ducesa Florida, văduva prințului Grifeo... „Floridiana" adăpostește astăzi un somptuos muzeu de porțelanuri, colecția ducelui de Martina, piese rarisime de Saxonia, de Sevres, de Meissen și de Capodimonte — acestea din urmă făcînd orgoliul ceramicei napolitane.

Valorile muzeale tezaurizate de Napoli sînt inestimabile. Spre deosebire de alte metropole ale lumii, care și-au agonisit sufletul din împrumuturi și preluări de la alții, Napoli etalează bogăția unui suflet propriu, născut din îngemănarea cu pămîntul său a celor două mari civilizații antice — greacă și romană —, la aceeași răspîndie a drumurilor istoriei peste care avea să treacă, mai tîrziu, sufletul Renașterii, și apoi, cel al Iluminismului din zorii celui de al optsprezecelea veac. Aici, de unde începe să ni se dezvăluie enigmatic, aproape de necuprins, cuvîntul de piatră al unor timpuri de glorie și măreție de mult apuse, era punctul cel mai avansat al Eladei antice în peninsula italică.

Dar dacă în alte locuri asemănătoare îți trebuie o întreagă mitologie pentru a descifra tîlcul existenței celor de demult, la Napoli îți ajunge doar un strop de deschidere de spirit în stil italic meridional. Adică, un suflet ușor teatral, o exuberanță cît mai frenetică și mai deschisă, o generozitate nedisimulată și un optimism nedeghizat. Este

acel „savoir-vivre" napolitan, născut din „loviturile de teatru" pe care le-au dat aici geologia şi istoria, prima prin convulsiunile tectonice provocate de Vezuviu, cealaltă prin desele bulversări politice şi sociale care au marcat vîrsta aproape de trei ori milenară a străvechii urbe. Agresiuni, stăpîniri străine, rivalităţi ancestrale, războaie. Numai în ultimul război mondial Napoli a suferit 400 de bombardamente aeriene. În septembrie 1943, sătui de cîrdăşia fasciştilor mussolinieni cu nazismul hitlerist şi de prezenţa în oraşul lor a trupelor germane, care se comportau mai mult ca ocupanţi decît ca „aliaţi", napolitanii au pus mîna pe arme şi s-au răsculat, mizînd pe debarcarea anglo-americanilor în Sicilia. Patru zile oraşul a fost în mîinile lor. După care, represiunea s-a dezlănţuit sîngeroasă.

Atîtea vicisitudini ar fi schimbat orice natură umană, dar napolitanii par alcătuiţi dintr-o plămadă aparte. I-a salvat întotdeauna simţul umorului. Un umor stenic, de neîndoielnică factură latină, un mod propriu de a sfida tragicul. Aşa cum remarca Sthendal în al său *Voiaj sentimental*, napolitanii nu îşi consumă viaţa în lamentările fericirii imposibile. „Mi piace" sau „non mi piace" — este principala lor manieră de a decide orice... Cert este că, înainte de toate, napolitanilor le place să fie ei înşişi. Inconfundabili şi „indigerabili" (tot Stendhal). Ca oltenii noştri. Oriunde s-ar pripăşi, prin lume, sînt imediat recunoscuţi. Ca şi cînd ar purta o pecete ce le-ar face imposibilă orice deghizare. De altfel, napolitanilor le şi convine să fie identificaţi ca atare, mărturisindu-şi cu orgoliu sorgintea, chiar şi atunci cînd aceasta îi poate situa într-o postură dezavantajoasă.

Oraşul lor nu subjugă nimănui sufletul de la prima vedere. Pentru a-l îndrăgi cu adevărat este nevoie de o cunoaştere în adîncime, acolo unde pot fi trimise rădăcinile timpului şi ale memoriei. Boccaccio l-a iubit pătimaş, pentru că aici a cunoscut-o pe Fiammetta, pe care a zărit-o, la 25 noiembrie 1345, prin fereastra unei chilii anexată bisericii San Lorenzo. În noaptea aceleiaşi zile, Petrarca asista la mareea razantă, care s-a năpustit asupra oraşului, inundîndu-i catastrofal cartierele de coastă.

Giotto a pictat la Napoli cîteva fresce care, peste secole, s-au pierdut. Napolitanii n-au ostenit să le caute, socotind că ele ar trebui să se afle sub picturile murale, aşternute ulterior pe zidurile interioare ale vreunui palat sau catedrale din oraşul lor. Napoli deţine însă atîtea comori de artă încît pierderea frescelor lui Giotto poate fi consolată. Numai că napolitanii resping sentimentul renunţării, dovedindu-se neîmpăcaţi cu paguba şi nerecunoscînd „ghinionul".

Atitudinea aceasta faţă de viaţă i-a făcut să restituie strălucirea distrusă de război unuia dintre cele mai valoroase muzee ale oraşului lor — Filangieri, de pe Via del Duomo. Grijulii cu avuţia lor de spirit, napolitanii evacuaseră exponatele acestui mic muzeu într-o vilă din apropierea oraşului. Dar tocmai această vilă, în interiorul căreia fuseseră depuse, între altele, arhivele istorice din epoca aragoneză, le-a apărut armatelor fasciste în retragere drept „obiectiv strategic" şi, ca urmare, clădirea a fost incendiată. Pîrjolul a durat cîteva zile, alimentat de vrafurile de manuscrise şi incunabule şi de stivele cu tablouri închise în lăzi cu talaş. Cînd focul s-a potolit nu mai rămăseseră decît cenuşa, bronzul statuilor topite, ţăndările de marmură şi cioburile porţelanurilor fine. Se spune că intenţia dezaxaţilor părtaşi ai axei tripartite ar fi fost executarea unui ordin dat de grasul Gőring, nesăţiosul delapidator de opere artistice, care a cerut ca valorile muzeale ale depozitului Filangieri să fie socotite „captură de război", şi, ca atare, încărcate cu japca în camioane şi transportate în Reich. Neputîndu-şi pune planul în aplicare datorită grabei cu care erau nevoiţi să se retragă, ciracii împătimitului „colecţionar" au aplicat tactica „pămîntului pîrjolit", prefăcînd în fum şi scrum întregul tezaur.

După război, municipalitatea napolitană a deschis o mare colectă publică, apelînd la colecţionarii particulari şi la toţi cei ce mai deţineau încă unele opere de artă care au aparţinut cîndva prinţului Gaetan Filangieri, fondatorul muzeului distrus. Şi s-au găsit destule. Încetul cu încetul, clădirea pustie din Via del Duomo a început să-şi completeze vitrinele, fără să mai poată însă redobîndi ceva

din documentele istorice distruse pentru totdeauna în nimicitorul autodafé fascist.

Aceeaşi stare de veghe asupra soartei avuţiei lor de suflet au avut-o napolitanii faţă de alte valori muzeale care fac faima oraşului lor. Datorită acestei atitudini de mare responsabilitate civică demonstrată de edili, Muzeul Naţional din Napoli nu cedează în ierarhia marilor deţinători de antichităţi decît celebrului British Museum, fiind astfel cel de al doilea lăcaş de gen — ca amploare şi bogăţie artistică — din întreaga lume. Amedeo Maiuri, arheologul socotit pe drept cuvînt „părintele Pompeiului", şi-a pus pecetea copleşitoarei sale personalităţi de savant, artist şi cetăţean, pe fiinţa acestui tezaur în care s-au concentrat numeroase capodopere ale artei greco-romane, îndeosebi cele descoperite cu ocazia săpăturilor efectuate la Pompei şi Herculanum.

Aici au fost aduse frescele din casele pompeienilor, lăsîndu-se în locul lor cópii fidele, statuile de bronz şi marmură din templele prăbuşite, argintăria şi papirusurile din vila de la Herculanum, podoabele şi bijuteriile patricienelor ucise de erupţia Vezuviului din anul 79. Uneori, drumul unei piese de artă de la făuritorul ei pînă la ipostaza finală de exponat de muzeu este plin de aventuri nelipsite de tensiune. Celebra „camee Farnese" — aduce cu ea taina traversării mileniilor. Executată în timpul lui Alexandru cel Mare, fragila camee ornată cu fine reliefuri alegorice i-a aparţinut cîndva Papei Paul al II-lea, care a lăsat-o moştenire florentinului Lorenzo de Medici, zis Magnificul. Acesta i-a dăruit-o lui Alessandre Farnese, duce de Parma, de la care a ajuns în mîinile lui Charles de Bourbon, stăpîn peste regatul celor două Sicilii. Charles era fiul Elisabetei Farnese, o pasionată colecţionară, care strînsese cu aviditate inestimabile comori artistice ce aveau să devină nucleul muzeului napolitan.

Edificiul acestuia a fost mai întîi, pe la sfîrşitul celui de al şaisprezecelea veac, cazarma cavaleriei regale, pentru ca, din 1612, să fie atribuit Universităţii napolitane. Planturoasă, austeră, în stil neoclasic, cu zidurile vopsite în roşu pompeian, cu faţada străjuită de un şir de palmieri, clădirea cu numai două etaje nu lasă să se ghicească prin exteriorul ei fabuloasele comori de artă pe

care le adăpostește. Numai pentru o zecime din această inestimabilă bogăție americanii ar fi edificat un colosal complex muzeistic ; napolitanii preferă însă formei — conținutul. Dar exponatele aglomerează pînă la refuz saloanele și punerea lor în valoare este stînjenită de lipsa spațiului.

Sînt cel puțin o duzină de mari muzee la Napoli și, cu excepția celor găzduite de palatul Capodimonte și de pinacoteca orașului, toate suferă de supraaglomerare. Construite în epoca Iluminismului, cînd călătoria nu era decît un „voiaj sentimental", ele nu mai pot face față afluxului turistic din zilele noastre, iar excesiva înghesuială începe să le condamne la o dureroasă evitare de către vizitatorii neavizați. Și, un muzeu lipsit de afluență este la fel de deprimant ca un muzeu prea ticsit, în care dialogul sufletului cu arta devine imposibil din pricina aglomerației.

Cînd construiesc pentru artă napolitanii n-au pereche. Teatrul de operă San Carlo este o demonstrație a geniului lor de ziditori. Edificat în 1737, după planurile arhitectului Medrano, teatrul acesta uluiește și astăzi, după aproape un sfert de mileniu, cu excepționala acustică a sălii, în care și o șoaptă rostită pe scenă se face auzită pînă în ultimul rînd de scaune de la cel de al patrulea balcon. Din punctul acesta de vedere San Carlo nu a fost întrecut nici de Scala din Milano, și este explicabil de ce, tocmai aici, și-au început drumul spre celebritate mari cîntăreți italieni ca Malibran, Callas, de Pasta, Tebaldi, Caruso, Tamagno și Gigli.

Taina era cunoscută numai de inițiați. Reconstruindu-l după incendiul din 1816, arhitectul Niccolini a vrut să desăvîrșească acustica sălii, și atunci, a avut geniala ideea de a introduce în zidurile groase sute de amfore antice de lut ars, transformînd potcoava pereților într-o adevărată cutie de rezonanță. Efectul este copleșitor. O ureche lipită de zidul teatrului, în exterior, captează vibrația sunetelor ca și cînd acestea ar fi transmise de un gigantic instrument muzical. Amforele din ziduri „cîntă". Sînt amfore în care și astăzi podgorenii de sub Vezuviu își păstrează vinul, iar vînzătorii de apă din izvoarele feruginoase din Chiatamone își duc „marfa", strigîndu-i numele pe stră-

zile orașului. Amfore capabile să capteze și să amplifice fiecare suspin al cîntăreților, amfore bune conducătoare de sunet ascunse în potcoava zidurilor ca într-un antic plămîn cu alveole din lut ars în focul olarilor napolitani. Venind aici, în chiar anul în care Niccolini își terminase lucrarea, Sthendal avea să exclame : „Prima impresie este că am pătruns în palatul unui împărat oriental. Nu există în toată Europa ceva care să fie nu numai asemănător cu acest teatru, ci să ofere măcar o cît de palidă idee despre el..."

De ce tocmai aici „sărutul" poluării ? De ce tocmai aici pîcla fotochimică, stridența asurzitoare a străzii, urîtul reclamelor, ticseala automobilistică, înghesuiala larvară de isarlîc oriental ? Via Partenope este un fluviu de carcase pe patru roți în neostoită scurgere. Sirena Partenope și-a pus claxon și trîmbițează frenetic, sfidînd indicatoarele care interzic larma quadriroleților.

Cînd Emmanuel Rocco înălța galeriile Umberto din Napoli, pe Riviera di Chiaia era locul de promenadă al napolitanilor. Filmul abia se năștea, iar cinematograful nu era altceva decît „lanternă magică". N-a trecut de atunci decît o viață de bunic. Fiii acestuia au văzut *Napoli sub sărutul focului,* iar nepoții lui, *Una grande bocca nerra,* care inaugura pe ecrane „sexplozia" pornografiei italiene. „Sărutul" poluării nu otrăvește doar aerul și apa, ci și sufletele...

*
* *

Pompei este pentru mine sinonim cu captivitatea în nemurire. Evocarea acestui oraș de la poalele Vezuviului, ucis de erupția vulcanului în dimineața zilei de 24 august 79, mă va fascina întotdeauna. Niciodată nu vom putea afla totul despre Pompei. De altfel, ceea ce știm este doar o fărîmă din marea taină rămasă timp de șaptesprezece secole sub obrocul unui strat de douăzeci de metri de cenușă vulcanică. Deasupra acestei taine s-au zidit case, s-au plantat livezi de măslini și smochini, s-au cultivat podgorii. Vacile i-au lins giulgiul de lavă pietrifi-

cată păscîndu-i iarba de pe mormînt. Sub boturile lor dormea Pompeiul.

Oamenii l-au dezvelit. Era cutia de conserve a istoriei uitată în adîncuri. I-au ridicat capacul spre a privi înăuntru. Scotocindu-l au descifrat silaba morții, suspinul ei, geamătul ei, horcăitul ei, țipătul ei, dar și slova vieții, strigătul ei triumfător, uluitoarea ei surpriză, neîntrerupta ei facere.

Apolo Pompeianul, turnat în bronz pentru a străjui Forumul, îmi apare ca însăși imaginea premonițiunii. Statuia vrea parcă să fugă de pe soclul ei. Are capul înclinat înainte, mîna stîngă ridicată ca pentru a-și lua avînt, piciorul drept cu talpa desprinsă de marmură sprijinindu-se numai pe vîrful degetelor, gata de sprint. De cine fuge Apolo ? În dreapta lui se vede piramida neagră a morții căreia oamenii i-au zis Vezuviu. De ce Vezuviu ? Ce-o fi însemnînd cuvîntul acesta ?

Necropolele mă intrigă, ele mă atrag irezistibil și totodată mă alungă, provocîndu-mi oroare. Omul are în el fascinația morții. Îi place să privească în morminte ca în ochii muți ai veșniciei.

Muntele tragic străjuiește cel mai frumos golf din lume. Cei ce au clădit la poalele lui orașele Pompei și Herculanum, ucise în aceeași zi, n-au bănuit că moartea avea să le vină de la muntele plin cu podgorii din strugurii cărora urmașii lor storc cel mai renumit vin din Campania — „Lacrima Christi". N-au pus pe seama Vezuviului nici marele cutremur de pămînt de la 5 februarie, anul 62, cînd peste imperiu mai domnea încă Nero. Atunci vulcanul probabil că a vrut să se trezească, dar magma incandescentă nu a putut arunca vîrful muntelui în aer, și explozia s-a produs undeva, în măruntaiele pămîntului. Distrugerile în cele două orașe au fost atît de cumplite încît oamenii s-au gîndit să le părăsească pentru totdeauna. Nero a convins însă Senatul roman să acorde creditele necesare reconstruirii urbelor dărîmate. Și oamenii s-au dovedit mai tari decît stihia. Au rămas pe vetrele lor. Au clădit alte case, au înălțat alte temple. Un an după catastrofă, în orașul renăscut, însuși Nero avea să vină, anunțînd că va recita versuri pe scena teatrului abia reconstruit. Împăratul era legat de Pompei

prin soţia sa, Poppeea Sabina, născută în oraşul de sub Vezuviu. Mulţi curteni romani, prieteni de-ai lui, îşi aveau acolo reşedinţele de vară, moda vremii făcînd ca în Pompei şi Herculanum nobilii imperiului să-şi ridice vile somptuoase, ca în nişte mondene staţiuni estivale ale antichităţii.

Abia începu recitalul împăratului-poet că pămîntul s-a pornit din nou să se mişte. Teatrul supraaglomerat a fost scuturat zdravăn de cîteva ori. Panica şi-a arătat colţii. Dar împăratul a continuat să recite imperturbabil. Publicul s-a calmat. La puţin timp după terminarea spectacolului, cînd spectatorii abia părăsiseră teatrul, un nou cutremur a dărîmat edificiul. Scena de pe care recitase Nero a fost acoperită de ruine...

Vezuviul avertiza, dar nimeni nu-l bănuia. Şaisprezece ani s-au scurs apoi în linişte.

În 79, urmele cutremurului din 62 şi ale celui din 63 dispăruseră. Nero era mort de şase ani ; de zece ani domnea peste Roma Vespasian, om de o avariţie proverbială, veşnic obsedat de secătuirea vistieriei imperiale, drept care pusese bir şi pe latrinele publice, de unde şi denumirea acestora : „vespasiene“. Cînd fiul său, Titus, moştenitorul tronului, i-a spus că lumea rîde şi bîrfeşte că se scot bani dintr-o asemenea sursă, Vespasian i-a trecut o monedă pe sub nările nasului, zicîndu-i : „Non olet“ (nu miroase), adică „banul n-are miros“. Expresia a prins şi a dăinuit. Acelaşi împărat, cînd i s-a spus că înmormîntarea lui va costa o sută de mii de sesterţi, a strigat de pe patul de moarte : „Daţi-mi mie banii şi aruncaţi-mă în Tibru !“. Nobilimea şi plebea pompeiană făceau haz de aceste relatări aduse de călători din Cetatea Eternă. Titus avea să-i urmeze curînd pe tron tatălui său. Primul eveniment care i-a marcat domnia a fost catastrofa de la 24 august 79.

Cu patru zile mai înainte, locuitorii Pompeiului, ai Stabiei şi ai Herculanumului auziseră un muget teluric înăbuşit de adîncuri, şi pămîntul s-a zguduit. Nu prea tare, nici îndeajuns de ameninţător ca oamenii să-şi părăsească oraşele. Vezuviul dormea. Vîrful lui conic, cu craterul stins, împungea albăstrimea cerului aşa cum locuitorii de la poalele lui îl ştiau de-o veşnicie. Erau

douăzeci de mii de suflete în Pompei. Zece mii — sclavi, jumătate din populaţia oraşului. În Stabia şi Herculanum alte cîteva mii de suflete. Dimineaţa începuse senină, cu soare blînd, de sfîrşit de vară...

Deodată pămîntul a gemut şi o explozie cumplită a crăpat cerul. Vîrful Vezuviului parcă fusese retezat cu paloşul. Din gura neagră căscată spre slăvi ţîşnea o coloană de foc, de rocă sfărîmată, de magmă incandescentă, de lavă şi cenuşă. „Pretutindeni se făcuse ziuă — ne spune Pliniu cel Tînăr în reportajul său despre moartea oraşului Pompei —, numai aici era noapte, o noapte mai întunecoasă şi mai deasă decît toate nopţile ; doar flăcări roşietice şi fulgerări luminoase mai îmblînzeau această beznă de nepătruns...“ Martor ocular al dezastrului, cel ce avea să ne lase o relatare cutremurătoare despre tragedia Pompeiului, Pliniu cel Tînăr era nepotul savantului naturalist Pliniu cel Bătrîn, autorul *Incertitudinilor limbajului* şi al primei enciclopedii antice, sinteză a cunoştinţelor epocii, intitulată *Istoria naturală.*

Bătrînul comanda atunci flota romană ancorată la Misena, de unde putea vedea întregul golf napolitan, dominat de muntele decapitat care scuipa foc și pară. Era un cercetător nu mai puţin curios decît confratele său grec, Empedocle, care pierise cu cinci sute de ani în urmă în craterul Etnei. Setea de a vedea mai îndeaproape teribilul cataclism l-a dus și pe el la pieire. Din primul ceas al erupţiei a venit cu o corabie, pînă la Stabia, înfruntînd marea răscolită de cutremur. A tras cu o barcă la ţărm şi s-a dus să caute casa unui prieten, Pomponianes, care locuia chiar la poalele Vezuviului. A observat îndelung vulcanul, a încercat să calmeze familia prietenului său, cerînd femeilor să pregătească bucatele şi să pună masa. Impunea tuturor prin siguranţa sa de savant, cunoscător al tainelor naturii. Dar aerul devenea din ce în ce mai greu de respirat. Ploaia de cenuşă şi de piatră ponce pătrundea pretutindeni. Au încercat atunci să se retragă spre ţărm, cu speranţa că se vor putea îmbarca pe puntea corăbiei asediată de valuri. Goană desperată, prin beznă, cu pernele ţinute pe creştet, cu respiraţia tot mai gîfîită, cu pasul din ce în ce mai şovăitor, cu nădejdea salvării tot mai firavă. Ajuns pe plajă, bătrînul nu mai

poate înainta. Cere apă. Doi sclavi tineri încearcă să-l ajute. Ceilalţi au fugit în derută. Şi, deodată, bătrînul savant se prăbuşeşte. „Cred — avea să scrie nepotul său — că vaporii de sulf i-au astupat căile respiratorii".

Pliniu cel Tînăr urmărea dezlănţuirea adîncurilor de la distanţă. Ne-a rămas mărturia lui despre măreţia şi oroarea erupţiei : „Deşi inima mi se înfioară cînd îmi amintesc, voi începe..."

Era pentru Stabia, pentru Herculanum şi Pompei, începutul sfîrşitului. „Se auzeau doar gemetele femeilor, ţipetele copiilor şi strigătele bărbaţilor ; unii îşi chemau părinţii, alţii copiii, alţii soţiile, încercînd să-i recunoască după glas. Unii îşi plîngeau propria lor nenorocire, alţii nenorocirile rudelor ; erau unii care îşi chemau moartea, mulţi întindeau mîinile spre zei, alţii spuneau că de mult nu mai există, nicăieri, nici un zeu, şi că această noapte veşnică era şi ultima noapte a lumii..."

Au fost cinci ceasuri cumplite şi Apolo n-a mai apucat să fugă. 300 de minute, 18.000 de secunde ale morţii, cînd viaţa a încremenit într-un sfîrşit de dimineaţă, iar oraşul înfloritor din mănoasa vale a Campaniei a fost acoperit de un strat gros de douăzeci de metri de cenuşă vulcanică.

Trei zile mai tîrziu, cînd tenebrele s-au împrăştiat şi vulcanul şi-a reluat somnul, Roma — pînă la care ajunsese norul de cenuşă purtat de vînt, — a trebuit să recunoască o crudă realitate : Pompei era îngropat pentru totdeauna şi, după căutarea sumară a statuilor cu imaginile zeilor, tot ceea ce depăşea stratul de cenuşă aşternut peste oraş a fost nivelat. „Putea-vor crede, oare, veacurile viitoare — se întreba cărturarul Statius —, cînd va creşte recolta şi cînd vor înverzi din nou locurile acestea, că oraşe şi populaţii sînt îngropate acolo, şi că vetrele strămoşilor au dispărut sub valurile unei mări de foc ?" Iar Marţial plîngea pe linţoliul de noroi vulcanic scuipat de Vezuviu peste Herculanum : „Iată locul unde îi plăcea lui Venus să adaste, mai încîntător decît Lacedemonia, locul acesta vestit prin numele lui Hercule. Totul s-a prăbuşit în flăcări. O jalnică cenuşă acoperă acum pămîntul, şi zeii înşişi ar fi dorit ca aşa ceva să nu li se fi îngăduit să facă !."

Apoi s-a aşternut uitarea. O uitare lungă de şaptesprezece veacuri. Cenuşa s-a făcut pămînt, ogoarele au înverzit din nou şi recolta a crescut. Pompeiul n-a mai fost regăsit decît în secolul al optsprezecelea. Printr-o întîmplare. Un localnic, săpînd un puţ, a dat de o statuie. Era în anul 1749. De atunci, se sapă necontenit.

Arheologii s-au trezit confruntaţi cu o lume nebănuită, despre care le vorbeau nu numai inscripţiile de pe plăcile votive, templele prăbuşite şi monumentele antichităţii, ci mai ales viaţa urbei aşa cum a fost surprinsă de cataclism într-o zi de august, cînd totul la Pompei nu respira decît încredere în viitor şi în puterea dăinuirii. Pompeienii trăiseră, clădiseră şi reclădiseră un oraş înfloritor, iubiseră, făcuseră copii şi poate că se gîndiseră şi la moarte, dar nu la o astfel de moarte. Mai există pe pămînt cetăţi duse în nefiinţă de oarbe stihii, oamenii n-au încetat să caute Atlantide dispărute, dar Pompei e unul singur, el şi cu vecinul său Herculanum cu care s-a îngemănat în aceeaşi moarte spre a lăsa viitorului o pagină de istorie scrisă cu foc şi a dezvălui urmaşilor umbra unei civilizaţii apuse.

Moartea i-a doborît pe pompeieni pietrificîndu-le gesturile de apărare, grimasele suferinţei, ţipetele de groază. Cenuşa fierbinte s-a lipit de cadavre, solidificîndu-se pe trupurile încremenite. În 1863, arhitectul italian Giuseppe Fiorelli a avut ideea de a introduce gips lichid în cavităţile de sub coaja cenuşei, obţinînd astfel mulaje umane prin care morţii Pompeiului ni se înfăţişează în dureroasele ipostaze din ultima lor clipă.

Mulţi au scris despre Pompei, francezul Robert Étienne ne-a dat o carte de înaltă probitate ştiinţifică, dar viaţa cotidiană a acestui oraş nu a putut fi ghicită decît din încremenirea morţii, ea a fost deci dedusă, intuită, şi mai puţin reconstituită. Robert Étienne ne spune : „Este o cetate plină de dorinţa de a trăi, care, după cutremurul din anul 62, îşi regăsise pofta de viaţă, încrezătoare în viitorul garantat de zei, dar pe care Vezuviul, la 24 august 79, o face să intre în eternitate într-un giulgiu de cenuşă..."

Și atunci, în acea clipă a eternității, tot ceea ce respira a strigat : viață ! Între morții Pompeiului am întîlnit și acel cîine pe care l-a reînviat Lucian Blaga cu harul cîtorva stihuri cutremurătoare. Un cîine cu schelălăit de piatră, zvîrcolindu-se pe pămînt sub lovitura stihiei, așa cum a fost găsit în curtea pompeianului Vesonius Primus, uitat în lanț, încremenit într-un efort suprem de eliberare. Avea labele răsucite spre cer, ca într-o cîinească rugă, gîtul întins, botul căscat.

N-am mai plîns cîinele de la Pompei, ca Blaga, pentru că, pe una din străzile orașului mort, am întîlnit un cîine viu, frate de spiță cu strămoșul lui pe care mușcătura Vezuviului l-a prins cu lanțul de gît... Pe străzile orașului dezgropat treceau oameni vii, și cîinele de la Pompei îi privea blajin, doar erau pașnicii supuși ai unui zeu modern, fără temple și statui, ci cu tichete de intrare și ghizi în uniformă — zeul turism. Ei pătrundeau pretutindeni curioși să descopere viața intimă a orașului dezgropat, mereu avizi de senzații tari, fotografiindu-se lîngă frescele murale, iar Pompeiul îi primea cu redeșteptata lui ospitalitate, lăsîndu-i să-i intre în case, să-i umble prin grădinile în care vegetația a renăscut, să treacă pe sub chiparoșii funerari ca niște lumînări de clorofilă cernită, pe sub ghirlandele de volubilis și de trandafiri cățărători.

Oare de ce, cutreierînd Pompeiul, gîndurile mi-au fugit la Hiroshima ?...

*
* *

Am vrut să plec de-aici, alungîndu-mi tentațiile necrofile, dar m-am întors. Vroiam să-mi limpezesc gîndurile și să înțeleg Pompeiul. În pofida tragicului său sfîrșit acest oraș a avut totuși o șansă postumă. Aceea de a fi fost descoperit atunci cînd arheologia începuse să iasă din stadiul „vînătoarei de comori“ și să devină o știință. Este drept, în prima perioadă a săpăturilor efectuate la Pompei, diletantismul domina încă disciplina. Dar și aria investigațiilor era restrînsă. Normele științifice s-au impus mai tîrziu, cînd oamenii au început să realizeze covîrșitoarea importanță a descoperirilor arheologice pentru

cunoașterea istoriei civilizațiilor. A trebuit să treacă epoca în care ignoranții jucau popice folosind capetele statuilor antice drept bile, și cînd pietrele templelor erau cărate pentru ziditul grajdurilor.

Marele răsunet de care s-au bucurat primele descoperiri făcute la Pompei în lumea științei, filosofiei, artei și literaturii a stîrnit interesul curților aristocratice, trezind gustul acumulării valorilor muzeale. Unul dintre primii arheologi ai Pompeiului, germanul Johann Joachim Winckelmann, a atras atenția asupra necesității efectuării unor săpături sistematice, deși mulți, pînă la el și după el, s-au jucat pe aici de-a arheologia dintr-o pasiune stîrnită mai mult de spiritul descoperirii și valorificării comorilor pecuniare, decît de respectul față de trecut. Suveranii curții napolitane organizau pentru invitații lor adevărate vînători de relicve pe care, bineînțeles, aveau grijă să le ascundă chiar acolo unde săpau hîrlețele fețelor nobiliare. Și celebrul scriitor Alexandre Dumas, în inima căruia se deșteptase propriul său erou, Contele de Monte Cristo, s-a văzut într-o zi posedat de patima scotocirii sub giulgiul de cenușă pietrificată al Pompeiului cu speranța, pentru el deșartă, a descoperirii unor fabuloase comori. În vremea aceea, adică prin 1860, își începuse însă lucrările la Pompei unul dintre pionierii arheologiei științifice italiene, Giuseppe Fiorelli, urmat de Michele Ruggiero și de Vittorio Spinazzola, tripletă de prestigiu în restabilirea drepturilor științei asupra diletantismului în materie. Le-a continuat efortul cel mai strălucit dintre arheologii napolitani, Amedeo Maiuri, care timp de 37 de ani, din 1924 pînă în 1961, a condus lucrările pentru degajarea orașului martir. Tot ceea ce acești pasionați descoperitori ai principalei victime a Vezuviului au scos la iveală, a constituit o tulburătoare revelație.

Pompeiul oferea imaginea teribilă și totodată splendidă a vieții oprite instantaneu, ca și cînd erupția Vezuviului din 79 ar fi „fotografiat" existența unei urbe din primul veac al erei noastre. Se reconstituia astfel cronica unei dimineți tragice, a cărei evoluție putea fi urmărită minut cu minut, ca într-un letopiseț cinematografic.

Mă tulbură imaginile acestui „film", ele îmi răscolesc sufletul, și cred că nu există om care, poposind în orașul

mort, să nu încerce sentimentul comuniunii de spirit cu cei de demult, fie și doar prin relevarea trăirilor elementar omenești în fața cataclismului. În casa Faunului, botezată astfel de arheologi după o statuetă de bronz care împodobește bazinul de apă din atrium, gazda e acasă : o tînără femeie pompeiană, adunîndu-și în grabă bijuteriile — cercei de aur, brățări în formă de șerpi încolăciți, ace de păr și inele cu nestemate, oglinzi de argint și cîteva monede —, vrea să fugă. Grădina se află sub un potop de piatră ponce și cenușă albă. Se întoarce. Va muri asfixiată, într-una din camere, strîngîndu-și podoabele la piept. La fel s-a întîmplat în casa familiei Arrina Polliana. Patru femei s-au baricadat în interior, murind înconjurate de bijuteriile lor.

...Pășesc pragul casei Poetului Tragic. Un mozaic înfățișînd un cîine gata de atac avertizează la intrare : „Cave canem“ (păzește-te de cîine). În interior, alt mozaic : Poetul. Versurile lui nu s-au păstrat. Sub stratul de cenușă pietrificată s-au putut ghici două forme umane. Injectîndu-se în cavitățile lor lapte de ipsos, apoi spărgîndu-se cu grijă cenușa, ca o coajă de ou, s-au extras mulajele corpurilor a două fete tinere.

În casa lui Poppaeus Eros s-au păstrat unele dintre cele mai frumoase fresce pompeiene. Una înfățișează calul troian, alta pe Casandra — prezicătoarea blestemată de Apolo să nu fie de nimeni crezută —, alta pe Laocoon și fiii săi în lupta cu șerpii. În pivniță, arheologii au descoperit, în 1930, nu mai puțin de o mie cinci sute de piese de argintărie, cel mai mare tezaur de acest gen oferit de antichitate...

Treizeci și patru de suflete se aflau în vila lui Diomede. Spre beciul plin de amfore duc două scări strîmte. Aici s-au refugiat toți ai casei. Doar stăpînul, urmat de un sclav, s-a dus să încuie poarta. Moartea i-a surprins pe amîndoi în pragul ei. În beciul întunecos, familia lui Diomede și sclavii săi au împărtășit curînd aceeași soartă. Stăpîna casei, împodobită cu bijuterii, a murit strîngînd un copil în brațe. Fiica ei cea mare purta podoabe de logodnă. În mîna tatălui, afară, a rămas cheia de bronz a porții. Moartea intrase fără să mai bată la ușă...

Orașele mor ca oamenii, lent sau violent. Pompeiul a avut parte de un sfîrșit năprasnic. Au rămas străzile

perfect aliniate, prăvăliile negustorilor, atelierele meșteșugarilor, cuptoarele brutarilor cu pîinea carbonizată. Au rămas fîntînile la încrucișarea străzilor, caldarîmul de piatră cubică în care roțile căruțelor antice au săpat șanțuri. În tavernele de pe strada Abundenței, vinul s-a solidificat în urcioare. Pretutindeni inscripții, care dovedesc că și anticii știau că reclama e sufletul comerțului : „Aici puteți bea numai cu un as (subdiviziune a sestertului). Cu doi asi — cel mai bun vin. Cu patru beți vin de Falerne". Într-o cîrciumă vecină, un client înșelat a scris pe o coloană : „Mincinos ! Altora le vinde apă chioară și el bea vin curat !".

Deosebit de frecvente sînt anunțurile care cheamă la luptele gladiatorilor. Locurile cele mai scumpe în tribune sînt cele de sub o copertină care îi apără pe spectatori de soare. Gladiatorii, recrutați dintre sclavi, își aveau „managerii" lor, care își cumpărau și își vindeau între ei luptătorii, organizînd meciuri și scoțînd venituri frumoase din luptele pe viață și pe moarte atît de agreate de spectatori în întregul imperiu. Să nu uităm că dintre gladiatorii Pompeiului s-a ridicat răsculatul Spartacus, sclavul trac care a vîrît spaima în Roma. Erupția Vezuviului i-a prins pe gladiatorii din Pompei într-o cazarmă din apropierea marelui amfiteatru. Aceasta s-a prefăcut într-un uriaș mormînt colectiv. Cîțiva luptători-sclavi pedepsiți de stăpînii lor fuseseră puși în fiare. Arheologii le-au descoperit scheletele înlănțuite în zidurile de piatră.

Ici-colo, în varul pereților zgîriați cu vîrfurile cuțitelor se pot citi versuri din Virgiliu, Properțiu sau Ovidiu. Poeții Romei erau cîntați la Pompei. Nu lipsesc din gîndurile așternute de pompeieni pe ziduri nici expresiile mai prozaice. Un scrib furios n-a apucat să-și termine fraza : „Agathon, sclavul lui Herminius, o imploră pe zeița Venus..." O mînă rivală a completat cu un alt scris : „...să-l blesteme pe el însuși !".

Adeseori sentimentele intime erau făcute publice : „Metha îl iubește pe Chrestus. Fie ca Venus, zeița protectoare a Pompeiului, să fie îngăduitoare cu cei doi pentru ca ei să poată trăi de-a pururi în dragoste". Nu s-a găsit nici o carte la Pompei. Doar în Casa Papirusu-

rilor, din Herculanum, printre manuscrisele descoperite, un tratat de muzică, document unic al antichităţii.

La Pompei nu lipsesc sloganurile politice : „Jos cu cei din Nuceria !", amintind de conflictul dintre pompeieni şi nucerieni. Pe zidurile caselor de pe străzile centrale inscripţiile au un conţinut electoral. Cu puţin timp înainte de catastrofă avuseseră loc alegerile pentru Duumvirat. Numele candidaţilor revin cu insistenţă : Gaius Gavius Rufus, Publius Proculius, Marcus Holconius Priscus. În interioarele caselor, pe pereţi, se pot citi cuvinte, uneori fraze întregi, zgîriate în tencuială : „Cloşca s-a aşezat pe ouă la 30 aprilie" — a notat o gospodină. Într-alt loc, un scris caligrafiat aşternut de mîna unei fete : „Dacă tu eşti în stare să înţelegi ce înseamnă dragostea, şi dacă eşti bărbat, fie-ţi milă de mine, nu zice nu, şi lasă-mă să intru...".

„Lasă-mă să intru..." Oare cine poate pătrunde întreaga taină a oraşului condamnat ? Cei din zilele noastre au încercat să restituie un strop de viaţă lumii ucise de Vezuviu. Un brutar napolitan a copt pîine în formele de bronz ale confratelui său de breaslă pompeian din antichitate. Gustul ei nu era deosebit de cel al pîinii strămoşilor italienilor...

Pompeiul nu este o simplă ruină dezgropată, ci o lecţie a spiritului civic într-o lume care depăşise alfabetul dintîi al civilizaţiei şi se pregătea să înfrunte viitorul. Dar viitorul ei n-a fost altceva decît o suită de noi şi noi erupţii ale Vezuviului, deoarece vulcanul care dormise milenii de-a rîndul, odată trezit, n-a încetat să-şi reia activitatea, suprastratificînd lava pe versanţii muntelui înălţat deasupra golfului napolitan.

Nu, Pompeiul nu putea să rămînă pe veci înghiţit de uitare. Trebuia să-l descopere într-o zi nepotolita curiozitate a omului pentru a se privi în chipul lui ca într-o oglindă. Şi, mai ales, pentru a înţelege încă o dată că, mai durabilă decît uitarea este veşnicia frumosului, cuvîntul sacru al artei, singura în stare să sfideze neţinerea de minte şi moartea.

...A fost atunci o erupţie de lavă incandescentă, de rocă sfărîmată şi de cenuşă, o sufocantă ploaie de noroi care a făcut noapte din zi. De mai bine de două secole, de cînd

oamenii au descoperit bogățiile îngropate sub stratul de cenușă pietrificată, o continuă erupție de opere de artă a zguduit stafia Pompeiului, și numai severitatea legilor italiene din ultimele decenii a stăvilit întrucîtva prădarea. S-au înfruptat de aici muzeele de pe întreg pămîntul, colecțiile particulare, seifurile magnaților. Orașul Napoli datorează Pompeiului cea mai bogată colecție de antichități deținută de vreun muzeu din peninsula italică. A fost o binemeritată restituire, dar pînă cînd Amedeo Maiuri să pună ordine în haos, mii de comori au luat calea străinătății. Au rămas pietrele cele mai grele, capitalurile dificil de cărat, urnele funerare ale unui oraș condamnat să devină un uriaș cimitir, coloanele care străjuiesc Forumul într-o încăpățînată tărie de a rezista vicisitudinilor timpului. Au rămas inscripțiile celor duși în neființă, umbra unor cuvinte săpate în lapide pentru a destăinui urmașilor ce fusese viața pompeienilor curmată brusc, într-o singură zi de 24 august, de la opt dimineața pînă la ora treisprezece, a anului tragic 79.

Marea Palestră și Amfiteatrul din loja căruia Nero privise alături de preafrumoasa lui soție, Poppeea, luptele gladiatorilor, au fost dezgropate printre cele dintîi, deoarece pe aici, în 1592, întîmplarea a făcut ca oamenii să taie o nouă matcă rîului Sarno, dar cei ce săpaseră atunci n-au știut că descoperiseră Pompeiul. Orașul avea să mai doarmă în adîncuri încă un secol și jumătate. Doar Vezuviul știa de comoara ascunsă spre care a încercat încă de atîtea ori să-și întindă labele de lavă.

Și totuși, pîinea la Pompei mi s-a părut a avea un ușor gust de cenușă. Ca aceea de la Hiroshima.

Cele două orașe îmi apar înrudite prin soartă, deși unul a fost ucis de un vulcan, iar celălalt de o bombă atomică. Ambele grăiesc însă omului despre neant. Despre ceea ce înseamnă distrugerea instantanee. Despre ceea ce ar putea deveni Pămîntul dacă somnul rațiunii ar mai zămisli noi monștri. Comparația poate să pară forțată. Dar nu știu de ce îmi vine în minte ultima secvență din filmul *Planeta maimuțelor*. Momentul acela cînd cosmonauții captivi pe o planetă ce li se părea străină, încăpută sub imperiul altei civilizații, aceea a maimuțelor, descoperă pe un țărm statuia Libertății, pe trei sferturi în-

gropată în nisip. „Nenorociţilor, ce-aţi făcut — strigă unul dintre eroii filmului —, aţi distrus Pămîntul !".

Ce arheologi ar mai veni să redescopere un Pompei planetar după un holocaust atomic ? Hiroshima Vezuviului nu este decît stafia unui oraş întins pe o palmă de pămînt. Dar ea strigă : „Amintiţi-vă !" Nenorocirea n-a fost provocată atunci de oameni, ci de forţele oarbe ale naturii. Dar efectul şi urmările ei pot fi echivalate cu o altă nenorocire pe care oamenii şi-ar putea-o provoca cu mîinile lor. Savanţii afirmă că erupţia Vezuviului din anul 79 a fost egală prin forţă cu aceea a cîtorva bombe atomice de tip Hiroshima. Cîteva... Cîte adică ? Patru, cinci ? Într-o singură bombă termonucleară de azi încape forţa distructivă a zece mii de bombe de tip Hiroshima. Mai avem nevoie de Vezuvii ?

Cine ar mai implora apoi, pe acest pămînt, rostind cuvinte atît de omeneşti : „Lasă-mă să intru" ?

*
* *

Pulberea de zgură vulcanică scîrţîie sub talpă de parcă ar fi sticlă pisată. Pe poteca şerpuitoare, printre tufişurile de poroambă, paşii trecătorilor au grăunţit de-a lungul anilor lava neagră, măcinînd-o ca sub roţile unei neostoite mori de piatră. Ici, colo, punînd poteca să dea ocoluri labirintice, avalanşele pietrificate răsar ca nişte uriaşi bivoli negri, încremeniţi pe povîrnişurile muntelui. Acolo unde nu s-au prefăcut în ţărînă, grohotişurile cernite şerpuiesc în jurul craterului ca nişte panglici funerare agăţate de gîtul Vezuviului. Cu cît mai sus, cu atît desfrîul de lavă răcită e mai haotic, formînd un decor de coşmar ; balele scurse din gura monstrului adormit s-au prefăcut în zăgazuri.

Un drum la pas pînă la craterul Vezuviului rămîne o încercare temerară. O regreţi, dar n-o abandonezi. O şosea asfaltată îşi desenează zigzagurile pe pieptul muntelui, dar poteca de pe „scurtătură" este mai tentantă pentru cel ce vrea să încerce gustul cenuşii vulcanice. În încovoierea trupului frînt de urcuş sudoarea picură de pe frunte în zgura care o suge cu lăcomie. Soarele do-

gorăşte ca o erupţie a cerului de sticlă și briza mării nu se mai simte. Un grup de excursioniști bavarezi, îmbrăcaţi ca în Tirol, coboară panta cîntînd cadenţat : „Funiculi, funiculaaaa...".

Trecătorii sînt rari, mai toţi amatorii de escaladare preferînd să facă drumul pînă la craterul Vezuviului în furnicarul de maşini care urcă și coboară, bară la bară, pe şoseaua învăluită într-o ceaţă albăstruie de gaze de eșapament.

Aici însă, printre pachidermii de lavă și tufele de iederă, printre pîlcurile de duzi sălbatici și de salcîmi pipernicîţi, miroase a floare de scaieţi şi lăcustele sar de pe poteca încinsă ca alicele împroşcate în ţărînă. Şopîrle somnolente se trezesc la zgomotul paşilor, și zvîcnetul lor verde printre crăpăturile pietrelor lasă în lumina soarelui scînteieri de smaragd.

Deodată craterul îşi dezvăluie hora neagră. Vîrful retezat al muntelui este străjuit de meterezele ultimei erupţii. În sfîrşit, buna și tarifata noastră civilizaţie ne întîmpină cu ţintarele locurilor de parcare a maşinilor, cu terasele de beton ale unui bar-restaurant și cu sfîrîitoarea coca-cola, care spumegă cafeniu în pahare. După atîta urcuş, îţi vine să faci adevărate „orgii" cu această paşnică băutură, ca în bunele noastre romane din anii cincizeci...

Craterul Vezuviului este un gigantic vas etrusc reconstituit stîngaci din cioburi. Pe fundul lui, aceeași civilizaţie „consumatoristă" și-a pus amprenta : cîteva anvelope de cauciuc uzate zac prăvălite de pe povîrnişuri, ca niște bolindeţi negri într-un castron din care parcă ar fi mîncat Polifem. Și totuşi tabloul ce se înfățișează ochilor este de o patetică și înfricoșătoare măreţie. Versanţii interiori ai craterului pufăie prin crăpături vapori încinşi, un miros de sulf înţeapă nările, desfrîul de lavă pietrificată încreţeşte văzduhul ca o oală încinsă de pe care s-a ridicat capacul. În urmă, pînă la capătul zării, se deschide splendidul golf napolitan, și marea îşi bombează pîntecul albastru pe curbura pămîntului. Dar nimeni nu are ochi pentru acest decor de carte poștală color. Oricine vine aici privește fascinat conul răsturnat al craterului negru,

care deschide porțile spre subterana împărăție a lui Hefaistos. Somnul vulcanului este părelnic. Baza științifică a vulcanologilor, plantată în coasta muntelui, înregistrează zilnic cîteva zguduiri tectonice, care nu sînt altceva decît tremurul monstrului adormit.

Rămîn pînă la apusul soarelui, cînd umbrele încep să traforeze versantul răsăritean al craterului. Un puști de-o șchioapă, vînzător ambulant de răcoritoare, trage după el un coș de plastic, oprindu-se pe marginea hăului. Pe peretele de vizavi al conului răsturnat umbra i se profilează uriașească. I-o văd înălțînd brațele și gîndul îmi fuge la o altă umbră trecătoare peste Vezuviu, cea a tracului Spartacus. O clipă am iluzia transplantării mele într-un alt timp ; aud zornăit de lanțuri și arme de oțel care se izbesc... Dar cînd îmi întorc capul spre locul de unde vine zgomotul, nu-l văd decît pe puștiul cu coșul de plastic, răsturnînd în buza craterului un maldăr de cutii de conserve, tinichele goale de bere sau de coca-cola... Vraja s-a dus.

Și totuși, o chem și mă las prins în mrejele ei. Vulcanul adormit respiră fuioare de aburi, crepusculul incendiază marea, umbrele trecătoare dispar înghițite de neschimbata umbră a înserării.

...Sînt mai bine de două mii de ani de atunci. De nu m-aș afla pe Vezuviu, într-un decor transformat periodic de capriciile vulcanului, aș fi tentat să cred că înserările au pogorît întotdeauna la fel peste acest loc, și că nimic din ceea ce socotim că rămîne veșnic nu s-a schimbat, de atunci, din acel teribil an 73 înaintea erei noastre și pînă azi.

...A fost un om, a fost un trac. Nu știu dacă stirpea lui se trăgea de pe malul stîng sau de pe malul drept al Dunării : Spartacus. A trăit pe vremea lui Burebista. Teribile trebuie să-i fi fost faptele, dacă istoria, care-a uitat atîtea, i-a ținut minte numele, obîrșia, spusele, făcutele și nefăcutele. De ce-mi amintește el de Vezuviu ? Pentru că aici, în craterul vulcanului adormit, el și soții lui, gladiatorii din palestra lui Caius Lentulus Batiatus, și-au făcut cuib haiducesc (deoarece numai haiducesc putea fi cuibul unui răsculat trac), după ce evadaseră din Capua. Era fiu de tarabostes, încorporat cu forța de romani

într-una din legiunile imperiului. N-a putut suporta disciplina cazonă și a evadat. Prins, judecat, urma să fie condamnat la moarte, dar l-a salvat puterea lui herculeană, așa că judecătorii, convinși că un evadat mort valorează mai puțin decît un sclav zdravăn, l-au vîndut în beneficiul celor patru inițiale : S.P.Q.R. Cumpărătorul a fost acel Caius Lentulus Batiatus, proprietar de gladiatori și organizator de lupte și pariuri pentru desfătarea mulțimilor cărora nu le trebuia altceva decît pîinea și circul de fiecare zi.

Școala gladiatorilor era o școală a morții. Mirmiloni sau retieri (după armele pe care le foloseau în luptă — spada și scutul sau lancea și plasa), ei nu aveau decît o șansă de supraviețuire : să învingă. Cel căzut, dacă nu era ucis de spadă sau de lance, primea o lovitură cu maiul în tîmplă și trupul lui ajungea în Cloaca Maxima, acolo unde se vărsau toate gunoaiele Eternei Cetăți.

Tracul era însă un om de neîngenuncheat. Un veșnic nesupus. Cîștiga în lupte, dar suferea pentru că își datora supraviețuirea răpunerii semenilor lui în arenele cuprinse de delirul setei de sînge. Ura Roma, care îl despărțise de Tracia lui și, mai presus de toate, ura sclavia. Chiar dacă el nu era sclav de rînd, ci gladiator-mirmilon cu nume celebru, iar la apariția lui tribunele se ridicau urlînd în picioare, tot nu-și putea suporta condiția. Deoarece, pentru a trăi, trebuia să ucidă. Aceasta era legea lui Batiatus. Gladiatorul intra în arenă, se îndrepta spre tribuna oficială, se oprea în fața potentatului vremii, înălța brațul și striga : „Morituri te salutant !“ A vrut să schimbe acest salut al morții printr-altul. Să facă Roma să-i asculte alt strigăt : „Romani, cei ce vă vor ucide nu vă salută !“. Și atunci a plănuit o nouă evadare, dar nu de unul singur, ci însoțit de toți luptătorii din cazarma lui Batiatus și, mai ales, de preafrumoasa sclavă-curtezană Varinia, de care tracul se îndrăgostise. Nu l-au urmat însă decît vreo șaptezeci de gladiatori. Iar fuga lor s-a transformat în răzmeriță. Și răzmerița în răscoală. Din toate provinciile peninsulei italice se adunau sub scutul lui Spartacus sclavii fugari. Roma și-a amintit deodată de răsculații Siciliei, Euno și Triphon. Răzbunarea ei avea să fie cumplită. Pe urmele fugarilor, care se retrăseseră

spre Napoli, a fost trimis Claudius Glaber, în fruntea unei cohorte de trei mii de lăncieri.

Atunci Spartacus s-a făcut frate cu vulcanul. Vezuviul, care dormea de secole sub mantia verde a podgoriilor și a livezilor de măslini, s-a trezit. Dar prin craterul lui n-a mai țîșnit lavă, ci mînie omenească. Toți gladiatorii răsculați se aflau în arena neagră, scobită în vîrful muntelui. Glaber știa că, fără scări și fără funii, captivii din crater nu vor mai reuși să-și părăsească niciodată cursa în care picaseră. Dar, urcînd spre vulcan, Spartacus i-a pus pe ai săi să taie și să ia cu ei cît mai mult curmei din podgorii. Glaber a blocat căile de acces în crater și și-a dispus tabăra în jur, socotind că foamea și setea asediaților îi vor fi aliați. N-a apucat să se bucure de victorie. Noaptea, cățărîndu-se pe funiile împletite din curmei, gladiatorii au ieșit din văgăuna Vezuviului și au atacat pe nesimțite. Cort după cort, ei au decimat cohorta romană. Erau oameni dresați să ucidă și știau să o facă. Craterul Vezuviului a revărsat atunci peste marginile lui umbrele coloșilor cu pas de pisică și spadele cu două tăișuri s-au înfipt în carne vie. Apoi lava umană cuprinsă de incandescența victoriei s-a năpustit asupra orașelor Pompei și Herculanum, jefuindu-le, eliberînd sclavii și gladiatorii, anihilînd cohorta lui Virilius venită în ajutorul lui Glaber, revărsîndu-se, în cele din urmă, spre Roma.

Vulcanul răscoalei lui Spartacus a ținut doi ani republica sub teroare. Sfîrșitul este cunoscut. După ce a decimat armata lui Quintus Arrius (trei mii de prizonieri, prinși de răsculați, au fost puși să se bată între ei într-o arenă improvizată, pînă cînd captivii s-au exterminat reciproc), Spartacus a trebuit să înfrunte legiunile lui Crassus, apoi pe cele ale lui Pompeius și Luculus. Pompeius părăsise campania din Spania pentru a se întoarce și a face ordine la Roma, iar Luculus pe cea din Macedonia. Ostașii lor erau căliți în lupte și temuți.

Ciocnirea s-a produs la Silara, unde răsculații se retrăseseră cu intenția de a traversa strîmtoarea Messinei, cu corăbiile piraților, și a ajunge în Sicilia. A fost un masacru de proporții înspăimîntătoare. Șase mii de răsculați, căzuți prizonieri, au fost răstigniți din ordinul lui

Crassus pe Via Appia. Învingătorii au căutat îndelung cadavrul lui Spartacus printre morţi, dar tracul n-a fost găsit. Se contopise cu legenda.

Înserarea s-a aşternut peste Vezuviu.

Caut o maşină cu care să mă întorc la Napoli. Mi se spune că ultimul autobuz a plecat. Pornesc pe jos în lungul şoselei. Golful scînteiază în mii de lumini. După o oră de mers mă ajunge din urmă o maşină căreia îi fac semn. Opreşte. Omul de la volan mă întreabă : „Ce faci, Signore, pe aici, la ora asta ?" Îi spun că am avut o întîlnire, cu un trac, pe nume Spartacus, şi îl întreb dacă n-a auzit de el. „Spartacus... Spartacus... Si, Signore, nu e ăla din filmul cu Kirk Douglas ?... Uite că nu-mi mai amintesc cum o chema pe actriţa care interpreta rolul iubitei lui Douglas... Parcă tot o americană... Nu era Jean Simmons ?... Colosală femeie, Signore, şi ce montare ! Nu se mai fac astăzi filme ca altădată..."

*
* *

„Una ridente cittadina" — un orăşel surîzător —, dar în Amalfi totul îmi pare încremenit ; arcadele vechi dîndu-şi braţele spre a se sprijini reciproc, casele rezemate pe pieptţii muntelui, străzile înguste formînd întortocheate defileuri într-un labirint de umbre, bătrînii parcă mumificaţi de vii. Doar albul sclipitor al amfiteatrului scobit în stîncă, în care oraşul întreg s-a aşezat ca într-un jilţ împărătesc să privească mut către amintirile-i albastre, sparge negura atîtor întrebări adresate istoriei şi rămase fără răspuns...

Unora natura le-a dat prea multă frumuseţe, altora prea multă sărăcie, altora prea multă bogăţie — nimănui toate la un loc. Amalfitanilor, istoria le-a dat trecut. Vezuviul doarme provizoriu undeva între Napoli şi Torre Annuziata, golful se termină la Castellammare, capul Campanellei întinde un braţ de piatră către Capri, pe care, neputîndu-l ajunge, se întoarce către sud pentru a ocroti coasta amalfitană.

Nu sînt decît trei culori pe fondul mereu cenuşiu al muntelui : albastrul mării, verdele vegetaţiei şi albul

caselor. Ar mai exista, poate, culoarea de curcubeu a tradiţiilor, căci pămîntul cu oamenii lui şi marea cu ambarcaţiunile ei poartă povara unui trecut încărcat de glorii şi căderi, de victorii şi înfrîngeri, de măreţie şi declin. Amalfi priveşte veşnicia mării înmărmurit de propria sa istorie, uluit parcă de neputinţa de a şi-o explica, de a şi-o înţelege, de a şi-o justifica.

Aici, într-o vreme cind omul abia se convingea de forma sferică a pămîntului, s-a edificat prima Republică Maritimă din peninsula italică. Un amalfitan, Flavio Gioia, descoperea busola fără de care, drumul lui Columb spre Lumea Nouă n-ar fi fost posibil. Este drept, chinezii descoperiseră, cu mult înainte de acest amalfitan, instrumentul orientării cu precizie în cele patru zări ale Terrei, dar performanţa lor nu le era cunoscută europenilor.

Există pe lume oraşe care nu se pot desprinde de ziua lor de ieri, oricît de năvalnic le-ar bate viitorul în porţi, iar prezentul le apare doar ca o letargică trăsură de unire între ceea ce a fost şi ceea ce, poate, va reveni cîndva. Somnul nu le este tulburat decît de nostalgia fastului de altădată, de conştiinţa puterii apuse, de amintirea înceţoşată a fălniciei strămoşeşti, de certitudinea istoriei şi de incertitudinea viitorului.

A fost cîndva un oraş fabulos, o cetate-republică temută de rivali, o capitală stăpînă pe căile Mediteranei, întrecîndu-se în strălucire cu falnica Veneţie, cu Pisa şi Genova. Cu unsprezece secole în urmă avea cincizeci de mii de locuitori, iar acum, după atîta istorie, nu mai are decît cinci mii. Nu ştiu cum arăta acel Flavio Gioia, care punea cardinalele să se rotească în jurul compasului său, dar în zilele noastre un alt bătrîn amalfitan, un anume Luigi Amatruda, uimea lumea trecătoare prin Amalfi cu meşteşugul său de artizan. Amatruda fabrica manual hîrtie, coli albe, parcă pufoase, tocmai bune de vîrît sub teascurile tiparniţelor şi de imprimat pe ele stampe medievale. Omul lucra în stradă, înconjurat de trecătorii curioşi, de copii şi de turişti, şi era ultimul cunoscător al tainelor meseriei sale. Să fi fost trecut bine de şaptezeci de ani. Dar avea mîini de mamoş. Deoarece numai la cei ce ajută femeile să nască am mai văzut astfel de mîini şi astfel de gesturi. Parcă aşternea scutece pentru un nou

născut. Parcă pregătea file de scriptură. Parcă deschidea tomuri de letopiseț.

Erau tot soiul de artizani în Amalfi, cei mai mulți producători de „kitsch-uri“ — conform preferințelor unei clientele pasagere —, cîțiva țesători, ceramiști, sculptori în lemn. Pentru foarte mulți, materia primă o oferea marea — cochilii de scoici, pietre șlefuite de valuri, plante marine. Meșterii nu se puteau plînge că marfa lor nu avea căutare printre turiști. Amatruda producea... hîrtie. Coli albe cu marginile subțiate, topite, ușor ondulate. Într-o lume a perisabilului, omul acesta se încăpățîna să trudească la reconstituirea procedeelor strămoșești de producere a ceea ce avea să devină cea mai „perisabilă“ materie a societății de consum. Hîrtia lui era pe gustul marilor cartografi și tipografi ai veacurilor de mult apuse. I-ar fi plăcut și lui Macarie, și lui Coresi, și lui Antim Ivireanul. De aceea mi l-aș fi închipuit pe bătrînul Amatruda din Amalfi înconjurat numai de poeți, care să aștepte pînă ce imaculatele lui foi de hîrtie se usucă, pentru a așterne pe ele versuri de laudă omului.

Artizanatul nu trebuie lăsat să moară, sufocat de năvala „kitsch-ului“. O coală de hîrtie produsă de amalfiteanul Amatruda mi s-a părut un sublim, fragil și diafan obiect de artă. Aș fi vrut să am lîngă ustensilele lui modeste tiparnița lui Coresi din Scheii Brașovului și să imprim pe hîrtia lui Amatruda sonete de Dante. Bătrînul oferea trecătorilor coli de împachetat sufletul. Le scotea de sub teasc, ținîndu-le pe palme ca pe niște scutece în care ar fi urmat să i se așeze un prunc, le zvînta, le punea la uscat, le călca, apoi le oferea la prețul unei... țigări.

Pe o astfel de hîrtie a fost imprimată și celebra „Tabula Amalfitana“ — unul dintre cele mai vechi coduri de legi maritime apărute în lume.

Tradițiile nu sînt decît idei condensate în imagini, depozitînd sentimentele trecutului. Ele formează sinteza unei spiritualități, și greul nu apasă strivitor decît atunci cînd detașarea de ceea ce este vetust în ele devine neputincioasă. Tradițiile nu înseamnă mersul înainte cu capul întors spre trecut, ci conștiința măreției acestui trecut,

adînc întipărită în suflete, pentru ca lumina ei să ghideze înaintarea spre viitor.

Şi tocmai la Amalfi, în unica zi din an cînd reînvie în tot fastul ei umbra republicii maritime de altădată, capeţi certitudinea că popoarele sînt comunităţi create de trecut, organisme colective care nu se pot edifica decît prin acumulări ereditare, prin experienţă de viaţă şi prin cultură. Fără tradiţii stabile, adică fără un suflet naţional, nici o civilizaţie nu este posibilă. Dar tot aici, privind somnul greu al oraşului încremenit cu faţa spre trecut, înţelegi că fructificarea tradiţiilor netezeşte drumul progresului. Ceea ce s-a transmis din generaţie în generaţie în sufletul poporului se cere valorificat, nedat uitării.

În anii obscurantismului politic al Italiei mussoliniene, aceste tradiţii au fost măsluite şi puse în slujba paranoii fasciste. Oamenii au înţeles însă că drama trecutului nu constă în altceva decît în pervertirea lui în scopuri politice, ceea ce face ca tradiţiile să devină, ca în versul shelleyan : „întunecate umbre hrănind fluvii de otravă..."

Acum, busola lui Flavio Gioia încearcă parcă să arate amalfitanilor şi cel de al cincilea punct cardinal, acela al trecutului, al conştiinţei de sine, al dreptului la dăinuire, al recunoaşterii pragului ce se cere depăşit în întîmpinarea viitorului. Şi amalfitanii speră să-l afle.

O singură zi pe an Amalfi recapătă tot atîţia locuitori cîţi a avut în momentele de vîrf ale gloriei sale apuse. Este ziua cînd „ridente cittadina" devine gazda întrecerii dintre fostele republici maritime din peninsula italică. Rivalitatea armelor din trecut este înlocuită cu rivalitatea sportivă. Străvechiul dom, cu faţada lui policromă în stil mauro-sicilian, domină piaţa amalfitană care geme de lume. Timpul parcă s-ar scurge încetinit, nerăbdarea aşteptării este mai iute de picior decît lentoarea pregătirilor şi oraşul trăieşte marea lui zi între celelalte zile ale uitării de peste an. Sînt scoase din sipete şi înălţate pe pavilioanele din cheiul portului, sub briza mării, drapelele republicilor maritime, care de atîtea ori au fîlfîit în înfruntarea corăbiilor, pentru ca acum să vestească o nouă ediţie a întrecerilor paşnice.

Spadele încrucişate cu secole în urmă au reintrat în teacă. Amalfi nu mai este rivalul nepotolit al Genovei.

Veneţia nu mai sfidează Pisa, şi amintirea luptelor de demult, pentru stăpînirea „mării dintre pămînturi", înfrăţeşte oraşele maritime de pe cel mai frumos ţărm al lui „Mare Nostrum". Pe majestoasa scară a catedralei amalfitane coboară notabilii oraşului, pelerinele străvechi îşi desfăşoară faldurile şi pasul edililor reînvaţă mersul sacerdotal.

Există în sărbătoarea acestei zile amalfitane un fastuos decor şi o punere în scenă îndelung redate. Ritualul ei este atît de sobru şi de patetic, încît atmosfera nu capătă nici un aspect carnavalesc. Totul nu este decît tulburătoare amintire, patos şi solemnitate.

Ai fi tentat să crezi că, în spatele acestei somptuoase sărbători, în care defilează în costumele lor de epocă trimişii celor patru foste republici maritime — Veneţia, Genova, Pisa şi Amalfi — nu se află decît o rentabilă afacere turistică. Sînt mulţi cei care, pentru înduplecarea zeului turism, îşi scot pe tarabă trecutul, înfăţişîndu-l în erzaţuri mistificatoare, în efortul abil de a-l face pe zeu să-şi scuture puţin portmoneul. Nu vreau să cred că Amalfi poate fi acuzat de un astfel de interes meschin. Deoarece numele lui e nume de amor şi suspin, nume de alean şi dor după o epocă de mult revolută, cînd aici, în oraşul strîns ca într-un jilţ de îmbrăţişarea munţilor dintre Agerola şi Cava dei Tirreni, cu marea în faţă şi mănoasele ogoare ale Campaniei în spate, gloria s-a simţit întotdeauna la ea acasă şi fiii cetăţii erau mîndri de puterea armelor lor.

Şi, privind defilarea sacerdotală a descendenţilor foştilor lupi de mare din alte vremuri, îmbrăcaţi în straiele străbune, nu vedem decît imperioasa nevoie a declinului de a se oglindi în chipul măreţiei apuse — o insaţiabilă sete a conştiinţei de sine, o neprecupeţită ardoare a trezirii din somnolenţă, o certitudine că busola lui Flavio Gioia trebuie să-şi mişte acul către punctul cardinal al zilei de mîine. Şi trec, călcînd cu importanţă, descinşi parcă din tablourile vivante ale unei lumi ce vrea să arate că nu recunoaşte existenţa uitării — cavalerii în zale ai Genovei, scutierii din Pisa şi stegarii falnicei Veneţii, făcînd semne amicale prietenilor care îi salută prin ferestrele automobilelor aliniate în lungul trotuarelor... Trec sub acordu-

rile fanfarei care bate cadenţa unui timp citit în hrisoave străvechi, căutînd sincronizarea ritmului cu paşii prezentului.

Sub felinarele cheiului, în digurile căruia se sparg valurile mării, aşteaptă să fie lansate la apă şi prinse în zbaterea vîslelor din alunecarea între start şi finiş, cei patru foşti rivali în stăpînirea Mediteranei : dragonul de aur, vulturul de mare, leul venețian şi calul înaripat — simbolurile celor patru republici maritime. Şi marea aşteaptă declanşarea întrecerii, aceeaşi mare pe care navigau cîndva, pînă în porturile Pontului Euxin şi pînă în îndepărtatele Indii, corăbiile genoveze şi venețiene, ambarcaţiunile marinarilor-neguţători din Pisa şi Amalfi...

Şi, deodată, ţîşnesc din ceaţa diafană urmaşii lui Eneu, lopătînd din răsputeri sub îndemnurile mulţimilor de pe ţărm. Sirenele navelor ancorate în port scot mugete festive, de undeva de pe mal se aud salve de tun şi omenirea ieşită pe mare cu tot ce poate pluti se porneşte să înainteze frenetic, parcă electrizată de alunecarea dragonilor şi a leilor, a vulturilor şi a cailor înaripaţi în lungul coastei amalfitane. Cine cîştigă ? Pisa, Genova, Veneţia sau Amalfi ? N-are importanţă. Cîştigă smulgerea din somnolenţă. Cîştigă desprinderea din încremenire. Sîntem în Mezzogiorno, unde somnul a fost lung şi deşteptarea se produce lent dar temeinic.

O zi pe an Amalfi se trezeşte cu un alt puls al inimii. O zi pe an. Atît. Dar anul are 365 de zile. Artizanii îşi scot în calea drumeţilor tarabele strălucitoare, Flavio Gioia îşi priveşte cu un surîs de bronz busola, iar bătrînul Amatruda vinde hîrtie pentru scrisori de dragoste...

* * *

Atunci cînd s-a ridicat capacul sarcofagului din mormîntul numărul patru sau „tomba del tuffatore", din necropola de la Phaestum, parcă s-a petrecut un miracol. Era la sfîrşitul primăverii anului 1968 şi cercetătorii care scotoceau subteranele fostei Posidonia greceşti s-au trezit în faţa unei importante descoperiri arheologice. După două mii cinci sute de ani de întuneric, lumina soarelui pătrun-

dea în racla de piatră dezvăluind ochilor uimiţi ai arheologilor prima și singura, pînă acum, imagine pictată aparţinînd pictorilor Greciei arhaice despre a cărei artă nu grăiseră peste milenii decît poezia, elocinţa, flozofia, ceramica, piatra templelor, frizele, metopele, basoreliefurile și statuile ieșite de sub dălţile sculptorilor.

Niciodată nu s-a putut spune că se știa totul, mereu rămînea un enigmatic „aproximativ", ascunzînd între „aproape" și „tot", taine de nepătruns, lacune inexplicabile, mister și neputinţă. Cum arăta pictura anticilor ? Ce tehnică folosea și la ce nivel de expresie ajunsese dacă literatura ne sugerează că ar fi fost situată pe același rang cu sculptura ? Oare în aprecierea ei eram condamnaţi să ne mulţumim cu puţinul pe care ni-l sugerau cîteva fresce de artizani și veșmîntul ceramicii desenate ? Toate acestea nu păreau a fi decît o reflectare deformată a capodoperelor dispărute pentru vecie sub necruţătoarea trecere a timpului și din lipsa de rezistenţă a celei mai vechi și poate celei mai gingașe dintre îndeletnicirile artistice ale omului : reproducerea vieţii din linie și culoare.

„Tomba del tuffatore" de la Phaestum, descoperită în vecinătatea templului închinat lui Poseidon pe coasta golfului Salerno, din Italia meridională, dădea un răspuns fără echivoc. Pereţii și capacul sarcofagului erau căptușiţi cu picturi dintre care cel puţin una le-a părut arheologilor și criticilor de artă uluitoare. Mormîntul aparţinea unui tînăr mort cu două milenii și jumătate în urmă. Un panou reprezenta prietenia, altul durerea părinţilor, altul plîngerea mortului. Al patrulea însă, dezvăluia privirilor un spaţiu infinit, albastrul cerului, curbura mării, doi arbori stranii și peste toate, ca într-un zbor peste adîncuri, un tînăr sărind în apă de pe o trambulină. Mișcarea, proporţiile, gesturile săritorului cu braţele întinse pentru a despica apele, cu picioarele ca într-o bătaie de aripi, erau surprinse în cea mai realistă dintre expresii, doar o nemărginită serenitate, un calm justificator, izvorînd mai mult din semnificaţia locului în care s-a făcut descoperirea decît din culoare, dădeau întregului o atmosferă ce tempera exuberanţa.

Am rămas în faţa acestei senzaţionale descoperiri, păstrată cu orgoliu în muzeul arheologic de la Phaestum pe

care ghizii o arătau vizitatorilor între ultimele exponate, cele ce trebuiau să ofere comoara dintre comori după atîtea și atîtea opere de artă scoase din șantierul arheologic al templului zidit pe coastele Mediteranei de Grecia antică. Am stat privind căptușeala acelui capac de sarcofag deschis pentru a ridica obrocul morții, a împrăștia întunericul ignoranței și a dialoga cu viața. Și semnificația lui gravă n-a fost pentru mine doar acoperirea unei lacune în cunoașterea celei mai tăinuite pînă acum dintre artele antichității, ci însuși simbolul surprins pe panou : legătura dintre om și apă, ritul purificator, imaginea oceanului planetar, sentimentul întoarcerii la punctul de plecare, restituirea de sine elementului care se confundă cel mai fidel cu noțiunea de infinit și eternitate — apa. Unii au văzut în destinația picturii numai un indiciu asupra identității defunctului, alții au căutat să dezlege prin el rolul jucat de cufundarea în apă din riturile religioase ale Greciei arhaice, descifrînd în asta legătura cu navigațiile mitice destinate inițierii colective în eroism ca un cult marin al Eladei egeice.

Enigma n-a fost dezlegată. De două mii cinci sute de ani zburătorul acela străbate eternitatea unei secunde în spațiul dintre scîndura trambulinei și sînul primitor al mării, și gestul lui păzit de tainicul mormînt reclamă înțelegere. Poate că, pentru cei ce știau „aproape“ totul despre o civilizație care a marcat pe veci continentul european, poate că, pentru cei ce descifrează poezia, sculptura, arhitectura, științele și filozofia acestei civilizații, descoperirea de la Phaestum nu era decît un prim, dar esențial pas în acoperirea unui gol : cunoașterea, în sfîrșit, a picturii Greciei vechi, rămînînd să se mai descopere ceea ce pare de nedescoperit, dar care poate că într-o zi își va dezvălui comorile : muzica acelui timp de demult, uitată de urechile oamenilor și imposibil de mărturisit de celelalte arte. Pentru mine însă, în scurtul răgaz de un ceas, ce mi-a fost acordat de viață pentru a privi acel panou, semnificația imaginii era alta : aceea de călăuză în misterioasele mări ale lumii, chemarea spre făgăduințele oceanului planetar, certitudinea că apa ne-a dat viață și că în apă ne vom întoarce.

Era la Phaestum o zi de vară toridă, templul de culoarea lutului roşu se cocea la soare, apele golfului Salerno se ghiceau în depărtare dezvăluind o Mediterană asaltată de gunoaie, cutreierată de petroliere gigantice care lăsau în urma lor urme de ţiţei, înconjurată de porturi şi uzine fumegînde, asediate de gurile unor inepuizabile şi fetide canale de scursori, transformată încetul cu încetul din Mare Nostrum în Mare Monstrum.

În ce fel de ocean planetar va mai sări zburătorul de pe trambulina Phaestumului, care a aşteptat două mii cinci sute de ani rearătarea la faţă ?

În ce fel de apă ne vom restitui ca într-un mit „purificator", noi, cei ce i-am supravieţuit întru perpetuarea speciei şi întru asasinarea mărilor şi oceanelor pămîntului ? Ne trebuie un ocean al conştiinţei planetare, altfel vom invidia zburătorul de la Phaestum.

*
* *

Se spune că, la sud de Roma, începe „deşertul" italian. Un Mezzogiorno somnolent, cu tabieturi meridionale, cu aşezări străvechi dar devitalizate, cu sate părăsite. O fi fost cîndva „deşert", eu n-am prea văzut asta.

La sud de Roma se află Napoli. La sud de Roma se află coasta amalfitană. La sud de Roma se află Sorrento şi Salerno. În „călcîiul" cizmei italiene se află Taranto şi Bari. Către „bombeu" — Puglia şi Calabria. Dincolo de Messina — Sicilia. „Deşertul" a rămas în literatură, în filmele neorealiste ale anilor cincizeci, în imaginile „pitoreşti" ale unui Mezzogiorno cîndva vetust şi arierat.

Asaltul asupra sudului italian a început prin anii şaizeci. Un asalt în primul rînd economic. Marile firme din metropolele nordului industrializat, incitate de amatorii transplantării dintr-un sud ce părea condamnat la subdezvoltare, au trecut la implantarea unor sucursale în oraşele Mezzogiorno-ului. Tineretul din regiunile sudice, care mai înainte nu cunoştea un alt punct cardinal de orientare în viitorul lor decît nordul, îşi redescoperă acum propria vatră. Mai întîi cu îndoieli şi suspiciune. Apoi cu firave speranţe. Au urmat şi certitudinile.

Mezzogiorno nu înseamnă altceva decît miazăzi. Cuvînt sinonim, pentru italieni, cu delăsarea. Cu deziluzia și resemnarea. Decenii de-a rîndul, această jumătate sudică a peninsulei italice n-a produs altceva decît oameni cu traista-n băț. Mînă de lucru ieftină și priviri jinduitoare către nord. Emigranți în propria lor țară.

Somnolența nu era însă decît aparentă. Sudul dispunea de resurse deloc neglijabile, dar principala lui bogăție era omul. Docil, truditor, credul, puțin cam visător, ușor de încîntat. Cu nostalgia drumurilor lungi. Cu sentimentul solidarității de breaslă, chiar dacă de meseriile lor artizanale nimeni nu mai avea nevoie. Au plecat cu hurta, cu leatul, cu satele. La Roma, la Milano, la Torino, la Genova. Cînd nordul italian nu i-a mai putut „înghiți“, au început să plece „în lume“, peste ocean, sau în țările de dincolo de Alpi, în Elveția, în Austria, în Germania Federală, acolo unde sperau că, pentru munca lor „neagră“, puteau cîștiga o pîine albă.

Acum se pleacă mai puțin. Ba, unii au început chiar să se întoarcă. Lumea lor, scăpată de sub ritmurile galopante ale nordului, uitată undeva, în urmă, anchilozată în structurile ei arhaice, o lume cuibărită în așezări anacronice salvate pentru turism doar de parfumul patriarhal al trecutului, o lume de lume, dar și de nelume — deoarece pe-aici și-a făcut apariția sinistra „mafia“ —, a început să se trezească.

Cîndva, de mult, era invers. Nordul dormea, sudul clocotea de viață. Istoria își are capriciile ei. Aici, la sud de Napoli, se termina cîndva expansiunea magnificei Elade în peninsula italică, iar ultimele ei borne către nordul „barbar“ erau templele de la Phaestum. Oraș de coastă, așezat în gurile unui fluviu capricios, cu puhoaie de ape năvalnice și de aluviuni sufocante. A dispărut sub mîl. Ca într-o poveste. Sub mlaștini și ape adormite. Ca o Atlantidă înecată încet, dar inexorabil. Destinul acestui oraș pare a simboliza însuși destinul Mezzogiorno-ului. Toropeala. Picoteala. Ațipirea. Adormirea. Apoi, trezirea. Templele salvate tocmai de ceea ce adusese moartea cetății antice — invazia aluviunilor — nu sînt decît umbra așezării umane de acum douăzeci și șapte de secole, cînd aici se înălța Posidonia — fastuos centru comercial, artistic și

portuar închinat de greci zeului mărilor ; reclădit după zece secole de romani sub numele de Phaestum și părăsit peste cîteva veacuri, spre a nu mai fi scos de sub stratul de mîl solidificat decît după mai bine de un mileniu de uitare.

În Mezzogiorno, pasul săltăreț al trezirii nu poate călca decît pe piatra tocită de mersul istoriei, iar imaginea viitorului, oricît de frapantă și de bulversatoare ar fi, nu se poate clădi decît pe imaginea trecutului. Un drum lung din noapte către zi se deschide în fața acestei lumi stăpînă peste un pămînt nu prea darnic, secătuit de sterpul vînt „sirocco" ; un drum printr-un tunel al timpului, către irezistibila chemare a sudului, pentru ca această lume să-și poată spune într-o zi : „Buongiorno, Mezzogiorno !".

Campània, unde Virgiliu își scria *Georgicele,* a rămas undeva, în urmă, ca o inaccesibilă făgăduință. Aici se întindea doar imperiul dezordinei hidraulice și al paludismului. Pentru ca viața să-și întoarcă fața spre aceste locuri a trebuit să se treacă la asanarea unei vaste zone și la implantarea infrastructurii sine qua non dezvoltării : drumuri, poduri, baraje, apeducte. În Metaponto, acolo unde s-ar putea scrie acum noile *Georgice* ale Mezzogiorno-ului italian, domesticirea și valorificarea pămîntului au scos în evidență necesitatea exploatării cu inteligență a unuia dintre cele mai prețioase, dar și cele mai haotice capitaluri de care dispune omul : apa. Apa, care era teroarea acestui ținut, cursul dezmățat al fluviilor Agri, Sinni, Bradano și Basento, pe văile cărora au apărut acum diguri și baraje, ca niște noduri esențiale în labirintul unei vaste rețele de irigații. Treptat, s-a ajuns la o agricultură intensivă prin unirea forțelor umane în cooperative de producție, ca o replică la neputința însinguraților de a transforma regiuni întregi în vetre temeinice ale vieții așezate. Reforma agrară și sistemul cooperatist au contribuit în mod esențial la susținerea eforturilor societății etatizate „Cassa per il Mezzogiorno", pentru implantarea stabilă a populației și stăvilirea exodului migrator către nordul industrializat și țările Europei occidentale.

Trăim însă o vreme cînd simpla existență a brațelor de muncă nu reprezintă decît o materie primă, ca un

zăcămînt mineralier, a cărui punere în valoare cere știință, investiții costisitoare și, mai presus de toate, calificare profesională. A face agricultură intensivă, a industrializa, a implanta fabrici și uzine cu linii de producție automatizate înseamnă a dispune de inteligență tehnică, de specialiști, de executanți capabili să mînuie și să stăpînească tehnicile moderne. Noile meserii nu se mai pot învăța „după ureche", iar patronatul capitalist nu face filantropie cu nimeni. Tocmai acest lucru l-a înțeles „Cassa per il Mezzogiorno", care înainte de toate a trecut la formarea de centre de calificare profesională, mari ateliere-școală autogestionate. Astfel de centre există la Bari, în Latina, Chieti, Caserta, Regio Calabria, Crotone, Siracusa și Cagliari. Ele oferă tinerilor recrutați posibilitatea însușirii unei înalte calificări industriale, iar muncitorilor adulți aducerea la zi a pregătirii lor prin sisteme de reciclare tehnică. Numai așa, uzinele „Fiat" din Torino au hotărît, după îndelungate tratative cu organele locale, să implanteze, la Bari, o sucursală pentru fabricarea automobilelor. Riscul eșecului a fost surmontat. Succesul obținut a meritat miza. Curînd, randamentul și productivitatea muncii obținute aici s-au dovedit a nu fi mai prejos decît cele cunoscute în întreprinderile firmei din nordul Italiei.

Un nou cuvînt a apărut la ordinea zilei în „somnolentul" Mezzogiorno: „Sviluppo" — dezvoltare. La Taranto, orgoliul industrial al orașului îl constituie marele combinat siderurgic „Italsider", dat în exploatare în 1964. Este unul din cei patru coloși ai trustului „Italsider", proprietarul unora dintre cele mai puternice combinate siderurgice din Europa, specializat în producția de conducte și oțeluri laminate. La Taranto, 12.000 de muncitori produc 10 milioane de tone de oțel anual. În covîrșitoarea lor majoritate sînt localnici. „Sviluppo" a dus la schimbarea mentalităților, la înlocuirea suspiciunilor prin încredere, la crearea unui nou și puternic detașament al clasei muncitoare italiene în sudul ce părea condamnat la înapoiere.

Succesul obținut de „Fiat", la Bari, a stimulat implantarea altor 17 sucursale ale unor puternice firme industriale din nordul Italiei. La Taranto, „Italsider" a atras după sine deschiderea unei întregi game de industrii — o rafinărie, o fabrică de ciment, o uzină de mașini grele,

un combinat petrochimic şi o fabrică de materiale refractare. Cei ce le fac rentabile sînt aceiaşi oameni care altădată plecau de aici blestemîndu-şi soarta, foştii desrădăcinaţi, pribegi pe drumurile unor speranţe mereu amînate.

Dacă aş fi căutat o imagine simbol a trezirii Mezzogiorno-ului din somnolenţă, aş fi ales marele pod din Taranto, dat în folosinţă prin 1974. El se înalţă peste Mar Piccolo, la confluenţa a cinci drumuri puse cîndva în dificultate, în înaintarea lor, de imensa lagună care prelungeşte în adîncul uscatului golful mării Ionice. Dincolo de braţul lui estic s-a clădit o aşezare pentru 300.000 de oameni, un nou Taranto înălţat ca o barieră în faţa fluxului migrator din Mezzogiorno.

Podul are o lungime de 2.000 de metri şi, pe sub arcul lui, pot trece spre port nave de mare tonaj. Proiectat de inginerul Giorgio Belloni, podul peste Mar Piccolo îşi bazează structura pe sistemul „cutiei închise" sub artera de circulaţie, în interiorul căreia trec de pe un mal pe celălalt cinci conducte de apă potabilă, două de combustibili lichizi şi gazoşi, patru linii electrice de înaltă tensiune, totalitatea cablurilor telefonice şi telegrafice de care au nevoie cele două părţi ale oraşului, un colector de canalizare şi toate instalaţiile de serviciu necesare bunei funcţionări a autostrăzii cu patru benzi, pe partea lui superioară. Este o operă inginerească de anvergură, care are puţini semeni în lume. Edificarea ei s-a datorat constructorilor locali, italienii rămînînd, ca întotdeauna, neîntrecuţi ziditori, cunoscut fiind faptul că lor li se datorează unele dintre cele mai cutezătoare poduri newyorkeze. La ei acasă, talentul transmis din generaţie în generaţie înfloreşte pilduitor. Coloane puternice se înalţă din apa mării, ca o imagine a cutezanţei omului, aşa cum italienii au ştiut să ridice din cele mai vechi timpuri.

Din acele timpuri a rămas ca o mărturie a harului constructorilor italieni cetatea Taranto-ului, pumn colţuros de piatră vîrît în gîtul istmului, încălecat acum de podul aruncat ca o trăsură de unire între lumi, arc de oţel pentru legarea uscatului peste epoci, pornit de sub zidurile mohorîtei fortăreţe spre a se prelungi apoi prin arterele de asfalt ale străzilor în trupul despărţit de ape al oraşului.

Avantajat de poziţia sa, Taranto constituie, ca şi Bari, o excepţie de la experienţa amară a trecutului trăit de Mezzogiorno. Cu toate acestea, el n-a putut oferi un debuşeu plenar pentru toate braţele de muncă din regiunile învecinate. Începutul a fost însă făcut, deşi, într-un singur deceniu, au continuat să plece din Mezzogiorno peste 2.300.000 de locuitori — îndeosebi din Abruzzi, Molise, Bassilicata şi Sicilia — regiuni care mai suferă încă de o puternică depopulare, nu atît din cauza scăderii natalităţii, cît datorită exodului uman provocat de căutarea de lucru în lumea largă. Taranto, păstrîndu-şi efectivul de locuitori şi chiar făcîndu-l să crească, a fost, într-adevăr, o excepţie, dar el nu putea să absoarbă întregul excedent de braţe de muncă al Mezzogiorno-ului.

Mezzogiorno — sau somnul de după amiază al sudului italian. Mezzogiorno — sau trezirea în zorii zilei, sperată cu fiecare răsărit de soare care să nu mai cunoască toropeala. Sudul italian se smulge din amorţire, încercînd declanşarea energiilor de care dispune. Da, Italia nu înseamnă numai monumente ale antichităţii şi ale Renaşterii, insule de vis şi ţărmuri însorite. Mezzogiorno nu înseamnă numai pitoresc. Ci şi muncă dură, tenace în efortul conştient că numai dezvoltarea în ritmurile moderne poate rezolva dificila problemă a desprinderii de înapoiere.

Un pod peste timp. Un pod peste epoci. De la Phaestum la Taranto — năzuinţa către certitudine ca singura definiţie posibilă a speranţei.

*
* *

Gheparzii dorm în smalţ în Caltagirone. Uneori parcă scot răgete în somn şi smalţul crapă. Ori poate că nu este decît ţipătul lutului ars, lovit de suliţele soarelui.

Nu ştiu ce mă face să cred că cea mai autentică imagine asupra Siciliei am avut-o la Caltagirone, în urbea despre care nu veţi descoperi prin enciclopedii mai mult de trei rînduri, sumar amintită de ghidurile Trinacriei — insula nu îndeajuns de răsfăţată de fluxul turistic în pofida

excepţionalelor ei tezaure de cultură şi priveliști unice în lume.

Îl auzisem povestind despre Caltagirone pe pictorul Mihai Bandac, întors la Academia Română din Roma cu un ciclu de pînze de inspiraţie siciliană, cu ceruri violacee incitatoare parcă la păcat, ca şi cînd pensula artistului ar fi fost mînuită de pe un alt tărîm de mîna lui Mateiu Caragiale. Oraşul sicilian îi otrăvise culorile şi sufletul, deoarece nu-i mai plăcea lumina din Transtevere şi noaptea avea visuri violete. Şi mă întrebam : Ce era acel Caltagirone ? Un posibil decor de drame neorealiste, un fundal social pentru însăilarea poveştilor despre nevăzuta mafie, un fragment de lume din universul înghiţit de trecut al gheparzilor sicilieni desprinşi din paginile lui Lampedusa ? Nimic din toate acestea sau, mai precis, nimic aidoma tablourilor însăilate de imaginaţia mea sub inspiraţia înrobitoare prin forţa ei de seducţie a pînzelor lui Bandac... Lumina ? Domină un cenuşiu-violet, culoare de amurg stins, pe care nici strălucirea soarelui n-o învăpăiază.

Pierdut în inima Siciliei, Caltagirone nu este decît un oraş care şi-a croit în lumea noastră de beton spiritul său propriu, din lutul frămîntat între degetele ceramiştilor. Aşezarea nu aparţine nici ciobanilor cu turme de capre costelive, nici ochiului mafiei pe cătarea puştii. Arabii i-au zis în vechime „Muntele peşterilor", dar oraşul n-a avut niciodată o faimă carstică. Sicilienii i-au dat vitalitate meridională, tenacitate şi asprime, ospitalitate circumspectă, un strop de somnolenţă şi un dram de violenţă. Arabii, vremelnici ocupanţi ai Siciliei, i-au lăsat ceva din atmosfera orientului — structura aşezărilor în cuib de rîndunică pe culmea unui deal ; spaniolii, la fel de vremelnici stăpînitori peste Trinacria, i-au ridicat bisericile baroce de la începutul veacului al optsprezecelea ; Italia peninsulară i-a dat orgoliu şi rafinament artistic, stimulîndu-i vocaţiile ancestrale. I-a luat în schimb o bună parte a forţei de muncă atrasă de mirajul nordului, aşa cum a incitat întreaga insulă la sfidarea sedentarismului şi la aventura încercării norocului prin transbordarea robusteţei sale peste ocean, în Lumea Nouă.

Sicilia nu este decît rodul propriei sale istorii ; violența ei nu înseamnă altceva decît răspunsul la multiseculara forță folosită de toți și de toate împotriva ei. Pămîntul acestei insule, cu o vocație de creuzet al civilizațiilor mediteraneene, are o incontestabilă identitate, ușor de descifrat pînă în cel mai ascuns ungher al ei. Da, Sicilia, pămînt fabulos, căruia nu i s-a acordat în istorie decît o singură valoare — aceea de platformă pentru strategiile cuceritorilor Mediteranei — abia urmează să fie cu adevărat valorificată. Cinci milioane de sicilieni au dat lumii cinci milioane de emigranți. Dar mereu au rămas aici alte cinci milioane, ca într-o stupină în care legile perpetuării existenței autohtone au funcționat nescrise, în vederea împlinirii unui destin mereu amînat, mereu lăsat pe altă dată, mereu contestat.

Cei din Caltagirone și-au modelat destinul frămîntîndu-și-l în lut. Muntele peșterilor s-a dovedit a fi mai mult un munte de lut, tocmai bun de amestecat cu apă de izvor, de frămîntat în picioare ca strugurii din care să se nască vinul, de pus pe roata olarilor și de copt în foc pentru a prinde în carnea lui rezonanțe de clopot.

Duce spre inima acestui oraș una dintre cele mai frumoase scări de piatră din lume, în care, fiecare treaptă este înveșmîntată în plăci smălțuite de ceramică împodobite cu desene decorative. Cîte trepte, atîtea motive ornamentale. Nici unul nu se repetă, fiecare rămîne un unicat, și scara are zece metri lățime și aproape două sute de trepte. Ea este mîndria ceramiștilor caltagironezi și, cu toate că nu cunoaște celebritatea marilor opere de artă, oricine a urcat-o vreodată n-o va uita toată viața.

„Scala Matrice", sau scara matcă, leagă centrul orașului de edificiile de pe culmea dealului, dar ea nu este altceva decît o stradă largă în trepte, cu case de o parte și de alta, ca într-un defileu cu uși care dau direct în apartamente, cu copii obișnuiți să-și deprindă de mici ochiul cu lumea frumosului meșteșugit de părinții lor. Pentru ei, cenușiul și ariditatea trotuarelor au fost înlocuite cu motivele florale și zoomorfice smălțuite și arse în cuptor. Într-un astfel de univers este imposibil să nu se nască vocația, să nu apară predestinarea, să nu-și facă loc tentația de a-i imita pe ceilalți.

De altfel, cea mai prestigioasă instituție culturală a orașului este un vechi muzeu al ceramicii, singurul capabil să demonstreze că arabii care au botezat așezarea nu văzuseră avene carstice în „muntele peșterilor“, ci grotele săpate de ceramiștii caltagironezi în căutarea lutului atît de necesar exprimării vocației lor. O adevărată „orgie“ de ceramică, panouri decorative, felinare, vaze de flori, amfore, tot ce constituie podoabă și nevoie de frumos nu este decît lut frămîntat, modelat, pictat, smălțuit și ars în cuptoare. În mistuitoarea lor vocație, caltagironezii și-au ars lutul vetrei și și-au prefăcut în scrum pădurile care, cîndva, le înconjurau orașul. Strînsă ca într-un ghioc pe creasta unei impunătoare coline, urbea lor privește acum zările golașe îndepărtate, cu conștiința unei identități, în sfîrșit, proprii, și a unui irepetabil profil.

Arta ceramiștilor n-are vîrstă. Toată lumea o practică, dintr-o nepotolită nevoie de exprimare, dintr-o insațiabilă foame de frumos, din dificila responsabilitate a definirii propriului suflet ce se cere perpetuat și transmis din generație în generație. În felul acesta s-a făurit originalitatea locului, ceramica de Caltagirone putînd rivaliza, în veacul douăzeci, cu cea din antica Tanagra.

Cînd pun mîna pe lut, caltagironezii fac oameni. Ceramica are pentru ei un sens mai larg decît cel cu care ne-am obișnuit, neputîndu-se confunda cu simplul olărit. Ea nu înseamnă numai util, ci mai întîi de toate podoabă. Esența ei o formează interpretarea vieții. La caltagironezi, frumosul își dă adeseori mîna cu grotescul, cu ironia, cu interpretarea comică a vieții. Esteticul este desacralizat, lipsit de hieratic, ca și cînd „Capriciile“ unui Goya sicilian ar fi reeditate în mii de variante, nu din tuș sau culoare, ci din lutul în care noi înșine ne prefacem, din glia care naște spiritul. În felul acesta, dragostea față de om înseamnă puterea de a rîde de om. Un rîs stenic, lipsit de răutate. O ipostază a autoironiei caracteristică doar marilor spirite.

Creșterea tinerelor talente și perfecționarea măiestriei lor se face în cadrul unei școli superioare de ceramică, ce poartă numele lui Luigi Sturza și unde predau cei mai cunoscuți artiști, pictori, sculptori și modelatori caltagironezi — o întreagă pleiadă de meșteri artizani, sub-

tili cunoscători ai tuturor secretelor meseriei. Iar primul secret este cel al simplității, al detaliului și al proporțiilor. A grăi prin lut înseamnă a face să vorbească inima pămîntului. Tina și focul. Silaba e roșie și sună a clopot. Statuetele caltagironezilor — expresii hilare, scene din viață, subtile ironii la adresa morții ca într-un cimitir „vesel" al ceramiștilor sicilieni — nu au nevoie nici de smalț, nici de culoare, ci doar de dogoarea solară a cuptoarelor încinse. Scoase din pîntecul lor, primul țipăt al figurinelor de Caltagirone este un hohot de rîs.

Și mă întorc nesătul de frumusețe la Scala Santa Maria del Monte sau Scala Matrice, călcînd pe treptele ei sfințite nu atît de numele Fecioarei, cît de truda și de dragostea de frumos a meseriașilor care au făurit-o. De sus, orașul îmi apare ca o cetate scăldată de lumina viorie a Siciliei centrale, și înțeleg că aici se află mărgăritarul din Conca d'Oro — scoica de aur a Trinacriei. În vale, acolo unde umbra traforată a cîtorva palmieri mai potolește arșița, pe soclul unui monument închinat caltagironezilor căzuți în războaie, s-au scris pe plăci comemorative, ca într-o demonstrație că nici un colț de lume n-a scăpat de tributul plătit zeului Marte, numele eroilor orașului. Mulți dintre cei ce cîndva au fost tineri s-au dus în neființă, alții au plecat în cele patru zări în căutarea norocului, deoarece, pînă acum, nimeni dintre caltagironezi n-a făcut avere din artă.

Au rămas bătrînii orașului, mulți, incredibil de mulți bătrîni, ca în toate așezările siciliene. Întotdeauna îmbrăcați în haine negre, întotdeauna strînși în grupuri pentru a se sfădi sau a face politicale, dar, cînd am fost eu la Caltagirone, întreaga suflare a orașului era strînsă în centru pentru a asista la un eveniment aparte. Se asfalta caldarîmul bătrînei piețe și nici un onorabil citadin nu putea lipsi de la spectacol, întrucît zeul turism își anunțase intenția de a da o raită și prin orașul lor, și acolo unde calcă el trebuie să se întindă asfaltul, deoarece zeul care se orientează în labirintul de splendori al lumii numai după pliante multicolore, nu are picioare, ci roți cu pneuri, și el nu suportă pietroaiele și gropile.

Parcă se anunța „vizita bătrînei Doamne" din piesa de teatru cu același titlu, de Dürrenmatt, cu autobuzele ei cu

geamuri fumurii, cu aer condiţionat, cu ochi de obiective fotografice, cu mărunţiş „forte" pentru nepotolita ei foame de „suveniruri". Şi nu puteam să nu mă întreb : cum va rezista arta ceramiştilor caltagironezi asaltului pervertitor de artizanat al turismului ? Cum se vor mai păstra adevăratele tradiţii şi obiceiuri ale localnicilor sub comercializarea cu hurta şi hibridizarea specificului local ? Cum vor rezista oamenii care şi-au cîştigat pînă acum sărăcia pîinii dintr-un pămînt incapabil să-i hrănească îndestulător cu roadele lui, învăţîndu-i însă cum să-l facă să rodească altfel decît pîine ? Cum vor păstra ei, alături de derizoriul pe care li se cere să-l producă cu toptanul pentru saturarea apetenţei de achiziţii a inculturii turistice, produsele de elită ale adevăratei lor arte ?

Integrarea în circuitul turistic a adus întotdeauna după sine — pe lîngă efectele pozitive ale acestui fenomen aflat în tot mai mare expansiune —, pervertirea gusturilor, decăderea autenticităţii folclorului, comercializarea celor mai subtile produse, cele ale spiritului, înlocuirea expresiei de sine cu una contrafăcută, după comanda clientului, mai întotdeauna caricaturizatoare de spirit. Cum va arăta, deci, caricaturizarea caricaturilor de lut caltagironeze, atunci cînd vor deveni produse de duzină pentru tarabagiii ieşiţi în calea zeului turism ? Am văzut asta şi pe la noi, şi am mai văzut-o petrecîndu-se aidoma oriunde şi-a deschis panglicile de asfalt şi „motelurile" sale, marele circuit turistic. „Kitsch-ul" triumfă. „Arta" de gang iese în faţă. Adevăraţii artizani cad sufocaţi de măsluitorii artei lor. Pentru ca distinsa clientelă cu părul pe bigudiuri să plece spre meleagurile ei natale cu convingerea că şi-a umplut geamantanele cu artă „autentică". Rămîne un gol imens pe care nu-l mai umple decît trecutul. Închis, inaccesibil, inimitabil. Mort.

În piaţa orăşelului, un tarabagiu expune deja cîteva duzini de ghepardi smălţuiţi ori vopsiţi cu „duco", arătînd ca nişte cadavre de pisici congelate. Îi tot lustruieşte cu o cîrpă pe care şi-o flutură din cînd în cînd prin dreptul gurii să înlăture fumul asfaltului încins : „Ia ghepardu', ia ghepardu', de Caltagirone. Preţ de saftea ! Signore, aici nu vindem decît artă a-u-ten-ti-că !".

Eu mă întorc la „Scala Matrice", această Golgotă a artei ceramiștilor caltagironezi, care n-au avut altceva de făcut decît să persevereze în meseria lor, sperînd că, într-o zi, le va veni și lor timpul să intre în rîndul din față al lumii. Și au visat să intre pe cea mai frumoasă poartă, aceea a tradițiilor păstrate cu sfințenie, cultivate cu respect, perpetuate din nestrămutata credință că lumea nu poate trăi lipsită de frumos...

*
* *

Dincolo de Caltagirone, spre Enna, regăsesc autostrada care traversează Sicilia de la Messina la Palermo, străbătînd o zonă aridă și accidentată, dar încăpățînîndu-se să înainteze, să treacă peste obstacole, să încalce drumuri vechi, să se suprapună podurilor croite cîndva, pentru dimensiunile unei alte lumi.

Am văzut multe autostrăzi, gigantici șerpi de beton și asfalt devorînd distanțele, anulînd prin îndrăznețe viaducturi denivelările, străbătînd munții prin tuneluri, înnodîndu-și benzile prin savante schimbătoare de direcție, dar nicăieri ca aici, în Sicilia, în prăfuita și bolovănoasa Sicilie, nu am încercat sentimentul unei mai mari încîntări în fața acestor drumuri pe care secolul nostru aleargă într-un sublim efort de a da unitate timpului. O singură autostradă, oricît și-ar bifurca ori și-ar trifurca arterele nu înseamnă întru totul împlinirea unui proces de civilizație contemporană, dar ea poate fi un început, iar pentru Sicilia acest început este vital.

Enna se află în centrul insulei, oraș de aceeași vechime cu a celor de pe coastă — Taormina, Catania, Siracusa —, numai că, aici, s-au scris unele dintre cele mai înflăcărate pagini ale Trinacriei. Locul a tezaurizat memoria mereu corectată a istoriei, trecutul mutilat și sfîrtecat zeci de veacuri pe unul din pămînturile cele mai disputate ale Europei. Trecut din mîinile romanilor în cele ale vandalilor, cucerit de Bizanț, apoi de arabi, supus sub coroana regatului napolitan, apoi sub sceptrul imperiului german, pentru ca Franța și Spania să și-l dispute timp de trei secole. Și caruselul acesta să reînceapă sub cruciadele

cavalerilor medievali, sub călcîiul de fier habsburgic, sub intrigile curții savoyarde, sub insidioasele cuceriri pe cale „diplomatică" ale Bourbonilor, pentru ca, în secolul al nouăsprezecelea, într-o frapantă similitudine și coincidență calendaristică cu acțiunile revoluționare și luptele pentru independență pe care le-am cunoscut și noi, pe pămîntul românesc, Sicilia să fie trezită brusc la incandescența conștiinței de sine: 1820—1821 — răscoala palermitană; 1848 — revoluția burgheză din „Primăvara omenirii"; 1860—1861 — luptele pentru unitatea națională conduse de Giuseppe Garibaldi...

O filă de istorie, o singură filă, dar cîte se ascund sub litera ei, pentru ca, apoi, un veac întreg, Sicilia așa zis „modernă" să lupte din răsputeri pentru a se smulge de sub deghizata putere colonială exercitată asupra ei de nordul italian — cu adevărat modern — în efortul de atîtea ori steril, sau forțat să eșueze, al regăsirii de sine, al recîștigării locului demn sub soare pe care din plin și-l merită acest pămînt îndelung martirizat!

În centrul orașului Enna am adăstat la monumentul lui Mazzini, prietenul lui Bălcescu, unul dintre fruntașii mișcării revoluționare siciliene de la 1848. M-am întrebat dacă, de numele acestui om, nu am fi putut lega speranța salvării lui Bălcescu — atunci cînd cel atît de scump nouă, dar uitat de prieteni într-un hotel din Palermo unde avea să moară răpus de oftică, pierzîndu-și rămășițele pămîntești în catacombele capucinilor —, dar Mazzini nu mai era nici în Italia, și nici în Sicilia, în toamna tîrzie a anului 1852. După ce a făcut parte din conducerea Risorgimento-ului italian, fiind cooptat după revoluția din 1848—1849 în triumviratul care a condus timp de o sută de zile republica romană, Mazzini a fost nevoit să emigreze la Londra unde, împreună cu Kossuth și Ledru Rollin, a întemeiat „Comitetul Democratic European". În tot timpul acesta și-a păstrat corespondența cu Nicolae Bălcescu, despre a cărui moarte „solo i sconosciuto", în hotelul „Trinacria" din Palermo, n-a aflat decît tîrziu, nefiind în stare să întreprindă nimic pentru descoperirea locului unde fusese înhumat ilustrul dispărut. Avea să moară și el, la douăzeci de ani după Bălcescu, dar ai lui au

fost mai grijulii cu rămășițele pămîntești ale eroului lor național.

Privesc chipul lui Mazzini, și parcă văd în el un posibil Bălcescu îmbătrînit — față prelungă, frunte înaltă, ochi pătrunzători, o barbă albită, „lincolniană", tăiată scurt, atîta cît să-i înnobileze și să-i fie podoabă feței căreia sculptorul i-a dat o expresie meditativă... Și plec mai departe, irezistibil atras aici, în Conca d'Oro, de umbra istoriei care se prelungește pînă departe, în adîncul veacurilor.

Sub zidurile gîrbovite ale cetății medievale care domină Enna — ea însăși răsărită pe temeliile altei cetăți —, întîlnesc imaginea lui Euno, teribilul conducător al răscoalei sclavilor sicilieni din antichitate. Șapte ani a durat răscoala lui Euno, din 138 pînă în 132 înaintea erei noastre, și ea nu a putut fi înfrîntă decît prin trădare. Timp de șapte ani, acest Spartacus al Siciliei a ținut la respect legiunile Romei, ostenite în neputința lor de a-l birui. Ieșit parcă din stînca cenușie care domină orașul de astăzi, Euno, așa cum și l-a imaginat un sculptor local, irumpe într-un gest patetic sfărîmîndu-și lanțurile robiei. La peste două milenii, imaginea aceasta conține și ea o proiecție de simbol către viitor. Sub brațul colosului cu lanțurile sfărîmate, sub strigătul lui mut, pe care numai încordarea omului de bronz ni-l face ghicit urechilor, Enna se înalță pe colinele ei în izbitoarele-i contraste, dar, mai ales, într-o impetuoasă aspirație către ziua de mîine a Siciliei.

Nu cunosc etimologia cuvintelor Enna, Euno și Etna. Ceva parcă le unește însă, și nu doar fonetic ; fiecare răsună ca un strigăt trezind ecouri ascunse. Unul înseamnă inima Trinacriei, celălalt un sclav răsculat, al treilea — un vulcan. Și toate trei au fost rostite pe acest triunghi de pămînt, pîrjolit de soare, care se cheamă Sicilia...

*
* *

În Valea Templelor din Agrigento — fosta colonie greacă Akragas — mă duc să văd zeul care doarme. Valea e plină cu temple dorice ; cel al Concordiei, altul închinat lui Jupiter, altul Dioscurilor — patrusprezece temple sub

o colină sacră, iar în capătul ei, culcat între fire aurii de ovăz sălbatic, cea mai enigmatică dintre toate statuile antice pe care le-am văzut pînă acum. Un colosal om de piatră, cu trupul segmentat, dormind cu fața spre cerul sicilian. Ploaia i-a umplut găvanele ochilor și în luciul ei se oglindește un soare fascinant, de parcă omul de piatră ar fi căpătat brusc viață și trebuie doar să-și adune puterile ca să se ridice și să plece. Îl țin probabil rădăcinile ovăzului sălbatic, ca pe un Gulliver al unor timpuri imemoriale, de nimeni nu mai știe cine l-a cioplit și ce semnificație inițială a avut. Colosul a stat probabil în picioare dar a obosit tot veghind istoria și s-a lungit la pămînt să se mai odihnească... Și-a pus brațele sub cerbice și s-a întins să tragă un pui de somn de vreo două milenii, netemîndu-se de coșmaruri. De zeci de ori pămîntul s-a mișcat sub el, scuturat de zguduiturile tectonice provocate de erupțiile Etnei, dar zeul care doarme n-a vrut să se trezească și să se ridice. Ploile a douăzeci de veacuri l-au spălat, rozîndu-i carnea de piatră, vîntul i-a mîngîiat trupul smulgînd din el firișoare de rocă, furtunile au împins spre el mărăcini uscați, învelindu-l cu o mantie din ciulinii Siciliei, ca și cînd ar fi vrut să-l ocrotească pentru ca somnul să-i fie lin și așteptarea îndurătoare.

Acum apare ca o uriașă coloană, segmentată la pămînt, păstrîndu-și înșiruirea elementelor, care, cîndva, au constituit un întreg șlefuit sub dalta unor sculptori ce au sfidat patosul verticalei. Au cioplit un colos fără asemănare pe pămîntul Europei, cu doar doi rivali în lumea întreagă, un Ramses culcat la Memfis și un Buddha tolănit pe curbura Extremului Orient, într-un somn mai timpuriu și într-o liniște nirvanică. Aici, zeul care doarme este vegheat de patrusprezece temple puse să îi păzească somnul. Cei ce și l-au imaginat astfel au înțeles monumentalul orizontalei drept singura soluție posibilă pe un pămînt care nu poate suporta mult verticala.

Nimeni nu știe cine este zeul care doarme. Poate că el este Heracles, venit în insula de dincolo de Scilla și Caribda, după cele douăsprezece cazne ale sale, să se odihnească. Poate că este Jupiter care s-a culcat să-și vadă mai bine fulgerele cerului pe care le-a aruncat în slăvi, obosit să le mai țină în pumn.

Capul zeului adormit este îndreptat către Elada, zămislitoarea acestui pietrificat somn fără adormire, picioarele i se întind spre zările mediterane, cotul stîng strivește semeţia templelor de pe colina devenită „vale“, iar cel drept încearcă să ocrotească așezările oamenilor din Agrigento, oraș care n-a cunoscut niciodată prea îndelung binefacerile odihnei. Îmi vine să mă culc la picioarele lui și să-i încerc și eu somnul. Dar n-am timp, căci sînt grăbit să trăiesc...

Imaginaţi-vă somnul pietrei care nu doarme, ipostaza necuminţeniei pămîntului arătînd a om — și fiind om, deoarece din plăsmuirea și de sub dalta oamenilor a ieșit, după chipul și asemănarea lor —, lungit ca să apese cu greutatea lui, și să strivească, potolindu-le vînzoleala, toţi șerpii de lavă din cuibarul de magmă al Siciliei, care își caută cale să-și arate limbile de foc prin craterele Etnei. Imaginaţi-vă un uriaș din poveste, pietrificat în timpul cît s-a întins să-și tragă sufletul între două cutremure, pe trupul căruia se caţără copiii Siciliei, alergîndu-i de la picioare pînă pe frunte, și el suportîndu-i fără crîcnire, ca și cînd hîrjoana puilor de om i-ar plăcea, iar alte treburi, mai importante, l-ar reţine să-și miște pieptul pentru a-i scutura de pe somnul lui...

Era o vreme cînd oamenii își trimiteau idolii la culcare, netemîndu-se că somnul lor va zămisli monștri...

*
* *

Ce-o fi căutat în craterul vulcanului Etna, în anul 430 înaintea erei noastre, bătrînul Empedocle, numai el știa. Îl obseda focul din miezul pămîntului, doar el fusese primul care văzuse, la baza alcătuirii lumii, patru „principii“ — elemente materiale necreate și indestructibile : apa, aerul, pămîntul și focul, spunînd că mișcarea naște din acţiune și contraacţiune, din antinomia iubirii cu ura. Era un poet. Atracţia necunoscutului însemna pentru el iubire ; repulsia faţă de ignoranţă — ură. Cînta pămîntul, se bucura de aerul curat și de apele limpezi și privea fascinat focul, văzînd în el forţa primogenă care fasonase planeta. Acolo, în gura de lavă fierbinte a Etnei, vedea fereastra lui Hefaistos spre lume, zeul adîncuri-

lor incandescente, ridicîndu-și din cînd în cînd ochii spre Sicilia pentru a privi Valea Templelor din Agrigento și vînzoleala apelor dintre Scilla și Caribda.

Stau pe buza craterului Etnei, căutînd să descifrez prin aburii fierbinți, care șerpuiesc în ceaunul diavolului, umbra lui Empedocle. Și el privise ghiocul fierbinte din buricul Siciliei, și poate că aburii aceia l-au amețit, ori fascinanta chemare a adîncurilor i s-a părut irezistibilă încît, probabil, nici n-a simțit alunecarea, și nici timp să strige după ajutor n-a mai avut, atunci cînd povîrnișul craterului i-a fugit de sub picioare și hăurile întunecate l-au înghițit. Avea 60 de ani. Bătrîn pentru timpurile lui, om în puterea vîrstei pentru timpurile noastre. Trăise în secolul lui Pericle, sub care democrația sclavagistă ateniană ajunsese la apogeu, strălucitul om politic rămînînd în memoria Eladei drept cel mai înflăcărat protector al artelor și al științelor. Empedocle se născuse în același an cu Pericle și avea să moară un an după el. S-a dus să-i dezvăluie prietenului său taina focului din pîntecul Etnei. Avea să-l urmeze, după mai bine de 500 de ani, ducînd cu el prea tardiva dezlegare a aceleiași enigme, Pliniu cel Bătrîn, ucis de erupția Vezuviului, în anul 79 al erei noastre.

Și pe el îl obsedase același : „De ce ?" Veșnică și primordială întrebare a ființei umane în fața necunoscutului...

Deocamdată, urc golgota de zgură a Etnei, gigantica protuberanță ivită din măruntaiele Terrei pe carapacea Scoicii de Aur. Trei sferturi de urcuș, de la poalele muntelui pînă sub craterul Nicolossi, sînt străbătute de o șosea șerpuind printre talazuri de lavă pietrificată, adevărată „scară a pisicii" croită în haosul fără noimă ce aparține bezmeticei lucrări a lui Hades. Mai departe, spre marele crater, pe pieptul conului negru, se cațără zigzagul unei poteci a temerarilor, cărăruie pe care urcă doar cei ce vor să sfideze moartea. Pulberea iscată de pașii lor, împrăștiată de vînt, nu-mi sugerează decît aceeași irepresibilă întrebare : „de ce ?" De ce vulcanii, de ce oamenii, de ce statornicia lor într-un loc ce pare blestemat de soartă, de ce dăinuirea lor sub tavanul de foc al erupțiilor, de ce potecile, de ce curioșii, de ce neîmpăcații cu

răspunsurile ce niciodată nu li se par definitive și justificatoare ? De ce ?

În vale, pe țărmul mării strălucește Catania — oraș distrus de cîteva ori de erupțiile Etnei ; și totuși, el se încăpățînează să rămînă acolo, cu cei peste 400.000 de locuitori ai săi, chiar dacă, o dată, în 1693, orașul a fost complet ras de pe fața pămîntului. A renăscut atunci în numai patru decenii, ca într-o supremă sfidare a morții și a permanentei amenințări ce-i străjuiește din înălțimi ființa, vrînd parcă să demonstreze că omul este mai puternic decît stihia și că o vatră durată de el nu poate fi trecută ușor în neființă. A renăscut și mai frumoasă Catania acelui veac, împodobindu-se cu catedrale baroce, dintre care cea mai mîndră poartă pe frontispiciul ei inscripția conform căreia Cetatea va ști să răzbune orice injurie ! Și pentru ea nu putea fi injurie mai mare decît hălcile de lavă incandescentă scuipate prin gura Etnei.

Răzbunarea Cataniei este însăși dăinuirea Cetății, cu neîntrecuții ei lutieri care, de peste secole, își semnează viorile, mandolinele și chitarele, adăugînd, sub inițialele numelor lor, trei cuvinte : „Fasciebat in Catania", spre a nu fi confundați cu cei din Cremona, chiar dacă rivalii lor au dat lumii vestita familie Stradivarius. Orașul are o Universitate ce datează din anul 1434. Pe răbojul existenței lui au fost încrustate datele a zeci de cutremure și erupții, printre care cele mai teribile s-au produs în anii 475 și 396 înaintea erei noastre, pentru ca alte dezastre să-i marcheze ființa în 1669, 1693, 1908, 1923, 1950, 1964, 1968, 1974... De bună seamă, catanezii nu sînt doar oameni ca toți oamenii, ci mai au ceva în plus, deoarece ei poartă în ființa lor zicala ce glăsuiește : „Să n-aibă omul parte de cîte poate duce !".

Dar Etna subjugă, fascinează, uluiește, înfioară și cucerește ca o dragoste rea. Ea nu este doar un vulcan cu nume de femeie, ci tovarășul de drum prin istorie al catanezilor. Capricioasă, năbădăioasă, mereu gata să uimească lumea prin spectaculoasele ei prăpăduri, Etna își poartă mîndria de a fi cel mai înalt și mai activ vulcan din Europa, conul ei ridicîndu-se pînă la 3.274 metri, spre a-și putea acoperi, iarna, nesomnul, cu albul zăpezilor, și a rivaliza prin frumusețe cu vulcanul sfînt al

japonezilor — Fujiyama. La fel de maiestos se înalță conul ei descăciulit, la fel de mîndră îi este neadormirea, la fel de venerată și de temută silueta ce dă din cînd în cînd spectacole de sunet și lumină în sarabanda cărora moartea își țopăie teribilul ei „french-cancan pe vulcan". Căci Etna este un munte magic. Un munte nebun. Un munte cu nume de femeie care fată vin și lavă. Poalele lui, datorită solului vulcanic bogat în cenuși și fosfați, sînt acoperite cu viță de vie a cărei licoare nu își află rivalul în arome și savoare. Cum să plece catanezii de aici ? Canonada lui Hefaistos trece, vița de vie rămîne. Cu zeama strugurilor ei, Ulise l-a îmbătat pe Polifem luîndu-i vederea, și nu orice vin poate fi cel ce adoarme nesomnul ciclopilor. Și atunci, catanezii fac budane și lăute. Își împodobesc balcoanele caselor cu cele mai savante grilajuri de fier forjat din cîte știu să meșterească fierarii Europei, și refuză să plece din locul ce le aparține. Este locul lor, vatra lor, via lor, cîntecul lor. Unde să se ducă ? Marea Ionică îi adăpostește pînă ce trece urgia și focul este înghițit de ape. Cînd se întorc, își găsesc casele sub lavă stinsă, din care taie cărămizi pentru alte case...

Urc pe zigzagul de zgură, printre defilee de zgură, traversînd rîuri de lavă pietrificată, pentru a poposi pe buza craterului — con îngropat în con —, cu o deschidere de 400 metri lățime —, hora în care se zbînțuie din cînd în cînd Scaraoțchi. Alte două sute de cratere împung versanții muntelui, ca și cînd budana de lavă din pîntecul pămîntului ar fi plesnit de preaplin și focul i-a dat cep pe unde a apucat să țîșnească. Pasul e greu, talpa se macină, respirația tot mai gîfîită capătă gît de coșar, dar cum să nu cauți sub lava suprastratificată umbra curiosului Empedocle ?

Curiozitatea omului, cutezanța lui, dar și frica lui. De unde, nevoia de a cerceta și a-și explica totul, chiar și inexplicabilul...

650 de vulcani s-au manifestat pe Terra de cînd omul s-a deprins să-și scrie istoria în date. Peste 2.500 de erupții s-au înregistrat, din care, aproape 2.000, pe „centura de foc" a globului, care dă brîu Pacificului. Etna este copilul teribil al Italiei, soața Vezuviului ce străjuiește golful Napoli. La Larderello se scoate din energia geotermică

electricitate. Trei miliarde de kilowaţi-oră pe an. Un „mizilic" faţă de cît s-ar putea scoate din rezervorul de energii al străfundurilor pămîntului, dacă omul s-ar ocupa cu prioritate de cele ce îi sînt mai trebuincioase vieţii, decît morţii. Dacă, în loc de a perfecţiona şi supraperfecţiona arme de distrugere în masă, s-ar lua la trîntă cu vulcanii spre a-i domestici.

Pe Etna, la Nicolossi, acolo unde se situează cele mai de jos cratere, la altitudinea de 2.943 de metri se află instalată o ultramodernă staţiune de observaţii vulcanologice. Oamenii de aici sînt nişte visători ai concretului. Dorm somn iepuresc lîngă seismografe şi simt pămîntul ca pe o fiinţă vie, complexă, ce nu cunoaşte adormirea. Îşi duc viaţa într-un ocean de energii. Orice erupţie îi poate trimite după Empedocle. Dar nici ei nu sînt mai puţin poeţi decît filozoful din secolul lui Pericle.

Ascultîndu-i, capeţi senzaţia că îşi duc existenţa pe un pămînt ca oricare altul. Doar că „pămîntul" în care şi-au săpat cazematele, forînd puţuri pentru carotarea adîncurilor şi măsurarea temperaturilor din trupul vulcanului, e făcut nu din ceea ce, îndeobşte, numim pămînt, ci din măruntaiele Terrei. Pămînt adevărat au adus din vale şi au sădit în jurul căminului lor de paznici ai nesomnului lui Hefaistos, flori cataneze. Oleandri şi geranium. Nu sînt poeţi ? Să-i vezi coborînd pe corzi suspendate, ca nişte alpinişti, îmbrăcaţi în costume de cosmonauţi, cu crampoanele bocancilor înfipte în versanţii craterului, şi nu poţi să nu îi invidiezi puţin. Pentru temeritatea lor. Pentru nepotolita lor sete de a afla. Sînt copiii Etnei. Alcătuiri aparte, de parcă nu din pîntec de mamă au ieşit, ci din incandescenţa lavei dezlănţuite. Descind din stirpea lui Empedocle şi Santori, şi sînt fraţi buni cu Jules Verne.

Stau şi îi privesc de pe marginea craterului, cum iscodesc respiraţia potolită a vulcanului, cotrobăind haosul ca într-un început de lume. Şi nu pot să nu recit, în gînd, versurile eminesciene : „La-nceput, cînd fiinţa nu era nici nefiinţă, / Pe cînd totul era lipsă de viaţă şi voinţă, / Cînd nu se-ascundea nimica, deşi tot era ascuns... / Cînd, pătruns de sine însuşi, odihnea cel nepătruns... / Fu prăpastie ? Genune ? Fu noian întins de apă ? / N-a fost lume pricepută, şi nici minte s-o priceapă. / Căci era un

întuneric ca o mare făr-o rază, / Dar nici de văzut nu fuse, şi nici ochi care s-o vază..."

Aşa o fi fost pămîntul.

Pînă cînd ființa-neființă a devenit Om.

Cîtă dreptate avea Pindar : „Om. ce mîndru sună !"

*
* *

„Vulcanii sînt animale geologice". Definiţia aceasta îi aparţine lui Haroun Tazieff, celebrul vulcanolog belgian, om care spune despre sine : „De mai bine de treizeci de ani străbat lumea pentru a încerca să înţeleg cîte ceva în legătură cu fenomenul cel mai fantastic pe care ni-l oferă natura prin splendoarea şi prin violenţa sa. Încetul cu încetul m-am convins că ceea ce ignoră nu numai omul simplu de pe stradă, ci chiar majoritatea profesioniştilor, geologi şi vulcanologi, nu poate să nu inspire groaza atunci cînd îmi dau seama că mari catastrofe vulcanice sînt posibile pe pămînt într-un anumit viitor" !

Haroun Tazieff este omul care stă cu degetul pe pulsul planetei. Asta îi permite să ia fişa de temperatură a Terrei în punctele ei de febră maximă, şi chiar acolo unde organismul pare sănătos, calm, blînd, încărcat de poezia naturii triumfătoare. Îl citez mai departe : „O sută de mii, cinci sute de mii, un milion de oameni ucişi în răstimpul cîtorva minute — oare v-aţi putea imagina petrecîndu-se un astfel de lucru altfel decît prin declanşarea vreunui absurd război nuclear ? Sigur că nu, dar vă înşelaţi. Vă înşelaţi, deoarece evidenţa geologică a terminat prin a mă convinge că pînă acum omenirea a avut o şansă extraordinară, şi că dezastrele cunoscute de Pompei sau de oraşul Saint Pierre din Martinica nu sînt nimic pe lîngă ce o aşteaptă. Cu toate acestea, treizeci, patruzeci de mii de oameni ucişi de erupţia unui vulcan constituie un fapt teribil de impresionant ; dar cît de mici erau aceste orăşele pomenite mai sus în comparaţie cu marile aşezări moderne ca Napoli, Roma, Portland şi Seatle, Mexico, Bandung, Sapporo, Oakland, Catania, Clermont-Ferrand ameninţate de o manifestare vulcanică mai mult sau mai puţin îndepărtată ! Roma ? — veţi spune — Portland ? Clermont-Ferrand ? Exact ! Vulcani consideraţi foarte

oficial stinşi şi care se învecinează cu aceste oraşe nu sînt morţi decît pentru ochii care nu ştiu sau nu vor să vadă. După cum e bine ştiut, oamenii au memoria scurtă. Abia trecute, catastrofele politice sau naturale nu le influenţează structural comportamentul şi, în general, nu îi învaţă mare lucru. Cînd un vulcan doarme de un secol abia dacă se mai gîndeşte cineva la el ca la un vulcan. Şi totuşi somnul unui vulcan se poate întinde de-a lungul unui mileniu, şi încă mai mult... Căci unitatea de măsură a timpului vulcanilor nu este anul, nici măcar secolul, ci mai curînd mileniul, sau chiar zecile de mii de ani. Pentru ei, un mileniu nu reprezintă mai nimic, în vreme ce oamenilor care trăiesc la umbra lor, o mie de ani li se pare o veşnicie !"

Dar oare nu tocmai această măsură a oamenilor asupra timpului este cea care ne ajută să trăim ? Oare nu omul este măsura tuturor lucrurilor ? Planeta e tînără încă, chiar dacă vîrsta ei se întinde peste miliarde de ani. Omul este o achiziţie relativ recentă a Terrei, dar oare nu el este cel ce se dovedeşte fiinţa optimă capabilă să dea sens şi conştiinţă naturii ? Desigur, natura nu e oarbă şi omul nu este stăpînul ei, ci doar modelatorul ei. Firavă, nevolnică în pruncie, incapabilă să trăiască fără iubire, această fiinţă părea cea mai deposedată dintre vieţuitoarele Terrei pentru a o civiliza. Dar, dintre tot ce respiră pe acest pămînt ea are un element în plus : raţiunea. Puterea de a făuri istoria şi de a o suporta. Capacitatea dăinuirii, a înrădăcinării, a statorniciei, indiferent de vitregia climatelor sau de „capriciile" naturii, cu o condiţie : ca din fragilul aşternut de humus, în cele două-trei palme de pămînt roditor să-şi acumuleze capitalul propriei sale existenţe, învăţînd a-l gestiona cu responsabilitate.

Ne sperie vulcanii care trag cîte un pui de somn de un mileniu ? Ne întoarcem la povestea cu drobul de sare gata să cadă de pe polatră ? Dar oamenii nu se mai tem nici de vulcanii activi, deşi sumbra şi mohorîta Etna, colos cenuşiu cu faţa cernită ca un stindard funerar, s-a trezit numai în veacul nostru de zece ori, gemînd sinistru şi ameninţător şi pustiind totul în jur. De atîtea ori a scuipat moartea prin gurile deschise spre măruntaiele pămîntului, încît sub conul negru, peticit ici, colo cu zdrenţe de

zăpadă, totul e sterp ca umbra. Şi totuşi, oamenii n-au plecat. Căci printr-un miracol ştiut numai de natură, abia potolită furia magmei dezlănţuite, abia răcită lava tălăzuitoare, apar prizărite pîlcuri de floricele ca într-o dezminţire a dezolantei sterilităţi. Poate că Haroun Tazieff are dreptate. Să ne temem de vulcanii adormiţi ? Avertismentul e sever şi sună implacabil, ca o sentinţă fără scadenţă. În anul 1908 o erupţie a Etnei a pustiit oraşul Messina. Apoi, de trei ori în cel de al doilea deceniu al veacului nostru, Etna a zguduit Catania, pentru ca, în 1950, să o asedieze mortal cu valurile ei de lavă. Ultimele ei erupţii, din anii şaizeci şi şaptezeci, au dovedit că somnul vulcanului nu este decît părelnic.

Şi totuşi, viaţa sfidează moartea. Este un truism care sună banal, dar lucrul cel mai incredibil, mai neaşteptat şi mai de neimaginat în haosul de lavă pietrificată de pe versanţii Etnei, mi-a apărut ca o confirmare a acestui adevăr sub forma unei... prisăci de albine. Era acolo, sub niagarele de lavă încremenită, deasupra măruntaielor Terrei abia răcite, şi bănuiam mocnind pe sub scoarţă jăraticul, dar cîteva flori firave răsăriseră şi albinele le polenizau stropind cenuşa cu pulbere de nectar. Nu ştiu ce apicultor catanez dibuise mierea în desfrîul de piatră ponce scuipată de craterele vulcanului sicilian, dar albinele, cam pricăjite şi cam istovite de zboruri prea îndepărtate, purtau replica vieţii în zumzetul aripilor lor străvezii, iar în urdinişul stupilor se ţeseau descîntece pentru îmblînzirea monstrului adormit. Colosul piramidal, adevărat buboi de piatră arsă răsărit pe fruntea Siciliei, coşmar cu nume de femeie dezlănţuită, spaimă încremenită cu tîmpla în norii mereu bîntuiţi de vijelii, con de rocă poroasă pentru ascuţişul coaselor morţii domină un spaţiu al terorii, dar şi al neînduplecatei speranţe.

Undeva, deasupra, prin craterele acum seci şuiera vîntul, ca şi cînd monstrul adormit sub propria-i lavă respira adînc. Timpul se scurgea după măsura lui dintîi, cea geologică, cea lipsită de conştiinţă şi de raţiune. Era timpul despre care vorbea Haroun Tazieff, iar Etna nu mai era altceva decît un animal geologic. Era ca într-un început de lume, ca atunci cînd „fiinţă nu era, nici nefiinţă“, şi doar umbra mi se prelingea mută şi anonimă

peste o țărînă ce părea să aibă nevoie de secole întregi pentru a reînvăța să rodească. Iar stupina prisăcarului catanez se afla acolo, unde se înfiripau păduri de salcîm cu trupurile hăcuite de lavă pietrificată, și albinele cărau firavul lor nectar spre îndulcirea unei vieți amare. Nu știu cine era acel prisăcar care avusese ideea să-și care aici stupii și să le pună pe acoperișuri bucăți de lavă, ca să le apere de mînia Etnei, dar eu vedeam în gestul lui o nestrămutată și neîngenuncheată încredere în atoatebiruitoarea viață.

În vale se topea sub soarele de iulie o altă Catanie decît cea a lutierilor medievali, și viața fremăta pe aripile fragile ale albinelor care căutau miere pe sicriul pămîntului. Era o zi blîndă, cînd monștrii subterani adormiseră toropiți sub mușuroaiele lor de gigantice cîrtițe ale focului, și victoria morții era doar vremelnică, deoarece viața are coatele mai ascuțite decît hîdul ei rînjet...

Sfinții Cataniei implorau cerul anatemizînd gurile de pîrjol ale monstrului, dar gesturile lor de o dezolantă neputiță n-au putut opri niciodată urgia din măruntaiele pămîntului. Sînt cele mai patetice ipostaze pe care Catania le-a înălțat în calea monstrului cu cele două sute de guri de foc ale lui, sînt sfinții cei mai umani din lume în gesturile lor imploratoare, dar vulcanul e aici, și prezența lui copleșește și domină orașul celor o sută de catedrale.

Mai tare însă ca ruga lor de piatră este puterea dragostei, vitalitatea unui tineret care și-a crescut optimismul la umbra tragicului, și cel mai senin surîs al Cataniei l-am descoperit în clipele de fericire surprinse la nunțile siciliene de un fotograf catanez. Vitrina lui era plină de zîmbet, așa cum îmi apăreau străzile orașului de la poalele Etnei, îndelung martirizat, dar neobosit în dragostea lui de viață.

Catania, al nouălea oraș ca mărime al Italiei, este al doilea mare oraș al Siciliei, după Palermo, rivalizînd cu acesta prin somptuozitatea monumentelor sale baroce. Este o urbe de mare vechime, fondată de greci în anul 729 înaintea erei noastre sub numele de Catana, cu piatra de temelie pusă de cei veniți aici din Naxos pentru a se război cu cartaginezii. Douăzeci și șapte de secole de istorie i-au dat orașului un profil mereu corectat de erup-

ţiile Etnei. Un lanţ întreg de vicisitudini i-a însoţit Cataniei trecerea prin timp şi, dintre toate acestea, nu urgiile stîrnite de Etna s-au dovedit cele mai grele, ci războaiele şi împilarea, succesiunea stăpînitorilor vremelnici şi sărăcia secular stratificată. Nici Coloana Cerului — cum numea Pindar Etna —, nici orbul Polifem n-au putut să-i facă pe catanezi să-şi părăsească definitiv vatra şi să-şi caute altă ţară. Mulţi dintre ei au plecat vremelnic cu cohortele de emigranţi sicilieni porniţi în căutare de lucru, dar întotdeauna au rămas îndeajuns de numeroşi aici pentru ca urbea lor să dăinuie şi să crească. Oraşul s-a clădit din piatră vulcanică, lava Etnei a fost tăiată în cărămizi negre, şi din verticalele înălţate de zidari s-a întrupat răzbunarea pentru injuria adusă cetăţii de oarba stihie. Podoabele baroce au venit apoi să înfrumuseţeze negrul material de construcţie şi casele Cataniei au întins spre străzi nacelele irepetabilelor balcoane de fier forjat cataneze, unice în lume prin dantelăria savantă ţesută de feronieri.

Da, Etna bate la porțile orașului ; cascadele ei pietrificate, negre, spongioase, au încremenit pe marginea drumurilor și nimic nu poate anula această prezență copleșitoare din atmosfera locului. Drumurile sînt bătute în lavă și zidite cu blocuri de lavă. Vulcanul vremelnic adormit își profilează conul cernit la orizont și viața înaintează spre el așa cum am văzut-o, și aveam s-o revăd înainte de a mă despărți de Catania, în acea prisacă urcată pe pieptul muntelui arid, ca să sfideze moartea. Era răzbunarea injuriei pe care cetatea n-o putuse ierta vulcanului cu două sute de cratere.

*
* *

Aud că Etna a început să erupă din nou după aproape zece ani de adormire. Că un fluviu de lavă coboară amenințător spre Catania și că oamenii au urcat pe trupul „animalului geologic“, cu screpere și buldozere, cu excavatoare și basculante, și că vor să oprească balele monstrului, ridicînd în calea lui o stavilă de... cinci milioane de dolari. Atît costă operaţiunea „Etna-83“.

Au săpat un șanț uriaș prin care să abată scurgerea lavei scuipată de craterul cel mare al Etnei în gura altui crater, stins, situat la o mie de metri mai jos de erupție. Altfel, prăpădul incandescent se va năpusti asupra așezărilor din vale. I-am văzut urmele vechilor asalturi. Canioane tăiate în lava răcită pentru răscroirea drumurilor încălecate de puhoaiele magmei pietrificate. Metereze de zgură sub care se vedeau sfărîmăturile zidurilor unei bisericuțe albe din marginea Cataniei. Ici, colo, cruci răzlețe înfipte în desfrîul șerpilor negri. Oameni care n-au mai apucat să fugă. Oameni pentru care năpasta a fost mai iute de picior decît le-a fost lor frica.

Dacă n-aș fi stat pe marginea craterului spre care acum este canalizată scurgerea lavei debordată de trunchiul de con al Etnei, dacă n-aș fi privit în hăurile căscate către adîncuri ca în gura unor gigantice furnale siderurgice ruinate și părăsite, nu mi-aș fi putut imagina ce înseamnă efortul acela nebunesc al oamenilor prinși în luptă cu vulcanul.

Atunci cînd nenorocirea lovește, atunci cînd stihiile se dezlănțuie, oamenii își aduc aminte că, dintre toate viețuitoarele pămîntului, doar ei au fost dotați cu simțul solidarității organizate, și nu numai cu instinctul de haită, al sălbăticiunilor.

Etna este un vulcan capricios ale cărui cratere arătau, atunci cînd am urcat pînă la ele, ca niște abcese ale muntelui, uscate, sterpe, dar necicatrizate, sub dopurile cărora lava mocnea, magma își strîngea explozibilul gazelor, pentru a-și scuipa într-o zi nodurile din gîtlejurile pietrificate, și a țîșni cu toată blestemăția sîngerie învăluind în bale incandescente așezarea din vale.

Zile și nopți, nopți și zile în șir, catanezii îmbrăcați în costume de azbest au săpat, au scormonit piepții muntelui, au rîcîit făgașe, au croit canale în calea fluviului ucigător, lăsînd între moarte și viață o barieră fragilă pe care apoi au spulberat-o cu ajutorul dinamitei. Vulcanul, care a dormit trei mii de zile și trei mii de nopți, de la ultima erupție din 1974, s-a trezit cu poftele înfrînate de oameni. Scuipă, tușește, stropește, asaltează opreliștea ce i s-a ridicat în cale, pîrjolind tot ce întîlnește.

Iar eu văd sfinţii de pe frontispiciile catedralelor cataneze cu gesturile lor patetice încremenite către un cer neînduplecat, cu încruntătura lor gravă, cu strigătul neauzit al anatemelor sau cu expresiile de resemnare neputincioasă în faţa desfrîului geologic pe care semnele sacre purtate de ei nu îl pot potoli. Nicăieri în lume n-am văzut sfinţi mai patetici, mai omeneşte speriaţi de stihie, mai pămîntean îndărătnici în a supravieţui coşmarului, mai îndîrjiţi în a împărtăşi soarta oamenilor care nu pot învăţa cuvîntul abandonare, nici renunţarea, nici nebiruinţa. Ovidiu n-are dreptate cînd spune că cel ce a naufragiat o dată se teme şi de ape liniştite. Catanezii şi-au văzut oraşul naufragiat de zeci de ori, răvăşit la pămînt de cumplite şi devastatoare zguduiri tectonice, asaltat de fluviile de lavă, dar n-au deprins a se teme nici de cele mai pustiitoare erupţii ; după fiecare prăpăd şi-au ridicat sfinţii din moloz, i-au spălat de cenuşă şi i-au înălţat din nou pe soclurile lor.

Oare cum este somnul copiilor din aşezările de sub Etna cînd vulcanul erupe ? Ce vise văd ei în nopţile luminate de focurile bengale ale Etnei ? Şi cum sună cîntecul de leagăn murmurat de mamele lor ? Le-au plecat taţii, ca în poveste, să lupte cu balaurul trezit, şi li se spune că nu se vor întoarce învinşi...

Pentru prima dată de cînd vulcanii erup pe pămînt, oamenii au cutezat să li se opună. Şi chiar dacă reuşita lor nu va fi decît parţială, chiar dacă „animalul geologic“ va dovedi că nu are chef să se istovească, operaţiunea „Etna-83“ va constitui o pildă de comportament uman în faţa stihiei. Au renunţat la frică, la resemnare, la pasivitate şi asta este deja o jumătate de victorie. Cui i-o fi venit ideea aceea năstruşnică de a abate un fluviu de lavă vomată de un crater activ, pentru a-l canaliza spre alte cratere din vale, ca în nişte gigantice căldări ale pămîntului ? Şi cît de puternică i-a fost forţa de convingere pentru a-i face pe semenii lui să-l urmeze şi să încerce marea sfidare adresată stihiei ?

Primăvara în Sicilia este o adevărată orgie florală. Viţa-de-vie îşi spiralează vrejii pe araci, mirtul îmboboceşte, caprifoiul se caţără pe trunchiurile chiparoşilor, salvia aromeşte văzduhul, anemonele şi hiacintul rîd în

soare, levănţica sălbatică stropeşte cu violet marginile şanţurilor, sunătoarea şi drăgaica smălţuie în galben cîmpiile pătate de sîngele macilor. Pînă şi măslinii înfloresc, şi piperul sălbatic, şi dafinii, iar citricele sînt cuprinse de beţia propriilor lor miresme. Păsăret ca în nici o parte a lumii, gureş şi harnic în împletirea cuiburilor pentru ouăle care pînă în toamnă vor învăţa să zboare...

Am văzut mulţi vulcani stinşi, din insula Bali a îndepărtatei Nusantara, pînă în Anzi. Am văzut şi vulcani activi, nu departe de Burobodur, în Indonezia, torţe fumegătoare întru luminarea Pacificului. Am văzut vulcanul îngheţat Kily, din Alaska, şi cocoaşa albită de zăpezi a orgoliosului Kilimandjaro, din Africa. Şi nu am mai întrebat de ce oamenii nu fug din asemenea locuri damnate de soartă, deoarece, oricare ar fi fost răspunsul primit, el n-ar fi putut rosti întregul adevăr.

Mărturisesc că aş fi vrut să fiu printre asaltatorii Etnei, convins că numai de la ei aş fi putut afla tîlcul dăinuirii oamenilor acolo unde natura se joacă uneori de-a prăpădul. Nu, nu cred că avea dreptate Axel Munthe în ultimul capitol al *Cărţii de la San Michele,* unde încerca să prindă în cîteva fraze evoluţia omului, ca fiară, sugerîndu-i creatorului să se mai fi odihnit o zi, după greaua lui Facere, înainte de a-l născoci pe cel ce, la rîndul lui, avea să-l născocească pe Dumnezeu după chipul și asemănarea sa. „...Într-o bună zi, o maimuță uriașă, înnebunită de foame, se puse să-și înjghebeze cu mîinile-i bătătorite arme ca să ucidă pe celelalte dobitoace. Ce puteau face caninii lungi de-o șchioapă ai lui Machairodus împotriva cremenii tăioase, mai ascuțită decît colții tigrului cel cu dinții de săbii ? Ce puteau face ghearele ca secera ale ursului spelaeus împotriva bîtei împănate cu spini și crengi ghimpate și întărite cu scoici tăioase ca briciul ? Ce mai puteau face cu puterea lor sălbatică împotriva vicleniei, curselor și capcanelor ? Așa a crescut acel protanthropos bestial, ucigîndu-și prietenii și dușmanii, ajungînd spaima tuturor vietăților, un diavol între animale. Proțăpit în două picioare pe stîrvul victimelor, își înălța steagul biruinței pătat de sînge deasupra lumii animale, încoronîndu-se singur rege al creației. Selecția îi îndreptă unghiul facial, îi mări cutia craniană. Răgușitele-i urlete de mînie ori

spaimă se prefăcură cu timpul în sunete articulate și vorbe. Învăță cum să domesticească focul. Încetul cu încetul deveni om. Puii lui sugeau sînge proaspăt din carnea încă palpitîndă a animalelor pe care le ucisese el și se băteau între dînșii ca niște lupușori flămînzi pe oasele cu măduvă pe care le spărgea tatăl lor cu maxilarele-i formidabile, aruncîndu-le în juru-i prin peșteră. Și astfel creșteau copiii, ajungînd puternici și feroci ca și dînsul, lacomi de prădăciuni, gata să atace și să devoreze orice vietuitoare care le ieșea în cale, chiar și pe frații lor de lapte. Pădurea se-nfiora de apropierea lor ; spaima de om se născuse în inima dobitoacelor. Curînd, înnebuniți de pofta de a ucide, începură a se omorî între ei cu securile de piatră. Așa a început cruntul război care nu s-a sfîrșit niciodată..."

Acesta să fie Omul ? Nu !

Mi-a plăcut în schimb imaginea acelui Dumnezeu descris de Axel Munthe, bătrîn și ostenit, adesea trezindu-se din somnu-i chinuit și întrebînd ce erau bubuiturile teribile pe care le auzea și fulgerele livide ce sfîșiau întunericul ? Iar cei din jur îl mințeau spunîndu-i că tunetele erau glasul norilor săi mînați de furtuni, iar lucirile — fulgerele trăsnetelor sale. „Atunci, ostenitele-i pleoape se închid iar..."

Și vulcanii ? Și Etna ?

Nu, omul nu poate fi o fiară, și doar atît. Omul este cel ce se cațără pe abcesele sparte ale Terrei și încearcă să le abată blestemăția din orbeasca ei prăvălire asupra semenilor lui. Omul este acea ființă care, știind că moare, luptă din răsputeri pentru viață. Este cel capabil să facă din solidaritate expresia existenței sale sociale, ținînd piept stihiilor și cutezînd să îndrepte strîmbătatea firii. Și dacă pe toate acestea le știe, va ști, de bună seamă, să îndrepte și propria sa strîmbătate, dirijînd forțele de el născute, mai cumplite și mai teribile decît oarba stihie a vulcanilor, întru servirea vieții și a luminii.

Operațiunea „Etna-83" este o dovadă.

O demonstrație că omul va ști să-și salveze propria-i civilizație, smulgîndu-i morții gheara întinsă spre comorile lui de suflet înălțate pe acest pămînt.

La Taormina, scena teatrului antic își deschide printre coloane corintice fundalul spre panorama golfului domi-

nat de Etna ,şi cred că nicăieri în lume tragediile antice nu pot avea un decor mai răscolitor patetic decît cel al vulcanului trezit din adormire, împroşcînd din depărtare un cer ce se pleacă să-şi spele fruntea înnegrită de fum în albastrul Mediteranei. Anticii ştiau bine că numai acela care veşnic se osteneşte năzuind merită victoria, altfel n-ar fi amplasat aici, în plină confruntare între forţele primogene ale Terrei, această scoică de piatră cu gradenele dispuse în amfiteatru pentru un spectacol neîntrerupt al neîngenuncherii. Sub o Etnă explodînd haotic, prăvălindu-şi fluviile de lavă incandescentă asupra aşezărilor din vale, Oedip nu poate rămîne orb, deoarece rătăceşte prin templul naturii şi lecţia supravieţuirii cetăţii prin însuşi sacrificiul fericirii sale este aici, în desfrîul morţii, o pildă de raţiune a rezistenţei. Teatrul antic de pe promontoriul Taorminei are şansa unică a celui mai surprinzător scenograf. Etna îi învaţă pe oameni adevărul cuvintelor lui Bacon : „nu poruncim naturii decît supunîndu-ne ei", dar cei ce şi-au făcut vatră din acest pămînt mereu terorizat de capriciile naturii ştiu că suprema supunere faţă de cea care impune ascultarea pentru a putea asculta de poruncile supuşilor ei este raţiunea nepărăsirii, înţelegerea că mai rezistentă decît orice stihie este tăria omului, capacitatea lui de a se întoarce mereu acolo unde i-a asudat fruntea, a trăit şi a iubit, ştiind că nu poate birui decît prin perseverenţă.

Aud că Etna erupe din nou şi eu nu pot să mă gîndesc la copiii Siciliei cu care m-am hîrjonit pe plajele cataneze, alergînd după bulgări de piatră ponce săltaţi ca nişte bureţi pe crestele valurilor şi pescuiţi, pentru a fi dăruiţi fetelor ca să-şi frece călcîiele cu ele şi să le facă sidefii, roze ca petalele de trandafiri, bune de sărutat şi de făcut să înflorească sub călcătura lor văile sterpe ale Etnei.

*
* *

Mă dor ochii de soarele tău, Sicilia, căci am păstrat pentru tot restul zilelor mele imaginea ta scăldată într-o lumină violacee, de păcat, încărcată de pulberea argintie

nat de Etna ,și cred că nicăieri în lume tragediile antice nu pot avea un decor mai răscolitor patetic decît cel al vulcanului trezit din adormire, împroșcînd din depărtare un cer ce se pleacă să-și spele fruntea înnegrită de fum în albastrul Mediteranei. Anticii știau bine că numai acela care veșnic se ostenește năzuind merită victoria, altfel n-ar fi amplasat aici, în plină confruntare între forțele primogene ale Terrei, această scoică de piatră cu gradenele dispuse în amfiteatru pentru un spectacol neîntrerupt al neîngenuncherii. Sub o Etnă explodînd haotic, prăvălindu-și fluviile de lavă incandescentă asupra așezărilor din vale, Oedip nu poate rămîne orb, deoarece rătăcește prin templul naturii și lecția supraviețuirii cetății prin însuși sacrificiul fericirii sale este aici, în desfrîul morții, o pildă de rațiune a rezistenței. Teatrul antic de pe promontoriul Taorminei are șansa unică a celui mai surprinzător scenograf. Etna îi învață pe oameni adevărul cuvintelor lui Bacon : „nu poruncim naturii decît supunîndu-ne ei", dar cei ce și-au făcut vatră din acest pămînt mereu terorizat de capriciile naturii știu că suprema supunere față de cea care impune ascultarea pentru a putea asculta de poruncile supușilor ei este rațiunea nepărăsirii, înțelegerea că mai rezistentă decît orice stihie este tăria omului, capacitatea lui de a se întoarce mereu acolo unde i-a asudat fruntea, a trăit și a iubit, știind că nu poate birui decît prin perseverență.

Aud că Etna erupe din nou și eu nu pot să mă gîndesc la copiii Siciliei cu care m-am hîrjonit pe plajele cataneze, alergînd după bulgări de piatră ponce săltați ca niște bureți pe crestele valurilor și pescuiți, pentru a fi dăruiți fetelor ca să-și frece călcîiele cu ele și să le facă sidefii, roze ca petalele de trandafiri, bune de sărutat și de făcut să înflorească sub călcătura lor văile sterpe ale Etnei.

*
* *

Mă dor ochii de soarele tău, Sicilia, căci am păstrat pentru tot restul zilelor mele imaginea ta scăldată într-o lumină violacee, de păcat, încărcată de pulberea argintie

smulsă de arzătorul vînt Sirocco din coloanele dorice ale văii templelor de lîngă Agrigento, aurită de galbenul prafului de sulf de la Caltanisetta, înnegrită de zgura cernită a Etnei, însoţită pretutindeni de izul aspru al asfaltului proaspăt, turnat în trupul şerpuitor al tridentului autostrăzii care a pornit de la un capăt al insulei, din Messina, spre a se sfîrşi în celălalt capăt, în pragul oraşului Palermo.

Am intrat în capitala Siciliei, lăsînd în dreapta localitatea cu rezonanţe carpatine — Casteldacia —, înălţată ca o cortină, prin deschiderea căreia, panorama Palermoului se oferă brusc, întinsă sub acel Monte Pellegrino, socotit de Goethe drept cel mai frumos promontoriu din lume...

Dar n-am timp, n-am încă ochi pentru Palermo. Uluitorul spectacol al vieţii din cea mai mare insulă mediteraneană, cea care înalţă spre cer, din inima ei, conul cernit al vulcanului Etna, încă nu şi-a ridicat cortina pentru ochii mei. Am o ţintă. Am un crez. Am o nădejde. Şi trec năuc prin lumea aceasta de sarabandă siciliană dezlănţuită, ca un rătăcit într-un carnaval meridional, încercînd din răsputeri să mă smulg din labirintul multicolor, să nu adăst prea mult furat de imagini ca să nu mă pot abate din drum, să ţin piept tentaţiilor ce mi se deschid în faţă, ca nişte mreje ademenitoare, încît mi-aş dori ceara lui Ulise, ca să-mi astup urechile şi să rămîn surd la cîntecul subjugător al sirenelor...

Itaca mea se cheamă Via Butera, 24, din Palermo, iar Penelopa spre care alerg nu ţese decît pînze de păianjen prin ungherele unde şi-a făcut culcuş uitarea.

Iat-o. O stradă palermitană din oraşul de jos, tăiată între mare şi poalele promontoriului. Via Butera. În sfîrşit, am găsit-o. În sfîrşit, o am sub tălpile picioarelor obosite. M-aş duce fără zăbavă acolo, în casa ştiută şi neştiută, dar trebuie să dau peste bătrînul Laerte şi să-l întreb : Cine a fost Butera ? Şi de ce casei aceleia pe care atît de îndelung am căutat-o i se spunea „Albergo Trinacria“ ? Trinacria înseamnă Sicilia. Albergo, hotel. Ce hotel ? O boltă de piatră deschisă în marginea trotuarului, cu simbolul Trinacriei pe frontispiciu : un cap de hieruvim negru, cu trei aripi învăluindu-i chipul, ca paletele unei jucării-morişcă cu care s-a jucat cîndva,pe-aici, moartea. Sub el ar trebui

să scrie : „Lăsaţi orice speranţă, voi ce intraţi...", dar, de-a dreapta şi de-a stînga portalului, deasupra a două ferestre cu gratii dintr-un fier forjat pe care acum numai stratul gros de vopsea îl ţine să nu se pulverizeze ros în măduvă de cariile ruginii — două plăci comemorative din marmură pe care s-a pietrificat mîzga timpului. Pe cea din dreapta scrie :

IN QUESTA CASA MORI
IN ESILIO
SOLO E SCONOSCIUTO
IL 29 NOVEMBRE 1852
NICOLA BALCESCU
INSIGNE STORICO E FERVIDO
PATRIOTTA. COMBATTENTE
PER IL RISVEGLIO DELLA
ROMANIA MODERNA

Atît... „Solo e sconosciuto..." Solo... Fiecare moare singur. Dar el ?

Am bătut drumuri lungi pînă să ajung aici, în pragul casei pustii bîntuită doar de fantomele unui trecut de care nimeni nu-şi mai aminteşte. Casă cu lacăte la uşi, prinse în belciuge groase, ca de magazii, în care cei avari cu amintirea au ferecat-o. Pe placa din stînga intrării, la fel de înnegrită de mîzga poluării, deasupra unei firme de carton prinsă în fereastra zăbrelită, care arată că, acolo, în încăperea fostului portar al fostului hotel, s-ar afla încă sindicatul docherilor pensionari din Palermo, scrie că „Trinacria" a fost loc de popas pentru Garibaldi, zece ani după moartea lui Bălcescu, loc unde marele luptător pentru eliberarea Italiei a poposit înainte de bătălia decisivă de la Aspromonte. Descifrez greu literele. Vreau să le filmez. Dar îmi tremură încheieturile genunchilor de parcă picioarele ar cere singure să facă mătănii. Piatra caldarîmului e tocită de paşi, iar soclul casei devorat de pecinginea umedă a igrasiei... „Solo i sconosciuto..."

El, cel adorat de prieteni, el cel temut de tirani, el omul-flacără al anului de sînge şi foc 1848, an teribil şi înfricoşător, dar şi dătător de înălţătoare speranţe „per il risveglio della Romania moderna..."

„Solo e sconosciuto..." 29 noembrie 1852. Cît timp s-a scurs de atunci ? Socot și nu-mi vine să cred. Doar timpul a două vieți a cîte 65 de ani puse cap la cap. Cît patru vieți, de-ale lui, deoarece acel „solo e sconosciuto" n-a trăit decît 32 de ani și jumătate, de la 29 iunie 1819, pînă la 29 noiembrie 1852. El, cel ce scria : „Patria el cel dintîi și cel mai de apoi cuvînt al omului, într-însa se cuprind toate bucuriile lui, simțirea ei se naște deodată cu noi și e nemărginită și veșnică..." El, cel ce spunea : „Nu e umilință mai adînc simțită decît aceea care jignește mîndria neamului !"

Parcă prefigurîndu-și portretul din cel de al doisprezecelea ceas al vieții sale, Bălcescu, privindu-se în oglindă, descria chipul intelectualului revoluționar român din acel miez de veac al speranțelor și al durerilor noastre : „...străinul, cuprins de durere se întreabă dacă este un chip omenesc sau vreo ființă necunoscută pentru știință aceea care stă înaintea ochilor săi, și numai cu vremea descoperă în aceste linii slăbite urma unei mari și înalte obîrșii : zîmbetul amar care i se strecoară pe față, privirea dureroasă dar încă mîndră, care se ridică spre cer din cînd în cînd, dau de gol o suferință nedreaptă, împotriva căreia acea privire și acel zîmbet se plîng..."

O umbră parcă trece pe lîngă mine... „Solo e sconosciuto..."

Nu-i adevărat. Bălcescu nu era singur aici. Ci cu Mihai, fiul lui Pătrașcu Vodă și al Tudorei din Piua Petrii, el însuși, cel „solo e sconosciuto", fiu al pitarului Barbu Bălcescu și al Zincăi Petrescu de pe Valea Topologului. Întîlnirea cu umbra, tardivă și neîmplinită, nedusă pînă la capăt între doi titani ai istoriei românești, regăsiți după un sfert de mileniu, pentru ca primul să fie spus prin pana celuilalt, iar cel de al doilea să ne lase prin scrierea lui de căpătîi, căreia moartea i-a întrerupt sfîrșitul, una dintre cele mai tulburătoare cărți din cîte s-au scris la noi pînă în miezul veacului trecut : *Istoria românilor supt Mihai-Voievod Viteazul.* Aici, în casa aceasta căreia nu cutez încă să-i trec pragul și s-o scotocesc din beci pînă în pod, deoarece mi-e frică de ce nu voi găsi... Refuz să-mi închipui că nimic nu mai poate fi găsit...

Îi dau îndelung tîrcoale, caut să-i aflu vecinii, mă uit după fiecare bătrîn ce trece pe Via Butera, dar înțeleg că nu numai cel mai bătrîn dintre bătrînii acestei străzi, ci tatăl ce i-a dat viață tatălui său trebuie să fi fost bătrîn acum 130 de ani, cînd Bălcescu a venit aici, să moară ros de tuberculoză, „solo e sconosciuto". Aflu doar că, la numai o sută de pași de casa în care a murit Bălcescu, se găsește micul „pallazzo" Lampedusa, clădire căzută și ea în decrepitudine, cu o bătrînică ce croșetează la gherghef la umbra unui măslin din patio, și mi se spune că acel pumn de femeie este soția autorului „Ghepardului"... Iar casa din Via Butera 24 nu este păzită decît de alți bătrîni, atît de bătrîni încît nu mai știu mare lucru despre bunicii lor care trăiau atunci cînd, acolo, undeva, într-o cameră neștiută din „Albergo Trinacria", murea cel căutat de mine.

Și mă cutremur înțelegînd că cimitirul gheparzilor este Trinacria...

*
* *

...Și trec pragul casei muribunde. Un geamăt-șoaptă, o șoaptă-geamăt, cuvinte din ultimele scrisori ale lui Nicolae Bălcescu : „...Vezi în ce hal am ajuns. Nu-mi rămîne viață decît numai ca să mă apropii de vatra părintească și să mor în sînul familiei mele. Ah ! Mult am pătimit de cînd ne-am despărțit !... Multe zile amare am petrecut departe de țara mea. Multe deziluzii am întîmpinat în calea mea !... Da, în sfîrșit, vin să răsuflu încă o dată aerul patriei mele și, murind, vin să am mîngîierea de a fi înmormîntat în pămîntul strămoșesc..."

O scrisoare anterioară, trimisă lui Ion Ghica la 15 octombrie 1852 — cu mai puțin de o lună și jumătate înainte de a muri —, scoate un țipăt de o sfîșietoare durere : „Mă tem că o să mor de urît singur în Sicilia..." Și așa a fost să fie. „Solo e sconosciuto"... Dar nu de urît a murit, deoarece era cu Mihai... Ci de o tragică și vitregă înstrăinare, de părăsire, de alean și oftică. Cartea despre Mihai se încheie la capitolul XXXII și jumătate. Exact numărul anilor lui Bălcescu. În capitolul XIII al celei de a doua cărți din „Istoria românilor supt Mihai-Voievod Viteazul", intitu-

lată „Călugărenii", Bălcescu mărturisește : „Vai ! Scriam aceste rînduri în anul 1847. Cine îmi vrea fi zis atunci că abia un an va trece, și inima-mi va fi și mai crud de durere ispitită ? Era în vremea unei frumoase deșteptări naționale, atunci cînd un popor întreg jurase că va muri pentru patrie și libertate (...) Mă aflam într-o adunare populară, cînd sosi vestea că păgînul a tăbărît la Călugăreni călcînd cu picior batjocoritor sfînta țărînă a părinților noștri, glorioșii martiri ai libertății naționale..." În notele sale la acest paragraf, Bălcescu aducea următoarea completare : „Acestea s-au petrecut într-un club la Mitropolie, cea dintîi și din urmă oară cînd am stătut la seanțele acelui club. Trebuie a ști că puțini oameni din popor se aflau la această adunare și părerea mea e că poporul cel de gios, mai cu seamă al Bucureștilor, și-a împlinit datoria revoluționară și națională, declarîndu-și, deși cam tîrziu, vroința de a apăra revoluția cu paloșul ; iar clasele de sus, guvern, boieri, negustori, junime, s-au aflat mult mai prejos și nevrednic de misia lor și de poporul ce conduceau."

Cei de sus erau tot sus. Și, deși mulți dintre ei, prieteni, îl uitaseră. La 1 decembrie 1852, două zile după ce Bălcescu închisese ochii în această casă, care acum moare și ea, Vasile Alecsandri îi scria de la Paris, pe adresa : „Palermo, via Butera, 24" : „Scrisoarea ta de la Palermo m-a întristat, cu atît mai mult că mă găsesc, din nenorocire, în neputința de a împlini dorul meu de a veni să te văd în Italia..."

Abia după doisprezece ani de la moartea lui Bălcescu o delegație a fost trimisă de Alexandru Ioan Cuza, la Palermo, să-i caute mormîntul. Alta a venit tocmai prin 1935... Muriseră de mult și cei ce îi supraviețuiseră... În sublima lor ignoranță au plantat o cruce pe o alee din cimitirul Rotoli, din Palermo, sub Monte Pellegrino, considerînd că acolo a fost înmormîntată umbra celui în a cărei căutare porniseră. Eroare. Vom vedea mai departe...

Acum pășesc în fostul hotel-pensiune Trinacria, devenit prin succesiunea proprietarilor săi casă de raport în cel mai sărac cartier al Palermoului, părăsită de chiriași, deoarece ultimul ei stăpîn a ținut s-o vîndă liberă spre demolare și pentru asta a tăiat apa locatarilor, lăsînd doar un portar

bătrîn, la parter, și vreo două familii care s-au încăpățînat să nu plece... Și casa moare încet, dar sigur. Lacăte grele ferecă ușile și cheile ruginite de la cingătoarea portarului abia reușesc să mi le deschidă, rînd pe rînd, cu scrîșnet de metal ruginit. Aici ?... Dincolo ?.. Ce se vede pe fereastră ?... Dar mai sus ?... Sînt cinci caturi și o mansardă. Vreo patru duzini de camere cu uși aproape putrede, acoperite de straturi suprapuse de vopsea... Și mai sus ?... În pod ?... „Acolo nu este nimic, Signore, numai huhurezii își fac cuib, și lăstunii de mare... Or fi și lilieci..." Și vopseaua scorojită de pe tavane se desprinde de la sine și cade pe podele ca frunzele uscate dintr-un copac mort... Un pocnet sec, ce nu e foșnet, și sfărîmăturile se sparg cu un zgomot mineral, abia perceptibil... De aici se vede marea... Și de dincolo se vede marea... Și un crîmpei de curte interioară, cu un havuz sec la mijloc, în jurul căruia cîțiva puști palermitani bat mingea... Nimic... De unde să știe bietul paznic ceva ? Și, în fond, ce vreau ?

Vreau o găleată de apă, un burete și săpun, să spăl placa de marmură de pe zidul dinspre stradă al Trinacriei, ca s-o pot filma. Și o scară. Bătrînul mi le aduce. Și simt apa prelingîndu-mi-se din pumn, în lungul brațului, pînă la subțiori, ca un fior. Scoria marmurei e ca ciuperca de funigei. Nu se ia. Îl trimit pe bătrîn să cumpere un detergent. O face, dar trebuie să-i promit că voi spăla și placa lui Garibaldi, că el s-a gîndit de mult s-o facă, dar îi e frică să urce scara... Mai sînt cu mine patru români. Familia Georgescu, părinții și doi copii. Mă ajută. Îmi țin scara. Apoi cotrobăie cu mine peste tot, în casa pustie, contaminați de aceeași devorantă speranță... Poate că... Ceva... O urmă, un indiciu cît de mic... Zadarnic.

Ce amintiri poți cere, de la o casă care moare, despre trecătorii găzduiți de ea cu 130 de ani în urmă ? Ea nu mai are amintiri nici despre sine. Poate în altă parte... Poate pe pămînt, poate sub pămînt...

„Vino, dragă, să-ți cînt cîntece frumoase populare, care le-am luat în vară la deal...", — îi scria lui Bălcescu sora sa, Sevastița. Au continuat să vină scrisori pe adresa : „Palermo, via Butera 24" și după ce locatarul exilat în Trinacria încetase să mai vadă lumina zilei...

* * *

„Ce-ți mai pasă ție de plăcerile lumii“ ? — îi scria la 15 decembrie 1852, neștiind că cel căruia i se adresase plecase de trei săptămîni dintre cei vii, Al. G. Golescu : „Și, dacă nu ți-au surîs acele plăceri atunci cînd inima omului este un vulcan, de ce mai mult acum ? (...) Despre tipăritul cărții tale să nu fii îngrijorat, căci și de voi fi eu la Paris și de nu voi fi, tot se va găsi cineva să îngrijească de corecturi și să poți fi încredințat... nu va rămîne netipărită...“

Era vorba despre ultima și capitala lucrare a lui Nicolae Bălcescu, carte la care marele cărturar a trudit pînă în ajunul morții sale, neterminînd-o, dar, simțindu-și apropierea sfîrșitului, a încredințat-o consulului Turciei la Palermo, temîndu-se ca, după moartea sa, aceasta să nu dispară. După cum relatează biograful lui Bălcescu, Gh. Georgescu-Buzău, o altă scrisoare, trimisă mai devreme de către Vasile Alecsandri lui Nicolae Bălcescu la Palermo, mărturisește : „Este adevărat că nenorocitul meu jurnal a fost suspendat pînă a nu se naște măcar. Una dintre rezoanele pentru care mi-au închis gazeta a fost articolul tău : Răzvan vodă, carele fiindcă au fost scris de tine, s-au socotit de către domnul Știrbei ca un pamflet împotriva lui. Vița țigănească a acestui nenorocit au atins ambiția stăpînitorului Țării Românești“.

Venind în Sicilia, Bălcescu s-a oprit pe 11 octombrie 1852 la Napoli („șederea aici mi-e vătămătoare“), de unde, după patru zile, s-a hotărît să plece la Palermo.

La 18 noiembrie 1852, sora sa mai mică, Sevastița, îi dădea nădejdi din patrie, dar totodată îl avertiza : „Mă întrebi ce s-au făcut pentru intrarea ta în țară ? Pînă acum nimic“. În zece zile, acea scrisoare n-a putut ajunge la Palermo. Așa că, Nicolae Bălcescu n-a putut-o citi. „A murit fără nimeni la căpătîi, asistat de un preot grec“ — se scrie într-o scrisoare citată de Nicolae Iorga. Și alta : „Nenorocitul Bălcescu ! Să moară pe un colț de pămînt departe de prieteni și de compatrioți, singur, față în față cu boala și cu exilul său !“.

Cum ne-au parvenit manuscrisele şi corespondenţa lui Bălcescu ? „Otelierul unde şedea — citează Gh. Georgescu-Buzău o scrisoare a vremii — a scris d-nei Cantacuzino, care şi-a luat obligaţia să-i plătească cele cîteva datorii ce-a lăsat. El şi-a strîns toate manuscrisele înainte de a-şi da ultima suflare şi i-au fost sigilate de către consulul turc la care le-a depus."

Patru zile înainte de moartea fratelui ei, Sevastiţa îi scria : „Cum poţi să te îndoieşti şi să crezi că am putut să te uit ?" — răspuns la reproşul lui Bălcescu că ar fi fost uitat de toţi prietenii. Nici această scrisoare plină de mîngîieri fraterne n-a ajuns în mîinile lui. Prin aceeaşi scrisoare — citată de Nicolae Iorga — Sevastiţa îi dădea ştire că avea să-i expedieze o sută de galbeni spre a-şi plăti datoriile (600 de franci patronului hotelului „Trinacria" şi 80 de franci medicului) : „Văzînd aşa, am alergat ca o nebună toată săptămîna asta ca să găsesc undeva mai puţin, să-ţi trimit să nu fii în lipsă. Mîine, dar, îţi trimit 100 de galbeni". Iar a doua zi, în altă scrisoare : „N-am putut mai mult decît patruzeci a face pînă astăzi".

Nu ştia că fratele ei murise de o săptămînă. Mulţi n-au ştiut. Alţii au aflat tîrziu, mult prea tîrziu. La 7 ianuarie 1853 un compatriot, prieten al lui Bălcescu, se adresa hotelierului : „În cazul cînd prietenul meu ar fi părăsit hotelul, v-aş fi foarte obligat (...) să luaţi informaţii despre el şi să mi le transmiteţi cît mai curînd cu putinţă..."

Apoi s-a aşternut tăcerea...

*
*   *

M-a apucat noaptea răscolind cimitirul Rotoli de sub Monte Pellegrino. Ca toate cimitirele din lume, Rotoli este oglinda vieţii de pe pămînt : morţii sînt împărţiţi pe clase, conform unei ierarhii severe, mai riguroase decît toate căprăriile care au constituit dintotdeauna preocuparea hagiografilor. Rotoli este însă un cimitir bizar, în care poziţiile monumentale oferite de natură n-au fost firesc exploatate. Morţii cu stare, putrezind sub monumente fastuoase, şi-au făcut locul în vale ; sărăcimea cu cruci precare, în deal, acolo de unde perspectiva asupra vieţii tu-

multuoasei urbe este cu adevărat măreaţă. În mijloc, de-a lungul aleilor străjuite de luminările vegetale ale chiparoşilor se înşiruie, sub plăci anonime, mormintele comune ale celor îngropaţi de-a valma, în timpul holerei ce a decimat populaţia palermitană în toamna lui 1852, exact în perioada cînd, într-o încăpere din Albergo Trinacria, murea „solo e sconosciuto" Nicolae Bălcescu.

Asta a făcut ca mult timp să se creadă că rămăşiţele lui pămînteşti au fost aduse aici, laolaltă cu morţii seceraţi de holeră şi aruncate în gropile cu var stins, searbăde, austere şi anonime. Se cărau morţii cu hurta, în dricurile primăriei şi în căruţele cazărmilor palermitane, iar oraşul terorizat, supus carantinei ,nu mai avea răgaz de memorie. Cînd moartea devine statistică, cifrele ei nu mai au nume şi prenume.

Înainte de a pleca de la Rotoli, o dată cu pogorîrea întunericului, cimitirul mi s-a părut invadat de licurici. Am tresărit răscolit de o amintire. Cu mulţi ani în urmă, prin 1961, vara, mă aflam în casa Bălceştilor, de pe Valea Topologului, nu departe de Caraorman — „pădurea nebună" a lui Zaharia Stancu. Acolo, seară de seară, prin curtea micului conac împrejmuit de tufe de liliac şi de aluni, izbucnea focul de artificii al licuricilor. Şi copiii porneau o aprigă vînătoare după luminiţele zburătoare, iar printre ei, bătrîn doar cu trupul, prinţul „Cuvîntului liber", Tudor Teodorescu-Branişte. Înota şi el prin iarba pînă la brîu, încercînd să prindă, pentru copii, scînteile fosforescente după care, poate, cîndva, de mult, pe vremea lui Tudor Vladimirescu, alergase şi prîslea familiei Bălceştilor urmărit de privirea grijulie a mamei sale. Atunci, Tudor Branişte mi-a spus : „Dacă vei ajunge vreodată la Palermo, caută-l pe Bălcescu ! N-ar trebui să ostenim în căutare, pentru a-l aduce pe cel ce atît de mult şi-a dorit să fie adus şi îngropat aici..."

Dar licuricii de la Rotoli nu erau decît luminările de pe mormintele clasei de jos, puzderie de mormintele cît palma, cu cruci din două nuiele legate cu sfoară — locurile unde fuseseră înmormîntaţi copiii sărăcimii palermitane, seceriş verde al unei epidemii de poliomielită...

Nu, Bălcescu nu se afla acolo. Profesorul Falzone descoperise, prin 1970, într-un registru prăfuit al mănăstirii

capucinilor, numele lui Nicolae Bălcescu. Însemnarea indica data, dar nu şi locul unde fusese îngropat cel „solo e sconosciuto". După toate probabilităţile, dat fiind faptul că era vorba de un străin, ale cărui rămăşiţe pămînteşti ar fi putut fi revendicate de familie, acestea n-au fost încredinţate pămîntului, ci depuse în catacombele mînăstirii.

M-am dus a doua zi acolo. Călugări în rase cafenii, cu capişoanele ţuguiate, ori lăsate să le atîrne peste umeri, cu brîurile încinse în funii cu noduri înşirate pe ele ca mătăniile, mi-au făcut hatîrul de a mă lăsa să intru şi să filmez în osuarul subteran, situat chiar sub cimitirul de la suprafaţă, în hrube răcoroase, cu aer sec de sepulcru medieval. Univers de Jeronimus Bosch. Aşa ceva nu se poate descrie. Aşa ceva nu se poate imagina. Sufletele slabe nici măcar nu pot vedea aşa ceva. Pelicula filmată acolo şi inclusă în filmul „Umbra lui Bălcescu la Palermo" mi-a fost forfecată la cîteva fotograme, pasămite cadrele erau prea „tari". Nu erau tari, ci insuportabile. Dar trebuiau văzute. Morţii aceia mumificaţi, culcaţi pe stelaje suprapuse — ca nişte priciuri într-o cabană a vieţii de apoi, —, ori spînzuraţi în sîrme, ca într-un panopticum al purgatoriului, mă urmăresc şi astăzi obsesiv. Sînt mii şi mii de morţi de toate vîrstele, femei, bărbaţi, copii conservaţi în aerul sec, în semiobscuritatea aridă cu procentul de umiditate zero. Cine o fi născocit acest sepulcru din care fireasca putrezire a fost alungată ? Ce minţi diabolice au calculat că morţii aduşi aici se vor usca de la sine, fără înbălsămare, păstrîndu-şi vag chipul, hainele zdrenţuite de timp atîrnîndu-le pe trupurile scheletice, găvanele ochilor supte de uscăciune, ventrele umplute cu talaş, tigvele pe care părul abia se mai ţine ? Ar fi nevoie de cei mai pricepuţi frenologi ai lumii pentru ca, în această anticameră a lui Hades, cineva să-l identifice pe acel „solo e sconosciuto" printre miile de neîngropaţi, deşi mulţi dintre ei poartă între degetele descarnate bucăţi de carton cu un nume, ori numai cu o cifră... Nu, aici simţi că nu se mai poate adeveri tîlcul zicerii lui Paul Valéry : „La mort, cette chose qui n'arrive qu'aux autres..." Te simţi tu însuţi unul dintre ei, şi poezia moare. Sînt mai patetice mormintele goale decît cele cu morţi-nemorţi, la care, o dată pe an, de ziua pomenirii, sufletele pioase aparţinînd severului ordin

al capucinilor vin să deretice sepulcrul, să scuture praful de pe hainele putrede, să lustruiască ciubotele cu care cei plecați în viața de apoi nu reușesc să se desprindă de locul țintuirii lor și să se restituie țărînii...

Ordinul stăpîn peste catacombe vinde ilustrate macabre cu imagini color, înfățișînd scene pe care nici Goya n-ar fi cutezat să le picteze.

...Ies la lumină sperînd că Bălcescu nu este aici, altfel prea lung i-ar fi fost purgatoriul pînă să ajungă să fie îngropat, așa cum singur și-a dorit-o, în pămîntul strămoșesc. Și totuși...

Trec din nou prin Via Butera, dar regăsesc casa la fel de mută, ea însăși ca o catacombă pe verticală, părăsită de amintiri. Doar în parcul din centrul Palermoului îmi încălzesc ochii pe bustul care îl înfățișează pe Nicolae Bălcescu, plantat pe un soclu, în vecinătatea celui ce poartă bustul revoluționarului sicilian Mazzini, prietenul marelui cărturar și revoluționar român. Iar undeva, în orașul de sus, de unde coboară spre umbra de demult a capitalei Trinacriei un alt Palermo, aflu o stradă, cu o florărie într-un capăt, și cu o brutărie în celălalt, o stradă ca atîtea altele din stereotipia noilor orașe ale lumii, pe care sînt bătute, la începutul și la sfîrșitul ei, lîngă flori și lîngă pîine, două plăcuțe cu același nume : „Via Nicola Balcesco".

Atît.

ORIENTALE

N-am dormit toată noaptea de teamă să nu scap răsăritul soarelui. În camera hotelului „Zenobia“ am citit tot ce am putut găsi despre Palmyra. Un bec lăptos spînzura din tavan lumina. Era frig, acel frig al deșertului în ianuarie, vînăt, umed, care făcea pledurile de pe pat jilave, iar cearceafurile păreau abia scoase dintr-un cazan înghețat. Igrasia se cățăra pe peretele dinspre nord desenînd hărțile fantastice ale unor oceane încremenite. Sarea ieșită din zid înălța aisberguri sfărîmicioase, pornite într-o lentă derivă către plafon.

Băusem „arak“ sirian ca să birui frigul. Sosisem la Palmyra noaptea, spintecînd cu farurile mașinii întunericul de smoală al deșertului orb peste care se lăsau brumele. Așteptam cu înfrigurare ivirea zorilor. Îmi pregătisem aparatul de filmat, bobinele cu peliculă, filtrele.

Încă nu văzusem nimic din fascinantul peisaj pe care îl cunoșteam numai din fotografii. O lună chioară desena pe nisipul pustiului umbre spectrale estompate de o ceață firavă. Coloanele, cu entravele lor, cadrilau solul sterp pierzîndu-se în beznă. Lătrau cîinii deșertului. Poate șacalii. De afară, la fiecare adiere a vîntului, un palmier pitic îmi bătea în fereastră cu degete vegetale. Parcă n-avea frunze, ci oase. Plantele sînt ca solul care le naște și ca ploile care le udă. Atunci cînd vor să sfideze vitregia naturii au nevoie de ajutorul omului. Căci însuși pustiul este în mare măsură opera lui. Afară — un oraș ce nu vroia să moară : Palmyra. Trăiam nerăbdarea întîlnirii cu o logodnică îndelung promisă, flatată cu osîrdie de

mitologia romană descindeau dintre zeitățile Orientului. Ceea ce este mai mult decît plauzibil.

Cultul morților și al strămoșilor predomina. Cînd aveam să văd Valea Morților din nord-vestul Palmyrei, vastă necropolă cu cavouri-turn ca niște bastioane ale perisabilului, case pentru sufletele celor plecați, lăsați să vegheze asupra faptelor celor rămași, am înțeles că fără epitafe n-am fi avut istorie. Scrisul n-a fost la început poezie, ci doar dorința restituirii de sine, a stabilirii identității în vederea unei posibile reînvieri.

Dar reîncarnarea nu s-a produs decît prin succesiunea generațiilor, prin mesajul mut al continuității, al nedesrădăcinării, prin cramponarea de un pămînt care nu făgăduia decît austeritatea, lupta pentru fiecare fir de iarbă, pentru fiecare spic, pentru ultima fărîmă de pîine. Bunăstarea n-o puteau aduce decît drumurile. Aici era stația de triaj a caravanelor ce se încrucișau pe pistele deșertului, oaza unde se putea adăpa biruința asupra morții, asupra însetării, asupra istovirii epuizante și a pierderii speranței. Caravanserai pentru mii de drumeți, loc de escală obligatorie pentru cei ce nu puteau atinge, fără o revitalizatoare oprire aici, nici Mesopotamia, nici coasta Mediteranei.

Palmyra adăpa, Palmyra odihnea, Palmyra distra vămuind caravanele în schimbul unei ospitalități care rămînea legea de bază înscrisă pe frontispiciul cetății. Hoții, desfrînatele, ucigașii, briganzii deșertului erau zvîrliți de pe ziduri, lăsați pradă șacalilor, abandonați arșiței și însetării, știut fiind că nu există moarte mai cumplită decît uscarea limbii pînă cînd aceasta să zgîrîie ca o unghie cerul gurii...

Legile locului proclamau : Nici viii, nici morții nu pot simți moartea. Dar o simt muribunzii. Și cînd legile palmyrene rosteau verdicte, cei pedepsiți trebuiau să învețe ce însemna a muri...

Vechiul Tadmor, care avea să-și capete botezul de Palmyra, a devenit în primul veac al erei noastre vasal al Romei, apoi posesiune a imperiului, beneficiind, sub Adrian, de un statut de colonie, impunînd însă forței dominatoare dreptul de a-și alege senatul propriu din

sînul negustorimii aristocratice. În veacul al treilea, creşterea expansionismului persan a impus strîngerea rîndurilor palmyrenilor şi, în faţa marelui pericol, senatul a decis instituirea monarhiei locale.

Roma acceptă tendinţele de suveranitate ale Palmyrei, văzînd în consolidarea militară a acesteia un nesperat punct de rezistenţă în calea expansiunii persane. Odeinat, regele Palmyrei, ştie să-i ţină pe agresorii din sud-est în frîu şi chiar repurtează asupra lor o uluitoare victorie. S-au mai văzut astfel de lucruri în istorie, o mică cetate să ţină la respect o mare putere. Dar viaţa învingătorului este curmată brusc, în condiţii care au rămas pînă azi neelucidate. Să fi fost mîna Persiei ? A Romei pizmaşe ? A duşmanilor lui din însăşi incinta Palmyrei ? Nu se ştie. I-a urmat pe tron fiul lui, dar acesta, copil fiind, n-a putut guverna şi treburile cetăţii au fost concentrate în mîinile mamei sale, Zenobia, autoîncoronată împărăteasă sub numele de Septimia Bat-Zabbai, figură legendară nu numai pentru Palmyra, ci pentru tot trecutul Siriei.

Imperiul roman, zguduit de cea dintîi mare inflaţie monetară din istoria lui, asista neputincios la înflorirea unei Palmyre ce nu îi putea fi decît ostilă, fie doar şi prin marea sfidare pe care i-o adresa, consolidîndu-şi somptuoasele sale edificii din inima deşertului, făcînd să-i înflorească viaţa intelectuală, cu o civilizaţie proprie, cu o armată de temut, care nu o dată şi-a arătat iscusinţa în lupte.

Zenobia îl adusese la curtea ei pe filosoful Login, sprijinind pînă la un punct sincretismul religios propovăduit de consilierul ei, Paul de Samosate, episcopul Antiohiei. Login avea să-şi sfîrşească zilele otrăvit de iscoadele Romei, iar Paul de Samosate îşi pierdea capul, condamnat chiar de Zenobia pentru erezie...

Şi astăzi specialiştii în istoria antică se întreabă : „Cine ar putea pătrunde vreodată secretul viselor Zenobiei, care încă fascinează imaginaţia generaţiilor ?“ Despre ea, *Istoria Augusta* spune că ştia să înflăcăreze mulţimile mai patetic decît tribunii Romei, ieşindu-le în faţă cu casca ei de războinică pe cap, înveşmîntată într-o mantie de purpură feniciană... Cunoştea latina, ţinea ca

odraslele ei să învețe greaca, iar dacă era vorba despre Roma și despre ea, nu vedea altceva decît oferirea unei dinastii ieșită din coapsele ei, capabilă să scoată imperiul din începutul declinului, o dinastie de sorginte siriană, așa cum fusese cea a Severilor, din stirpea cărora, un oriental, Eliogabal, a ajuns în fruntea Eternei Cetăți cîrmuind Roma timp de șapte ani.

Cutezanța Zenobiei avea să fie crunt pedepsită de Aurelian, restauratorul unității imperiului roman, care a învins și devastat Palmyra. În anul 274, Zenobia era adusă la Roma, pentru a defila alături de regele înfrînt al galilor, în cortegiul imperial al învingătorului ei. Dar înfrîngerea n-a fost decît parțială. Zenobia l-a obligat pe Aurelian să-i acorde ospitalitate conform rangului ei de împărăteasă, s-o instaleze într-un palat de pe Via Appia unde, un secol mai tîrziu, descendenții familiei vajnicei siriene trăiau respectați de o Romă care își regăsise, vremelnic, magnificența.

...Răsare soarele. Ies. O haită de cîini vine să mă alunge de lîngă templul lui Baal. Filmez. Căldura se lasă. Sudoarea îmi intră în ochi. Cerul tern, lumina vînătă. Și mă opresc...

O coloană îmi iese în cale, devorată de colții timpului, parcă roasă la temelii de cîrtițe, ca o stalactită spînzurată de neant, cu ciocul înfipt în pămînt... E însăși imaginea timpului măcinînd piatra, prefăcînd-o în nisip pentru clepsidra elipsoidală a Terrei. Oare nu peste acest colț de lume a domnit îndelung acel demon căruia Orientul îi zice : „Demonul-lucrurilor-ce-trec“ ?

Răspunsul pe care Palmyra l-a dat morții a fost arta.

Singura experiență ce nu se poate repeta — deși ea se reeditează în numărul de exemplare al vieții — e moartea. Experiența artei rămîne veșnic repetabilă. Aici, istoria a transformat aventura oamenilor în destin. Zenobia, îmbrăcată în costum de centurion roman, purta un suflet de palmyreană pe care nici un însemn exterior nu-l putea deturna de la o soartă deliberat asumată.

Privesc coloana care atîrnă de cer și mă cutremur. Din ciocul ei, ca dintr-o clepsidră, se scurge încet nisipul...

*
* *

De aur să fi fost lanțurile în care, după cum spune legenda, Aurelian ar fi purtat-o, pe Via Triumphalis, pe împărăteasa Palmyrei în urma carului său imperial ? Posibil. Dar lanțurile, din orice metal ar fi făcute, tot lanțuri rămîn. Roma jubila. Orgolioasa Palmyra se prăbușise. Nisipurile mișcate de vînt ale deșertului sirian aveau să-i fie giulgiul. Dinastia Odeinaților dispărea din istorie. Odată cu ea era condamnată la uitare și mîndra cetate care avusese curajul de a sfida imperiul roman.

Și totuși, orașul din pustiu nu vroia să moară. După șaptesprezece secole de la prăbușire, el este încă viu. Forumurile romane, căzute la rîndul lor în ruină, ar putea invidia fantoma Palmyrei pentru nespusa ei strălucire. Apăruse în inima deșertului ca o fantasmă roz însăilată de mintea unui visător al imposibilului. De ce aici ? De cînd ? Cine i-a pus piatra de temelie ? Adeseori știm cînd mor orașele, istoria uitînd să ne spună cînd s-au născut și cine le-a croit vetrele. Palmyra n-are început. O inscripție asiriană din cel de al doilea mileniu dinaintea erei noastre, confirmată de una din tăblițele descoperite la Mari, ne vorbește despre un împărat cu numele de Tiglatpalasar, care ar fi întreprins o expediție împotriva Tadmorului stăpînit pe atunci de aramei. Strămoșii arameilor fuseseră canaaneenii, care credeau în Baal, zeul Babilonului. Și Vechiul Testament pomenește de orașul din deșert. Dumnezeu i-ar fi grăit lui Solomon să pornească spre oameni, să-i ajute să se lepede de păcat și să dea de veste că s-a îngăduit înălțarea Tadmorului cu casele lui de piatră și cu coloanele lui... Orașul era în picioare pe vremea lui Nabucodonosor, regele Babilonului și cuceritorul Siriei. Apoi, timp de cinci sute de ani nu se mai pomenește nimic despre el, pînă cînd a fost cotropit de seleucizi, recîștigîndu-și titlul de oraș liber abia în anul 62 al erei noastre, cînd Siria devenise provincie romană.

Despre epoca elenistă din viața Palmyrei n-avem documente. Dar avem pietre. Mozaicuri și fresce. Una dintre frescele descoperite în cavoul celor trei frați — Naâmain, Male și Saâdi — din Valea Morților de la Palmyra, înfă-

ţişează scena găsirii lui Ahile de către Ulise. Travestit în femeie şi ascuns printre fiicele lui Likomedes, Ahile caută să-şi înşele destinul. Scena nu este întîmplător aleasă. Palmyrenii vedeau în Ahile simbolul sufletului omenesc care se deghizează pentru a nu fi găsit de moarte, drept care îmbracă straie de împrumut încercînd să mai întîrzie printre pămînteni. Ce sublimă parabolă în naivitatea ei! De am putea înşela moartea schimbîndu-ne doar veşmintele! Dar nu, amăgirea nu este posibilă. Coloana-clepsidră cerne nisipul veşniciei. Într-o zi nu va mai rămîne în pîlnia ei decît un firişor de nisip. Va cădea şi acesta. Şi va trebui să vină o nouă forţă capabilă să răstoarne clepsidra pentru o nouă numărătoare a anilor. Deoarece şi veşnicia, cît este ea de veşnicie, tot are un început şi un reînceput...

Cavoul-turn al celor trei fraţi găzduieşte 390 de morminte. O adevărată necropolă pe verticală. Sînt aici, în cimitirul Palmyrei, cele mai stranii morminte din cîte mi-a fost dat să văd pe acest pămînt. Morminte-turn. Termitiere ale vieţii de apoi în care zace nemişcarea. Turnurile oarbe, cu cîte trei şi patru etaje, înălţîndu-se ca nişte bastioane crăpate de cutremure, răscoapte de căldura nemiloasă a deşertului, cilindri din lut ars sau din blocuri de calcar, veghind istovirea timpului...

Iar timpul este pus aici să se confrunte cu verticala — cea mai temerară ipostază a dăinuirii. Verticala care sfidează moartea ce nu cunoaşte decît poziţia orizontalei. Mormintele-turn sînt, în universul plat al pustiului, invenţia palmyrenilor. Case-săli-de-aşteptare a mereu amînatei judecăţi de apoi. Case ale morţilor. Un parter patrat peste care caturile sînt înălţate într-o succesiune din ce în ce mai redusă, ca nişte ziggurate babiloniene cu scări interioare. În grosimea zidurilor sînt scobite nişele funerare străjuite de chipurile sculptate în calcar sau în cretă ale celor plecaţi dintre vii. Busturi cioplite adeseori de o daltă măiastră, alteori de meşteşugari fără prea mult har, dar de fiecare dată respectîndu-se canoanele redării trăsăturilor şi detaliilor caracteristice vieţii celor înfăţişaţi. Palmyreanul Atenatan, mort în anul 98, este însoţit de doi servitori, unul ţinîndu-i calul, altul întinzîndu-i arcul. Era deci un conducător de oşti. Iulius Urlius Ma-

rona, îngropat în al său mormînt-turn în luna martie a anului 236, este înfăţişat pe fondul unui basorelief care reproduce silueta unei corăbii cu pînze. Prezenţa acestei nave într-un mormînt din inima deşertului sirian ar părea întruchiparea unui vis imposibil, dacă n-am şti că mulţi stăpîni de caravane erau şi proprietari de corăbii, puse să străbată Mediterana sau mările sudului cu care pustiul se lega prin Golful Persic.

De cele mai multe ori mormintele-turn sînt case ale morţilor aparţinînd cîtor trei sau patru generaţii ale aceleiaşi familii. Strămoşii, jos, la parter, nepoţii şi strănepoţii la etajele superioare. Pe feţele exterioare ale zidurilor apar balcoane astupate de pe care sufletele morţilor să vegheze asupra vieţii cetăţii. Uneori, la partere, se înalţă coloane corintice, frize şi porticuri sculptate. A fost descoperită o piatră funerară ce înfăţişează tragedia unei întregi familii palmyrene, care a preferat captivităţii dezonorante, moartea. Semiculcat pe o sofa, tatăl familiei îşi duce spre buze o cupă cu otravă. În jur, copiii morţi, alături de ei mamele acestora gata să soarbă la rîndul lor otrava. Inscripţiile funerare sînt întotdeauna terminate printr-o expresie ce nu grăieşte „fie-le ţărîna uşoară", ci : „Vai !"

Este strigătul Palmyrei în traversarea istoriei sale. Un ţipăt de disperare ca în chinurile facerii sau ca un ultim suspin al vieţii înaintea morţii : Vai ! Atît. Palmyrenii se despărţeau de existenţa lor „provizorie" pe acest pămînt, scoţînd acelaşi strigăt ce le trăda regretul : Vai ! Promisiunile veşniciei par în faţa acestui vaier atît de omenesc, o amăgire : Vai ! De ce părerile de rău, de ce durerea despărţirii de tot ce este trecător, cînd Baal veghează ? Dar şi atotputernicul zeu n-are pe buze decît acelaşi suspin : Vai ! Murindu-i supuşii, va muri el însuşi, cu fiecare, deoarece zeii pier odată cu civilizaţiile care i-au născocit...

Vai ! — strigă Palmyra, şi ţipătul ei sfîşie nemărginirea pustiului. Ce a făcut-o să apară aici ? Un izvor, un simplu dar nesecătuit izvor, care de milenii adapă oaza, domolind arşiţa soarelui şi potolind setea oamenilor şi a dobitoacelor. Numele lui este Efka, iar cuvîntul acesta aramean nu înseamnă decît apă. Apă de deşert, cu gust

sălciu şi sulfuros, dar ce nepreţuită bogăţie acolo unde tot aurul din lume nu valorează cît o vadră de apă ! Un izvor ieşind dintr-o grotă sacră, cu inscripţii sobre şi austere : „Marelui zeu, stăpînitorul cerurilor, în vremea cînd veghea asupra acestui izvor — octombrie 162.“

Zeii s-au dus, izvorul a rămas. Izvorul şi oamenii. Legenda spune că atîta vreme cît Efka va exista, Palmyra va dăinui. Valea Morţilor e dincolo de zidul cetăţii, deoarece morţii nu mai au nevoie de apă. Lor le aparţine veşnicia.

Fără Efka n-ar fi curs atîta bogăţie în vadul acestei aşezări asaltată de pustiu. Fără bogăţia palmyrenilor n-ar fi bîntuit aici atîţia cuceritori şi atîtea războaie devastatoare. De ce avea Roma nevoie de Palmyra ? Doar pentru ca Juvenal să scrie distihul : „Oronte îşi amestecă apele cu Tibrul, / Contopind graiurile, tradiţiile şi artele...“ ? Oronte este fluviul sacru al sirienilor. Efka nu-l ajunge. Izvorul ei este sorbit pînă la ultima picătură de aşezarea din pustiu. Iar între Oronte şi Tibru se aşterne o jumătate de Mediterană. De ce i-a trebuit Romei provincia siriană ? Doar pentru a-l avea pe Apolodor din Damasc, cu geniul căruia să arunce podul peste Dunăre, la Drobeta, şi să înalţe Forumul lui Traian cu neasemuita lui Columnă ? Îi trebuiau sufletul Palmyrei şi orgoliul ei întruchipate de Zenobia Bat-Zabbai, din trufaşa dinastie a Odeinaţilor. Îi trebuiau bogăţiile Siriei şi ale cetăţilor ei între care nestemata cea mai rîvnită era Palmyra, oraşul de la răscrucea drumurilor din deşert. Oraşul acesta cu şapte sute de coloane corintice, cu arcul lui de triumf şi cu sacra lui cale ce duce spre o Agoră aparţinînd sufletului artelor orientale, cu templele lui şi cu tezaurele lui.

Cît de nemărginită trebuie să fi fost uluirea Eternei Cetăţi în faţa splendorilor Palmyrei ! Şi cît de necuprinsă furia inacceptabilei sfidări pe care i-o lansau „barbarii“ orientului ! Rivalitatea data încă din timpul lui Antoniu, proconsulul Romei în Egipt, sub care s-au aşternut aceste cuvinte : „Cînd Antoniu şi-a trimis cohortele de călăreţi la Palmyra, poruncindu-le să jefuiască oraşul, n-avea cu ce să-i invinuiască pe palmyreni, deoarece aceştia erau cinstiţi şi se ocupau numai cu neguţătoria, cumpărînd mărfuri în India, Arabia şi Persia şi vînzîndu-le romanilor.“

Şi Pliniu cel Bătrîn ţine partea cetăţii din pustiu, afirmînd că în vremea lui Palmyra nu se afla sub control roman, dar adăugînd că Roma controla principalele drumuri comerciale precum şi porturile din întreaga Sirie, din Egipt şi Asia Minor.

Cînd a început intoleranţa ? Ce a născut-o ? Sînt aceleaşi întrebări care s-ar putea pune în legătură cu Dacia, de la Burebista pînă la Decebal. Să fi fost doar hegemonismul la fel de „paternalist“ şi de necruţător cu dreptul altora la sinele propriu, ori hulpava poftă de înavuţire prin prădarea sufletului şi a trudei celor ce nu puteau fi lăsaţi să se întărească slobozi la marginile imperiului ? Probabil, aşa cum este şi astăzi, şi cum a fost dintotdeauna, şi una, şi alta. Paroxismul conflictelor s-a produs sub dinastia Odeinaţilor. Primul purtător al acestui nume fusese ademenit cu titlul de senator al Romei, dar nesupuşenia lui şi intrigile luptei pentru putere urzite în Eterna Cetate l-au împins sub ochii gîdelui. Trebuia să vină Zenobia despre a cărei frumuseţe se spunea că ar fi întrecut-o pe cea a Cleopatrei. Dar locul ei în istorie avea să-l datoreze altor virtuţi. Soţul ei repurtase în numele Romei „ocrotitoare“ victoria din anul 267 asupra sasanidului Sapor I-ul, după un război ce durase cinci ani, drept care, în acelaşi an, victoriosul palmyrean a fost asasinat. Întotdeauna marile puteri au comis „mici“ erori de calcul. Lovind orbeşte n-au luat în considerare consecinţele. Lecţia Daciei nu fusese învăţată. Palmyra trebuia s-o confirme. În numele ei era chemată s-o facă o femeie, lucru la care, probabil, se aşteptau cel mai puţin trufaşii cîrmuitori ai Eternei Cetăţi, obişnuiţi să prefacă Cleopatrele Orientului în docile amante.

Zenobia cîrmuia în locul fiului său, Vahballat, prea nevolnic prin vîrstă pentru a conduce treburile statului. Cum să-şi pună Roma mintea cu o femeie, chiar dacă stirpea ei descindea din os domnesc ? Cu atît mai mult cu cît, după moartea împăratului Claudiu, Eterna Cetate era confruntată, sub Aurelian, cu o grea criză de putere şi totodată cu năvala dinspre nord-est a puhoaielor goţilor. Zenobia era însă întruchiparea sfidării Orientului la adresa colosului care cucerise Egiptul, instaurîndu-şi tentaculara forţă din Pirinei pînă în Persia. Femeia cu scut de cen-

turion îngenunchea orgoliul Romei, lovind în provincia de la gurile Nilului și extinzîndu-și stăpînirea peste întreaga Asie Minor, pînă la Bosfor. Trebuia să i se dea o lecție.

Și i s-a dat. Spumegînd de furie, în toamna anului 271, Aurelian a pornit o colosală expediție de pedepsire contra Palmyrei. Trecînd fluviul Oronte s-a năpustit asupra cetății din deșert. Zenobia a fost prinsă și vîrîtă în lanțuri. Aurelian i-a acordat o singură grație : ca lanțurile în care era ferecată regina Palmyrei să fie de aur.

Și a legat-o în urma carului său imperial pentru a străbate astfel Via Triumphalis din Roma, în urletele delirante ale mulțimii...

*

* *

Deși Zenobia n-a cîrmuit Palmyra decît cinci ani, numele acestei străvechi așezări din deșertul sirian va fi întotdeauna legat de figura ei legendară. Zenobia este cuvîntul sinonim cu mîndria de sine. Cu nesupușenia. Cu demnitatea. Cu sfidarea fricii și cu patima dreptății.

Auzind că mîndria lor a fost purtată în lanțuri prin Roma, palmyrenii s-au revoltat. Aurelian a fost nevoit să facă drumul înapoi pentru o nouă campanie de pedepsire. A distrus orașul și i-a dărîmat zidul împrejmuitor. Dar n-a reușit să-i nimicească spiritul. Sub Diocleţian orașul a renăscut, iar sub Justinian și-a înălțat coloanele prăbușite... În anul 634, cetatea roz din deșert avea să fie ocupată de arabi. Trecutul îi era pecetluit. Intra în legendă cu zidirile, cu templele și cu zeii ei. În cel de al zecelea veac, un cutremur pustiitor îi hăcuia și mai amarnic ruina. În 1177 templul lui Baal avea să fie transformat în fortăreață pentru apărarea așezării arabe de hoardele asiatice. Urma să vină Timur Lenk, nepotul lui Genghis-han, spaima Orientului...

Palmyra s-a stins lent, dar n-a pierit cu totul. Întotdeauna un strop de viață a rămas în ea, deoarece Efka nu își secase izvorul. Și acum, la mai bine de șaptesprezece veacuri după pedepsirea ei de către Aurelian și la aproape un mileniu de la cumplitul cutremur care i-a despicat zi-

durile și i-a aruncat în nisip o bună parte din mîndra-i colonadă, Palmyra dezgroapă, Palmyra dezvăluie, Palmyra înalță și zidește. Este vocația și blestemul ei de cea mai frumoasă cetate a antichității orientale din epoca greco-romană, mai grăitoare lumii despre sufletul unui timp decît trufașul Baalbek sau copleșitorul Persepolis. Cinci temple și o bazilică o leagă de neînduplecatele ceruri. O sută de morminte-turn, rămase în picioare sau căzute în ruină, o leagă de viața de apoi. Dar ceva mai patetic decît templele și mai profund decît mormintele — arta — o leagă de sufletele noastre, ale celor de azi.

Puntea cu cei de demult ne-au făcut-o arheologii. O primă expediție, cea a englezilor Dawkins și Wood, poposea aici la aproape o mie cinci sute de ani de la asasinarea Palmyrei. În 1753, cei doi arheologi scoteau la Londra un somptuos album intitulat *Ruinele Palmyrei*. S-au mai păstrat din el cîteva exemplare. Din păcate, nici unul la Palmyra. Dar aici, orice album ar păli în fața realității.

Las pe stînga drumului spre Homs templul lui Baal, imens patrulater cu un șir dublu de coloane interioare, cu un portic și un altar de jertfă, avînd în centru hramul zeului uitat. Pe friza altarului zboară duhuri ale „păgînimii“, purtînd spre cer ghirlande cu flori și fructe. Un basorelief reproduce o procesiune sacră : o cămilă cărînd un tabernacol în interiorul căruia se află simbolurile zeului Baal. În urma ei pășesc cîteva femei cu fețele acoperite de voaluri. În două nișe, față în față, locurile în care au stat zeii a două credințe : Jupiter și Baal. Pe plafonul monolitic semnele zodiacului și șapte planete. Cîțiva sfinți, aproape șterși, pe ziduri, amintind de Bizanț. Pe un bastion arab, clădit cu piatră scoasă din templu, o inscripție : „În numele lui Allah, cel milostiv și îngăduitor, rog să se cruțe această zidire. Fie ca ea să dăinuie. A fost ridicată cu ajutorul profetului de un mare om, Nasir al-Din, unul dintre cei ce au înfăptuit triumful credinței...“

În fața marelui templu se deschide spre colonada palmyreană arcul de triumf, dincolo de care, sute de coloane-perechi, înalte pînă la doisprezece metri, se pierd spre monticulul din zare, unde se înalță templul morților. Fiecare coloană poartă la jumătatea ei cîte o consolă pe care

au stat cîndva busturile celor mai de vază palmyreni. Dincolo de teatrul antic, cu gradenele parcă răscoapte de arşiţă, ca nişte pîini cu coaja crăpată de prea îndelungată ţinere în cuptorul nisipului, se înalţă un tetrapil din granit. Se presupune că piatra coloanelor lui a fost adusă din Egipt. Opt coloane mai înalte decît semenele lor din şirul colonadei duc spre acest punct. Cea de a treia a purtat cîndva în vîrful ei statuia lui Odeinat ; alta, pe cea a soţiei sale, Zenobia. N-a mai rămas decît postamentul pe care o inscripţie glăsuieşte : „Statuia Septimiei Bat-Zabbai (în arabă, cuvintele „bat-zabbai“ înseamnă „doamna cu părul lung“), cea mai vestită şi mai dreaptă dintre împărătese, cea mai frumoasă dintre femei şi mai neînvinsă dintre căpeteniile de oşti, cîrmuitoarea Tadmorului căruia i-a purtat slava pe neatinse culmi...“

Caut „Demonul-lucrurilor-ce-trec“. Nu-l aflu decît în mine. În lăcomia mea de spaţii, în nevoia irepresibilă de a învălui pămîntul dintr-o privire, în frica de uitare, în istovirea mea de călător care şi-a pierdut umbra pe drumurile Terrei. Unde în altă parte să se afle demonul atît de inspirat botezat de către orientali ? Alerg să filmez un beduin călare pe un catîr ce trece prin faţa templului morţilor. Apoi sînt furat de imaginea unui tînăr arab care străbate pe o motocicletă japoneză, toată numai faruri, nichel şi ţevi de eşapament, drumul sacru străjuit de marea colonadă...

„Demonul-lucrurilor-ce-trec“... Oare nu în noi îl purtăm, înrobiţi de lucruri, supuşi orbeşte irosirii de sine, mereu avizi de glorie, mereu crezîndu-ne mai puternici pe măsura acumulării perisabilului ? Mă însoţeşte un ghid sirian, care ştie să explice elementar, în engleză, dar şi mai bine ştie polona, limbă ce îmi este familiară, deoarece am petrecut doi ani la Varşovia, unde eu am dobîndit singura „avuţie“ ce nu aparţine „Demonului-lucrurilor-ce-trec“, un fiu, căruia va trebui să-i povestesc despre Palmyra... Ghidul meu a studiat arheologia în Polonia şi, prin anii şaizeci, a însoţit o echipă de specialişti din ţara de pe Vistula, care a făcut săpături la Palmyra. Are un surîs blînd, îngăduitor, şi mai ales o răbdare plină de înţelepciune. Ştie să tacă atunci cînd cuvintele nu sînt numai de prisos, dar pot rupe vraja. Îmi spune că, evident, trebuie

să existe și un „demon-al-cuvintelor-de-prisos" în panteonul Palmyrei.

Văzînd orașul acesta care, în anul 64 înaintea erei noastre, cînd generalul roman Pompeius a invadat Siria, se afla la apogeul desăvîrșirii sale urbanistice, nu pot să nu mă întreb : oare acel Abul Dur al-Dimașqi, zis Apolodor din Damasc, a învățat de la romani să construiască, ori el, ca descendent al marilor constructori palmyreni, a adus la Roma o artă ce abia se înfiripa ? Da, trebuie să existe și un „demon-al-îndoielilor-eretice", altfel nu mi-aș pune astfel de întrebări. Mai sînt însă și alți „eretici". Unul, ca M. Poëte, care afirmă că „nu Roma este cea care a inventat elementele urbanismului, ci ea le-a găsit la alții și le-a însușit" ; sau alții ca P. Lavedan și S. Breyssek, care vorbesc despre „amprenta siriană asupra artei romane și profunda influență a religiilor orientale asupra religiilor romane..." Totul ar fi simplu și clar, de n-ar fi fost Elada, și de n-ar fi fost nici Egiptul, nici Mesopotamia. Așa că să-l ștergem din panteonul imaginației noastre pe ultimul „demon". Rămîn destui alții...

Îmi plac orașele care nu vor să moară. Siria are cîteva urbe de vîrstă mathusalemică, dar și o mulțime de orașe antice sau medievale moarte de mult. Palmyra vrea să trăiască. Ea a ieșit la lumină treptat, de-a lungul a două secole de căutări. În vremea lui Dawkins și Wood, în 1752, cei doi cercetători englezi nu găseau în oaza Palmyrei decît 18 case locuite, dar astăzi orașul din pustiu numără 20.000 de suflete, ca în antichitate. Arcul de triumf a fost scos din țărînă și reînălțat în 1931, Forumul palmyrean a fost desvelit de sub giulgiul de nisip abia în 1939. Teatrul antic și-a redeschis scena în 1952, nympheumul — identic cu cele de la Bosra, din Jericho și Qanavat — a ieșit la lumină în 1963. Alte comori palmyrene așteaptă sub țărînă, și spre ele nu duce decît cuvîntul legendelor.

Uluitor este faptul că arameana, limba în care sînt scrise majoritatea textelor descoperite aici, este vorbită și astăzi, alături de arabă, în cîteva sate siriene din provincia Qalamun. De altfel, scrierea arabă este o variantă a scrierii arameene care era compusă din douăzeci și două de semne și se citea de la dreapta spre stînga. Descifrarea scrierii folosită de palmyreni n-a ridicat prea multe dificultăți.

Ca și cînd cetatea ar fi ținut să se facă înțeleasă peste milenii și să discute cu lumea de mîine. Cele mai multe inscripții sînt bilingve sau trilingve — în arameană, greacă și latină — ceea ce a făcut ca doi lingviști europeni, francezul J. Barthélémy și englezul J. Swinton, să descopere aproape simultan, în 1754, cheia alfabetului palmyrean. Calendarul fiind identic cu cel seleucid, numărătoarea anilor începînd din octombrie 312 înaintea erei noastre, datarea exactă a inscripțiilor n-a pus probleme deosebite. Astfel : „În luna Tsiri anul 357 (adică în octombrie, anul 45 al erei noastre) s-a ridicat această statuie care îl reprezintă pe Shams, fiul lui Taibol, fiul lui Soqaibel, din neamul Ben Qomara, care a dedicat templul zeilor Baal, Yarhibol și Aglibol ridicat de către fiii săi acolo unde se află întru cinstirea lor..." Sau : „S-a construit acest mormînt, ca lăcaș de veac de către Zabida, fiul lui Ogaili, fiul lui Maliko Ass'adad, pentru el și copiii lui întru pomenirea lor, în luna lui Nisad 424" (aprilie 112).

Oare cît de fidelă este oglinda pe care sufletele noastre o află în vestigiile trecutului ? Oare noi, cei de azi, sîntem cu adevărat continuatorii celor ce de mult s-au dus în neființă ? Nu s-a comis undeva vreo trădare, nu s-a interpus între noi și cei ce ne-au premers evenimente mutilatoare de spirit ?

Caut în Palmyra de azi sufletul palmyrenilor de ieri și nu știu dacă ceea ce aflu este fireasca succesiune a sufletului de altădată, zestrea cromozomică, a acestui pămînt martirizat de fire și de vremuri. De bună seamă țara e alta, fie și pentru simplul fapt că lumea de azi e alta decît cea a străbunilor noștri. Dar spiritul a rămas, oricît de bulversante ar fi fost prefacerile. Ce fac în universul nostru computerațional oamenii aceștia ai căror străbuni au fost stăpînii deșertului, lăsîndu-se înstăpîniți de asprele legi ale unei naturi neînduplecate ? Sînt oare deplin conștienți de greaua moștenire ce le apasă umerii ?

Încet, temători, pașii lumii contemporane s-au apropiat și de Palmyra. Asfalt, lumină electrică, televizoare. O cooperativă agro-zootehnică în care sectorul cel mai grăitor inimii mele rămîne cel al pepinierei. Curmali cît pătrunjelul sădiți în pahare de plastic, smochini cu frunzele ca palma de copil, puieți de fistic, măslini de-o șchioapă.

Ca şi cînd cetatea ar fi ţinut să se facă înţeleasă peste milenii şi să discute cu lumea de mîine. Cele mai multe inscripţii sînt bilingve sau trilingve — în arameană, greacă şi latină — ceea ce a făcut ca doi lingvişti europeni, francezul J. Barthélémy şi englezul J. Swinton, să descopere aproape simultan, în 1754, cheia alfabetului palmyrean. Calendarul fiind identic cu cel seleucid, numărătoarea anilor începînd din octombrie 312 înaintea erei noastre, datarea exactă a inscripţiilor n-a pus probleme deosebite. Astfel : „În luna Tsiri anul 357 (adică în octombrie, anul 45 al erei noastre) s-a ridicat această statuie care îl reprezintă pe Shams, fiul lui Taibol, fiul lui Soqaibel, din neamul Ben Qomara, care a dedicat templul zeilor Baal, Yarhibol şi Aglibol ridicat de către fiii săi acolo unde se află întru cinstirea lor..." Sau : „S-a construit acest mormînt, ca lăcaş de veac de către Zabida, fiul lui Ogaili, fiul lui Maliko Ass'adad, pentru el şi copiii lui întru pomenirea lor, în luna lui Nisad 424" (aprilie 112).

Oare cît de fidelă este oglinda pe care sufletele noastre o află în vestigiile trecutului ? Oare noi, cei de azi, sîntem cu adevărat continuatorii celor ce de mult s-au dus în nefiinţă ? Nu s-a comis undeva vreo trădare, nu s-a interpus între noi şi cei ce ne-au premers evenimente mutilatoare de spirit ?

Caut în Palmyra de azi sufletul palmyrenilor de ieri şi nu ştiu dacă ceea ce aflu este firească succesiune a sufletului de altădată, zestrea cromozomică, a acestui pămînt martirizat de fire şi de vremuri. De bună seamă ţara e alta, fie şi pentru simplul fapt că lumea de azi e alta decît cea a străbunilor noştri. Dar spiritul a rămas, oricît de bulversante ar fi fost prefacerile. Ce fac în universul nostru computeraţional oamenii aceştia ai căror străbuni au fost stăpînii deşertului, lăsîndu-se înstăpîniţi de asprele legi ale unei naturi neînduplecate ? Sînt oare deplin conştienţi de greaua moştenire ce le apasă umerii ?

Încet, temători, paşii lumii contemporane s-au apropiat şi de Palmyra. Asfalt, lumină electrică, televizoare. O cooperativă agro-zootehnică în care sectorul cel mai grăitor inimii mele rămîne cel al pepinierei. Curmali cît pătrunjelul sădiţi în pahare de plastic, smochini cu frunzele ca palma de copil, puieţi de fistic, măslini de-o şchioapă.

Mă opresc mai vrăjit decît în fața coloanelor roz. Aici, în inima deșertului, o pepinieră este un adevărat miracol. Am urmărit cu venerație mîinile care o îngrijeau și pot spune că puține îndeletniciri mi s-au părut mai necesare și mai utile oamenilor din acest loc și mediului lor ambiant. Pustiul poate să nu se teamă de nimic, dar de o pepinieră răsărită în desfrîul lui trebuie să înceapă să-i fie frică. Eucalipți firavi, palmieri cît firul de pipirig. Du-că-se pe pustii, pustia !

Cîteva zeci de fete și femei tinere lucrau într-un atelier de țesut covoare. Lucrau manual. Nod cu nod, fir cu fir. Motive beduine sau modele consacrate de celebrele țesătorii din Alep și Damasc. Toate visele florale ale unui deșert monocrom. Turiștii cer însă carpete cu imagini palmyrene. Și li se fac.

Dar unde sînt „baduaynii", cei din „poporul ce se zărește la orizont", sau, cum le spunem noi, beduinii ? Îi întîlnesc în pustiu, în marginea Palmyrei, cu turmele lor. Corturile întunecate, ca niște uriașe platoșe în care sulițele soarelui bat darabana, sînt ademenitoare, deși impun o legitimă sfială, acel sentiment de teamă amestecată cu o irezistibilă curiozitate strecurat în suflete de întîlnirile cu stînele noastre montane, solitare, păzite de cîini ciobănești. Și aici roiesc patrupezi lătrători, animale costelive, arțăgoase, fidele stăpînilor lor și ostile oricărui intrus. Un strigăt scurt, răstit, al stăpînului lor îi potolește. Intru. Răcoare. Spațiu nebănuit de larg pentru un cort. Prima încăpere a cortului, „rubaa", este destinată vieții în comun. Alături, „kidr-ul" — partea rezervată femeilor. Un fel de baldachin căruia i se zice „hodaj", acoperă teancurile de rufărie și lavițele familiei. În bucătărie ustensilele pentru „lebn" — iaurt —, și putineiul de smîntînit laptele din care se scoate „saumne-ul" — untul beduin. Cafea amară turnată într-o ceșcuță fără toartă care trece din mînă în mînă. Faimoasa „cafea-beduin", din care nu se bea decît cîte o înghițitură, tăria ei făcînd inimile să bată în timpane. Ceașca trece din nou cu stropul ei de cafea fierbinte. De ajuns ? Nu trebuie decît să clatini ceașca în fața bărbatului cu ibricul de aramă, și acesta nu va mai insista.

Chipuri arse de soare, copii cu ochii căscaţi de uimire, femei sfioase, tăcute, mişcîndu-se ca nişte umbre în veşmintele lor negre care se confundă cu aripa cortului ancorată cu funii în nisip.

Privesc această lume şi înţeleg că Palmyra, înainte de a fi o coloană corintică, a fost un cort din păr de capră. O puzderie de corturi în jurul unui izvor. De unde a apărut coloana ? Nimic n-o inspiră. Poate doar tulpinele drepte ale palmierilor... Dar cine a adus dalta ? Şi de unde piatra ? Poate că există un răspuns la toate. Oricum pentru mine, Palmyra rămîne încă o tulburătoare şi patetică enigmă...

*
* *

O, de-aş avea dulceaţa de grai a lui Panait Istrati şi împătimita lui dragoste pentru lumea Levantului ! Nu mă pot însă imagina vagabond în Alep, deşi am în mine o irepresibilă dorinţă de a străbate drumuri necunoscute, neştiute de nimeni, şi mai am şi un strop de har de a-mi face pretutindeni prieteni. Vagabonzii epocii noastre aparţin, totuşi, unui ev mai puţin romantic, deşi cei mai mulţi dintre ei poartă plete, iar în priviri au o căutătură neliniştitoare de tineri ademeniţi de fantasmele paradisurilor artificiale. Dacă şi-ar fi trăit tinereţea în vremurile noastre, Panait Istrati s-ar fi făcut hippy şi s-ar fi drogat, neîndoielnic, şi poate că n-ar mai fi fost în stare să-şi păstreze în suflet acea puritate adolescentină, candoarea juvenilă de copil mereu uimit în faţa lumii, tăria de a scoate mierea din amărăciuni şi anemonele din spinii de pe marginile drumurilor bătute.

Îi înţeleg fascinaţia în faţa acestui oraş de vîrstă biblică pe care îl vede ca pe o aşezare a tuturor pierzaniilor orientale, urbe împovărată de păcat, cu memoria grea de atîta istorie. Ochii Alepului sînt tăiaţi în obsidian şi vîrîţi în găvanele căscate sub frunţile zeilor hitiţi — o femeie şi doi bărbaţi cu căşti ţuguiate, cioopliţi în piatră neagră — puşi de strajă acolo unde s-a tezaurizat trecutul oraşului. Trei idoli de piatră aduşi din oraşul mort al Huzanului, ţinînd sub tălpile lor fiarele înfricoşării poposite aici din

noaptea istoriei : doi lei cu boturile căscate şi un taur turbat.

Dar dacă cu adevărat Alepul a speriat prin ceva pe încălcătorii nepoftiţi ai vetrei sale, atunci n-o putea face mai bine decît prin inexpugnabila lui citadelă, înălţată ca un corn de rinocer în faţa ochilor ficşi care degajează o copleşitoare forţă hipnotică. O fortăreaţă ale cărei ziduri puse să domine oraşul se colorează la apusul soarelui în sîngeriu, ca şi cînd ar ţine să demonstreze că aceasta, şi nu cenuşiul pietrei, i-a fost culoarea cu care a traversat istoria. Ziduri semeţe în prelungirea către slăvi a monticulului rîpos, o singură poartă spre care urcă un viaduct căţărat pe pilaştrii în acoladă, şanţuri adînci, seci, mirosind încă a smoală topită. Turnuri patrate, cu ambrazuri pentru gurile tunurilor însetate de moarte. Numai locurile de la marile răscruci ale istoriei sînt străjuite astfel. Şi nu în zadar. Timpul a fost aici martorul prea multor fărădelegi pentru ca oamenii să nu-i puncteze măsura cu însemnele rezistenţei lor.

Să lăsăm trecutul prea îndepărtat, pentru a evoca doar două momente din istoria ultimului mileniu al Alepului. În veacul al zecelea, împăratul bizantin Nichifor Foka încearcă să spargă citadela din Alep între fălcile lui de potentat al Constantinopolului. Nu reuşeşte. Îngenunchează oraşul, îl trece prin foc şi sabie, dar la citadelă va trebui să renunţe. Şi de n-ar fi fost înflăcăratul său nepot, Theodor, poate ar fi dat ascultare dramului de înţelepciune care îi mai rămăsese sub ţeastă şi ar fi făcut cale întoarsă. Dar Theodor l-a convins să încerce un ultim asalt.

Tînărul războinic a ajuns pînă în faţa porţilor grele ce dau spre cetate şi, de la înălţimea viaductului aruncat peste prăpastia şanţului de apărare, a încercat să-şi îmbărbăteze armia împlătoşată şi înzăuată, lansîndu-se într-un patetic discurs. Cuvîntul este o armă mai ascuţită decît vîrful suliţelor şi decît tăişul paloşelor. Theodor cuvînta : „V-aţi speriat de carapacea unei broaşte ţestoase ? O vom strivi sub călcîiul nostru de fier, îi vom spîrcui măruntaiele, îi vom da cep pe unde să-i şiroiască sîngele-i spurcat..." În înflăcărarea lui tînărul războinic uită că paza bună fereşte primejdia rea. În spatele lui se află poarta ferecată în fiare, cu măciuliile cuielor cît capul de

om. Încet, poarta se întredeschide, o umbră se prelinge afară, un braţ se înalţă, loveşte cu sete în creştetul nepotului de împărat, ţeasta se sfarmă şi cuvîntul „biruinţă" este frînt la jumătate. Cine a lovit ? Se spune că o femeie. Mai mare jignire pentru trufia asediatorilor nici că se putea. O femeie !

Douăsprezece mii de ostateci a strîns mînia lui Nichifor Foka, întru răzbunarea nepotului său, şi pe toţi i-a pus să îngenuncheze în faţa trufaşei citadele, retezîndu-le pe rînd capetele sub privirile îngrozite ale asediaţilor căţăraţi pe ziduri. Apoi, pustiind oraşul, Nichifor Foka şi-a adunat armata, a pus să se înalţe nepotului său un catafalc şi a pornit de unde venise. Citadela Alepului a rămas necucerită...

În zorii celui de al cincisprezecelea veac, a poposit aici Timur Lenk. Era anul 1401 cînd Siria trebuia să-şi plece grumazul în faţa neînvinsului cuceritor. Mai rămăsese Alepul, cu citadela lui. Vulcan de piatră şi smoală topită. Abia cînd şanţurile s-au umplut ochi cu leşurile asaltatorilor, s-a putut pătrunde în cetatea istovită de atîta prăpăd. Mii de meşteşugari, cioplitori în piatră, sculptori în lemn, cizelatori de sidef şi aramă, giuvaergii, zidari şi dulgheri au fost luaţi în captivitate de Timur şi duşi în lanţuri spre Samarkand. Citadela a rămas în picioare.

Acum îi pasc caprele ovăzul sălbatic din hora zidurilor şi smocurile de iarbă crescută pe pămîntul cernut de timp peste bagdadiile din adîncuri. Dar citadela n-a murit. Sub strîmtele ei străzi, sub căsuţele cu acoperişuri bulbucate se deschid nebănuite săli de palate subterane. Se vorbeşte despre tuneluri neştiute, care ar fi legat lumea dintre ziduri cu cea din afara lor. Totul e posibil. Altfel de unde atîta smoală cîtă a scuipat acest neistovit vulcan ?

La porţile fortăreţei, dincolo de drumul împrejmuitor, se întinde cel mai vast bazar acoperit din lume. Zeci de kilometri de cotloane, de defilee tăiate între ziduri, primind o lumină precară prin lucarnele scobite în plafoanele ogivale. Cine o fi fost oare drumeţul occidental, evocat de C. Gane în *Trecute vieţii de Doamne şi Domniţe*, şi care spunea că ar fi văzut-o, prin 1570, pe Doamna Chiajna, fiica lui Petru Rareş, neguţătorind prin acest bazar ? N-are importanţă. Decorul pare ticluit pe măsura tragicului des-

tin al acestei fiice de os domnesc moldovean, în peregrinările ei din timpul surghiunului la Alep, impus de Cantacuzini, pentru acel afront suportat de Şaitanoglu, unul din stirpea lor, la Rusciuc. Şaitanoglu înseamnă „fiul dracului" şi acest nume a fost purtat de Ion Cantacuzino, cavaler tomnatic, care pusese ochii pe Marina, fiica Chiajnei. S-a hotărît nunta, dar cînd Marina a văzut cine îi era hărăzit, i-a spus maică-sii că prefera unui asemenea mire moartea. Chiajnei i s-a înmuiat inima, dar n-a mai putut da înapoi. I-a promis fiicei sale doar că nunta nu va fi consumată. Şi aşa s-a şi întîmplat. Şaitanoglu şi-a luat mireasa şi a pornit cu ea spre Stanbul. La Rusciuc însă, noaptea, au năvălit peste tabăra mirilor oamenii Chiajnei, au răpit-o pe mireasă, cu zestrea ei cu tot, ba încă şi cu darurile scumpe oferite de mire, şi au trecut înapoi Dunărea. Şaitanoglu a rămas cu buza umflată.

Răzbunarea lui n-avea să întîrzie mult. „Fiul dracului" a tras la Istanbul sforile şi, la 7 mai 1568, a venit firmanul de mazilire pentru Chiajna şi cei şase copii ai ei. Locul exilului — Alep, în nordul Siriei, unde fiul cel mare al Chiajnei, Petru cel Tînăr, pe care ea îl vedea predestinat tronului domnesc al Ţării Româneşti, avea să moară în vîrstă de numai 23 de ani. Mormîntul nu i s-a putut afla. Cîte lacrimi o fi vărsat Doamna Chiajna, fosta soţie a lui Mircea Ciobanul, prin bazarul fără sfîrşit al acestui îndepărtat oraş ! Ea, Salomeea Valahiei, nepoata lui Ştefan cel Mare, cea care ştiuse să se răzbune pe Despot ucigîndu-i fratele şi rostogolindu-i căpăţîna scuipată în obraz pe masa palatului domnesc din Bucureşti, trebuia să suporte astfel răzbunarea Şaitanoglului, împinsă în mizeria exilului, rătăcitoare printr-un Alep medieval, care pentru ea nu era cîtuşi de puţin desprins din „Şeherezada".

Aproape şapte ani a durat exilul Doamnei Chiajna la Alep. Erau încă vii în memoria oamenilor tablourile prăpădului adus de Timur Lenk. A vrut soarta ca Mirceoaia să nu moară în cădere. I-a dat din nou un dram de glorie şi putere către apusul vieţii. Sînt mai bine de patru sute de ani de atunci. Timpul i-a uitat mormîntul Chiajnei, aşa cum i l-a uitat pe al fiului său, Petru cel Tînăr în vreunul din cimitirele înghesuite ale Alepului...

Un veac și mai bine mai tîrziu, alt nume legat de istoria noastră avea să se înscrie între cele care au contribuit la înflorirea Alepului. Este vorba de una dintre cele mai strălucite figuri ale Renașterii românești, vestitul „potigraf“ Antim Ivireanul, gruzin de baștină, ajuns mitropolit la București, întemeietor de tipografii la Snagov și Rîmnic, căruia faima purtată peste mări și țări a făcut să i se comande cele trebuincioase pentru instalarea primei tipografii arabe din orașul sirian. Aflu că literele lui cioplite în lemn de prun s-ar afla și astăzi la Alep, păstrate ca niște odoare sfinte.

Dar parcă nu ne-a fost de ajuns atîta pentru a ne lega sufletește de îndepărtatul oraș sirian. La marginea lui sudică poposesc printre constructorii români ai unei moderne fabrici de ciment, material banal, dar atît de necesar lumii moderne, fără de care ne-ar fi imposibil să ne imaginăm înălțîndu-se piatră pe piatră, de la o casă familială pînă la marile și complexele edificii industriale, și de la simplul tub de beton pentru puțurile dătătoare de apă, pînă la podurile aruncate peste rîuri și fluvii.

Aspirațiile comune din istorie netezesc în prezent calea înțelegerii între popoare. Ele fac să se estompeze suspiciunile, apropiind interesele și oferind încrederii un teren sigur, nesubminat de îndoieli ancestrale. Moderna fabrică de ciment de lîngă Alep n-avea să rămînă singura dovadă a cooperării reciproc avantajoase dintre noi și sirieni. La Homs urma să fac cunoștință cu diriguitorii treburilor unui combinat de îngrășăminte chimice edificat cu participarea românilor, împreună cu cea a cehoslovacilor și a francezilor, iar la Banyas îmi era dat să văd una dintre cele mai puternice rafinării petroliere din Orientul Apropiat, realizată de la proiect pînă la predarea „la cheie“ de către specialiștii și executanții noștri.

La Alep simt însă încolțindu-mi în suflet nostalgii orientale, ce își trag sorgintea din lectura scrierilor lui Panait Istrati. Ceva caracteristic atmosferei descrisă de el ca aparținînd începutului de veac dăinuie parcă și acum. Este fantastica lume a bazarului, în care, deși mărfurile s-au schimbat, făcînd tot mai mult loc produselor societății de consum, decorul și obiceiurile pămîntului au rămas aceleași. Salepgii, vînzători de bragă rece, cofetari cu pira-

mide de cataifuri, de baclavale și sarailii, cu sugiuc cristalin tăvălit prin zahăr, cu colaci de covrigi rostogoliți prin susan sau prin mac ; sămînțari cu fistic, cu turte de nuci coapte în miere, cu arahide rumenite pe tipsii cositorite puse pe jar, cu sîmburi de caise și de migdale, cu potcoave de smochine presate, cu ghirlande de curmale, cu maldăre de semințe de dovleac sub un pospai de sare, încît nu se poate să treci pe lîngă ei fără să simți cum îți lasă gura apă... Apoi harabalele cu mandarine și portocale, cu lămîi și banane, cu rodii ca niște grenade sîngerii, cu mere domnești și pere bergamote. Ca să nu mai pomenesc de micile dughene cu kebab, cu șașlîc și mititei din carne de berbec, cu sărmăluțe în foi de viță și cu vinete tocate în ulei de măsline. Și cafegii cu aromele filtrelor lor amețitoare, băcanii cu sacii lor de năut, de enibahar, de nucșoară...

O, Alep, Alep, ce bine e că nu știi cîtă fontă îți revine pe cap de locuitor, dar n-ai uitat gustul cataifului, nici savoarea kebabului, și nici a cernușcăi ce se pune odată cu cașul de oaie la cheag. Ce bine că faci și ciment, dar bei și cafea, și numai cînd ai insomnii o dai pe năut, dar pentru nimic în lume pe orzoaica smulsă de sub botul cailor.

Ce-o fi negutătorit Doamna Chiajna, femeia aceea din Al-Aflan — cum spuneau sirienii Valahiei —, prin bazarul din Alep ? Dantele de Damasc, covoare de Lattakia, dresuri pentru obrazul cadînelor sau giuvaeruri din argint filigranat și chihlimbar ? În bazarul aurarilor nu mă mai bag, s-ar putea să fiu acuzat de suprarealism.

Mă duc mai bine la clădirea cu zeii din Huzana unde s-a instalat muzeul Alepului, ca într-un templu hitit. Nebănuit sipet de comori între care de neprețuit sînt cele ce aparțin sculpturii poporului sălășluitor între Egiptul antic și Mesopotamia, în munții Taurus și pe pămîntul Siriei, care au găzduit civilizația de mult dispărută a hitiților. Irișii aceia de obsidian, roca vulcanică sticloasă cu spărtura concoidală, fixați în albul unor ochi căscați, mari cît oul de gîscă, nu sînt oare ei expresia cea mai grăitoare a uimirii în fața neasemuitului spectacol al vieții ? Sînt ochii hitiților cioplițí în piatră ; oameni scunzi, musculoși, inventatorii uneia dintre cele mai

vechi scrieri din lume pe care avea să o descifreze un ceh de geniu, Bedrich Hrozny, trăitor în veacul nostru, a cărui contribuţie la cunoaşterea civilizaţiei umane o completează pe cea a lui Champollion.

Aici istoria nu se numără cu secolele, ci cu mileniile. După un document scris în hitita veche, în anul 1650 înaintea erei noastre, regele Tabarna Hattuşili I-ul trece munţii Taurus pentru a cuceri Alepul. Deci oraşul exista acum treizeci şi cinci de veacuri ! Hattuşili s-a îmbolnăvit în timpul expediţiei şi s-a întors acasă. Alepul se chema pe atunci Halpa. Îmi plac oraşele care trec prin prezent cu o povară atît de grea de memorie. Îmi umplu un buzunar cu sîmburi de fistic cărora vîrful limbii le caută pe coaja sidefie crăpătura, dinţii se strîng, şi miezul verzui, parfumat îmi umple gura. Fistic de Alep. Din oraşul pentru care Antim Ivireanul a cioplit litere arabe din prunii de la Snagov. Şi mi se face dor după o „gîtlănoasă" de pe la noi sau de zeama ei de două ori trasă prin alambic...

* * *

Obsedat deopotrivă de splendorile apuse ale Greciei arhaice, de somptuozitatea arhitecturală a Orientului mesopotamian, dar totodată şi de neputinţa sa de a le depăşi, Bizanţul intra în alienare. Era vremea apostaziei generale, a schimbării zeilor, cînd se producea disgraţierea celor vechi şi neputincioşi, înlocuirea credinţelor prin închiderea Olimpului, dărîmarea idolilor şi trecerea la icoane. Pe un templu închinat lui Jupiter, în citadela Damascului, Bizanţul instala o planturoasă bazilică de proporţii megalomanice şi de un fast copleşitor.

Dar curînd, o altă lume de iconoclaşti avea să se suprapună civilizaţiilor crepusculare şi, peste bazilica bizantină, arabii musulmani ridică o moschee de o amploare inegalabilă. Era începutul celui de al şaptelea veac, cînd dinastia califilor Omeyazi îi restituia Damascului strălucirea lui dintîi, împodobindu-l cu edificii cum numai antichitatea fusese capabilă să înalţe aici. Aproape un secol oraşul a cunoscut prosperitatea. Moscheea Omeyazilor, clădită în 705, a rămas mărturia acelor timpuri de expan-

siune a islamismului care planta pe mapamondul artistic un lanţ de incontestabile valori arhitecturale.

Marea moschee din Damasc este o mostră grăitoare a artei timpurii arabe, în care moştenirea greco-latină, deşi incorporată, se vedea structural contestată. Dacă forţa unificatoare a artei musulmane a stat în islamism, ea poate fi depistată şi în oponenţa acerbă faţă de tradiţiile antice, faţă de modul de viaţă atic, faţă de tot ceea ce constituia un trecut încă proaspăt în amintirea popoarelor Orientului Apropiat, dar căruia islamismul îi refuza continuarea transplantului pe un sol revendicat de noua credinţă.

Cu toate acestea, toleranţa arabă, în loc să îngăduie distrugerea culturilor vechi, a permis mai curînd adoptarea acestora şi supunerea lor regulilor de viaţă proprii noii comunităţi, căreia i se adăugau tot mai mari contingente de convertiţi. Într-o largă măsură, acelaşi lucru s-a petrecut cu arta de cult prin încorporarea coloanelor din vechile temple şi bazilici bizantine în edificiile menite să glorifice islamul. Marea moschee din Damasc este o demonstraţie. Deşi imaginile proscrise erau cele înfăţişînd lumea animală şi vegetală, ele au fost conservate, devenind podoaba cea mai de preţ a celebrelor mozaicuri de pe frontonul fostei catedrale bizantine, ba, mai mult decît atît, după modelul acestora, artizanii sirieni au executat alte mozaicuri puse să înfrumuseţeze moscheele răsărite din Orient pînă în Cordova iberică.

În moscheea Omeyazilor, această toleranţă a mers pînă acolo încît, în interiorul marelui edificiu, s-a păstrat tabernacolul ce adăposteşte sarcofagul de marmură în care se află depus capul sfîntului Ioan Botezătorul, venerat de musulmani pentru martiriul apostolului încheiat prin decapitarea lui în anul 31, drept preţ oferit Salomeii, fiica lui Irod Filip, pentru un dans executat în faţa unchiului său, tetrarhul Irod Antipas. Prezenţa moaştelor unui stîlp al bisericii creştine în inima lăcaşului de cult musulman nu surprinde pe nimeni. Aşa cum nu surprinde faptul că unele dintre cele mai fastuoase edificii ale antichităţii greco-romane s-au conservat şi se păstrează într-un mod salutar tocmai pe pămînturile ţărilor arabe,

de la Bosra şi Petra pînă la Baalbek, şi de la Leptis Magna şi Sabratha pînă la Volubilis.

Acestea sînt însă fostele oraşe antice ascunse de scurgerea veacurilor sub mantia ocrotitoare a nisipurilor, dar rămîne incontestabil faptul că, după redesvelirea lor, respectul localnicilor le-a cruţat de tentaţia distrugerii. Este drept, ceea ce s-a încorporat din resturile fastuoasei arhitecturi antice în arta de cult a islamului timpuriu şi-a pierdut încetul cu încetul amprenta originală prea evident distinctă, fiind înglobat în ansambluri ale unei continuităţi dominate de sufletul musulman. Amalgamarea absorbea stilurile, făcînd ca tot ceea ce constituia valoare, dar rămînea eterogen, să se subsumeze unui unic ţel : preamărirea noii credinţe. Fie şi aşa, istoria artelor consemnează atitudinea salutară pentru valori ale antichităţii care, altfel, ar fi dispărut pentru totdeauna de pe faţa pămîntului.

Tocmai această juxtapunere de stiluri şi maniere, aparent heteroclite, formează şi originalitatea marei moschee a Omeyazilor din capitala Siriei. Porticul roman pus să închidă curtea interioară a moscheii, ridicată pe latura punctului cardinal ce indică direcţia Mekkăi, demonstrează în mod strălucitor stăpînirea legilor spaţiului de către arhitecţii islamici. Zeci de coloane dreptunghiulare sprijinind arcade, lasă să irumpă din mijlocul lor, spre înălţimi, minarete care impun prin supleţe şi armonie. Înconjurînd curtea acoperită cu dale de marmură, marele portic conduce spre clădirea moscheii unde, sub acoperişul lucrat în lemn, podeaua de piatră este acoperită cu şase sute de covoare pentru ca umbra Profetului să calce pe moale şi pasul desculţ al supuşilor săi să fie lin şi neauzit, ca pasul pisicii.

Poate că mai mult ca oriunde, într-un astfel de loc, gîndul te duce la perisabilitatea religiilor. Credinţele se nasc din imaginaţia oamenilor, şi tot imaginaţia acestora le este mormîntul. Cînd alte idealuri apar, cînd omul îşi dă seama de capacitatea reală a puterilor sale, descoperă că plăsmuirile ţesute cîndva, de mult, în noaptea adîncă a istoriei, nu mai rezistă logicii timpurilor moderne. Alcătuirea lumii se explică din răspunsurile la întrebările puse de omul care nu mai vrea să asculte orbeşte

porunca : „crede și nu te întreba !“ Cît credeau cei ce le ordonau altora să creadă ?...

Rămîn desculț pe dalele proaspăt spălate din marele patio al moscheii, și privesc stolurile de porumbei care și-au făcut hulubare din minaretele smălțuite. Un basorelief fenician înfățișînd un sfinx cu barbă de țap, cu aripile întinse în lungul trupului de fiară în repaos, cu două coroane suprapuse pe creștet, amintește de timpuri și mai vechi, cînd alte religii stăpîneau sufletele localnicilor. Porumbeii sînt însă aceiași, descendenți din înaripata pasăre cu ramul de măslin în cioc, întoarsă la arca lui Noe priponită pe creștetul muntelui Ararat.

În jur clocotește Damascul zilelor noastre. Oraș cu nume de albituri imaculate, mătăsoase, mirosind a levănțică, sau cu nume de față de masă împodobită cu sfeșnice și lumînări din ceară de albine. Arareori vreun alt oraș al lumii a cunoscut în aprecierea lui mai multe și mai înaripate superlative. Explicabil, pentru cei ce veneau din dezolantul peisaj al peninsulei arabice, sau coborau către mare, dinspre Eufrat, după ce traversaseră deșertul sirian. Așezarea trebuie să le fi apărut ca întruchiparea tuturor splendorilor unui paradis terestru, altfel este greu de priceput înflăcărarea metaforelor ce i-au însoțit dintotdeauna descrierea. Munții sînt golași, austeri, jupuiți de humusul care le susținea cîndva veșmîntul verde. Acum se fac dificile încercări de reîmpădurire. E greu să obligi piatra să rodească. Și totuși, omul perseverează. Mi-a plăcut o „sură“ din Coran : „Și fie ca plantele să se înfrățească cu apa prin lucrarea omului ca parte a naturii unice creată de mîna lui Allah...“

Orașul se cațără tot mai sus pe versanții munților din jur, trăgînd după el clădirile unui veac al stereotipiei urbanistice, cărora arhitecții damaschioți încearcă să le dea un strop de culoare locală. Noaptea, urbea pare o mare de lumini. Damascul a învățat de-a lungul zbuciumatei sale istorii să tot renască din propriile-i dărîmături. De două ori într-un singur veac, al treisprezecelea, l-au surpat mongolii. În 1400 l-a prefăcut în ruine furia lui Timur Lenk. Un secol l-au tot îngenuncheat mamelucii. Alte două — puterea aureolată de trecătoarea-i glorie a Sublimei Porți, care a înălțat, totuși, în orașul cucerit

moscheea lui Soliman cel Mare, clădită de arhitecții lui Sinan Pașa, ziditor celebru în veacul de aur al Turciei. Ca într-o replică de la sine grăitoare, aici s-a instalat un muzeu al armelor, cuprinzînd tot ceea ce a creat omul în a sa multiseculară „artă" militară, din antichitate pînă în era atomică. Catapulte. Paloșe, pumnale și săbii damaschiote. Un tanc englezesc... Întreaga panoplie a zeului Marte, de la suliță la mitralieră și obuz. Nu-mi place zeul acesta nici atunci cînd se preface că stă smerit în lăcașuri sfinte. Are în el ceva obtuz și nu îl părăsește izul morții. Este brutal și orgolios. L-a zămislit somnul rațiunii, altfel este greu de înțeles cum a rămas singurul descendent activ al Olimpului, cînd ceilalți zei s-au mulțumit să dăinuie numai în mitologii...

Un rîu și mai prizărit decît Dîmbovița bucureșteană, Barada, șerpuiește pe un prund încorsetat de diguri, ceea ce arată că primăvara apele se umflă, cerînd o matcă încăpătoare. Oricum, vlaga acestui rîu se pierde înghițită de nisipurile pustiului sirian, care aproape că bat la porțile estice ale orașului. Dar dacă viața s-a înfiripat aici încă din zorii civilizației omenești, ea s-a datorat acestui curs de apă, căruia cei din vechime îi ziceau „Rîul de Aur". De aur n-au fost decît potolirea setei și a arșiței, adăparea animalelor de povară, popasul caravanelor istovite, bucuria întîlnirii cu o așezare ospitalieră pe drumurile de uscat dintre Mediterana și fabuloasele Indii sau enigmaticul Cathai. O astfel de bucurie tălmăcea și Mark Twain, atunci cînd scria despre Damasc : „De-a curmezișul pustiului se deschide deodată tălăzuirea valurilor verzi ale frunzișului, și în însuși miezul lui, ca o insulă de perlă-opalină într-o mare de smarald, licărește un alb oraș. Privești de la înălțime acest tablou micșorat de depărtările scăldate în soare, șocat de contrastele frapante, și ți se pare că peste toate s-a așternut o tihnă somnolentă, molipsind orașul cu o stare de vrajă, ca și cînd ar fi plăsmuirea unei lumi de vis și nu o creatură banală a brutalei și tristei noastre planete. Și atunci, amintindu-ți nesfîrșitele drumuri lăsate în urmă sub soarele de vipie ce pîrjolește jalnicele, sterpele, sumbrele, sterilele și urîtele meleaguri, gîndești : ce frumusețe ! Nu există pămînt mai splendid pe întreaga față a lumii !..."

Acum splendoarea este dominată de zeul automobil. O circulaţie fără istov, amestecînd pe arterele asfaltate grohăitul motoarelor, fumul ţevilor de eşapament şi stridenţa claxoanelor. O lume într-o frenetică mişcare, dirijată mai mult de toleranţa orientală decît de indicatoarele de circulaţie. Cine îşi vîră roata primul, trece mai întîi. Din cînd în cînd, un vaier de sirenă pierdut în larma de isarlîc. Străzile noilor cartiere sînt însă largi, cu cîte trei sau patru benzi de circulaţie.

De cinci ori pe zi, din mecetele moscheelor se aud chemările la rugăciune. Muezinii nu mai urcă însă sfredelul scărilor pînă în vîrful minaretelor, ci doar apasă butonul magnetofonului sau se apropie de microfoanele montate jos, la parter. Megafoane puternice vor transmite chemarea spre cele patru zări. În zilele de post din Ramadan, care pică în cea de a noua lună a anului musulman, viaţa îşi încetineşte ritmul, de la răsăritul pînă la apusul soarelui nefiind permis a se mînca ori a se bea, și nici măcar a se fuma ; în schimb, nopţile aceleiaşi perioade sînt mai animate de viaţă ca oricînd, ca şi cînd elementarele legi ale firii s-ar răsturna.

Cînd soarele îşi consumă crepusculul se aude un bubuit de tun, şi abia atunci se pot ridica de pe oale capacele şi se pot despleti furtunurile subţiri ale narghilelelor. Se aude un binecuvîntat zornăit de linguri şi vîntul aduce mireasmă de lipii calde. Atunci, pînă şi sfinții cred că se duc să mănînce...

*
* *

Palmyra îmi stăruie în memorie ca amintirea unui vis colorat. Uneori mă întreb dacă ea există cu adevărat, și dacă nu cumva a născocit-o imaginația mea din plăsmuirile setei de frumos. Și totuși, acolo, spre soarerăsare, în inima deşertului sirian, la răscrucea drumurilor din neant, există Palmyra, cu patetica ei colonadă formată parcă din sute de semne de exclamare înfipte în nisipul pustiului spre a sprijini bolta cerească. Aflu că mormintele-turn din Valea Morţilor au fost veacuri de-a rîndul locuite de beduini (lucru ce se mai întîmplă încă

la Petra, unde beduinii locuiesc în cavourile necropolei nabateilor), şi lucrul acesta, în loc să-mi apară ca un sacrilegiu, mi se pare a fi replica vieţii dată morţii, cei vii cu femeile şi copiii lor fiind singura vecinătate pe care ar accepta-o cu bucurie — dacă s-ar mai putea bucura — şi morţii.

La sud de Alep s-au descoperit urmele regatului Ebla, care a cunoscut o existenţă înfloritoare cu trei mii de ani înaintea erei noastre, locuitorii lui formînd poporul cu limba semită cea mai veche şi despre care se spune că ar fi cunoscut scrierea.

Este însă incontestabil că, la Ugarit, în nord-vestul Siriei, la numai un kilometru de Ras-Shamra şi la şapte kilometri de Mediterana, pămîntul a învăţat alfabetul. Aici, paşii omului nu calcă pe pietre, ci pe consoane. Cioburile de lut ars risipite pe jos zornăie ca nişte tăbliţe de ardezie sfărîmate, pe a căror suprafaţă neagră mîna omului a aşternut cu condeiul, iar buretele timpului a şters primele cuvinte scrise pentru transmiterea gîndului. Dar fenicienii din Ugarit, al căror meşteşug de căpetenie consta în producerea vopselei de purpură extrasă din sucul moluştelor Murex brandaris, nu scriau pe tăbliţe, ci pe plăci de lut moale, apăsînd în el cu vîrful stiletului, pentru ca apoi să le coacă în cuptoare, ca pe pîine, şi să le aşeze în sipetele bibliotecilor lor. O astfel de plăcuţă a scos la lumina zilei, în 1928, plugul unui ţăran sirian care ara pămîntul aşternut de vreme peste cetatea moartă, ca să-şi facă din el ogor pentru pîine... „Am o poruncă şi-i voi da glas. / Am un mesaj şi-l voi repeta ; / Este mesajul pomului, este şoapta pietrei, / Geamătul cerului dialogînd cu pămîntul / Şi cel al oceanului vorbind stelelor. / Îţi voi aduce înseninarea / Ca tu să înveţi cerurile, / Făcînd ca mesajul meu / S-ajungă la noroadele ce populează Terra..."

Poemul acesta descifrat de pe o plăcuţă din Ugarit a fost scris cu patrusprezece veacuri înaintea erei noastre. Era scrisoarea în versuri a zeiţei Anat, către fratele ei — Baal. Homer avea să se nască abia după şase sute de ani...

Lîngă imaginea de fantasmă roză a Palmyrei, o voi pune întotdeauna pe aceea a ruinelor pămîntii, de piatră

stearpă, ale Ugaritului. Pentru că în acest colț de lume s-au născut primele școli pentru plozii pămîntului, ceea ce le dă dreptul orientalilor să-și exprime astfel înțeleptele concluzii : „Dacă gîndul omului țintește pînă la un an, să semene grîu ; dacă bate la o depărtare de zece ani, să sădească un pom ; dacă știe să străbată timpul pînă la o sută de ani, atunci să instruiască un popor. Semănînd grîu, vei recolta o dată ; sădind un pom, vei recolta de zece ori ; instruind un popor vei culege roade o sută de ani..."

Cum să te împaci cu gîndul că, după trei milenii și jumătate de la data cînd Ugaritul inventa alfabetul, numărul neștiutorilor de carte de pe pămînt, în mare parte copii, se ridică la sute de milioane ? Unde ne este grija față de cei cărora vrem să le transmitem lumina ? Unde înțelesul gîndului atît de simplu și de profund exprimat tot de orientali : „Familia ta nu sînt doar cei ce îți aparțin, iar copiii tăi nu sînt numai cei cărora tu le-ai dat viață, deoarece tu însuți aparții tuturor oamenilor de pe această lume, și toți copiii pămîntului sînt ai tăi..." ? Ne place să spunem că am ieșit din „Galaxia Gutenberg" și am intrat în „Galaxia mass-mediei", adică a celor mai rapide mijloace de difuzare a culturii în mase. Dar, în 1985, aproximativ 273 de milioane de copii vor bate la porțile școlilor. Aceasta impune pregătirea a peste cinci sute de mii de învățători în fiecare an... Adică o mie trei sute pe zi, cincizeci și șapte pe oră, aproape unul pe minut...

Să ședem pe o piatră din Ugarit, nu pentru ca să plîngem, ci să judecăm. Să strîngem în jurul nostru stolul de copii care bat în larmă o minge la porțile bătrînei cetăți, dezgropată după ce acel țăran sirian a scos cu fierul plugului său un fragment de gînd scris cu litere cuneiforme, și să-i privim în ochi, adică în ferestrele sufletelor lor. Să vedem candoarea, ingenuitatea, puritatea lor. Dorința de a întreba și a primi răspunsuri. Ei privesc ce fac astăzi părinții lor și încearcă să învețe de la cei ce, dîndu-le viață, își pun omeneasca întrebare : „Ce lăsăm în urma noastră ?"

Ugaritenii au avut ce lăsa. Este drept, pentru o vreme, cetatea lor a fost nevoită să se ascundă sub pămînt și să

tragă țărîna peste ea. O ucisese distrugătorul tuturor civilizațiilor dispărute — războiul. Lăsase vorbă viitorimii despre existența lui, într-un text descoperit întîmplător. Nu se spunea în el unde anume își așternuse culcușul pentru somnul de veci. Se vorbea însă despre doi regi care domniseră la Ugarit, al căror nume era Yaqanum și Niqmadu. Orașul necunoscut fusese trecut pe lista enigmelor nedezlegate ale lumii noastre. Pînă cînd plugul acelui țăran sirian n-a mai întors doar brazda, ci și o pagină uitată, considerată pe veci pierdută, a istoriei.

Era un oraș-cetate fenician, aparținînd arhitecturii fricii, fără a fi xenofob, ci doar prudent față de amenințarea hitită care venea dinspre nord, și față de incursiunile așa ziselor „noroade ale mărilor“, aduse de valurile și curenții Mediteranei. Arhitectura fricii înseamnă ziduri groase, bastioane, case fără ferestre, morminte ascunse vederii, turnuri de strajă, arcași mereu la posturi. Ca în atîtea alte locuri o istorie scrisă de cuceritori, deși ea ar fi trebuit să aparțină în primul rînd băștinașilor, celor ce au zidit și au înălțat o civilizație. Năravul scribilor se repetă paradoxal : toți au scris despre cei aduși de vînturi, uitînd pietrele ce rămîn întotdeauna sub șuvoaiele trecătoare. Corectivele s-ar impune, dar istoria are nevoie nu de legende, ci de atestate documentare. Cei ce rămîn, cei ce dăinuiesc, își refac orașele, muncesc, trăiesc, se înmulțesc și prea arareori găsesc vreme să scrie despre ei înșiși. Uneori dispar încetul cu încetul, alteori brutal. Sînt orașe care au murit treptat, în agonii prelungite peste veacuri, așa cum sînt așezări dispărute brusc, prin cine știe ce cataclism, sau prin foc și sabie.

Ugaritul, cel ce cu o mie cinci sute de ani înaintea erei noastre a dat lumii primul alfabet, s-a stins dintr-odată, pe neașteptate, ca un înjunghiat rătăcit pe drumurile întunecate ale istoriei. Fenicienii se transplantaseră în Cartagina, dar ugaritenii, ca și cei din orașele-regate Biblos sau Tyr rămăseseră aici, să reziste. Două veacuri din istoria diplomației lor sînt scrise pe plăcuțele de lut ars găsite la Ugarit. S-a păstrat întreaga arhivă a corespondenței dintre Șuppiliuluma, împăratul hitit, și Niqmadu, regele Ugaritului. Amenințări, imprecații, justificări, condamnări, tot ceea ce cel mare poate răcni

în obtuzitatea puterii sale la urechea celui mic, pînă într-o zi fatidică amîndurora. Cuptorul în care se coceau plăcuţele de lut şi pe vatra căruia s-a aprins pentru ultima dată focul, s-a prăvălit brusc sub năvala puhoaielor. N-a mai rămas suflet, n-a mai rămas piatră pe piatră.

Ugaritul abia a avut răgaz să se tragă în mormînt, ducînd cu el odoarele şi cîteva dintre podoabele sale, întru neuitare. Puţine. O zeitate de aur lipsită brusc de orice puteri miraculoase, ea însăşi parcă uluită de proporţiile prăpădului şi de pieirea celor care o venerau. Un cap de ivoriu, probabil un cap princiar, ori regal, cruţat de flăcările nimicitoare. Un topor cu incrustaţii zoomorfe atestînd iscusinţa meşterilor făurari ai Ugaritului. Un vultur dominat de o cobră, păstrînd sub ghearele lui pecetea regală a oraşului-cetate. Şi, mai ales, cîteva fragmente din istoria unui popor care, pentru a-şi transmite posterităţii gîndurile şi a face ordine în haos, a inventat alfabetul.

Explicaţia nenorocirii a rămas în cuptor, să fie citită peste trei mii de ani. Scribul abia apucase să traducă ultima misivă a împăratului hitit. Nu mai conţinea imprecaţii, ci implorări. Veneau enigmaticele popoare ale mării, pustiind totul în calea lor şi răvăşind imperiul hitit. Şuppiliuliuma îi cerea lui Niqmadu să-l ajute, să-şi strîngă oştile şi să iasă în calea năvălitorilor. Dar prăpădul a fost mai iute de picior decît graba împăratului! Ugaritul a fost ucis înainte ca Niqmadu să citească avertismentul şi rugăminţile împăratului hitit.

I-a dăinuit alfabetul preluat de popoarele semite, de greci şi de cartaginezi. Douăzeci şi şapte de semne, fiecare reprezentînd o literă. Cel mai bogat testament al unui mort...

Da, aici calc pe consoane.

Doar urletul morţii e compus din vocale...

Ecoul acestui urlet îl aud la celălalt capăt al Siriei, răsfrînt de alte ruine. E Kuneitra. Peste trei mii de ani s-au interpus între tragedia Ugaritului şi cea a Kuneitrei. Trei milenii în care omul ar fi avut timp suficient să înveţe ce înseamnă războaiele, distrugerile, genocidul. Ugaritul a inventat alfabetul. Kuneitra a încercat să înveţe rezistenţa în faţa distrugerilor. Ambele oraşe au murit de o

moarte violentă. Primul, acum trei mii de ani. Al doilea, în zilele noastre. Ruinele sînt la fel de hîde și ele amintesc deopotrivă cum somnul rațiunii poate zămisli monștri.

Străbat în fostul oraș din valea Golan — iar cuvîntul Golan înseamnă în arabă „pămîntul rătăcirii" —, ruine fără importanță și valoare arheologică. Nu se vor găsi aici nici scrisori de implorare, nici de regret. Ci doar vetre prăbușite. La începerea ostilităților arabo-israeliene, în 1967, orașul a primit prima și cea mai grea lovitură, după care au urmat altele, devenind mingea tragică de pe masa de ping-pong a „pămîntului rătăcirii". În 1978, după zece ani de mutilări, cînd a avut loc semnarea acordului de dezangajare în virtutea căruia orașul a fost restituit Siriei, Kuneitra nu mai exista decît ca un vast cîmp de ruine. Înainte de a-l părăsi, vremelnicii lui stăpînitori l-au distrus din temelii, nelăsînd piatră pe piatră. Un singur chiparos a rămas în picioare, și turnul de apă din vîrful căruia s-au dirijat operațiunile de devastare.

Foste cămine părăsite în grabă în fața prăpădului. Asta e tragica „șansă" a Kuneitrei : să se numere printre orașele-martire ale unei lumi pentru care lecțiile istoriei au rămas neînvățate. Dar aici mai este ceva : patima resuscitării. Orașul asasinat va renaște. Mi-o spun chipurile celor ce păzesc ruinele lui aflate încă în bătaia tunurilor amenințătoare, și care visează la mistrie, la var și la cărămidă...

Visul așezărilor umane dintotdeauna.

Din el s-a întrupat și orașul-regat Ugarit, autorul unuia dintre cele mai vechi alfabete din lume. Probabil că acolo, în cetatea moartă cu care — oare printr-o simplă coincidență ? — se învecinează școala copiilor din Ras Shamra, s-a născut și mitul despre Kadma, fiul regelui fenician chemat în Elada pentru a-i învăța pe greci arta scrisului. Acolo, unde nevestele ugaritenilor, plecați în lungile lor drumuri pe mare sau pe uscat, își plîngeau singurătatea, lăsîndu-și lacrimile să picure în lăcrimare — sticluțe gingașe ca niște flacoane de parfum, pentru a le arăta, la întoarcere, iubiților lor, cît de grea le-a fost așteptarea.

Oare chiar de pe aici să fi pornit idolul Moloh, căruia fenicienii îi aduceau jertfă prunci aruncați de vii în insațiabila lui gură de foc ? Poate că nu este decît o poveste care l-a sedus irezistibil pe Flaubert, atunci cînd își scria romanul *Salammbô.* Ugaritenii erau oameni pașnici, plini de imaginație ; ei credeau că oamenii au două suflete, unul care rămîne cu mortul în groapă — drept care celor plecați dintre vii li se puneau la îndemînă blidurí cu hrană și urcioare cu apă —, iar altul care pornește să-și caute locul în lumea drepților. Răposații erau îngropați în cripte săpate și zidite chiar sub locuințele celor ce le supraviețuiau, aceștia trebuind să pună între ei și morții de sub vatră tuburi de lut ars prin care lăsau să curgă din cînd în cînd apa, vinul și untdelemnul necesar sufletului păzitor al casei. Îmbălsămați, încovrigați în poziția fetală, vîrîți într-un vas de lut închis ermetic, morții Ugaritului rămîneau astfel cu ai lor, să asculte țipetele noilor-născuți, veniți să le continue viața pe pămînt...

Zeii lor locuiau pe muntele Safon — Olimpul ugaritenilor. Baal, Astarte, Dagon, Anat, chiar și Adon, cel ce avea să se mute în Olimpul grecilor sub numele de Adonis... Zei în mijlocul cărora, de bună seamă, nu își putea afla locul Moloh, deoarece în Safon sălășluiau divinități cu pasiuni, cu virtuți și slăbiciuni omenești ; mîncau, beau, sufereau de boli, și mai ales cunoșteau sentimentul fricii, atît de puțin caracteristic atotputernicilor. Am impresia că, dacă Moloh a existat cu adevărat în Olimpul ugaritenilor, din stirpea lui nu s-a putut naște pe meleagurile egeice decît Ares, singurul zeu obtuz, care nici de Mot, zeul morții, nu se temea, căci el este însăși moartea, hălăduind pe cîmpurile de luptă și nealegîndu-și victimele.

L-am văzut la Kuneitra, în valea „pămîntului rătăcirii". O șosea ieșea din orașul nimicit, străbătînd o palmă de „pămînt al nimănui" pe care patrulau „căștile albastre" ale Organizației Națiunilor Unite. Protagoniștii conflictului se priveau reciproc prin binocluri. Șoseaua era înțesată de obstacole anti-tanc, ceea ce o făcea să semene cu o spinare de arici metalic. Tunurile își puseseră însă botnițele pe țevi, să nu le plouă în gură. De nu li s-ar

mai scoate niciodată și le-ar mînca de-a pururi rugina, pentru ca pe lumea asta să nu mai fie Kuneitre martirizate !

*
* *

Dacă anticii spuneau cu resemnare în fața spectacolului vieții : „Panta rhei“ (totu-i trecător), noi n-avem în replică decît un adaos de nuanță : Totu-i relativ. Nici cincizeci de ani n-a durat gloria Ugaritului de inventator al alfabetului. Probabil că pe acest pămînt nu ne este dat să putem afirma cu deplină certitudine cînd anume a fost începutul începutului și să stabilim locul unde să batem prima bornă a istoriei. Adeseori, o nouă descoperire arheologică face ca originea civilizației umane să fie împinsă și mai înapoi, și asta în salturi nebănuite, spectaculoase, care obligă la revizuirea a tot ceea ce se știa mai înainte despre o etapă parcursă.

Dezvelirea în Siria, la sud de Alep, sub Telli-Mardike — o măgură cenușiu-roșcată atît de banală în înfățișarea ei încît provoca exasperarea ochiului ce o privea —, a rămășițelor Eblei, despre care se spunea că ar fi „orașul care n-a fost niciodată cucerit, de la facerea lumii“, a provocat un val de senzație pe toate meridianele globului : „Uluitoare descoperiri la Ebla !“, „Revelațiile arheologice din nordul Siriei impun o nouă privire asupra trecutului îndepărtat !“, „Se cere rescrisă istoria mileniului al treilea dinaintea erei noastre !“

Atît cît se știa pînă în 1928 despre Ugarit, tot atît se știa pînă în 1973 despre Ebla. Doar că a existat. Cînd ? Unde ? Mister. Cei ce au descoperit-o n-au avut alte indicii decît legendele localnicilor. Că acolo, pe măgura roșcată din întinderea semiaridă... Sub fiecare măgură roșcată din orice întindere semiaridă se întîmplă cîte ceva... Apucă-te să cauți. Spetește-te săpînd, mută zeci de vagoane de pămînt, ca să dai de steril. Cîți nu și-au încercat norocul ? La Telli-Mardike n-a vrut să sape nimeni. Nici un indiciu, oricît de firav, nu arăta că truda n-ar fi fost zadarnică. Și totuși, după cărțile vechi și, mai ales, după unele legende...

În 1973, prin septembrie, cînd arşiţa se mai potoleşte şi omul îşi zice că ar fi timpul să se gîndească la ce ar mai putea face, cîţiva arheologi de la Universitatea din Roma, însoţiţi de confraţi de-ai lor de breaslă sirieni, au pus mîna pe hîrleţe. Studiaseră toate ipotezele, luaseră în consideraţie elemente pe care alţii, înaintea lor, le neglijaseră, şi porniseră de la ideea că, undeva, lîngă vatra Eblei dispărute, ar fi trebuit să apară ulterior o altă aşezare omenească, profitînd de vadul drumurilor şi de o poziţie favorabilă comunicării cu restul lumii. Şi au găsit. Nu ştiau exact ce anume, dar după trei ani de căutări, găsiseră : un oraş mort. Era Ebla.

Nimeriseră în arhiva fostului palat regal, palat din care nu mai rămăsese decît scrum şi pulbere. Dar arhiva aceea, scrisă pe plăcuţe de lut ars, rezistase pîrjolului. Era avantajul materialului rudimentar folosit drept suport scrisului dintîi : lutul. Arhivarii de aici fuseseră mai prevăzători decît cei ce i-au urmat în breaslă pe alte meleaguri. Puseseră la păstrare şi un dicţionar cu echivalentul în sumeriană al cuvintelor din limba lor. Ceea ce a facilitat mult descifrarea zestrei încredinţată de ei pămîntului. O limbă din familia limbilor semitice, înrudită cu feniciana, dar mai veche cu o mie de ani, o scriere proprie apărută cu cinci veacuri înaintea alfabetului ugaritean. Arhiva descoperită releva amănunte din viaţa Eblei din perioada cuprinsă între anii 2400 şi 2250 înaintea erei noastre.

Un timp la care aproape ni se face frică să ne gîndim. De la el avea să se scurgă mai bine de o mie de ani pînă să se nască Tuthankamon, o mie cinci sute de ani pînă la domnia lui Nabucodonosor, două mii de ani pînă la moartea lui Alexandru cel Mare, trei mii cinci sute de ani pînă la naşterea lui Nostradamus... Da, avem de ce să ne cutremurăm, cînd privim înapoi, la numărătoarea anilor. Arhiva de la Ebla vorbeşte şi despre eroi ai cărţilor sfinte viitoare. Cu cinci sute de ani înaintea însăilării „Cărţii cărţilor", plăcuţele de la Ebla pomenesc despre Abraham, despre Ismail, despre David, dar altfel decît în sfînta scriptură ! Să fi ieşit oare adevărul la suprafaţă, ca untdelemnul biblic, cu o mică întîrziere de numai... cinci sute de ani ? Înclin să-i cred pe cei din Ebla.

Nu e vina lor că gîndurile scrise pe plăcuțele de lut au rămas ascunse sub pămînt mai bine de patru milenii. Pînă și legendele sînt copleșite de atîta amar de timp.

A fost un oraș-regat al celor mai desăvîrșiți birocrați ai antichității. Unsprezece mii de scribi roboteau la scriptologia de lut a cetății. Au însemnat cu stiletele lor totul. Cînd, unde și cum se poate vinde, cine oferă mai mult pe lemnul de cedru — și astăzi Siria nu mai are decît o singură pădure de stejari-plută, declarată rezervație naturală —, care este cota aurului și a argintului la Memphis sau în Babilon, cît plătesc faraonii Eghipetului pe purpură, care este prețul lemnului de construcții în Mesopotamia... Poeme, ca la Ugarit, au rămas mai puține. Ebla nu era poetă, ci prozatoare. O plăcuță de lut dintr-o scrisoare regală glăsuiește : „Eu sînt fratele tău, tu ești fratele meu. De mult ne-am recunoscut unul pe altul frați. Trimite-mi cît mai repede niște oșteni buni..." Ebla n-avea armată. Își apăra interesele prin mercenari. Cel ce a doborît-o, Naram-sin, din neamul akkadeenilor, a recunoscut că biruise „orașul care n-a fost niciodată învins, de la facerea lumii..."

Acum Ebla continuă să iasă la suprafață. Ugaritul a ieșit în 1928, Mari, cu uluitoarele lui texte, în 1933. Patruzeci de ani mai tîrziu, cîțiva inspirați arheologi, știind să prețuiască legendele, au căutat acolo unde oamenii ziceau că, de mult, de mult, „călărețul cerului" trecuse cu un car de foc. Și încercînd să dea de grajdul cailor lui Baal au nimerit peste un palat ars cu o colosală arhivă de lut. Ce importanță are cine a inventat alfabetul ?

Mă duc la Hama, orașul pomenit în Cartea Facerii, să-mi spăl sufletul în apele ridicate pe umerii celor mai neobosite ascensoare acvatice din cîte au fost durate vreodată pe acest pămînt. Sînt celebrele „noria", roți de apă, păstrătoare ale secretului sistemelor de irigații care, în antichitate, au făcut din pămînturile Siriei și ale Mesopotamiei un adevărat paradis terestru.

Noria ! Ce nume frumos ! Sînt în Hama optsprezece astfel de gigantice roți puse să ridice apele în apeducte înalte de 15—20 de metri, de unde vlaga pornește să adape ogoarele, turmele de vite, așezările oamenilor. De sute, de mii de ani, ele se rotesc la nesfîrșit cărînd în

cupele lor şuvoaie limpezi a căror şoaptă aminteşte versurile lui Saint-Exupéry : „Nu necesară vieţii, / ci însăşi viaţa eşti, / Tu, cea mai preţioasă dintre bogăţii / eşti şi cea mai gingaşă. / Tu, însăşi puritatea / din pîntecul pămîntului..."

Roţile de apă din Hama nu sînt învîrtite de cai. Nici de bivoli, nici de vreun alt patruped înhămat la oiştea osiei, cu ochii legaţi pentru a nu îl apuca strechea de atîta mers în cerc. Le împinge El-Asi, un afluent al fluviului Oronte. Coloşi de înălţimea unor case de patru sau cinci etaje, în zbaturile cărora împinge unda rîului năvalnic, după un minuţios calcul al raportului de forţe. Nu este imposibilul „perpetuum mobile", deoarece puterea cu care împinge El-Asi este mai mare decît aceea cu care apasă cupele pline ce se răstoarnă sus, în jgheabul apeductului. Dar roţile acestea se învîrt într-una, din epoca timpurie a imperiului roman.

Marile civilizaţii din trecutul omenirii au fost fluviale. Cursurile de apă le-au condiţionat existenţa, ele le-au adus înflorirea ori le-au provocat decăderea ; greşelile omului în gestionarea acestui vital capital fiind greu plătite prin ipotecarea viitorului propriilor civilizaţii făurite de el pe văile marilor bazine acvatice ale antichităţii. Înseşi societăţile actuale — preindustrială, industrială şi postindustrială — sînt confruntate cu aceeaşi problemă de a cărei rezolvare ori impas a depins şi în trecut gradul de dezvoltare atins de o civilizaţie. Tocmai de aceea, Planeta Apelor trebuie să devină planeta înţelepciunii. Lecţiile trecutului sînt pline de învăţăminte.

O astfel de lecţie ne-o dă Hama cu splendidele ei noria. Roţi care, învîrtindu-se, nu duc nicăieri, dar ele împing viaţa mai departe, ridicînd apa pe umerii lor înhămaţi la carul istoriei. Cu ele a traversat Hama timpul, şi prin ele a dăinuit din antichitate şi pînă în zilele noastre. Cu ele merge Hama spre viitor, acest oraş paşnic, cu oameni blînzi, ospitalieri, care au ştiut să păstreze de la strămoşii lor învăţămintele cele mai de preţ ale comportamentului în natură. Iar din această atitudine Hama n-a avut decît de cîştigat. Asta i-a dat şansa nu numai să se bucure de pîinea trudită, ci să acumuleze pe vatra ei un adevărat

sipet de comori artistice, martore peste timp ale civilizațiilor înflorite pe aceste meleaguri.

De o luxurianță a decorațiilor interioare rar întîlnită, palatul Azem din Hama rămîne una dintre nestematele artistice ale Siriei, fiecare centimetru patrat din pereții acestei clădiri fiind mai curînd opera unor giuvaergii decît a unor meșteri zidari. Pe drept cuvînt i se spune „neprețuitul diamant din coroana arhitecturii islamice". Lambriuri de lemn sculptate în arabescuri milimetrice, stucaturi savante încrustate cu fragmente de oglinzi care în jocul luminii dau o strălucire de nestemată. Aici se află expus celebrul mozaic bizantin din Meriamina, înfățișînd un cuartet de muzicanți surprinși de artist în timpul executării unei melodii. În liniștea muzeului parcă însuși timpul s-a oprit să asculte picurul xilofoanelor. În sala centrală a palatului, sub o cupolă sveltă, se deschide un havuz interior cu o mică arteziană ce-și susură apa. Colțurile bagdadiei sînt ogivale, stalactitoforme. Lumina parcă ar veni aici din izvoarele curcubeelor.

Palatul a fost construit în 1740 de către pașa Asad al-Azem, om ambițios, în permanentă gîlceavă cu mai marii cîrmuitori ai Sublimei Porți, om a cărui viață a alternat între exiluri prelungite, cînd în Cipru, cînd în Egipt, pentru a-și sfîrși zilele asasinat într-o baie din Ankara, în 1757. După uciderea lui, palatul din Hama, ca și cel similar, din Damasc, au devenit proprietatea sultanului imperiului otoman. Apoi, după eliberarea Siriei, ambele palate au trecut în patrimoniul statului, în 1956 fiind declarate muzee.

Răcoare blajină, îmbietoare la vis. Nu altfel trebuie să fi arătat palatul în care își depăna poveștile celor *O mie și una de nopți*, Șeherezada... Încăperile haremului. Ferestruici traforate filtrînd razele soarelui. Toate sînt la etaj, de unde se văd acoperișurile Hamei și, în depărtare, rostogolirea roților de apă trase de rîul El-Asi. Nu știu ce fel de om a fost acest Azem. Se spune că în vremea cît a guvernat Hama, ca pașă cu firman de la Sublima Poartă, ar fi pus să se ridice în orașul cîrmuit de el carevanseraiuri, băi publice, școli. Dar că epoca lui a aparținut și autocrației necondiționate. După unii ar fi fost un mic tiran ce nu suporta să fie contrazis, lichi-

dîndu-şi adversarii fără menajamente. Oare comorile lăsate îi scuză despotismul ?

S-a vrut a fi pentru oraşul lui ceea ce fusese cîndva, de mult, în vremuri imemorabile, Arados, regele Arwadului care a fondat aici capitala nordică a arameenilor. A adus în curtea palatului său statui hitite cu ochi de obsidian. Unele sînt oarbe. Găvanele de sub frunţile lor privesc, cu căutătura aceea fără ţel precis a nevăzătorilor, lumea în care au poposit. Privire fixă, mută, orbecăitoare. Totul pare nemişcare.

Singurul lucru din Hama care a sfidat întotdeauna încremenirea, punînd mereu în mişcare viaţa, rămîne noria — emblema oraşului, şi nu numai blazonul lui de nobleţe, ci însăşi inima lui pusă să pulseze şi să împingă în venele grădinilor vlaga aducătoare de pîine.

Vatra acestui oraş are sub osiile ei roţi de noria. Pe ele s-a înălţat Hama şi cu ele a traversat istoria. Prin alte părţi, în rotirea sa, pămîntul arată soarelui moschee, catedrale, cetăţi orgolioase. Cînd astrul zilei trece peste Hama vede doar roţi şi curcubee. Aşa-mi va rămîne acest oraş în amintiri, venind din uitare pe roţile lui, ca într-un vis de ape...

*
* *

Mărturisesc că prima dată am fost la Bagdad fără paşaport, în copilărie, cînd citeam poveştile din *O mie şi una de nopţi* şi mă lăsam vrăjit de tablourile oraşului de pe Tigru, unde-şi dăduse întîlnire întreg farmecul unei lumi de vrajă. În adîncul sufletului meu de copil nici nu prea credeam atunci că acest oraş exista cu adevărat, deşi Califul din Bagdad şi Sindbad marinarul mi-o confirmau cu tărie, dar atît de minunate erau întîmplările ce se petreceau sub cerul acelei îndepărtate şi mirifice Mesopotamii, încît imaginaţia, oricît de înaripată la vîrsta tuturor candorilor, abia de îndrăznea să dea locului o consistenţă reală, situîndu-l cu aproximativă exactitate într-un punct al globului pămîntesc. Minarete cu cupole aurite, dervişi misterioşi, vraci şi astrologi, poeţi rătăcitori, scribi cu

slova meşteşugită, cai negri ca smoala şi cămile cuvîntătoare, totul nu putea fi decît poveste...

În adevăratul Bagdad am ajuns noaptea tîrziu, după un zbor nocturn cu avionul, căruia, imediat după intrarea în spaţiul aerian al Iraqului, i s-au tras toate jaluzelele de plastic mat al hublourilor, pentru ca nici un fir de lumină să nu pătrundă în afară. Călătoream ca într-un submarin fără periscop. Zburam sub camuflaj, deoarece ţara în care soseam era în război cu vecinul ei dinspre răsărit, şi singurele curse de pasageri se efectuau noaptea, pe coridoare aeriene prestabilite. Avionul aparţinea companiei aeriene „Alia" (The Royal Jordanian Airline), singura care mai făcea legătura cu Bagdadul în afara societăţii iraqiene de transporturi aeriene. Citisem multe despre Bagdad, dar aveam senzaţia că zburam spre un oraş tainic, cu totul necunoscut ; hublourile acelea oarbe mă oprimau, strecurîndu-mi în suflet o stranie, exaltantă nelinişte, ca şi cînd aş fi participat la o expediţie misterioasă. Am încercat să salt de un deget, pentru o clipă, jaluzeaua de plastic, dar un stevard vigilent, cu o expresie de reproş lipsită de surîsul profesional şi-a întins mîna peste scaunul meu şi, cu un gest scurt, a pus lucrurile la punct. Afară, noaptea mi s-a părut de bitum.

Metropola mesopotamiană trebuia să mi se releve numai la sol. Deocamdată, nu-mi rămînea decît să mi-o imaginez, răsărind din noaptea istoriei după Kiş, Babilon, Seleucia, Ctesiphon drept al cincilea mare oraş din spaţiul cuprins între Tigru şi Eufrat, acel pămînt fabulos în care şi-a legănat somnul atît de turbulent pruncia omenirii. Urbea de la răscrucea drumurilor de caravane pornite din Persia, Asia Mică, Egipt şi Peninsula Arabică pentru a se încrucişa aici, în oraşul califilor, n-avea ca vechime vîrsta Babilonului şi stirpea nu i se mai trăgea din aceeaşi obîrşie. Înflorirea lui nu s-a produs decît după triumful islamului, cînd rivalitatea dintre Marduk şi noii zei încetase de mult prin istovirea protagoniştilor.

Nume celebre îmi veneau în minte : Almansur, al doilea calif din dinastia Abbasizilor, cel ce transformase vechiul tîrg de pe Tigru într-o adevărată metropolă a noii religii, Harun al-Raşid care coresponda cu Carol cel Mare, califul cărturar Mamun, Hulagu-cotropitorul, unul dintre

nepoţii lui Genghis-han, văr cu Kubilai, stăpînitorul Imperiului celest şi ocrotitorul lui Marco Polo ; Timerlan cu cele o sută douăzeci de piramide ridicate din nouăzeci de mii de capete retezate, totul mi se învălmăşea în minte ca într-un fascinant caleidoscop al istoriei pe un pămînt ce adevereşte zicala orientală : „Acolo unde este multă lumină e şi multă umbră !" Lumina venea din cărţile de ştiinţă traduse din limba greacă în arabă de către tălmacii lui Mamun, fiul lui Raşid ; umbra din fiorul rece al războaielor, al distrugerilor şi al căsăpirilor succesive, din noaptea de bitum pe care avionul argintiu, fără lumini, o spinteca pătrunzînd ca într-o mare de smoală topită... Moschei cu cupole de aur şi piramide de căpăţîni...

În evul de mijloc Bagdadul a intrat sub stăpînirea emirilor nomazi Kara-Koiunlu şi Ak-Koiunlu. Se descoperise noua cale maritimă spre Indii şi drumul mătăsii era părăsit. Oraşul de pe Tigru avea să încapă apoi sub stăpînirea osmanilor, devenind paşalîc al Sublimei Porţi. Marco Polo îl văzuse încă strălucind : „În Bagdad se lucrează ţesături de mătase, cu fir de aur, apoi damasc şi catifea, împodobite cu chipuri de animale şi păsări. Aproape toate perlele care provin din India şi ajung în Europa sînt montate la Bagdad. În acest oraş se poate studia legea mahomedană, magia, fizica, astronomia şi fizionomia. Bagdadul este, în această parte a lumii, oraşul cel mai nobil şi cu cea mai mare întindere..."

Veacul al optsprezecelea i-a restituit ceva din importanţa sa de centru comercial situat la răspîntia drumurilor din Orientul Apropiat, pentru ca, în martie 1917, oraşul de pe Tigru să fie ocupat de armatele Marei Britanii. După primul război mondial Bagdadul a devenit capitala Iraqului, ţară care a continuat să rămînă sub mandat englez pînă în 1930. Se descoperiseră marile zăcăminte petroliere şi timpul începuse să aparţină altor legende.

Istoria se scrie altfel decît poveştile celor *O mie şi una de nopţi.* Uneori ea începe mai exhaustiv într-o simplă relatare de cronică, aşa cum este aceea citată după Leonard Mosley, de René Sedillot, în *Istoria petrolului*, privind erupţia care s-a produs la 15 octombrie 1927, la Kirkük, în marele zăcămînt petrolier al Iraqului : „Se aude un zgomot surd provenind din adîncurile pămîntului, care te

face să te gîndești la cel al unui tren expres gata să iasă din tunel. Aproape imperceptibil la început, zgomotul se amplifică pînă se transformă într-un tunet înspăimîntător, în timp ce un amestec de noroi și țiței începe să apară la suprafața solului, apoi să țîșnească... Lucrătorii din echipa de zi, deșteptați brusc, ies tocmai la timp pentru a vedea ridicîndu-se în înaltul cerului o enormă coloană neagră. Curînd încep să tușească de zor din cauza mirosului înțepător al gazului de erupție, apoi din cerul complet negru se pornește o ploaie : o ploaie de țiței..."

Istoria modernă a Iraqului este indisolubil legată de petrol. Se produc, în perioada de pionierat a explorărilor în adîncurile acestei părți a lumii, erupții catastrofale care obligă stingerea focurilor sacre de la Kirkûk, spre disperarea fidelilor zarathustrieni care se închinau la ele. Țara lui Sardanapal devine țara zeului aurului negru. „Drumurile străbat deșertul, minaretele de-abia se mai disting printre turlele sondelor — scrie același Sedillot — ; niciodată n-au mai fost construite în lume conducte de asemenea proporții. Acestea, dispunînd de o fîșie lată de 30 de metri, trebuie să străbată nisipuri fără de sfîrșit, lanțuri de munți bazaltici sau calcaroși. Mănunchiul de conducte își face drum peste frontiere, traversînd trei fluvii : Eufratul, Tigrul și Iordanul. O întîlnire a secolului XX cu istoria..."

Trei mii de kilometri de pipe-line-uri, acoperind o lungime mai mare decît aceea a căilor ferate din această țară, constituie sistemul arterial al aurului negru iraqian, transportînd spre porturile sudice din Golful Persic, sau spre cele mediteraneene de peste Siria, o sută de milioane de tone de țiței anual — marea bogăție a Mesopotamiei contemporane. Cei de demult vedeau uneori untul pămîntului ieșind la suprafață ; pe focurile vii ale gazelor emanate de adîncuri s-a însăilat cultul lui Zarathustra — zeul cu chip de flăcări —, iar bitumul solidificat în văile negre constituia „cimentul" edificiilor babiloniene. Există o istorie a Iraqului de pînă la descoperirea marilor zăcăminte petroliere, și alta, în succesiune, scrisă după ce aurul negru a devenit adevărata bogăție a țării. Începută cu erupția de la Kirkûk, aceasta a constituit un sfert de veac mărul discordiei dintre cei ce aduceau drept „argu-

ment“ faptul că nu localnicii sub „corturile“ cărora colcăia în adîncuri sîngele industriilor moderne ar fi fost proprietarii de drept ai zăcămintelor, ci promotorii străini care investeau în prospecţii şi explorări, în forajele puse să perforeze pămîntul, în desfăşurarea pînzei de paianjen a conductelor, ţesută de la un capăt la altul al ţării.

Iraqul devenea viesparul marilor trusturi petroliere, fiecare revendicîndu-şi „partea leului“. N-a durat mult, dar s-a luat cu japca. Vreo 45 de ani, adică pînă în 1972, cînd tînăra republică a naţionalizat compania Iraq Petroleum şi celelalte firme aferente. Apoi s-a reluat scrierea istoriei în spiritul literei ei fireşti, care pe pămîntul acestei ţări face un arc peste timp de mai bine de patru milenii.

Am sentimentul întîlnirii prezentului cu istoria, străbătînd străzile Bagdadului. Oraşul legendar din poveştile copilăriei a rămas între coperţile cărţilor prăfuite. Noua metropolă de pe Tigru, întinsă aglomerare urbană cu peste trei milioane de locuitori — un sfert din populaţia întregii ţări — este construită pe aur negru. Tot ce s-a edificat în ultimul deceniu din istoria acestei capitale poartă amprenta modernului — ceea ce face şi mai frapante contrastele cu rămăşiţele vetuste ale oraşului de altădată. Se conservă cu o avariţie demnă de admirat tot ceea ce reprezintă valoare a trecutului, însemnele virtuţilor apuse, cum sînt palatul restaurat al califilor abbasizi, datînd din secolul al XIII-lea, minaretul Suk-el-Ghazed (secolele X—XII), zeci de alte moschei de importanţă deosebită pentru arta musulmană.

Bagdadul contemporan este un imens isarlîc computerizat, cu edificii ultramoderne, cu artere rutiere suspendate puse să încalece vechi periferii, cu o circulaţie automobilistică sufocantă. Tigrul, care străbate cu apele lui molcome, mîloase, oraşul, este axul acvatic al capitalei iraqiene, cale navigabilă, însă nepoluată într-atît încît vestitul peşte „mazguf“ — un soi de şalău deosebit de preţuit de localnici — să dispară din el cu desăvîrşire. Poduri metalice încalecă trupul fluviului legînd între ele malurile pe care oraşul se întinde de-a lungul a nu mai puţin de şaizeci de kilometri. Pe alocuri, pîlcuri de curmali avansează pînă în cartierele mărginaşe ale oraşului, acest dar

al naturii rămînînd pentru iraqieni una din principalele bogăţii ale ţării, ceea ce o face să figureze pe primul loc în lume în privinţa producţiei şi a exportului de curmale. Se spune că în Iraq ar creşte peste 36 de milioane de curmali care, toamna, îşi împodobesc vîrful tulpinelor, sub umbrela rotată a frunzelor, cu ciorchini grei de fructe galbene, zemoase, cu sucul mieros.

Curmalii sînt mierea pămîntului iraqian, atributul nedespărţit al peisajului ţării scăldate de Tigru şi Eufrat. Pînă şi zonele deşertice de dincolo de fluvii se bucură pe alocuri de prezenţa acestui arbore miraculos, care se mulţumeşte doar cu un strop de vlagă pentru a creşte şi rodi. Dar acolo unde Mesopotamia de altădată şi-a pierdut, datorită războaielor din vechime, virtutea ei dintîi — vastele reţele de irigaţii care o transformaseră într-un pămînt cu adevărat fabulos —, omul trebuie să reia lucrarea strămoşilor săi, să deschidă noi canale şi bazine de retenţie a apei, pentru ca ţara să redevină din nou o grădină. Se execută ample lucrări de amenajări hidraulice de-a lungul ambelor fluvii şi timpul cînd ariditatea deşertului va trebui să cedeze expansiunii clorofilei nu este prea departe, deşi el va cere încă decenii de trudă şi capitaluri imense. Mesopotamia a fost victima eroziunilor de război, altfel pămîntul ei e darnic, dovadă că acolo unde potolirea arşiţei se face cu vlaga adusă de noile canale ce se sapă pretutindeni fala de altă dată a pămînturilor dintre Tigru şi Eufrat este restituită.

Răscruce de drumuri între cele patru puncte cardinale ale Orientului Apropiat, oraşul deschide spre toate zările autostrăzi care îl leagă, spre vest, de Siria, peste deşertul de dincolo de Tigru ; spre nord-est, de Kirkûk, unde sînt situate marile schele petroliere ; spre sud, de Kuwait ; iar către Nord, prin Mosul şi peste vatra fostei Ninive, de Turcia.

Şoseaua care duce la Kirkûk trece prin Samarra, oraş sfînt, unde se păstrează turnul spiralat al moscheii Abu Dalaf, sfredel de cărămidă roşie înfipt ca un tirbuşon în albastrul cerului. Este cea mai apropiată imagine de forma pe care credeam că ar fi avut-o legendarul turn al lui Babel, deşi schiţele de reconstituire a acestuia îl arată ca pe un ziggurat în trepte. Turnul din Samarra nu este

decît o spirală din ce în ce mai subţiată către vîrf, însoţită de o scară în sfredel, care urcă pînă la nivelul unei case cu cincisprezece etaje. Datorită vastităţii spaţiului plat din jur, acest turn pare mult mai înalt, imaginea lui zărindu-se profilată pe cer de la zeci de kilometri distanţă. Cert este că astfel de ziduri, de o cutezanţă arhitecturală uluitoare pentru vremea cînd au fost înălţate, nu pot să nu stîrnească în inimile celor ce le privesc sau le urcă pînă în vîrf întrebări patetice : la ce foloseau ? Cum au fost ridicate ? Ce meşteri au fost cei ce le-au conceput şi care a fost menirea sacră a unor astfel de edificii ? E drept, deşertul cerea construcţii deosebit de înalte, de unde necuprinsele depărtări să poată fi supravegheate, dar ce puteau vesti celor de jos străjile de pe platforma turnului ?

Nici un punct de sprijin în afara însuşi a zidului cilindric — pe care îl simţi în urcuş pe stînga, iar în coborîş pe dreapta — nu asigură pasul celui ce se încumetă să se caţăre pe scara în sfredel. Calci pe marginea abisului şi un singur pas greşit ar putea să fie fatal. Şi totuşi oamenii vin aici şi urcă temerari spirala deschisă, sfidînd vertijul. Am gustat „plăcerea" urcării acestei Golgote de cărămidă, tentat mai mult de atingerea punctului final, în ciuda avertismentului surd al instinctului de autoconservare. Jos, cît cuprindea ochiul, se vedea deşertul ; dincolo de incinta patrulateră a unui fost palat, strălucea ca un soare coborît pe pămînt cupola de aur a unei moschei. Drumurile se pierdeau în depărtări necuprinse ; un braţ al Tigrului zăgăzuit de un baraj se apropia pînă în vecinătatea aşezării umane, o oază de curmali adăpostea o fabrică de medicamente, iar sus, acolo unde spaţiul nu era decît un cerc cu diametrul de doi metri, fără parapeţi, ca o tipsie deschisă văzduhului, bătea un vînt năprasnic ca într-un vîrf de catarg...

Samarra a fost o aberaţie urbanistică născută din ambiţia califului Mutassim, care a mutat în acestă pustietate toridă tronul din Bagdad, într-o vreme cînd încă nimic nu prevedea declinul de mai tîrziu al reşedinţei de pe Tigru. Era prin cel de al nouălea veac, cînd, la o sută de verste de Bagdad, Mutassim pusese să i se înalţe o altă capitală — „prin dimensiunile ei poate cel mai absurd

oraş din cîte au existat vreodată" (Wolf Schneider) —, cazărmi pentru şaptezeci de mii de oşteni, moschei, palate, vistierii, carevanseraiuri, geometrie a unghiurilor drepte, linii austere, plan de precursor al unui Oscar Niemeyer arab, care vedea în deşertul străbătut de Tigru o întruchipare de vis zălud. Tot Schneider spune : „Se pare că în acest oraş fantastic, numărul locuinţelor şi al oamenilor a fost întotdeauna foarte redus. Probabil că niciodată n-a existat intenţia de a face din el un oraş populat. Dorinţa nemărginită de a-i glorifica pe Allah şi pe califul său a fost imboldul pentru crearea unui oraş care să fie printre celelalte oraşe ceea ce erau piramidele printre celelalte morminte. În anul 883 califii au renunţat la imensul lor oraş artificial, înapoindu-se la Bagdad. Samarra a fost lăsată în paragină, situaţie care mai dăinuie şi azi. Alături de ruinele gigantice, pe lîngă care trenul de Bagdad trece timp de o jumătate de oră, locuiesc în prezent 15.000 de oameni..."

„Au mai dus încă un răstimp o viaţă minunată — aminteşte Schneider cum se termină un basm din *O mie şi una de nopţi* —, pînă a venit la ei cea care face ca bucuriile să amuţească, legăturile de prietenie să se destrame, oraşele înfloritoare să se preschimbe în pustiu..."

Un basm cu un sfredel de cărămidă tinzînd către cer. Un basm cu un palat ruinat, împrejmuit cu ziduri şi metereze, în care ar putea să încapă o sută de mii de oameni, dar unde nu sînt decît milioane de cioburi de cărămidă spartă.

*

* *

Nu, turnul lui Babel n-a dispărut, el este o hiperbolă, iar hiperbolele n-au consistenţă fizică, ele nu se pot nărui şi nu pot fi înghiţite de pămînt. Turnul Babel este leagănul în care a pruncit legenda limbilor noroadelor lumii. Şi legenda aceasta dăinuie şi astăzi. Cohorte de turişti din toate seminţiile îşi amestecă aici graiurile, păşind pe memoria istoriei. Iar memoria aici este alcătuită din cioburi de lut ars, din colţuri de cărămidă sfărîmată şi din majolică făcută ţăndări. Calci şi simţi sub talpă istoria zornăind... Poate că ţandăra aceasta de amforă a păstrat în

ea vinul pe care l-a băut Alexandru cel Mare, poate că ţărîna sfărîmicioasă de sub talpă a hrănit cîndva florile din grădinile suspendate ale Semiramidei, poate că mînerul acesta de urcior a fost strîns în palmă de Nabucodonosor. Timpul înghite totul, doar legendele nu le poate devora.

Să încercăm să-i descifrăm şoapta în ceasul încărcat de mistere al crepusculului, cînd apele Eufratului par sîngerii sub cerul cuprins de vîlvătăi roşietice. Eufratul este fratele Tigrului. Două fluvii bătrîne — oare cum pot îmbătrîni fluviile cînd apele lor sînt mereu altele ? — au născut între albiile lor legate printr-o colosală reţea de canale de irigaţie un pămînt prodigios, Mesopotamia, Mesos Potamos, sau pămîntul dintre rîuri. Leagănul omenirii, cea mai străveche dintre civilizaţii, cea a sumerienilor.

Se spune însă că „adevăratul leagăn al sufletului omenesc este pretutindeni acolo unde putem recunoaşte chipul primei noastre speranţe". Oare speranţele şi-au întors faţa de la noi ? Oare trebuie să răscolim straturile de nisip, să scotocim ruinele pentru a-i afla surîsul enigmatic, atît de plin de făgăduinţe ? Ce au cărat de aici muzeele lumii ? Coaja, învelişul exterior, statuile, plăcile de argilă cu scrierea cuneiformă ; sufletul locurilor nu l-au putut smulge ţărînii şi etala în vitrine. S-a furat mult din Babilon. S-a furat aproape totul din Babilon. Nu noroadele ce s-au împrăştiat în toate vînturile după ce graiurile li s-au amestecat — încît om cu om nu s-a mai putut înţelege —, au cărat de aici pe drumurile de pulbere ale lumii comorile oraşului pe vatra căruia oamenii încercaseră să ridice un turn înalt pînă la stele, ci stră-strănepoţii lor de peste milenii şi veacuri, cei ce au înţeles că arta trecutului poate cîntări mai greu decît aurul sunător, şi atunci s-au năpustit şi au jefuit ca în codru, jupuind zidurile scoase de sub linţoliul ţărînii, smulgînd statuile de pe soclurile lor, adunînd în stive tăbliţele de lut ale codului lui Hammurabi...

Acum, dacă vreţi să vedeţi Babilonul căutaţi-l la Luvru, la British Museum, la Ermitaj şi la muzeul asiro-caldeean din Berlin. Acolo e Babilonul. Acolo se află vestitele lui porţi, ornamentele somptuoase de pe ziduri, oştenii de smalţ ai hieraticelor armii asiro-caldeene, statuile de gra-

nit negru şi de diorit ale regilor, ale edililor, ale scribilor, ale înalţilor demnitari ai Babilonului. Majolica a fost jupuită de pe zidurile gîrbovite, după ce s-a inventariat şi s-a numerotat placă cu placă, pentru a putea fi apoi remontate acolo unde aveau să fie expuse. Lipsite de protecţia plăcilor smălţuite menite să ferească edificiile Babilonului de umiditate sau de arşiţa pustiului, zidurile abia dezgropate s-au năruit. Adeseori, arheologii unei epoci a goanei după aur, fascinaţi de comorile ce ar fi rămas ascunse sub stratul gros de cincisprezece metri de nisip, nu s-au sfiit să folosească dinamita, provocînd adevărate ravagii în citadela gîrbovită de timp. S-au comis astfel sacrilegii de neiertat, cum nici războaiele n-au fost în stare să producă.

Acel mare rătăcitor în căutarea de sine, Alexandru Macedon, visătorul imperiului universal, care cutreierase răsăritul tîrînd după el rămăşiţele popoarelor învinse, odată ajuns în faţa Babilonului a rămas mut de uimire. Smalţul turnurilor răsfrîngea suliţele soarelui, grădinile suspendate îşi unduiau sub adierea vîntului eucalipţii, palmierii şi chiparoşii, viţa de vie se căţăra pe spaliere, oamenii purtau somptuoase costume multicolore. Frumosul a obligat lăncile să-şi coboare vîrfurile spre pămînt şi obtuzul zeu al războaielor şi-a vîrît sabia în teacă. Macedoneanul, ce se pretindea apostolul înarmat al gîndirii timpului său, cuceritor al tuturor cuceritorilor cu care s-a înfruntat, a privit mut de admiraţie oraşul unor splendori nemaivăzute de el pînă atunci. Nu l-au mai învins armiile duşmane, ci frumuseţea unică a locurilor. Visul lui de a întemeia un imperiu mondial îşi găsise capitala. Cetatea l-a primit între zidurile ei fără vărsare de sînge. Se petrecea miracolul supunerii forţei de către artă, la capătul drumului fantasticului călăreţ se afla propriul său mormînt, un fastuos cavou în care cuceritorul nu se vedea sosit pentru somnul cel lung, ci pentru odihna binemeritată. Nu şi-a aflat decît veşnica odihnă, murind singur, ca toţi muritorii, gata să renunţe la toate cuceririle sale pentru dobîndirea unui crîmpei de viaţă...

Babilonul răsărise pe vatra unui bătrîn oraş sumerian, Kadinghir. Prima menţiune documentară care îl pomeneşte se află într-o scrisoare aşternută pe o plăcuţă

de argilă a regelui Sarkalişarri (cu 23 de veacuri înaintea erei noastre). Un veac mai tîrziu Babilonul avea să fie cucerit de regele din Ur, Sulghi, care cotropise toată Mesopotamia. În veacul al XIX-lea dinaintea erei noastre, cu cincisprezece secole înainte de sosirea aici a armatelor lui Alexandru cel Mare, Sumuabum, regele amoriţilor, a făcut din cetatea de pe Eufrat capitala statului babilonian. Un întreg mileniu Babilonul avea să înflorească, pînă cînd, la sfîrşitul celui de-al VIII-lea veac înaintea erei noastre, oraşul a fost cucerit de Sennaherib, regele asirienilor. Avea să mai treacă încă un veac pînă cînd în istoria Babilonului să fie înscris numele lui Nabucodonosor, reziditorul oraşului, rege pomenit în Cartea Genezei, de a cărui strălucită şi înţeleaptă domnie se leagă ultima mare înflorire a Mesopotamiei. El este învingătorul armiilor asiriene şi egiptene în bătălia de la Karhemişa (605 î.e.n.), cuceritorul Siriei, al Feniciei şi al Palestinei, cel ce a supus Ierusalimul, atrăgînd puterea banului şi lumina scrierilor antice între zidurile triple ale Babilonului. Sub el s-au înălţat grădinile suspendate ale Semiramidei, şi tot el a fost cel ce a pus la cale un ingenios sistem de inundare a tuturor împrejurimilor citadelei sale, în aşa fel încît nici un cuceritor să nu se mai poată înstăpîni peste capitala Babilonului. Apele erau aduse din Eufrat, reţinute prin gigantice stăvilare şi slobozite în marile şanţuri împrejmuitoare atunci cînd oraşul se vedea ameninţat de vreun asediu.

După moartea lui Nabucodonosor avea să mai treacă încă un sfert de mileniu pînă cînd la porţile Babilonului să apară Alexandru Macedon. Se luptase la Halicarnas şi Issa cu Darius, pe care îl alungase dincolo de Eufrat. Avea să se mai bată cu fenicienii din Tyr şi, înainte de a se reîntoarce în Mesopotamia, să cucerească Egiptul. Ultima lui încleştare cu Darius urma să se consume la Havhaurela, de unde, cel mai redutabil inamic al său, fiul lui Istaspe, a fugit de pe cîmpul de luptă pentru a fi ucis de satrapii săi. Asta se petrecea în ziua de 1 octombrie 331 înaintea erei noastre, zi în care Macedon a ajuns la porţile Babilonului.

...Era miez de decembrie 1981 cînd am venit din Bagdad, prin Mahmudia, la Babilon. Palatele splendidului oraş se răvăşeau la pămînt în ruine. Unde să fi fost încă-

perea în care murea de o banală malarie, omul ce vrusese să fie asemuit cu zeii? Cimitirul hegemonilor n-are nume. Cel ce zace neştiut, undeva în ţărîna Babilonului, vînturase pămîntul în lung şi în lat, străbătînd cu armiile sale treizeci de mii de kilometri şi întinzîndu-şi hotarele efemerului, dar temutului său imperiu de la Dunăre pînă la Indus. Capitala acestui imperiu trebuia să fie Babilonul.

Acest Babilon — gigantic labirint de cărămidă răscoaptă la soare, de cioburi din lut ars, de bitum pietrificat — unde legenda amestecării graiurilor seminţiilor este continuată de turmele turiştilor aduşi de la Bagdad cu autocarele cu geamuri fumurii şi instalaţii de aer condiţionat. Turnul nu mai există, dar graiurile lumii au rezistat, chiar dacă multe dintre limbile vechi s-au dus în nefiinţă, lăsînd locul altora noi, născute din inepuizabilul har al omului de a căuta veşnic comunicarea. Sînt turişti din zeci de ţări, mulţi veniţi de peste mări şi oceane, încărcaţi cu aparatele lor de filmat şi de fotografiat, incapabile să înregistreze pe peliculă nevăzuta faimă a locurilor. Mulţi japonezi, grupuri compacte sau călători răzleţi, fotografiindu-se în apropierea vestitului „Leu din Babilon“, carnasier de granit strivind sub trupul său mătăhălos un oştean persan. Ca şi poarta Ishtar, cea de la intrarea în oraşul mort, leul din Babilon este o replică a originalului. Dăinuie ceea ce nu putea fi cărat, zidurile ciuntite, calea sacră, pulberea zigguratului — fostul turn al lui Babel — verticală cu şapte terase clădite în stil piramidal, din a cărei semeţie apusă nu s-a mai păstrat decît un colosal morman de cărămidă sfărîmată şi ţărînă spulberată de vînturi. Legenda turnului este sublimă prin însăşi transfigurarea realităţii. Deoarece finalitatea marelui edificiu nu era sfidarea cerului, ci tocmai înţelegerea lui. Zigguratul a fost templu, dar totodată el îndeplinea menirea de platformă pentru un mare observator astronomic. Nu mînia zeilor l-a dărîmat, ci osîrdia de termite a oamenilor, care timp de milenii au cărat cărămizi din fostul turn pentru a clădi alte oraşe.

Cei ce au deshumat rămăşiţele Babilonului — îndeosebi arheologii germani care au executat aici săpături timp de nouăsprezece ani — l-au mai ucis o dată. I-au luat osemintele de majolică, statuile şi memoria scrisă în lut ars, şi i le-au cărat prin muzee îndepărtate. Ce se va întîmpla

atunci cînd — dacă asta se va petrece vreodată — vor fi restituite locurilor lor de origină comorile arheologice furate ? Babilonul, rod al secolelor şi mileniilor de trudă omenească, aparţine tuturor popoarelor lumii şi tuturor naţiunilor. „Vizitatorii din lumea întreagă — îmi spune custodele muzeului din Babilon — doresc să se întreprindă ceva pentru conservarea şi restaurarea principalelor monumente ale acestei cetăţi fără pereche, pentru ca măreţia amintirii oraşului lui Nabucodonosor să poată fi apreciată aici, pe vatra lui, şi nu doar în sălile şi în vitrinele muzeelor ce s-au grăbit să-i fure comorile. Se pare, deci, oportun ca toate ţările să participe la această operă, nu numai prin recunoaşterea importanţei Babilonului în istoria omenirii, ci şi prin restituirea valorilor sale culturale ce aparţin întregii omeniri."

Un curmal solitar îşi înalţă coroana rotată traforînd lumina soarelui cu frunzele sale de franjuri undeva între fostul turn-ziggurat şi leul din Babilon. La apusul soarelui, umbra acestui însingurat oştean vegetal se întinde peste ţărînă, prinzînd în îmbrăţişarea ei leul de granit.

În muzeul de lîngă poarta Ishtar, dorm cîţiva dintre ultimii zei ai Babilonului. Puţinele tăbliţe de lut din Codul lui Hammurabi dau reguli de comportament cu putere de lege : „Dacă un om liber îl acuză pe altul de un rău făcut fără a aduce dovada faptelor acestuia, acuzatul se va duce şi se va arunca în fluviu. Dacă fluviul îl înghite, acuzatorul îi va lua casa. Dar dacă fluviul arată că învinuitul este nevinovat, lăsîndu-l nevătămat, învinuitorul va fi condamnat la moarte şi acuzatul va primi drept despăgubire casa acestuia..." Tot pe o placă de lut ars, incrustat cu scriere cuneiformă, se află un vers din epopeea lui Ghilgameş : „Pe cînd sus, în înălţimi...". Atît.

*

* *

Mă doare Babilonul ca o cicatrice greu închisă. Mă doare nesăbuinţa oamenilor în faţa vestigiilor civilizaţiilor de mult apuse, care ne-ar fi putut ajunge cît de cît întregi, nemutilate pînă la totala devastare, dacă le-ar fi fost dat să

supravieţuiască nebuniei, orgoliului şi deşertăciunii celor ce nu îşi socoteau victoria deplină asupra învinşilor pînă nu le culcau la pămînt cetăţile şi oraşele cucerite. Să fi venit oare acum veacul raţiunii, cînd omul încearcă să facă, atît cît îi mai îngăduie puţinul rămas, ordine în haos ?

La Babilon, între poarta Ishtar şi templul lui Marduk, s-a dezvelit Calea Procesiunilor şi au fost scoase de sub ţărînă străzile oraşului mort, cu ziduri pe suprafaţa cărora păşesc în multimilenara lor încremenire animale fantastice, cu cap de om şi gheare de pasăre.

Robert Koldewey a săpat aici cu o meticulozitate şi o disciplină demne de rigorile arheologiei germane de la începutul secolului nostru, inventariind totul, ambalînd cu grijă ceea ce se putea lua pentru marele muzeu de pe rîul Spree. Atunci Europa s-a contaminat de moda „pan-babilonismului", socotind că, prin dezvelirea Babilonului s-a dat de sursa dintîi a civilizaţiei omeneşti. Apoi, cum totul s-a dovedit relativ în istorie, s-a descoperit civilizaţia sumerienilor, şi oraşul lui Babel a trebuit să cedeze întîietatea predecesorilor akkadienilor — cum au fost supranumiţi asiro-babilonienii. Oare cu asta s-a stabilit adevăratul început ? Ce surprize ne mai rezervă descoperirile viitoare?

S-a atestat prezenţa antroponimilor semitici în Mesopotamia de la jumătatea celui de al treilea mileniu dinaintea erei noastre, care trăiau într-un amestec paşnic cu populaţiile sumeriene, aşa cum două mii de ani mai tîrziu aveau să convieţuiască, pînă la un punct, civilizaţiile antice greco-romane. Apoi, către anul 2350 — după cum o demonstrează profesorul Sabatino Moscati —, semiţii şi-au asumat întreaga putere sub regele Sargon, cînd dominaţia Mesopotamiei s-a întins pînă în Siria şi în Asia Mică. Lumea părea închisă în spaţiul astfel circumscris deşi, în Delta Nilului, se năştea simultan o altă lume, ai cărei suverani nu mai erau doar mesageri pe pămînt ai zeilor, ci întruchipări ale acestora printre pămînteni.

Legendele n-au un singur început, deşi adeseori izvorul lor pare comun. Sargon ar fi fost un copil neiubit de ursitoare şi, prin destinul lui de prunc abandonat morţii, se produce ediţia incunabulă a legendei lui Moise, reeditată apoi în povestea despre Romulus şi Remus. Lăsat pe apa

supravieţuiască nebuniei, orgoliului şi deşertăciunii celor ce nu îşi socoteau victoria deplină asupra învinşilor pînă nu le culcau la pămînt cetăţile şi oraşele cucerite. Să fi venit oare acum veacul raţiunii, cînd omul încearcă să facă, atît cît îi mai îngăduie puţinul rămas, ordine în haos ?

La Babilon, între poarta Ishtar şi templul lui Marduk, s-a dezvelit Calea Procesiunilor şi au fost scoase de sub ţărînă străzile oraşului mort, cu ziduri pe suprafaţa cărora păşesc în multimilenara lor încremenire animale fantastice, cu cap de om şi gheare de pasăre.

Robert Koldewey a săpat aici cu o meticulozitate şi o disciplină demne de rigorile arheologiei germane de la începutul secolului nostru, inventariind totul, ambalînd cu grijă ceea ce se putea lua pentru marele muzeu de pe rîul Spree. Atunci Europa s-a contaminat de moda „pan-babilonismului", socotind că, prin dezvelirea Babilonului s-a dat de sursa dintîi a civilizaţiei omeneşti. Apoi, cum totul s-a dovedit relativ în istorie, s-a descoperit civilizaţia sumerienilor, şi oraşul lui Babel a trebuit să cedeze întîietatea predecesorilor akkadienilor — cum au fost supranumiţi asiro-babilonienii. Oare cu asta s-a stabilit adevăratul început ? Ce surprize ne mai rezervă descoperirile viitoare?

S-a atestat prezenţa antroponimilor semitici în Mesopotamia de la jumătatea celui de al treilea mileniu dinaintea erei noastre, care trăiau într-un amestec paşnic cu populaţiile sumeriene, aşa cum două mii de ani mai tîrziu aveau să convieţuiască, pînă la un punct, civilizaţiile antice greco-romane. Apoi, către anul 2350 — după cum o demonstrează profesorul Sabatino Moscati —, semiţii şi-au asumat întreaga putere sub regele Sargon, cînd dominaţia Mesopotamiei s-a întins pînă în Siria şi în Asia Mică. Lumea părea închisă în spaţiul astfel circumscris deşi, în Delta Nilului, se năştea simultan o altă lume, ai cărei suverani nu mai erau doar mesageri pe pămînt ai zeilor, ci întruchipări ale acestora printre pămînteni.

Legendele n-au un singur început, deşi adeseori izvorul lor pare comun. Sargon ar fi fost un copil neiubit de ursitoare şi, prin destinul lui de prunc abandonat morţii, se produce ediţia incunabulă a legendei lui Moise, reeditată apoi în povestea despre Romulus şi Remus. Lăsat pe apa

Tigrului, într-un leagăn de papură, de către mama lui, Sargon şi-a sfidat soarta, fiind salvat de la pieire de către zeiţa Ishtar. În textele sumeriene culese de Pritchard se spune : „Sargon, rege al Akkadiei, ocrotit de Ishtar... a subjugat Urukul, dărîmîndu-i zidurile... Victorios în bătălia cu cei din Cetatea din Ur, i-a subjugat şi pe ei dărîmîndu-le zidurile... I-a subjugat apoi pe cei din E-Ninmar, dărîmîndu-le zidurile şi cucerindu-le pămînturile de la Lagash pînă la marea în care şi-a spălat armele. În bătălia cu locuitorii Ummei a ieşit victorios ; i-a subjugat şi le-a dărîmat zidurile..."

Aveau oamenii o vocaţie : să dărîme. Cum să nu te apuce „admiraţia" faţă de osîrdia lor ? Oare şi-au schimbat-o pe parcursul istoriei ? După cum zăngănesc armele distrugerii totale din zilele noastre, se pare că nu. Din contră, nimicirea reciprocă este asigurată... Mai bine rămîn în Babilon. Cel puţin acesta e mort de-a binelea şi, pînă să fie distrus la rîndul lui, a distrus şi el destule. Oare cine spunea că, dintre toate cărţile, cea mai minunată este istoria lumii ? Dinastia lui Sargon, neînvinsul, după ce îngenunchease atîtea regate „dărîmîndu-le zidurile", a fost stîrpită de un neam de nomazi, neglijat de marele rege, nebănuind că tocmai de la el avea să i se tragă sfîrşitul.

Au venit, către anul 2000, Amorreenii, despre care mitologia sumerienilor, descoperită la Mari, spune : „Amorreanul care dezgroapă ciupercile de la poalele munţilor, / Care nu-şi îndoaie genunchiul, / Care se hrăneşte cu carne crudă, / Care cît trăieşte n-are casă, / Care după ce moare n-are mormînt..." Iată şi o scrisoare a lui Hammurabi, regele Babilonului, trimisă lui Bakhdilim, de la curtea lui Zimirilim, regele din Mari : „Aşa grăieşte Hammurabi! I-am trimis o oaste lui Zimirilim. După cum ştii, drumul pe care îl au oamenii mei de străbătut este lung. Cît despre sănătatea lui Zimirilim, despre oştile sale, despre cei pe care eu i i-am trimis lui Zimirilim, despre oraşul Razama şi despre armia străină care îl asediază să nu pregeţi să-mi dai de ştire. Iar veştile de la tine să-mi ajungă cu regularitate !"

Stilul epistolar mesopotamian este plin de tîlcuri. La Mari s-a găsit textul unei scrisori, pe un cilindru de lut, trimisă de un demnitar al regelui în legătură cu pătrunde-

rea unui leu într-un hambar, şi, cum exista o pravilă conform căreia leii nu puteau fi ucişi decît de suveran, omul trimite la palat următoarea veste : „...Dacă leul acesta trebuie să rămînă în hambar pînă ce stăpînul meu vine să-l ucidă, atunci stăpînul să-mi scrie ; dacă însă va trebui să-i aduc eu leul, de asemenea să-mi scrie..." Probabil că regele n-a avut timp să-i răspundă supusului său, drept care, acesta mai ticluieşte următoarea scrisoare : „Am tot aşteptat cuvîntul stăpînului meu şi leul a rămas timp de cinci zile în hambar. I-am vîrît înăuntru un cîine şi un porc ca să se hrănească. Apoi mi-am zis : Dacă leul va reuşi să scape ? Mi-a fost teamă de asta. Iată de ce am pus ca leul să fie vîrît într-o cuşcă de lemn pe care am încărcat-o pe o barcă şi l-am trimis stăpînului meu..." Ce trofeu !

Nu ştiu dacă pe atunci se făceau concursuri cinegetice, dar multe din panourile de majolică babiloniene înfăţişează scene de vînătoare de un realism cuceritor. Regele asirian Assurbanipal, zis şi Sardanapal, cînd călare, cînd pe jos, doboară lei după lei, ba cu arcul, ba cu suliţa, mergînd ca la paradă. Doar caii sînt înfricoşaţi şi fioroasele sălbăticiuni care îşi cască boturile feroce, pentru a primi în gîtlejurile lor augustele suliţe. Parcă fiarele ar fi drogate. Pe ici, pe colo, îşi mai înfig şi ele colţii în crupa sau în coapsele unui cal ; Assurbanipal, cu părul lui pus parcă pe bigudiuri, şi cu barba împletită în ghirlande, face prăpăd în haite.

Tot în textele din prima dinastie babiloniană, culese de Pritchard, există un dialog între suveran şi unul dintre sclavii săi : „O, sclavule, supune-mi-te mie !" / „Da, stăpîne, da !" / „Aş iubi o femeie" / „Iubeşte-o, stăpîne, iubeşte-o ! Bărbatul care iubeşte o femeie îşi uită suferinţele şi durerile." / „Nu, sclavule, n-o să iubesc o femeie." / „N-o iubi, stăpîne, n-o iubi ! Femeia este ca un puţ, femeia este ca o sabie ascuţită de metal, care retează gîtul bărbatului" / „O, sclavule, supune-mi-te mie, supune-mi-te !" / „Da, stăpîne, da !" / „O să fac ceva bun pentru poporul meu." / „Fă-o, stăpîne, fă-o ! Cel ce face un lucru bun pentru poporul său îşi vede operele depuse în cupa lui Marduk." / „Nu, sclavule, n-o să fac nimic bun pentru poporul meu" / „N-o face, stăpîne, n-o face ! Urcă pe colinele

ruinelor și plimbă-te pe ele. Privește țestele celor morți de curînd, ori ale celor morți mai de mult, și spune, dacă poți, care dintre căpățînile acelea a aparținut unui ticălos ori unui binefăcător ?“. Și dialogul continuă pînă la concluzia finală : „Atunci ce este bine ? Să-mi frîngi mie gîtul, și să ți-l frîngi și pe al tău, și împreună să ne aruncăm în fluviu, iată ce este bine !“... Dar, nu ! Suveranul își zice că mai bine și mai bine ar fi să-i frîngă mai întîi sclavului gîtul, și după aceea va vedea el ce ar mai fi de făcut. La care sclavul dă replica demistificatoare de vanitate : „Oare stăpînul meu nu vrea altceva decît să mai trăiască fie și doar trei zile după mine ?...“

Van der Waerden arată că babilonienii erau buni astronomi și creduli astrologi. Reușiseră să calculeze traiectoria celor cinci planete cunoscute de ei și să prevadă eclipsele. Știau înmulțirea, împărțirea, scăderea și adunarea, făceau calcule matematice pentru extragerea rădăcinii patrate, cunoșteau zecimalele, ecuațiile, măsurarea suprafețelor și a volumelor. Cu toate acestea credeau în oracole. Preoteasa Pithia nu s-a născut la Delphi, ci în Babilon. Iată un text care menționează răspunsul oracolului dat regelui sirian Asarhaddon, înainte ca acesta să pornească o bătălie : „O, Asarhaddon, rege al pămîntului, nu te teme ! Sînt marea prezicătoare, sînt Ishtar din Arbela care și pînă acum ți-a nimicit dușmanii. Ce cuvînt grăit-am către tine și nu s-a adeverit ? Eu sînt Ishtar din Arbela. Îți voi aștepta dușmanii și ți-i voi da pe mînă. Eu, Ishtar din Arbela, voi păși înaintea ta și după tine. Nu te teme !... O, Asarhaddon, nu te teme ! Sînt eu, zeul Bel, care grăiesc către tine. Îți voi întări inima, așa cum a făcut-o mama care te-a adus pe lume. Șaizeci de mari zei sînt alături de mine ca să te ocrotească. Zeul Sin este la dreapta ta, iar zeul Shamash îți stă la stînga. Șaizeci de mari zei se află în preajma ta încolonați pentru bătălie !...“

Partizanii paleoastronauticii au văzut în zborul lui Etana din Uruk un posibil... călător prin spații astrale, ridicat în înălțimile inaccesibile de către extratereștri. Mă amuză vrăjitoriile nelipsite de poezie ale tereștrilor noștri autori de literatură mai mult fantastică decît științifică, pe care i-aș strînge într-un colocviu în Babilon, unde să se întreacă în har. I-aș pune să asculte și acest fragment de

poem pe care îl traduc fără rime : „Vino Ghilgameş, şi iubeşte-mă ! Fă-mi dovada harului de care îţi este în stare dragostea ; / Fă-mă femeia ta, şi îţi voi fi soţie / Făuri-voi pentru tine un car de aur şi lapislazuli, / Cu roţi daurite şi oişte de bronz. / Vei pune hamul pe demonii furtunii ca pe nişte măgăruşi ; / În foşnetul cedrilor îmi vei păşi în casă..." Sau vom recita imnul scos tot din literatura sălăşluitorilor în acest colţ de lume, a cărui invocaţie sună astfel : „...Cei mari sînt la odihnă, / Uşile sînt încuiate, zăvoarele închise, / Poporul tace, / Porţile-s închise /.../ Ei nu mai pronunţă verdicte, / Şi nu mai judecă pricini, / Noaptea s-a ridicat..." Sau poate că am asculta proverbe babiloniene : „Cînd rezervorul e plin, setea pare mai puţin arzătoare" ; „Nu-ţi închina casa înainte de a o ridica" (adică nu vinde pielea ursului din pădure) ; „Frînghia s-a dezlegat, dar lanţurile n-au fost desfăcute" (sau, cum s-ar spune : cu o mînă slăbeşte şurubul, cu alta îl strînge). Ce-o mai fi nou sub soare ?

Pînă şi Gioconda s-a născut în... Mesopotamia. La Nimrud s-a descoperit portretul unei tinere femei, pe un panou de cărămidă smălţuită, căreia, arheologii, datorită surîsului ei enigmatic, îi zic „Mona Lisa". Pipăi cu privirea zidurile Babilonului, cu basoreliefuri murale, de pe care smalţul s-a cojit, lăsînd doar siluetele animalelor fantastice să cutreiere cu pasul lor de fiare sacre lunga noapte a istoriei. Tauri androcefali înaripaţi, licorni cu gheare de acvilă, dragoni himerici — un întreg bestiar preluat şi adaptat de egiptenii de pe Valea Nilului pentru a da înfăţişare vieţuitoarelor mitice puse să însoţească somnul morţilor lor.

Am luat pe pantofi pulbere din maldărul inform de ruine în care s-a transformat turnul Babel, am lăsat să-mi picure sudoarea pe ţărîna roşietică şi mi-am filmat umbra în urcuşul pe muşuroiul acela ce a sperat cîndva să se înalţe pînă la cer. Sus, printre crevasele ţărînii răscoapte la soare, am vrut să văd încotro erau răsăritul, apusul, nordul şi sudul. Şi deodată am avut cutremurătoarea revelaţie că mă aflam în cel de al cincilea punct cardinal — trecutul pămîntului fără de care înaintarea spre viitor ne-ar fi o dureroasă orbecăială...

Prima invenţie a babilonienilor n-a fost turnul-ziggurat, ci canalul de irigaţie. Pentru mesopotamieni, pîinea însemna gospodărirea apelor. Faima cetăţii nu s-a născut nici din sanctuarele sale, nici din măiestria astrologilor ei, ci din arta de a face pămîntul să rodească după adevărata lui putere, care cerea, înainte de toate, nu atît implorarea zeilor, cît puterea oamenilor. Herodot povesteşte despre un lac de acumulare croit de hidrologii lui Nabucodonosor, pe Eufrat, a cărui suprafaţă era de 400 km pătraţi. Era o mărturie a gigantismului construcţiilor vremii simbolizat de turnul în şapte trepte şi de triplul rînd de ziduri ce înconjurau cetatea. Civilizaţia babiloniană aparţinea hîrleţului şi cărămizii. Canalului de irigaţii şi verticalei zidurilor. Metropola de pe Eufrat cuprindea în deschiderea ei oraşele Kiş şi Nimrud, primul aflat la 13 km distanţă de centrul Babilonului, celălalt la 24. Nu este exagerată, deci, dimensiunea dată de Herodot oraşului-ţară calculată la 484 km patraţi, deşi Ctesias face aprecieri mai modeste, indicînd doar o suprafaţă de 300 km patraţi drept vatra Babilonului. Între zidurile lui ar fi trăit 300 000—400 000 de suflete, ceea ce, pentru vremea aceea reprezenta un record neatins de nici un alt oraş de la facerea lumii. Era deci primul megalopolis din istoria omenirii.

Dar oare explicaţia anatemelor biblice aruncate asupra Babilonului trebuie căutată numai în nemaivăzutele proporţii ale aşezării de pe Eufrat ? Cei ce l-au blestemat amarnic se întreceau în rostirea blasfemiilor, ca şi cînd locul n-ar fi fost demn decît de cele mai cumplite pedepse. Nici unul dintre profeţi nu găseşte o cît de firavă circumstanţă atenuantă în rostirea sentinţelor capitale. Babilonul părea congenital certat cu biblia şi condamnarea lui n-avea drept de apel. Trei milioane de suflete cîte număra Mesopotamia sub Hammurabi îşi duceau viaţa reglementată de un cod legislativ unic, sever şi neînduplecat, menit să guverneze etica unei lumi ce vroia să dăinuie cruţată de blestemele primogene.

Dar Babilonului nu i-a fost dat să scape de damnaţiunea înscrisă în propriul său cifru cromozomic. Scăpat

de sub control, megalopolisul s-a transformat în „parasitopolis“, apoi în „pathopolis“, adică în „orașul morbid“ — cum comentează Wolf Schneider devenirea Babilonului, în conformitate cu evoluția orașelor stabilită astfel de sociologul englez, sir Patrick Gaddes

Acum totul e ruină. Totul e mort. Doar vîntul a rămas viu, să împrăștie pulberea falnicei cetăți presărînd-o în unda Eufratului. Oswald Spengler spunea că „omul superior este un animal care construiește orașe“ — dar cei ce de patru ori au năruit Babilonul se considerau superiori celor ce l-au înălțat. Oricît de paradoxal ar părea, a cincea oară Babilonul a fost distrus de... arheologi. Își dormea somnul de veci, cu puținele comori ce-i mai rămăseseră, îngropat sub cincisprezece metri de țărînă. L-au dezgropat și i-au furat sufletul spre a-l duce în alte Babilonuri...

Sfidarea cu adevărat adresată de Babilon cerului n-a fost turnul lui Babel, ci măsurarea timpului cel fără de măsură. Aici s-au inventat anul împărțit în luni, cadranul solar, ora și minutul compus din șaizeci de secunde. Veșnicia a căpătat astfel cadență și memorie cronologică. Cel stăpîn peste timp avea să se plece în fața iscoditoarei minți a omului care îi pătrunsese teribila taină. Mare trebuie să fi fost furia atoatefăcătorului dacă Apocalipsa sfîntului Ioan glăsuia prin gura proorocului astfel : „Babilonul cel mare, mama curvelor și a urîciunilor pămîntului...“ Pentru ca Isaia să dea glas voinței supreme : „Voi face acolo sălașul ariciului și loc mlăștinos, și cu mătura prăpădului voi mătura !“ Cumplit blestem pentru orașul de pe mănoasa vale a Eufratului al cărui nume „Bab-ili“ nu înseamnă în traducere decît „Poarta lui Dumnezeu“ ! Să fi fost pricină „imoralitatea“ cetății despre care s-a făcut atîta caz ? Codul lui Hammurabi este neînduplecat cu preacurvia și cu adulterul. Concesiv rămîne doar cu obiceiurile pămîntului și cu canoanele slujitorilor templelor. Așa se face că templele zeiței Ishtar își prostituau vestalele, dar asta tot întru proslăvirea cerului, prin strălucirea pe care preoții babilonieni o închinau protectoarei lor aducîndu-i ofrandă bogățiile acumulate din plata încasată pentru exercitarea „celei mai vechi meserii din lume“.

Marduk este fratele lui Baal, iar numele lui înseamnă „vițelul zeului soarelui". Evident, vițel de aur, dar pe care slujitorii lui îl proclamau drept „rege al zeilor". Or, este știut că, în cer, nu prea pot încăpea doi regi ai zeilor, așa că unul trebuia să cadă. Cel ce hotărîse astfel acceptase cîndva mielul lui Abel, dar nu putea îngădui vițelul de aur al babilonienilor. Era necomestibil. Însă orașul damnat refuza să moară. Chiar și după ce regele Asiriei Sennacherib i-a dărîmat în anul 689 înaintea erei noastre templele și trufașul turn, nimicindu-i zidurile și casele, ba chiar încărcîndu-i țărîna, simbolic, pe cîteva corăbii, pentru a i-o duce pe Eufrat și a i-o împrăștia în cele patru vînturi, Babilonul n-a vrut să moară. După 77 de ani, Nabopolassar, tatăl lui Nabucodonosor, a reclădit Babiliul, legîndu-și urmașul prin făgăduința de a-i desăvîrși opera. Daniil avea să citeze spusele lui Nabucodonosor : „Oare nu este acesta Babilonul cel mare pe care l-am clădit eu întru tăria puterii mele și spre cinstea strălucirii mele, curte împărătească ?" Pentru ca Isaia să continue a se face „vocea" vrerei supreme : „Așa i se va întîmpla Babilonului, podoaba împăraților, mîndra coroană a caldeilor, întocmai ca Sodomei și Gomorei, pe care Dumnezeu le-a nimicit. Nu va mai fi locuit în veci și în neam de neam... Ci doar fiarele sălbatice vor sălășlui într-însul, și casele lui vor adăposti numai bufnițe... Și șacalii vor urla în palatele lui, și lupii în castelele lor de petrecere..."

Deocamdată, după atîtea distrugeri succesive, una singură avea să-i fie fatală Babilonului, cea pe care i-a adus-o timpul. Nu șacalii bîntuie în orașul dezgropat, ci cohortele turiștilor, iar ochii „bufnițelor" moderne sînt obiectivele aparatelor fotografice și ale camerelor de filmat.

O, Babilon, numele tău dintîi a fost trufia, iar cel de acum este muțenia. Isaia proorocea : „Fericit cel care va lua și va zdrobi de stînci pe pruncii tăi !" De ce atîta cruzime ? Ce chema blestemul ? Oare pacea și iertarea erau slova dintîi, sau ademenirea urîtului, clamarea războiului „sfînt", pentru ca peste setea de dăinuire a orașului damnat să se aștearnă uitarea ? Ieremia evită orice echivoc : „Chemați arcașii împotriva Babilonului, pe cei ce încordează arcul ! Tăbărîți în jurul lui ca nimeni să nu

scape ! Răsplătiţi-i după fapta lui : după faptă şi răsplată !... Daţi de veste şi trimiteţi vorbă printre neamuri, ridicaţi steag şi faceţi cunoscut, nu tăinuiţi nimic ci ziceţi : «Babilonul va fi cucerit. Baal va fi făcut de ocară şi Marduk trîntit la pămînt !»". Şi războaiele s-au dezlănţuit. Asirienii Sennacherib şi Assurbanipal, persanii Cyrus cel Mare, Darius şi Xerxes au dărîmat unul după altul Babilonul, dar pînă n-au fost distruse sistemele de irigaţii ale Mesopotamiei cetatea n-a căzut. Timpul a desăvîrşit opera războaielor. Tot ce a fost fast şi orgoliu a devenit ţărînă. Tot ce a fost putere a devenit neputinţă. Cetatea sfida şi trebuia să accepte sfidarea altor deşertăciuni. Ctesias, medicul şi istoricul grec care a venit în Babilon la cincizeci de ani după Herodot, punea un diagnostic implacabil : puterea cetăţii crescuse peste măsură. Organismul supradimensionat cerea un supliment de suflet. N-avea unde să-l afle, nu ştia cum să şi-l atragă. Înălţa ziduri peste ziduri crezînd că doar aşa va putea supravieţui. Năştea himere care s-o apere, idoli şi duhuri, întruchipări de coşmar puse de veghe pe ziduri pentru a fascina cu ochii lor de smalţ şi a înfricoşa cu chipurile lor. Natura n-a creat niciodată dragoni cu gheare de pasăre. Nici tauri androcefali înaripaţi, nici sfincşi cu labe de leu. I-au născocit babilonienii pentru a-i împrumuta egiptenilor.

Hammurabi şi-a pus scribii să sape în piatră codul legilor sale şi a adus pe cei mai vestiţi meşteri zidari să înalţe un turn nepereche în lume. Războaiele i-au desacralizat legile şi i-au surpat turnul. A venit Nabucodonosor şi a ţinut să reînalţe turnul marei sfidări punînd să se planteze grădinile suspendate. A stăvilit Eufratul pentru a forma în afara cetăţii primul lac artificial din istoria omenirii creat printr-un baraj de retenţie, iar în interiorul oraşului a aruncat peste fluviu un pod de 900 de metri pe care Herodot l-a străbătut, arătînd că acesta putea fi trecut numai în timpul zilei ; noaptea traversele dintre piloni ridicîndu-se pentru ca „oamenii să nu hoinărească dintr-o parte în cealaltă a fluviului şi să se fure unii pe alţii".

Turnul nu era însă decît scara pe care zeul Marduk să poată coborî din cer, după pofta inimii, printre supuşii săi, să le ochească nevestele şi să le atragă în altarul-pat

din templul său. Wolf Schneider arăta că pentru Babilon „Pămîntul nu avea nici forma unei sfere și nici forma unui disc, ci a unei piramide cu șapte trepte (număr sacru, după cele cinci planete cunoscute în acea vreme, plus Soarele și Luna, simbolizînd fiecare una din cele șapte zile ale săptămînii), înconjurată de ocean și peste care se arcuiau cele trei ceruri. Pe treapta cea mai înaltă se afla orașul Babilon. În Babilon se înălța marele turn în trepte al lui Marduk, ca o replică la scară redusă a piramidei universale și, în același timp, ca treapta ei cea mai înaltă și mai apropiată de cer, ca zenit, centru al universului." Babelul nu era decît suprapunerea a șapte turnuri patrulaterale, în ultimul dintre ele aflîndu-se, după spusele lui Herodot, „un mare templu în care se găsește un pat larg, frumos așternut, lîngă care stă o masă de aur. Înăuntru — povestește părintele istoriei —, nu-i așezată nici o statuie și nici o făptură omenească nu-și petrece aici nopțile, afară doar de cîte o femeie din împrejurimi pe care zeul a ales-o dintre toate..." Dacă zeul păcătuia cu pămîntencele, păcătuiau și pămîntenii. Tot Herodot relatează în ale sale „Istorii" : „...Cel mai rușinos dintre obiceiurile cîte le au babilonienii este acesta : fiecare femeie din ținut are datoria, o dată în viața ei, să stea în templul Afroditei (Ishtar ? n.n.). și să se dea unui bărbat străin. Multe din ele, mîndre de averea lor, socotind înjositor să se amestece în gloată, așteaptă în fața templului în care acoperite cu coviltir ; în urma lor se află o grămadă de slugi. Dar cele mai multe fac așa : în număr mare, cu capul încins de un curmei de sfoară, se așează jos în incinta sacră a templului Afroditei ; unele vin, altele se duc. Printre femei se deschid în toate părțile cărări mărginite cu frînghii, pe unde trec întruna bărbații care aleg. Cînd o femeie s-a așezat în acest loc, nu se mai poate întoarce acasă pînă ce vreunul dintre străini, zvîrlindu-i banii în poală, nu se împreună cu ea în afara templului. Atunci cînd îi azvîrle banii, bărbatul trebuie să rostească : «chem pentru tine pe zeița Mylitta». Asirienii numesc Mylitta pe Afrodita. Banii aruncați pot fi cît de puțini ; bărbatul n-are de ce să se teamă că va fi respins ; legea nu îngăduie acest lucru, căci banii devin sfinți. Femeia

urmează pe cel dintîi bărbat care i-a aruncat banii şi nu înlătură pe nimeni. După ce s-a împreunat cu acel bărbat, dezlegată de orice îndatorire faţă de zeiţă, se întoarce acasă, şi din clipa aceea n-o mai poţi ademeni nici chiar de-ai acoperi-o cu aur. Cele mai frumoase la faţă şi bine făcute se întorc repede acasă, dar cele slute aşteaptă mult şi bine, nefiind în stare să împlinească cerinţa legii ; sînt unele care aşteaptă pînă şi trei, patru ani".

Furia „Genezei" era tălmăcită de zicerile profeţilor. Ieremia glăsuieşte : „Munte al pieirii... care ai pierdut tot pămîntul !" Iar Isaia îl completează : „Pogoară-te şi stai în ţărînă, fecioară, fiică a Babilonului... Învîrteşte la rîşniţă şi macină făină !... Ridică-ţi veşmîntul tău, rămîi cu picioarele goale şi treci rîurile, ca să se descopere goliciunea ta şi să se vază ruşinea ta !" Prima invitaţie la strip-tease. Trist trebuie să fi fost spectacolul dacă se psalmodia lamentul : „Lîngă rîurile Babilonului... am şezut şi am plîns".

S-au schimbat interpreţii, s-au înlocuit spectatorii. Altul e spectacolul. Deşi, aşa cum spunea bătrînul Will, „lumea-ntreagă e o scenă, şi noi, toţi, actori în ea". Ultimul „super-star" pe scena timpului care şi-a uitat măsura la Babilon a fost Alexandru cel Mare. Se căsătorise la Susa, în Elam, cu Stateira, fiica lui Darius al III-lea, într-o fabuloasă ceremonie care a rămas în istorie sub numele de „nunta celor zece mii de mirese". O dată cu împăratul se legau să întemeieze familii statornice zece mii de oşteni macedonieni căsătoriţi cu zece mii de fete băştinaşe. Alexandru vroia să pună la temelia capitalei Occidentului căsătorit cu Orientul celula de bază a oricărei societăţi statale : familia împămîntenită. Nouă mii de oaspeţi, din toate ţările Asiei şi ale Europei au fost invitaţi la nunta din Susa. În „Istoria lui Alexandru cel Mare" Johann Gustav Droysen povesteşte : „Marele cort regal a fost amenajat. Cupola lui, acoperită de brocarturi multicolore, somptuos brodate, se sprijinea pe 50 de coloane înalte, suflate cu aur şi argint şi încrustate cu pietre preţioase. În jurul acestui spaţiu central atîrnau, suspendate de bare placate cu aur şi argint, covoare preţioase, ţesute cu fir de aur... În centrul sălii era aşezată masa. De o parte se aflau cele o sută de divane cu picioare de

argint, rezervate mirilor, așternute cu covoare nupțiale ; numai al regelui, așezat în mijloc, era de aur..."

Despre o ultimă încercare de renaștere a Babilonului povestește Wolf Schneider : „Șapte ani mai tîrziu, la înapoierea sa din India, după o campanie de 18 000 km, Alexandru a intrat pentru a doua oară în Babilon în fruntea unei armate decimate. Strălucirea metropolei și faima ei continuau să fie atît de mari, încît a hotărît să-și stabilească aici reședința regală, să guverneze de aici întreaga lume. Dar n-a mai guvernat decît o jumătate de an. A grăbit refacerea marelui turn, a cărei rezidire o ordonase imediat după prima sa intrare în oraș ; 20 000 de soldați și lucrători au nivelat terenul... dar la o nouă construcție nu s-a mai ajuns..."

Fusese ultima șansă a Babilonului, cetatea care nu-l lăsa nici pe Dumnezeu să se odihnească în veșnica lui împărăție după truda atîtor sfinte războaie. Și atunci, preabunul bătrîn și-a amintit că printre miliardele de viețuitoare și microbi, plămădite de prea harnicele lui mîini în șase zile de ostenitoare muncă, prolifica lui imaginație inventase și țînțarul. Așa, pentru ca pe pămînt să se afle de toate, și nici cele bune, și nici cele rele să nu ducă lipsă de nimic. Ceea ce nu reușiseră hitiții, asirienii, persanii, hoardele Orientului trebuia să înfăptuiască o înțepătură de țînțar. Atît. Acel țînțar bîzîitor și fragil, care i-a inoculat lui Alexandru malaria. Scheneder comentează : „La 13 iunie, în anul 323 înaintea erei noastre... Alexandru cel Mare, stăpînul pămîntului, a murit la Babilon în vîrstă de 32 de ani. O dată cu moartea lui s-a năruit și imperiul lui, iar Babilonul a pierdut încă o dată ocazia — poate chiar mai mare decît aceea pe care o avusese sub Nabucodonosor — de a deveni capitala lumii. Cine dorește își poate imagina ce putere și ce măreție a pierdut Babilonul din cauza unui țînțar..."

*
* *

Și țărîna a fost dată la o parte dezvelind mormîntul orașului dispărut...

Calea Procesiunilor. Dale de piatră lipite cu bitum. O stradă din Babilon. Linie dreaptă. Casele aveau cîndva cîteva etaje, fiind terminate prin cornișe crenelate. N-au mai rămas decît părțile de jos ale zidurilor. Altă stradă; răspîntia în unghi drept. Un zid orb. Oamenii îmi merg pe deasupra, călcînd pe drumuri croite pe stratul de pămînt sub care s-a îngropat cetatea, nebănuind ce se ascunde dedesubtul lor. Poate resturile palatului lui Nabucodonosor, poate pavilionul răcoros de sub „grădinile suspendate" ale Semiramidei, unde Alexandru cel Mare, scuturat de friguri, n-a putut rămîne mult timp, cerînd să fie dus într-un loc mai încălzit de soare... Cine știe? „Babel" înseamnă în ebraică „încurcătură". În labirintul străzilor babiloniene mă simt ca într-un „babel intestinal" care a lovit organismul istoriei din cauza lăcomiei de a devora puterea.

Pe lîngă orașul mort curgea Eufratul — singurul zeu real al acestor locuri, căruia însă, aici, nu i s-a închinat nimeni. Mesopotamienii n-au făcut din fluviile lor zei tutelari, cum au făcut egiptenii din Nil. Cel mult, babilonienii priveau Eufratul ca pe un element justițiar, luîndu-l părtaș la judecățile lor, așa cum am văzut pomenindu-se în Codul lui Hammurabi, culegere de pravile inspirate de alte două coduri predecesoare, cel din Ur-Nammu și cel din Lipit-Ištar. Dar fără Eufrat, Babilonul n-ar fi existat. Fluviul străbătea orașul-regat de la nord-vest către sud-est, intrînd în el pe sub zidurile cetățeii care îi încălecau apele cu piloni de piatră. Un șanț adînc înconjura zidul exterior care avea 250 de turnuri și o sută de porți cu poduri suspendate. Pămîntul scos din șanțuri era prefăcut în cărămizi, care după ce erau arse în cuptoare foloseau la înălțarea caselor. În loc de mortar se turna smoală fierbinte, așternîndu-se straturi alternative de papură îmbibată în bitum pentru ca umiditatea să nu atace zidurile cu igrasia. „Sus, pe coama zidului cel mare — scria Herodot — au înălțat turnuri cu cîte o singură încăpere, dispuse față în față. Locul lăsat deschis între turnuri era atît de larg, încît un car cu patru cai putea întoarce... Pe dinăuntru se înălța un alt zid care nu e cu nimic mai prejos decît celălalt, doar că este mai îngust. În fiecare din cele două părți ale orașului, se află un grup de clădiri în-

tărite ; într-o parte palatele regale, înconjurate de un zid mare și puternic, în cealaltă un sanctuar cu porți de aramă al zeului Bel, care mai putea fi văzut încă pe vremea aceea, alcătuind un patrat cu latura de două stadii. În mijlocul sanctuarului se ridică un turn trainic, avînd și în lungime și în lățime cîte o stadie ; pe acest turn se înalță un altul, apoi pe acesta din urmă încă unul și tot așa pînă la opt turnuri suprapuse..."

Stau pe ce a mai rămas din colosul descris de Herodot și privesc în jur. E greu de presupus că limbile care s-au amestecat aici în copilăria omului să fi fost mai multe și mai felurite decît cele ce se aud acum în acest loc. Japonezi, americani, arabi din țările Golfului, francezi, scandinavi, englezi, germani, greci, italieni, sudamericani, încît îmi vine să slobod o țipuritură oșenească pentru a se auzi și graiul românesc.

Să spun că am plîns pe mormîntul Semiramidei, neștiut, de sub dispărutele-i grădini suspendate ? Cine m-ar crede ? După unii fusese soția lui Ninus, din stirpea căruia a descins dinastia regilor asirieni. Herodot, o identifică cu regina Sammuramat, soția lui Șemși-Adad, mama regelui asirian Adadnirani, situînd-o în timp cu cinci generații înaintea reginei Nitocris, despre care se spune că... nici n-ar fi existat. Și totuși, Marcellinus afirmă : „Semiramida a înconjurat cu ziduri Babilonul, dar citadela fusese construită mai înainte de către foarte vechiul rege Bel". Bel — Semiramida — Nabucodonosor. De la regele cu nume de zeu, la femeia care visa grădini suspendate și, în sfîrșit, la cel despre care Pausanias spune că „a fost regele tuturor orașelor pe care soarele le-a luminat vreodată". Cînd ești departe și citești despre toate acestea îți imaginezi leagănul legendelor ca pe un loc mirific. Cînd ajungi în Babilonul dezgropat nu încerci decît o cumplită deziluzie. Oare totul să fi fost doar poveste ? Călătorii din zorii istoriei să fi mințit ? Este exclus, numele celor ce au scris despre grădinile suspendate din Babilon, socotite drept una din cele șapte minuni ale lumii, sînt în afara oricărei suspiciuni : Herodot, Strabon din Pont care ne-a lăsat o *Geografie* a lumii în 17 cărți, Diodor din Sicilia a cărui *Bibliotecă istorică* se desfășura

pe 40 de volume, Quintus Curtius Rufus sau Filon din Bizanţ, ca să nu mai vorbim de Beronius, de Ammianus Marcellinus, de Flavius Josephus, de Megastene sau de Ctesias...

Se pare însă că toate reginele Babilonului de după Semiramida şi-ar fi atribuit, ca supreme amfitrioane ale cetăţii, rolul de iniţiatoare ale grădinilor suspendate. Este şi firesc, nu cred să existe în istorie vreo suverană care să nu-şi fi însuşit măcar o părticică din înfăptuirile predecesoarelor sale. Iar cînd este vorba despre grădini suspendate cu copaci seculari, ar trebui să se fi putut număra cercurile din trunchiurile arborilor mai înainte de a se pune întrebarea : „cine i-a sădit ?“ Aşa se face că şi soţia lui Nabucodonosor, Amitis din Media, fiind cuprinsă în oraşul de pe Eufrat de un secătuitor dor după peisajele care i-au încîntat fetia, l-a rugat pe atotputernicul ei bărbat să-i înalţe pe terasele palatului o grădină cu susur de ape curgătoare, care să-i amintească de ceea ce lăsase la ea acasă, pentru a-l urma pe el în Babilon.

Ce importanţă mai are cine a fost adevărata Semiramida ? Ecaterina a II-a, ţarina Rusiei, şi-a zis „Semiramida Nordului“, fără să fi ridicat grădini suspendate, ci numai sate potemkiniste.

Grădinile din Babilon n-ar fi fost însă o minciună. Diodor din Sicilia le descrie ca pe un parc desfăşurat pe terase înălţate în trepte succesive, oferind imaginea unui gigantic amfiteatru. Terasele erau susţinute de coloane, cele mai înalte atingînd 23 de metri, deci situîndu-se la nivelul zidurilor care împrejmuiau Babilonul. Imaginea trebuie să fi fost copleşitoare pentru cei ce priveau cetatea din afară. În centrul acesteia, o oază suspendată în vecinătatea turnului lui Babel, care strălucea din depărtare în învelişul lui de majolică multicoloră. Patrulaterul de pe sol, negru — culoarea adîncurilor subterane şi a infernului ; mijlocul turnului, roşu — culoarea vieţii de pe pămînt ; vîrful pe care trona altarul lui Marduk, albastru şi auriu — culoarea cerului şi a soarelui. În grădinile suspendate, sub stratul de pămînt pe care creşteau copacii şi se întreceau în podoabă toate florile Orientului, materialul izolator era bitumul care acoperea dalele de piatră. Un ingenios sistem de pompe ridica apa Eufratului pînă

la înălțimea de la care să se prăvale în cascade și nu este exclus ca ascensoarele acvatice să fi fost strămoașele acelor „noria" pe care le-am văzut la Hama. Strabon din Pont povestește : „...Aceste grădini, imens patrat cu latura de patru pletri, se compun din mai multe niveluri formate din terase sprijinite pe arcade ale căror deschideri se descarcă pe stîlpi de formă cubică... Stîlpi, arcade, bolți au fost construite numai din cărămizi arse la foc și închegate cu asfalt. La terasa superioară se ajunge printr-o imensă scară formată din gradene de-a lungul cărora erau dispuse mecanisme hidraulice destinate să ridice apa din Eufrat în grădină, și care funcționau fără întrerupere..."

Pentru ca pe astfel de terase să crească arbori cu trunchiurile de opt coți grosime — adică de peste trei metri —, așa cum îi descria Quintus Curtius Rufus, „minunea" trebuie să fi fost cu adevărat minune.

Din păcate lumea a descoperit Babilonul prea tîrziu. Între ultimii care au scris despre el, și primii care i-au dat de urmă prin veacul al doisprezecelea al erei noastre, a trecut mai mult de un mileniu. Orașul-regat era mort de mult. Doar șerpii și scorpionii mai sălășluiau pe ruinele lui, pe care țărîna încă nu le acoperise cu totul. Babilonul și-a stins strălucirea odată cu moartea lui Alexandru. De fapt, cînd marele cuceritor își sfîrșea zilele între zidurile lui, orașul era el însuși un muribund. Îl dărîmaseră perșii în anul 558 înaintea erei noastre, cînd ultimul lui rege, Nabonid, căzuse prizonier, iar Balthazar fusese ucis, așa cum povestește una din cărțile sfinte. Alexandru a vrut să reînvie cetatea care agoniza dar n-a mai apucat. Blestemul ce căzuse peste așezarea de pe Eufrat se împlinea. Strabon exclamă : „Ceea ce n-au distrus armiile persane au surpat macedonenii și timpul".

Din fostele grădini suspendate n-a mai rămas nimic. Lumea vegetală piere fără să lase în urma sa morminte. Un singur copac crește pe un turn de pămînt cu rădăcinile cruțate de excavatoare. Poate că este unul dintre arborii sacri ai babilonienilor, crescut din sămînța care înaintea ei fusese copac, ieșit și el dintr-o altă sămînță, scuturată pe pămînt de un copac ce fusese sămînța florii mirosită de Semiramida...

*
* *

Sic transit gloria mundi !

Oare de ce, aici, mai mult ca oriunde, simt că pentru a mă putea orienta după cardinalele pămîntului am nevoie de un al cincilea punct, de la care pornim întotdeauna — trecutul ? Drumurile se deschid către cele patru zări, dar în pragul lor se află mereu timpul, experiența parcursă, pilda celor ce ne-au premers... Cineva plîngea lîngă zidurile Babilonului în vreme ce trufașul oraș trăgea să moară. Nu de mila lui plîngea, ci de ciudă că amarnica experiență trăită aici de oameni nu fusese încă asumată de conștiință, și că omenirii îi era dat să reediteze la nesfîrșit experiența acelui Babilon, ducînd-o la paroxism. Alte și alte Babilonuri aveau să se înalțe și, la rîndul lor, să se prefacă în țărînă, fără ca oamenii să priceapă deplin că toate blestemele biblice n-au avut alt obiect decît damnarea războaielor, chiar și atunci cînd acestea erau, pasămite, cerute de zei.

Nu departe de Bagdad, pe valea Tigrului, unul dintre generalii lui Alexandru cel Mare, Seleucis Nicator, a înălțat după părăsirea Babilonului de către armiile macedoniene orașul Seleucis, capitala dinastiei seleucide, alături de care, pe celălalt mal al fluviului, parții s-au pus să ridice capitala regatului lor — Ctesiphon. Două orgolioase metropole ale lumii mesopotamiene puse față în față, pentru ca din splendoarea lor să nu ne mai ajungă peste milenii decît niște falnice ruine, între care și rămășițele faimosului palat Tak-e-Kesra, înălțat la Ctesiphon, unde, în anul 116, a ajuns și împăratul Traian în ultima sa expediție militară.

Babilonul îl atrăsese irezistibil pe Alexandru cel Mare, pentru a-l ucide la 32 de ani ; Ctesiphonul — pe Marcus Ulpius Traianus, cel ambiționat ca, după cucerirea Daciei, să transforme Babilonul și Asiria în provincii romane printr-o campanie care i-a ruinat sănătatea, lăsîndu-l să moară în drum spre Roma...

Ctesiphonul, localitatea iraqiană care astăzi poartă numele arab de Al Madain, l-a uitat pe Traian. Palatul jinduit a rămas pe jumătate în picioare, colosală ruină pe care nici

teribilele cutremure din 1888 și din 1909 n-au reușit s-o culce cu totul la pămînt. S-a vrut oare înălțarea unui alt Babilon aici, mai strălucitor decît cetatea de pe Eufrat ? Neîndoielnic, deoarece măreția ruinei o atestă. Două aripi paralelipipedice între care se înalță cea mai vastă boltă de cărămidă arsă înălțată de om pe acest pămînt. Deschiderea ei este de 30 de metri, înălțimea de 43. Gigantică acoladă, fără „cheie de boltă" — sfidare a legilor rezistențelor, dar asta doar în aparență, deoarece cupola ovală rezistă de două milenii. Constructorii ei au studiat oul, banalul ou cu coaja care-și păstrează ovalul fără ca în punctul ei culminant găina să pună vreo „cheie de boltă". Și chiar atunci cînd cutremurul din 1909 a năruit aripa din dreapta complexului, pe care se sprijinea partea răsăriteană a colosalei bolte, arcul de cărămidă a rămas întreg.

Parcă ar pluti pe văzduhul prins în acolada roșcată. Stau în fața ei și privesc cuiburile berzelor care și-au depus ouăle pe uriașul ou de cărămidă și, cu toate că sînt prevenit de pericolul unei prăbușiri instantanee, îmi zic că atîta timp cît zburătoarele clocesc acolo, sus, pe atît de precarul arc de cerc, bolta va rezista. Înaripatele au instincte mai sensibile decît cele ale omului. Bun. Două mii de ani împliniți. Trei războaie cu romanii, în 116, 165 și 197, trei părelnice înfrîngeri, dar nici o prăbușire. Abia în veacul al III-lea parții și-au pierdut regatul, dispărînd de pe scena istoriei, atunci cînd regele Ardașir I-ul, din dinastia Sasanizilor, le-a dat o ultimă lovitură. Tak-e-Kesra și-a schimbat doar stăpînii.

Se spune că în anumite zile ale anului „regele regilor", Khosro, se arăta poporului. Mulțimile se îmbulzeau în fața deschiderii imense din fața porții Apadâna, ce ducea în marea sală de sub bolta lambrisată cu majolică azurie. Un martor arab, citat de A. Christiensen, relatează ambianța și ritualul de la curte : „Podeaua era acoperită cu covoare moi, iar pe pereți se desfășurau mozaicuri cu scene fastuoase.... Tronul se afla în profunzimea sălii, după o imensă cortină străjuită de ofițeri și de mari demnitari, toți aceștia ținîndu-se la distanța impusă de protocol. Fără îndoială, o barieră separa nobilimea de gloată. Deodată cortina se ridica și regele regilor putea fi văzut pe tronul său, așezat pe o pernă de brocart aurit,

îmbrăcat într-o togă magnifică brodată cu aur. Coroana, bătută în aur și argint, încrustată cu rubine și smaragde, era suspendată deasupra capului său de un lanț de aur legat de plafon, dar lanțul acesta era atît de fin încît nu putea fi văzut decît de către cei ce se aflau foarte aproape..." (deci, o coroană care „plutea" în aer — lucru miraculos, ca un nimb sacru). „Cînd o priveai din depărtare puteai crede că aceasta îi stătea regelui pe creștet, dar ea era în realitate prea masivă pentru ca vreun cap de om să-i poată suporta greutatea, deoarece cîntărea peste 90 de kilograme. Acest fast, văzut prin lumina difuză a zilei ce se infiltra prin cincizeci de lucarne practicate în cupolă îl impresiona într-atîta pe cel ce asista la el, încît, involuntar, cădea în genunchi..."

Tha'âlibi spune că tronul din Ctesiphon era făcut din ivoriu și din lemn de teck, iar lambriurile lui erau din aur și argint. „În jur, ca într-o strană, se aflau scaunele de abanos încrustat cu aur. Acest tron era acoperit cu un baldachin bătut cu aur și lapislazuli, pe care erau reprezentate bolta cerească și semnele zodiacului, precum și șapte tablouri în fir în care regele putea fi văzut în lupte, la vînătoare sau la banchete. Se afla acolo și un mecanism care arăta orele zilei. Tronul însuși avea la picioare cîte unul din cele patru imense covoare care reprezentau anotimpurile, toate din fir, ornate cu perle și rubine..."

Cum de n-a descris nimeni berzele ? Doar ele mai viețuiesc pe bolta fără seamăn în lume, ele și liliecii ; liliecii și spaima prăbușirilor, drept care fostul palat este înconjurat cu o rețea de sîrmă și numai cu greu am putut obține de la un paznic arab permisiunea de a mă aventura pînă sub buza cupolei. Ploua de sus cu pulbere fină, ca într-o lentă măcinare sub morile fără aripi ale vîntului. Regele regilor se prefăcuse de mult în oale și ulcele. Nimeni nu îi mai știe mormîntul. În jurul palatului interzis se hîrjoneau copiii Bagdadului. Locul împrejmuitor, sub care doarme vechiul oraș al sasanizilor, a fost transformat într-un parc plin cu palmieri tineri.

Prăbușirea puterii sasanide este înfățișată în uriașa panoramă de la Qadissiya, una din cele mai mari construcții de gen din lume, ea putînd concura cu aceea de la Waterloo, sau cu cea de la Borodino. Evocarea celebrei

bătălii de la Qadissiya, desfăşurată în anul 637, se face pe o colosală pînză circulară, lungă de 110 metri şi înaltă de 15 metri, acoperită de o pictură în stil batalist de 1650 metri patraţi, întregul complex, împreună cu baza turistică alăturată costînd aproximativ 20 milioane dolari, cam tot atîta cît a costat super-producţia cinematografică inspirată de aceiaşi temă. Panorama reproduce momentele-cheie ale bătăliei armatei condusă de Saad ibn Abi Waqqâs, cu armatele sasanide, bătălie care a durat patru zile şi patru nopţi.

Era vremea cînd conflictul dintre marile imperii bizantin şi sasanid, provocat de reîmpărţirea Orientului Apropiat, ajunsese la paroxism. Lumea arabă din vechea Mesopotamie se vedea cuprinsă ca în strînsura unui cleşte, ameninţată să cadă sub jugul persan. Rustin, comandantul armatei sasanide, a recurs la „carele-blindate“ ale vremii : elefanţi purtînd nacele pline cu lăncieri. În toiul bătăliei, arabii au scos în calea acestei forţe sute de cămile cu prapuri negri înălţaţi pe cocoaşe, cu talăngi şi zurgălăi atîrnaţi de gîturi, urmate de cavaleria lor. Panorama înfăţişează teribile şarje, elefanţi cu trompele retezate, cu ochii străpunşi de suliţe, corturi şi harnaşamente în flăcări. Impresia dată de această vastă pictură panoramică este copleşitoare. Privitorul urcă treptele clădirii pînă la 40 de metri înălţime, pentru a da roată şi a urmări de pe o terasă circulară, de sub care, pînă la imaginile pictate se aştern dunele pustiului ridicate din nisip adevărat, cu mărăcini şi tufe care cresc ca într-o seră sub baia de lumină a lămpilor de neon. Fundalul apare ca o prelungire a peisajului pînă în capătul zărilor, creind o fascinantă iluzie optică. Totul pare un întreg, spectatorul trăieşte impresia de martor ocular al colosalei încleştări armate de pe cîmpul de luptă.

Majoritatea covîrşitoare a spectatorilor sînt elevi iraqieni. Mii de tineri urcînd în şir indian treptele scării în spirală, pentru a se confunda un ceas cu pagina de istorie scrisă de strămoşii lor.

Afară, în depărtare, sub dogoarea unui soare care în mijloc de decembrie mesopotamian străluceşte ca în luna mai, la noi, se vede maiestuoasa fortăreaţă de la Ctesiphon,

cu celebra ei boltă deasupra căreia planează în zborul lor lin berzele albe cu vîrfurile aripilor tărcate în negru.

În jurul clădirii care adăpostește panorama de la Qassidyia, sute de tineri așteaptă la rînd. Acest tineret despre care iraqienii spun : „Ne formăm tineretul pentru a ne clădi viitorul !". Iar viitorul oricărei națiuni se clădește pe propriul trecut, prin puntea de legătură pe care o formează prezentul.

*
* *

Lucrul care m-a impresionat cel mai profund în țara pe a cărei vatră a fost redactat, cu aproape patru milenii în urmă, celebrul „Cod al lui Hammurabi", a fost setea oamenilor de carte. Setea de literă scrisă, de lumină, de comunicare cu tîlcul înțelept al slovei tipărite, cu tot ceea ce spiritul uman a dat mai valoros pentru ca omul să poată ieși demn din noaptea istoriei.

Librăriile Bagdadului sînt o dovadă elocventă. Cărțile se etalează nu numai pe rafturi, ci și pe jos, prelungindu-și cascadele pînă la trotuare, în așa fel încît omul să dea mereu cu ochii de ele, lăsîndu-se incitat, cu curiozitatea stimulată de legăturile lor somptuoase, de scrisul lor ornamental — din păcate atît de încifrat pentru necunoscătorii scrierii arabe.

„La noi — îmi spunea poetul Chafir al-Kamaly, în casa scriitorilor arabi, din Bagdad — învățămîntul nu este doar un drept, ci o datorie, o obligație, o manifestare a atitudinii patriotice. Deci, el nu constituie doar un element opțional, ci unul obligatoriu, dar gratuit, învățămîntul de toate gradele și de toate specialitățile aflîndu-se la dispoziția tuturor. Ne aflăm în plină campanie de alfabetizare la scară națională. Proces care acum își atinge etapa finală. În curînd vom celebra în întregul Iraq lichidarea totală a analfabetismului. Pentru înfăptuirea acestui lucru s-au deschis pretutindeni școli, în care alfabetizarea se face în doi ani. După această perioadă se trece la formarea profesională a cursanților". Interlocutorul meu, este un bărbat în floarea vîrstei, cu o față smeadă, blajină, cu vorba molcomă, așezată, ca a omului care cunoaște temeinic ade-

vărurile despre care grăieşte, fără să simtă nevoia de a le sublinia cu un ton vehement şi cu gesturi patetice. Îmi vorbea despre rolul poeziei arătînd că la un popor de cultură preponderent orală, aceasta a fost perpetuată de folclor ca o comoară de suflet. Şi nu trebuie să uităm că ne aflăm în ţara celor *O mie şi una de nopţi*, pe un pămînt greu de poveşti, care a născut-o pe inepuizabila Şeherezadă...

Am vizitat Universitatea Mustansiriyah din Bagdad, „Casa Înţelepciunii", lăcaş de învăţămînt fondat de Mamun, fiul lui Harun al-Raşid, sub care a funcţionat în Evul Mediu una dintre cele mai renumite Madrassale unde se traduceau cărţile de ştiinţă din greacă în arabă. Vechea clădire a fostei universităţi islamice, situată pe malul Tigrului, se afla în plină reconstrucţie, urmînd să fie transformată în muzeu. Este o clădire de mari proporţii, careu de cărămidă aparentă decorată cu bogate motive geometrice. În patrulaterul ei se deschide un amplu patio cu un havuz în mijloc. Fiecare aripă are un etaj cu porticuri arabe, latura dinspre fluviu fiind consolidată cu contraforturi şi ziduri ca de cetate.

Noua Mustansiriyah este un modern complex universitar, construit după toate exigenţele prezentului, în care sînt instruiţi peste zece mii de studenţi de către un corp didactic format din 450 de cadre de înaltă specialitate. La toate facultăţile, de la cele cu profil umanist, pînă la cele de ştiinţe exacte, se aplică principiul legăturii învăţămîntului cu practica, studenţii efectuînd două luni pe an lucrări în specialitatea aleasă, perioadă după care se dă un examen. Orice absolvent de liceu iraqian poate aspira la o treaptă superioară de învăţămînt, fără să dea examen de admitere. Dar, pe parcurs, examenele de selecţie sînt eliminatorii. Un centru naţional ţine cont de dorinţele şi opţiunile studenţilor, dar şi de cerinţele societăţii, centrul distribuindu-i pe facultăţi — după testarea aptitudinilor şi a capacităţii fiecăruia —, iar după absolvire repartizîndu-i în producţie.

Mi se spune că o veche vorbă a poporului din Mesopotamia glăsuieşte: „Cine îşi cucereşte tineretul acela îşi asigură viitorul".

Universitatea din Bagdad este o adevărată platformă de rafinare a aurului cenușiu iraqian, complex cu 5 facultăți și cu institute specializate în științele politice și sociale, în studii afroasiatice, în științe documentare (istorie), în studii hoteliere și turistice, ca și în învățarea limbilor străine moderne. Pentru însușirea limbilor străine după cele mai noi metode de predare, s-au deschis laboratoare specializate, dotate cu aparatură audio-vizuală și cu cadre aduse din țările de origină a limbilor respective. Astfel se predau engleza, franceza, germana, rusa și spaniola. Un aflux deosebit de studenți se remarcă la japoneză și la americana „vorbită". Cer lămuriri. Mi se spune că japoneza este limba unui partener de primă importanță în relațiile economice și tehnico-științifice ale Iraqului, iar americana „vorbită" nu se poate confunda cu engleza clasică. „Pregătim cadre capabile să poarte discuții, sau să traducă în simultan, și nu doar simpli cunoscători literari ai unei limbi străine. Americana vorbită, americana ca limbă de afaceri ne este în momentul de față mai importantă ca americana literară. La fel și cu japoneza". La care aud în completare : „Nu trebuie să uităm însă că, între tinerii iraqieni care vor vorbi perfect o limbă străină, se numără cei peste două mii de studenți trimiși la studii în România. Numai pentru următorul an universitar au cerut să fie primiți la facultățile și instituțiile de învățămînt superior din România alți patru sute de bacalaureați iraqieni". Gazdele de la institutul de limbi străine socot că deschiderea unui lectorat de limbă și literatură română aici ar atrage numeroși tineri. Institutul deține de asemenea o catedră pentru învățarea limbii arabe de către cooperanții străini care lucrează în Iraq, și pentru personalul diplomatic acreditat la Bagdad.

Cartea e sinonimă cu știința — instrument de apropiere între oameni. Proverbul „ai carte, ai parte" există și la iraqieni. Sensul pe care îl dau ei acestei zicale este însă pus în strînsă legătură cu eforturile de dezvoltare și de modernizare a țării.

La studioul cinematografic din Bagdad mi se face o demonstrație a ambițiilor Iraqului în dezvoltarea celei mai populare dintre arte. Ultramodern, situat în imediata apropiere a centrului capitalei, acest studio are avantajul

de a fi fost construit în ultimii ani, profitîndu-se de cele mai noi cuceriri în domeniul înregistrării imaginii. Platourile nu mai au aspectul „clasic" al vechilor studiouri, ele se aseamănă mai mult cu cele de care dispun televiziunile moderne, construite pe verticală. Mese de montaj cu ecran dublu, săli de postsincron dotate cu pupitre cu memorie, laboratoare computerizate. În laboratorul de înregistrări muzicale sînt întîmpinat de acordurile „Rapsodiei române" de George Enescu. Inginerul de sunet care mă primeşte îmi arată fonoteca de muzică românească de care dispune. Nu lipsesc cele mai noi creaţii ale compozitorilor români, un compartiment special fiindu-i rezervat celebrului naist Gheorghe Zamfir. Şi muzica lui are parcă o vrajă aparte pe malul Tigrului...

*
* *

„Istoria n-a început la Sumer" — afirmă de la catedra sa de istorie veche un tînăr profesor arab din Mustansiriyah, şi auzindu-l făcînd o asemenea afirmaţie febrilă şi totală, care îl contrazice pe eruditul Kramer cu celebra lui carte devenită prin anii cincizeci best-seller mondial, mă opresc să-l ascult. Îmi plac iconoclaştii. Au întotdeauna în ei aplomb contestatar şi nu-şi pot înfrîna tentaţia sfidării.

Iau loc într-o bancă, alături de studenţi, îmi scot carnetul de note şi îi fac semn traducătorului care mă însoţeşte să-mi tălmăcească zicerile profesorului de la catedră. Nu puteam spera mai mult decît o prelegere de istorie despre începuturile civilizaţiei omeneşti chiar pe pămîntul care le-a fost leagăn, în Mesopotamia. „Este şi firesc — continuă profesorul —, investigatorii europeni ai istoriei n-au prea mers mai departe de Valea Indusului şi n-au escaladat Himalaia. Istoricii nu sînt alpinişti..." (Rîsete). Zîmbesc şi eu. „N-aveţi încotro — zice bărbatul tînăr de la catedră — va trebui să fiţi de acord cu mine : sumerienii şi-au avut şi ei strămoşii lor, au venit de undeva, poate dinspre răsărit, poate au coborît aici dinspre nord, poate că au urcat dinspre miazăzi, nu degeaba îşi ziceau «capete negre», dar au numit valea dintre Tigru şi

Eufrat — Sumer —, înainte ca grecii antici să-i fi zis «Mesos Potamos», și l-au adus cu ei pe Dumuzi, zeul fertilității, și pe Ishtar, zeița fecundității și a voluptății..."

Îmi place și coincidența aceasta : Dumuzi — Dumnezeu. Dar profesorul de la catedra Mustansiriyei îl contestă pe bătrînul Noe. „S-a crezut mult timp că, spre sfîrșitul mileniului al patrulea dinaintea erei creștine, civilizația sumeriană a fost devastată de o cumplită inundație, din care tradiția a făcut potopul universal. Eroare. Sumerienii aduseseră cu ei legenda potopului, numai că numele celor prinși în povestea lor sînt altele decît cele pomenite de Cartea Genezei. Conform sumerienilor, cînd Ea, zeul apelor l-a creat pe om, modelîndu-i trupul din lut, și cînd Enlil, fiul neantului, a hotărît să-l dea pierzaniei, Dumuzi l-a avertizat pe Ziusudra din Suruppak, punîndu-l să-și construiască arca în care să încarce perechi din toate viețuitoarele pămîntului. Închipuiți-vă ce arcă : două muște și doi elefanți, doi păduchi și doi rinoceri. Doi fluturi și două girafe. Două furnici și doi tigri. O oaie, un berbec și două pantere. O vacă, un taur și o pereche de bizoni. Doi țînțari, o iapă și un armăsar... Mă opresc aici, invitîndu-vă să vă imaginați cît de mare ar fi trebuit să fie arca lui Ziusudra din Suruppak dacă n-ar fi trebuit să încarce în ea decît animalele din grădina zoologică a Bagdadului. Mare dresor ! (Rîsete). Sumerienii îi spuneau Eufratului Durattu, iar Tigrului — Idiglat. Eufratul își are izvoarele cam la o sută de kilometri de țărmul sudic al Mării Negre, în Asia Mică, sub Armenia, lîngă Erzurum, de unde pornește străbătînd văile dintre munții Taurus și Anti-Taurus pentru a se contopi cu Tigrul, formînd fluviul Shatt al-Arab, și a se vărsa în Golful Persic. Ceva o fi în povestea lui Ziusudra-Noe, favoritul lui Dumuzi, dacă arca lui s-a oprit în vîrful muntelui Ararat, chiar deasupra izvoarelor Eufratului. Dar să nu rîdeți niciodată de legende. Oricît de naive ni s-ar părea, ele conțin întotdeauna un sîmbure de adevăr..."

Îmi amintesc că arabii îi zic Eufratului — Al Furat, iar Tigrului — Dijlah... Lagash, Mari și Babilon pe Eufrat ; Assur și Ninive pe Tigru. Și gîndul îmi fuge la liceul meu din Ploiești... Domnule profesor Palade, fie-ți țărîna ușoară, ne spuneai cîndva, în clasa pe care o vră-

jeai cu poveştile dumitale, rostite monoton, ca într-o litanie, că lumea va fi uluită de tăbliţele de lut din arhiva regală de la Mari, care nu fusese descoperită decît cu vreo zece ani înainte de a ne preda nouă lecţiile despre Mesopotamia. Uitasem de numele acela încîlcit — Lugalzaggisi, pe care ni l-ai scris cu creta pe tabla neagră, povestindu-ne la ce înflorire ajunseseră sub el sumerienii... De ce ţi se aprindeau atît de strălucitor ochii cînd vorbeai despre ei ? Erai slab, purtai întotdeauna acelaşi costum cenuşiu, cu mînecile roase şi, iertat să-mi fie, căci despre morţi nu se vorbeşte decît de bine, cam trăgeai la măsea cu o conştiinciozitate de adevărat belfer ploieştean. Dar lecţiile dumitale erau o adevărată stare de vrajă. Uneori mai aţipeai la catedră, ca şi cînd te-ai fi pus să visezi poveştile istorisite, iar noi păstram liniştea, deoarece ştiam că o duceai greu şi că, adeseori, noaptea, în loc să ne corectezi nouă extemporalele, lucrai la o carte despre sumerieni, „părinţii tuturor, dar absolut ai tuturor civilizaţiilor". Ce-ai zice acum dacă l-ai asculta pe tînărul profesor arab din Mustansiriyah ?

Peste capetele noastre, în acel Ploieşti din timpul celui de-al doilea război mondial, cădea ploaie de bombe, iar dumneata ne spuneai că istoria popoarelor mesopotamiene n-a fost decît un nesfîrşit şir de războaie, lucru confirmat şi de profesorul arab, în vreme ce o crudă şi absurdă realitate nu făcea decît să-i dea dreptate, deoarece, atunci cînd îi ascultam demonstraţia că istoria n-a început la Sumer, ţara lui era prinsă într-un război fără nici o noimă, urît şi murdar, deşi, judecînd după Bagdadul care nu era sub camuflaj, şi, mai apoi, văzînd Teheranul rival într-o feerie de lumini, parcă eram martorul unui „drôle de guerre", dar un „caraghios" de război în care, oricum, zilnic, mureau pe fronturi zeci de oameni.

Vasăzică istoria n-a început la Sumer. Perfect. Dar unde ? Domnule Palade, ascultă-l pe tînărul profesor arab din Bagdad : „Cînd năvăleau unii peste cetăţile altora, se tăiau şi se spintecau pînă ce reuşeau să-şi fure idolii, iar învinsul era cel ce se alegea cu zidurile năruite, cu casele pîrjolite, cu oamenii ucişi şi cu zeii răpiţi...". Iar eu, care abia vizitasem studioul cinematografic din Bagdad, cu mesele lui de montaj cu ecran dublu, ascultam

lecția de istorie veche și mi-l imaginam pe bunul și blîndul Allah în împărăția lui din ceruri, în fața unei astfel de mese de montaj, cu două role de film desfășurate pe cele patru platane, urmărind pe ecranele gemene peliculele turnate de operatorii iraqieni și iranieni în timpul acestui blestemat de război. Cum să monteze bătrînul filmul capabil să vorbească despre întreaga nesăbuință a oamenilor ? Care peliculă era mai convingătoare, cînd supușii lui i se închinau la fel, de cinci ori pe zi, făcînd, și unii și ceilalți, mătănii, cu fața spre Mekka ? Așa cum am mai spus, Babel înseamnă „încurcătură", dar oamenii, deși s-au trezit într-o bună zi, cînd înălțau frățește un turn, cu graiurile amestecate, de nu s-a mai putut înțelege pietrar cu zidar și salahor cu calfă, au știut întotdeauna să descurce încurcăturile, iar atunci cînd li s-a pus în față un nod gordian au scos sabia și l-au despicat. Să nu mai cadă capete, să nu mai plîngă copii și mame. Să nu se mai adeverească zicerea lui Herodot, cel din stirpea căruia au descins deopotrivă și profesorul meu de istorie, Palade, zis „Sumerianul", și tînărul profesor arab de la catedra din Universitatea Mustansiriyah : „În timp de pace copiii își îngroapă părinții, în timp de război părinții își îngroapă copiii !"...

Sosisem la Bagdad într-un avion cu hublourile acoperite, încît o rază de lumină să nu pătrundă în oceanul aerian, și poposisem într-un oraș în care, zilnic, telejurnalele începeau cu scene de luptă de pe fronturi, întocmai cum aveam să văd, nu peste mult timp, la Teheran, unde programele televiziunii se deschideau printr-o lectură din sfîntul Coran, urmată de secvențe din filmul acelui „babel" pe care nici preabunul Allah nu îl mai putea descurca...

Cum de n-au învățat oamenii lecțiile atît de aspre ale trecutului, aici, pe un pămînt pe care, chiar dacă istoria a început ori n-a început la Sumer, totul grăiește despre absurditatea războaielor, și că acestea oricum rămîn fără noimă, chiar și atunci cînd nu mai sînt zei de furat, iar conflictele omenești, oricît de încordate sau de „babiloniene", se pot rezolva la masa tratativelor, fără a se recurge la forță și la amenințarea cu forța, fără amestecuri brutale în treburile interne — mai ales atunci cînd alte treburi mai importante decît eradicarea subdezvoltării și

instaurarea propășirii reciproce nu există —, în spiritul avantajului mutual și prin respectarea independenței și a suveranității fiecărui stat...

Să-mi fie iertat că fac o astfel de divagație la o pașnică lecție de istorie despre sumerieni, dar nu puteam să scriu despre această frumoasă și ospitalieră țară, despre trecutul și înțelepciunea ei, fără a pomeni de irațiunea războiului cu vecinul ei dinspre răsărit. Sper însă ca, pînă la apariția cărții mele, conflictul dintre Iraq și Iran să se fi încheiat și să apuc să mai scot din volum această pagină.

M-am ghidat în cele scrise după convingerea de a oglindi ceea ce este peren, ceea ce dăinuie, și nu perisabilul, efemerul, orgoliile trecătoare, figurile puterii lipsite de glorie, altfel n-aș mai fi avut ochi pentru frumos.

Dar să mă întorc la sumerieni, cei care au stăpînit pămînturile dintre Tigru și Eufrat înaintea asirienilor, a akkadienilor și a babilonienilor. Prin ce mă subjugă lecția tînărului profesor arab al cărui nume nici măcar nu l-am reținut ? Prin modestia asumării unui trecut istoric aparținînd vetrei pe care a evoluat țara sa, fără a face sterilul și inutilul efort de a se vedea pe sine cu orice preț descendent direct din osul sumerienilor. Și ar fi avut cu ce să se laude, peste șase milenii de istorie nu sînt lucru de șagă, el spune însă că iraqienii constituie un popor tînăr, iar eu înțeleg asertiunea lui în sensul tinereții ca prospețime de spirit.

Da, s-au înălțat în acest colț de lume, care dacă nu este leagănul dintîi al omenirii — acceptînd ideea că istoria n-a început la Sumer —, rămîne unul dintre primele creuzete în care s-a forjat o civilizație fără seamăn, ce nu ar putea rivaliza decît cu aceea a Egiptului timpuriu. La El-Obeid, pe țărmul Golfului Persic, s-a descoperit o așezare datînd din mileniul al patrulea înaintea erei noastre. La Eridu și la Uruk au rămas urmele primelor ziggurate din Mesopotamia, turnuri terasate menite să salveze suflarea omenească de puhoaiele inundațiilor. Abia mai tîrziu ele s-au transformat în edificii de cult. Apa era elementul primogen din care s-a alcătuit însăși Geneza. În credința sumerienilor, litera Facerii sună mai puțin mistic și mai realist decît litera Vechiului Testament : „Fie ca apele de sub cer să se adune laolaltă și să

lase pămîntul să se nască. Şi pămîntul a dat naştere lumii vegetale ; ierburile care şi-au lăsat sămînţa, copacii tăinuind în fructele lor sîmburii altor copaci. Şi Dumuzi a socotit că aşa e bine...“

Tot în mitologia sumeriană stă scris : „Cînd Dumuzi a creat cerul, cînd cerul a creat pămîntul, cînd pămîntul a creat fluviile, cînd fluviile au creat bălţi, cînd bălţile au creat mlaştini, cînd mlaştinile au creat un vierme... atunci a apărut viaţa...“ Deci la început n-a fost Sumerul, la început a fost un fluviu căruia i-au trebuit două fluvii pentru a face o Mesopotamie, iar mai întîi şi mai întîi, cu mult înainte de Lugalzaggisi, de Sargon, de Ghilgameş şi de Etana, cel purtat în slăvile cerului de ghearele unui vultur, n-a fost decît un vierme... Apoi au fost bărbatul şi femeia. În orice caz, mai plauzibil decît în povestea biblică. Ghilgameş, prototipul lui Hercule, şi Etana, cel al lui Icar, au visat să zboare. Şi prin asta mi se par mai oameni.

*

*   *

Sînt un eretic bun de legat. Eventual, chiar de ars pe rug, deşi rugurile secolului nostru nu mai sînt vîlvătăi în jurul unui stîlp al infamiei, ci un bidon gol sau o ladă de plastic pentru căratul sticlelor, pusă sub picioare, o funie, o ştangă de fier şi un juvăţ. Uneori, o simplă bătaie cu pietre pînă ce trupul ereticilor se preface în carne tocată, aşa cum nici Savonarola n-a cutezat să viseze. Alteori, şi mai simplu, un pluton de execuţie.

Început de iunie 1980. Sînt înarmat cu o autorizaţie specială, turnată în masă plastică pentru a nu putea fi contrafăcută, ca o carte de credit cu fotografie şi cu ecusoanele de participant la o conferinţă internaţională cu privire la amestecul străin în treburile interne ale Iranului. Autorizaţia îmi dă dreptul să mă deplasez şi să filmez în Azerbaidjanul iranian, la Tabriz, Ardebil şi Rasht. Am sosit cu un avion care a făcut un întreg zigzag pe aeroporturi, pînă să aterizeze la Teheran. Conferinţa internaţională se desfăşoară în salonul cu oglinzi al hotelului Hilton şi ea întruneşte reprezentanţi din peste 70 de ţări, printre care şi o delegaţie a opiniei pu-

blice americane în frunte cu fostul ministru al justiţiei, Ramsey Clark ; şi o delegaţie sovietică avîndu-l conducător pe preşedintele Comitetului leningrădean de solidaritate cu popoarele din Asia şi Africa. Francezii l-au trimis pe „ereticul" Roger Garaudy, italienii pe Paieta, cu o numeroasă delegaţie în cadrul căreia îl văd pe senatorul Remo Salatti, prieten vechi, om scund, vioi ca argintul viu, cu o şăpcuţă în carouri pe vîrful creştetului, luată parcă de pe capul unui ţînc napolitan. Printre americani se află un laureat al premiului Nobel, un profesor universitar de culoare, două femei militante sociale, un activist sindicalist. Sovieticii, politologi versaţi, din generaţia celor care ştiu să mestece bine cîte două limbi străine, se arată toleranţi tactic şi răbdători cu injuriile pe care sînt obligaţi să le mai audă din cînd în cînd din partea unor delegaţi prea focoşi, ostili Kremlinului. Americanii trebuie să „înghită" însă şi mai multe, deşi prezenţa lor la această conferinţă nu este „oficială", ci reprezintă doar una din opiniile publice ale ţării lor, aceea partizană dialogului. Deoarece în nici o ţară din lume nu există o „singură" opinie. Ramsey Clark şi-a asumat riscurile de a se deplasa la Teheran cu speranţa unei medieri posibile cu reprezentanţii Aiatolahului Khomeini în problema ostatecilor de la ambasada Statelor Unite din capitala Iranului, supranumită de revoluţionarii islamici „cuibul spionilor". Dialog dificil. Apărătorii respectării normelor internaţionale în viaţa diplomatică sînt „avocaţii diavolului". Iar diavolii diavolilor — imperialiştii, sioniştii şi comuniştii. Aşa, luaţi de-a valma şi în bloc. Ca să n-avem vorbe şi să nu ne încurcăm în „detalii" inutile.

Demonstraţia amestecului imperialist în treburile interne ale Iranului este elocventă şi nici măcar delegaţii americani nu o contestă. Opt gigantice „Cărţi Negre", cu documente irefutabile, toate purtînd ştampila „Top secret", stau la dispoziţia participanţilor la Conferinţă. Sînt acte ale palatului imperial, ale poliţiei secrete iraniene din timpul şahului, ale băncilor emiţătoare, care demonstrează fără echivoc legături şi tranzacţii cu organe de represiune din alte ţări pentru lichidarea inamicilor tronului. Curtea era generoasă. Plătea bine. Cointeresa

prin dividente grase în industria extracției petroliere. Uneori, lichida de la distanță, prin ucigași plătiți, adversarii incoruptibili.

Alte dovezi sînt și mai incontestabile. În trei încăperi de la parterul hotelului s-au expus „rămășițele pămîntești" ale ratatului desant aerian, de la 25 aprilie 1980, cînd, operațiunea strict secretă a eliberării ostatecilor de la Teheran, *manu militari*, a eșuat datorită unei furtuni de nisip, care a făcut ca două elicoptere americane să se ciocnească în aer, provocînd ambuscada întregii escadrile.

Nefericiții piloți și infanteriști ai steagului celor 50 de stele au „uitat" la sol, în deruta retragerii ordonată de Pentagon, documente la fel de „Top secret" : hărți de o minuțiozitate pe lîngă care, ceea ce vedem noi prin librării apare primitiv ca planisferele medievale, fotografii luate din satelit, legitimații, note, consemne, tot ceea ce n-ar fi trebuit pentru nimic în lume să cadă în mîinile adversarului, deoarece ele puteau compromite nu numai o operațiune, ci un întreg sistem. Ceea ce a și atras după sine, în bună măsură, căderea bruscă a curbei popularității președintelui Gimmy Carter și, întrucîtva, eșecul în alegeri în favoarea contracandidatului său, Ronald Reagan. Întortocheate sînt căile puterii !

Teheranul are o „vocație" tradițională a politicii prin luarea de ostateci. Inaugurarea procedeului a făcut-o în veacul trecut, cînd, fără prea multe menajamente, a pus mîna pe ambasadorul țarului, scriitorul Griboedov, cel ce scrisese *Prea multă minte strică*, scurtîndu-i brusc zilele.

„Cuibul spionilor" e gol. Mi se spune că, după operațiunea de la 25 aprilie 1980, ostatecii au fost scoși de acolo și dispersați prin diferite locuri din țară, printre care și la Tabriz, oraș unde nici un corespondent de presă n-are acces. Cum de mi s-o fi permis mie autorizația de deplasare acolo ? Ca secretar al Comitetului național pentru apărarea păcii din țara noastră, am la conferință doar mandatul de observator. Și observ. Este o voluptate. Un turn Babel politic. La prezidiu, printre reprezentanți ai Tribunalului Bertrand-Russel, gazdele teheraneze, personalități politice pe care, după mai puțin de o mie de zile de la cunoașterea lor, nu aveam să le mai regăsesc. Unii căzuseră în dizgrație și se „retrăseseră" prin puș-

cării, alţii o terminaseră în faţa plutonului de execuţie, alţii fugiseră din ţară. În sală, la pupitrele delegaţiilor, plăcuţe cu numele ţărilor sau ale mişcărilor partizane reprezentate la conferinţă. Unii participanţi, din ţările Orientului sau din nordul Africii, parcă veniseră la un bal mascat. Basmale legate peste gură pînă la rădăcina nasului, turbane somptuoase lăsate pînă pe sprîncene, ochelari negri ca pentru orbi. Se lasă filmaţi fără a-şi mai feri chipurile. Sînt „bandajaţi" din creştet pînă în tălpi, ca interpretul din filmul „Omul invizibil".

Oglinzile de pe un perete reflectă imaginea în oglinzile de pe peretele opus, acestea trimit înapoi adunarea dublată de efectul optic, şi aşa mai departe, în progresie aritmetică, de parcă te-ai afla în sala oglinzilor de la Muzeul Grevin, din Paris. Către încheierea Conferinţei ni se spune că vom fi primiţi de către Aiatolahul Khomeiny. Selectiv. Cîte o persoană sau două din fiecare delegaţie. Nu mai mult. Doar americanii şi sovieticii sînt ceva mai privilegiaţi. Ba, văd şi vreo patru italieni, vreo patru francezi, în sfîrşit, gazdele sînt cele care au pregătit protocolul. Locul de întîlnire — secret. Autobuzele străbat un întreg labirint ca şi cînd ar vrea să „deruteze" eventualii urmăritori. Pătrundem într-un cartier verde de la marginea Teheranului. Case cochete, femei cu feţele acoperite, îmbrăcate în negru sau în maron, multe ţinîndu-şi copiii în braţe. O risipă de portrete trase la ovset, o ploaie de lozinci în scrisul persan, indescifrabil nouă. Sîntem introduşi într-o sală octogonală, ca de moschee încă netencuită, cu o mochetă întinsă pe jos, pe care, conform obiceiului musulman, păşim desculţi. Ni se spune că locul e „sacru". La trei metri înălţime, pe una din laturile moscheii, un palier cu palisadă din şipci. Mulţi ostaşi de gardă. Cam pentru fiecare invitat — unul. Aşteptăm îndelung. Remo Salatti nu poate sta în poziţia musulmană, cu picioarele încrucişate sub el, se duce la un perete de care se reazămă, şezînd, şi ia o atitudine semiculcată de imperator roman din timpul decăderii Eternei Cetăţi. Nu-l pot imita, deoarece am de furcă cu reglarea aparatului meu de filmat într-o lumină precară.

În sfîrşit, apare „Marele Om". Sus, pe palierul suspendat, a pătruns Aiatolahul printr-o uşă ce dă parcă spre

o grădină suspendată a Semiramidei. Cîţiva demnitari în turbane şi anterie îl urmează, aşezîndu-se în genunchi în preajma scaunului, spre care se întinde ca un cap de girafă un microfon. Se scandează lozinci : „Allah Akbar ! Allah Akbar !“ Aiatolahul se aşează pe scaun. Poartă turban alb, anteriu gri, din „kaşa“, peste un costum croit impecabil din stofă fină. Are o barbă de patriarh, ochi vioi, sprîncene negre, stufoase, un surîs oriental degajînd îngăduinţă. Vorbeşte calm, cu vocea scăzută, fără text, cu o elocinţă de amvon. Patruzeci şi cinci de minute, fără întrerupere. La picioarele lui, în genunchi, traducătorul ia note. Dar nu i se dă răgazul să traducă. Ni se spune că vom căpăta textul discursului după întîlnire. Asistenţa, în afara gazdelor, e consternată. Cine ştie limba farsi ? Cîţiva corespondenţi de presă acreditaţi în Iran formează ciorchini de urechi în jurul lor. Eu mă mulţumesc să analizez înfăţişarea „Marelui Om“. Octogenar. Mîini îngrijite, fără petele de „ficat“ de pe dosul palmelor bătrînilor, faţa nemumificată, dantura prea impecabilă pentru a nu fi falsă, privirea alertă degajînd un „charism“ indubitabil. Cap politic în anteriu de Imam. Neîndoielnic, un cap bine „mobilat“, altfel este greu de înţeles cum a putut să răstoarne o atît de orgolioasă dinastie cum era cea a „şah-in-şahului“ ?

Fusese inamicul numărul unu al tronului, care îl considera prea bătrîn şi prea preocupat de treburile sfinte pentru a-l lichida. Şiit. Ramura cea mai severă şi mai combativă a islamismului. Cult. De o elocvenţă pe care mulţi politicieni de carieră i-ar putea-o invidia. A spus că va atinge optsprezece puncte. A făcut zeci de divagaţii de la ele, în fraze scurte, clare, pe un ton niciodată ridicat, niciodată „agitatoric“. Întotdeauna s-a întors la pivotul discursului său, demonstrînd că elucubraţia senilă îi este străină. Iar acest pivot constituia argumentul imbatabil : ţărilor mici şi mijlocii trebuie să li se recunoască dreptul la autodeterminare, la independenţă şi suveranitate fără amestec din afară, fără ameninţarea cu forţa şi intervenţii prin forţă. Teză irefutabilă. Vrea să reproşeze cineva poporului iranian că doreşte să-şi facă ordine în ţară ? Nu convine cuiva conducătorul acestui popor ? Ar dori Statele Unite, şi poate şi alţii, revenirea şahului pe tron ?

Atunci iranienii de ce nu sînt întrebați cine ar fi cel mai bun președinte pentru Statele Unite ? Ostatecii contra șahului. Clar. Ca să fie judecat. Tot clar. Și nici un amestec din afară. La fel de clar. Fiecare popor își are conducătorul pe care și-l merită. Și mai clar !

Noroc că, la puțin timp, șahul a murit în exil și incidentul ostatecilor de la ambasada americană s-a stins. Lipsea miza jocului. Se amestecase „mîna moartă" — doamna cu coasa. Judecata avea s-o facă Allah, în cer. Deoarece dreptatea lui este una și indivizibilă. Tot Allah ar fi trimis furtuna care a încurcat elicele elicopterelor. „Allah Akbar !... Allah Akbar !..."

Aud : N-am putut întreprinde nimic pentru a împiedica descinderea americanilor pe stadionul din Teheran, în apropierea „cuibului spionilor", într-o operațiune „stil" Entebe „rodată" de alții. Allah a vegheat și a acționat. Abia la cîteva ore am aflat despre eșecul din pustiu al elicopterelor încîrligate, de la turiștii unui autobuz care fuseseră luați ostateci de către prezumtivii „eliberatori" ai ostatecilor. Clar. „Allah Akbar ! Allah Akbar !".

După trei zile de conferință îmi simt fundul extraplat și urechile umflate de ecutoarele instalației de traducere simultană. Ies din hotel, de unde nu se iese decît „organizat", însoțit de „îngeri păzitori" cu pistoale heruvimice — nu știu cum se spune la heruvimi în Coran, dar asta n-are importanță —, și mă rătăcesc pe străzile Teheranului într-o zi de sfîntă vineri cînd tot omul vrea să respire aer curat. Dacă mă va aresta cineva, mă voi descurca. Am cu mine toate ecusoanele conferinței și nu mă tem să spun că sînt român. Dar nu se „agață" nimeni, absolut nimeni, și umblu, filmînd, pînă îmi simt picioarele de plumb.

Teheranul nu este un oraș, ci un megalopolis pe roți. Canalizarea, la suprafață, prin rigole adînci, săpate în lungul macadamului. Trotuare precare. Ticseală automobilistică. De n-ar fi țevile de eșapament, cine știe a ce ar mirosi. Cei ce n-au plecat în afara orașului, în așezările bătute de briză de pe coasta Caspicei sau în munții golași, acoperiți de cearceafurile albe, sfîșiate, ale zăpezilor veșnice, au ieșit în parcuri. Cu liota de copii, cu termose, cu primuse, cu covorașele de rugăciune, cu samovarele

somptuoase de parcă ar fi siberiene. Pînă şi aleile din lungul arterei principale, umbrite de platani, au devenit locuri de picnic. Asta de ce n-or fi văzînd-o caricaturiştii care nu desenează decît spînzurători ? Frînt de oboseală, mă aşez pe o bancă de pe o alee în apropierea unei familii iraniene care a ieşit la „iarbă verde" în marginea neostoitului fluviu automobilistic de pe asfalt. Sînt privit ca un intrus. Zîmbesc. Un bărbat cu faţa smeadă se apropie de mine : „Ruski ?". Îi spun ce sînt. Mă invită la ceai. Mă aşez pe covoraşul de pe care copiii fug de parcă l-ar fi văzut pe „bau-bau". Am însă un dar de invidiat de a-mi apropia copiii de toate culorile şi de toate limbile. După cinci minute sînt călare pe mine umplîndu-mi sticla obiectivului de la aparatul de filmat cu amprentele lor cît nasturele. Le arăt cum se filmează. Aş putea să organizez un cineclub „ad-hoc". Nici cei mari nu rezistă tentaţiei de a se juca cu transfocatorul. „Ce fac la Teheran ?". Spun. „Mda, îmi răspunde capul smead care mă invitase la ceai, sper să veniţi la noi şi cînd vom organiza o conferinţă despre necesitatea apropierii dintre popoare, şi nu despre amestecul străin în treburile noastre ; o conferinţă culturală sau vreun festival cinematografic..."

Parcă a avut gura aurită. O mie şi una de zile mai tîrziu eram invitat cu pelicula mea „Mondo umano", programată în deschiderea primului Festival internaţional al filmului de după revoluţia islamică.

*
* *

Cum să aflu aici cel de al cincilea punct cardinal ? La Persepolis nu pot ajunge. Aş fi vrut să-i măsor orgoliul, foamea de putere pe care i-a potolit-o timpul, frumuseţea colonadei înălţată de Darius şi Xerxes, umbra lui Alexandru Macedon, incendiatorul cetăţii, înghiţită de umbra capitelurilor pîrjolete. Mi se oferă în schimb Ispahanul, oraş cu nume de covor persan ţesut de o istorie milenară, cu marea lui moschee, cu Palatul celor 40 de coloane, cu Palatul celor opt paradisuri... De ce-om fi spunînd noi „în cel de-al nouălea cer" ? Islamicilor le ajung numai opt ceruri. Să fie pentru ei, pămîntul, cel de-al nouălea paradis ?... Paradisul acesta, murdar, lea-

gănul omenirii, în care omul, de cînd pretinde că a devenit „stăpînul“ naturii, tot lucrează la stricarea planetei, infestînd-o cu multipla lui poluare...

Mare miting mare. De pe terasa pavilionului Ali-Qapu nu văd decît tălăzuirea mulţimii, turbane, femei în negru, fete tinere ţinînd în mîini fotografiile-afiş ale martirilor revoluţiei. Pe o gigantică scară de pompieri, înălţată pînă la cupola albastră a marei moschei, un furtun-aspersor, sub presiune, răspîndeşte peste capetele înfierbîntate o binefăcătoare ploaie. Cei ce cad de insolaţie sînt ridicaţi pe braţe şi duşi la umbră. În copaci au crescut ciorchini de copii. Discursurile politicienilor-prelaţi se succed în litanii punctate de aclamaţii şi strigăte : „Allah Akbar !... Allah Akbar !...“ Nu ştiu cine sînt vorbitorii. Filmez portrete.

Palatul celor 40 de coloane nu are decît 20 de coloane reale, celelalte fiind oglindirea lor în luciul unui bazin plin cu apă, pe marginea căruia musulmanii îşi fac abluţiunile dinaintea rugăciunii de amiază... Şi suliţele soarelui, şi santinelele de pe turnuri, patrulînd cu armele în mîini, ca nişte oşteni ai unei armate sub picioarele căreia zidurile stau să se năruie. Chipuri de tineri în fotografiile-afiş. Morţi. Cu miile. Aproape fiecare familie îşi are martirul ei. Lament veritabil. Doliul nu este nici verde, nici roşu. Durerea n-are culoare politică. Mînia, da. Răzbunarea, da. În toiul luptelor de după detronarea şahului renăştea vendeta persană. La parastasele de 40 de zile ale morţilor, căzuţi în luptele de stradă, mînia căpăta brusc culoare şi cerea sînge. Cei ce uciseseră erau căutaţi, pentru a fi ucişi. Apoi venea parastasul acestora, de 40 de zile. Şi iar mînia lua culoarea sîngelui. „Allah Akbar !... Allah Akbar !...“

Unde este Ispahanul care l-a uluit într-atîta cu frumuseţile lui pe Tamerlan încît, gelos pentru rivalitatea cu Samarkandul temutelor sale hoarde, a pus să i se dărîme palatele ? Persanii sînt meşteri ai cărămizii arse, mai mult decît ai pietrei. Ştiu să zidească obţinînd duritatea granitului din lutul copt la foc, pe care îl aştern în ziduri exagerat de groase pentru a dăinui. Cupolele şi boltele Ispahanului descind direct din lumea mirifică a poveştilor Şeherezadei. Minarete svelte, ca nişte catarge, moschei placate cu majolică albastră într-o exuberanţă de ara-

bescuri fără egal în lume. Totul este geometrie a curbei și a dreptei. Liniile se întîlnesc întotdeauna undeva. Dacă nu desenează ovale, dacă nu se înnoadă în bolta ogivelor, dacă nu deschid arcade, atunci se prelungesc în turnuri tot mai subțiate către vîrf, ca într-o contestare a legilor paralelei și a falsului infinit. Doar Allah este infinitul. „Allah Akbar !... Allah Akbar !..."

Persanii sînt oameni temperamentali. Au o blajinătate ce nu rămîne în limitele răbdării decît pînă la un punct ; cel în care mîndria lezată atinge pragul de fierbere ce nu poate fi măsurat în grade. Un rafinament artistic de necontestat. Covoarele lor rămîn inimitabile. Frumusețea femeilor lor, de asemenea. E lucru știut. O, sfînta basma și ocrotitoarea feregea — vălul pus să „apere" fața de uitătura deochitoare —, cum să ascundă ceea ce nu poate fi ascuns, catifeaua ochilor codați, privirea alunecoasă, ferestrele unui suflet tandru și gingaș ? Temperamentul nu putea fi împărțit aici, între sexe, de către bunul și dreptul Allah decît în părți egale. Pravile pot fi cu miile, sufletul e unul. Profetul n-a fost un ascet. Iar evul mediu nu se poate întoarce decît caricaturizat, fără șanse de dăinuire.

Întorcîndu-mă într-o după amiază de joi de pe țărmul Caspicii, pe serpentinele ce încalecă masivul Elburz, al cărui vîrf, Demavend, atinge 5 604 metri, trebuia să străbat cu mașina un tunel rutier scobit ca să scurteze drumul de escaladarea printre ghețurile veșnice. N-a fost posibil să pătrundem. Începea week-end-ul musulman și zeci de mii de mașini ticseau tunelul cu circulația permisă doar într-un singur sens, din cauza aglomerației : cel ce ducea spre litoral. „Coada" mașinilor care așteptau să intre pe gura din versantul arid, pentru a ieși dincolo, în spațiile verzi blagoslovite de umiditatea Caspicii, se întindea pe... doisprezece kilometri ! A trebuit să ocolim, urcînd pe vechiul drum, străjuit de caravanseraiuri în ruină. Zăpezile veșnice luaseră culoarea marmurei cu vene de granit. Și nu puteam să nu mă gîndesc la semnificația acelui nesfîrșit convoi de mașini pornit spre soare. Dacă ar fi fost cinci sute, o mie de mașini, aș fi zis că e un simplu „ambuteiaj", dar o sută de mii de mașini, pe patru benzi de circulație, nu pot pune obscurantismului de care se face atîta caz, decît o întrebare : unde să-ntorci căruța ?

Ținusem să cunosc, într-un oraș iranian de pe litoralul Caspicei, unul din comandamentele „gărzilor revoluționare", și am intrat solicitînd protecție pentru filmările pe care intenționam să le fac a doua zi. Tineri cu cartușiere la centură, și cu încă ceva, la care foloseau cartușele. Unii scriau lozinci pe pancarte verzi, alții ștampilau niște legitimații. Eram cu doi ingineri români de la Ardebil, iar unul dintre acei ingineri era însoțit de soția sa, blondă, fardată, cu manichiura făcută și cu fustă ! Toate ar fi mers cum ar fi mers, dar fusta, da, fusta, și lipsa basmalei ! Ce oroare ! Și ce demodat totul, aproape descalificant pentru gustul unei femei, atunci cînd ultima noutate în modă erau feregeaua, halatul monahal, pantalonii și basmaua ! O femeie cu fustă și cu capul descoperit în însuși comandamentul tinerilor revoluționari islamici ! Dar să trecem peste amănunte.

Ne-a primit un tînăr prelat fără cartușiere încrucișate pe piept și fără armă. Turban, anteriu negru, față adolescentină, rumeioară, cu o bărbiță de „diac", desculț, tot frecîndu-și picioarele rozulii unul de altul pe sub biroul în spatele căruia ședea marțial, punînd întrebări, comentînd, cerînd opinii, angajînd cu noi un adevărat examen de parcă am fi fost la cine știe ce „formă" de învățămînt politic. Inteligența — brici. Minte de 18 carate. Nu chiar de 24, dar, neîndoielnic, aur cenușiu. Era mai marele orașului. Cel puțin din punct de vedere politico-ecleziastic. Bombardament de întrebări. Nu chiar ca la un interogatoriu, dar potop, una după alta, care mai de care mai „încuietoare". Că, pasămite, să vadă el dacă sîntem persoane „grata" sau „non grata" pe domeniul lui. Știa și termeni diplomatici. Legitimațiile, ecusoanele, permisele speciale nu-i spuneau nimic. Evident, eram „suspect". Deocamdată. Cînd îi convenea un răspuns primit la vreo întrebare, bineînțeles politică, mă îmbrățișa frățește. Mirosea a lavandă. Cînd răspunsul nu era chiar cel așteptat, simțeam în spate, așa, ca din întîmplare, ceva tare și rece care nu lăsa nici o îndoială asupra naturii obiectului. Ciracii lui, mereu surîzători, se jucau cu armele. Începuse să-mi placă. Am adoptat altă tactică. Răspunsul la întrebările ce mi se puneau, prin alte întrebări. Și mai „încuietoare". Asta nu prea i-a plăcut bărbiței cu obraji rumeiori, dar

știam o deviză iraniană la ordinea zilei : „întreabă orice și ți se va răspunde“.

În cele din urmă prelatul desculț a dat un telefon la Teheran chiar la locul de unde mi se eliberase permisul. Se vedea clar că răspunsul primit l-a satisfăcut. Dar parcă îi părea rău. A cerut să ni se aducă ceai și am mai continuat o vreme să „discutăm“. El a vrut-o. Simțind partida cîștigată îmi pun și eu elocința metaforică la bătaie. Iranienii au o sensibilitate deosebită la hiperbole. Suflete de poeți. Vorbesc despre mame, despre copii, despre cum ar putea fi pămîntul fără războaie, fără sînge vărsat, fără martiri. La un moment dat amintesc cuvintele lui Herodot, cel ce înaintea tuturor a scris despre istoria persanilor ; ceva despre mormintele în care s-a răsturnat ordinea generațiilor. Și le mai spun că, de cînd stăm noi așa, pașnici, de vorbă, adică de vreo cinci ore, dacă pe pămînt se nasc cîte doi copii pe secundă, înseamnă că în cele 300 de minute au venit pe lume atîția prunci cîte suflete număra orașul acela de pe țărmul Caspicei, cu pescari și portocali, cu albatroși și flori, cu fete sfioase și mame în haine cernite. Tăcere de moschee. Unul dintre băieți își șterge o lacrimă sinceră cu țeava pistolului. Pe la miezul nopții, prelatul desculț a scris ceva pe o hîrtie, a trîntit o ștampilă cît palma peste semnătura lui și mi-a înmînat-o. Puteam să filmez oriunde. Ba chiar mi-a promis, pentru a doua zi, o gardă de motocicliști înarmată, să mă însoțească, deschizîndu-mi drumul.

Am plecat din acel oraș chiar în aceeași noapte, fără să mai filmez nimic.

Litoralul sudic al Caspicei are un nisip fin, lutos, pe alocuri bătînd în negru. Pescuitori de sturioni și de moruni. Caviar cu polonicul. Carnea de morun nu se mănîncă, deoarece este din „peștele dracului“. Totuși, puținii amatori o pot găsi la pescării, la prețuri de zece ori mai mici decît ale celorlalți pești, între care „regele“ este crapul, iar „regina“ mreana de apă dulce. N-am văzut cum se face plajă, și nici dacă femeile își scot feregeaua ca să se bronzeze. Cît despre restul veșmintelor... Dar să trecem și peste aceste amănunte.

Despre Ardebil, găsiţi în Micul dicţionar enciclopedic, doar două rînduri : „Ardabil, oraş în NV Iranului, 88 mii loc (1971). Expl. de petrol. Covoare“. Atît. Mai întîi, este Ardebil şi nu Ardabil. Mai apoi, n-are exploatări petroliere, în schimb, a fost în evul mediu important centru al Azerbaidjanului iranian situat pe celebrul drum al mătăsii, locul de sorginte al dinastiei Sefevizilor (1502—1736), vatră a şiismului islamic, urbe deţinătoare a cîtorva capodopere ale arhitecturii musulmane, cu mîndra şi celebra Moschee Albastră, în a cărei majolică arabescurile „scriu“ la nesfîrşit numele lui Allah. Astăzi oraşul numără 140 de mii de locuitori plus... 50 de „zburători“ români, temerari constructori de magistrale electrice aeriene, care întind în hora munţilor dintre Caspica şi Tabriz, sute şi mii de kilometri de linii încălecate pe umerii metalici ai stîlpilor argintii, cu ghirlande de izolatori din faianţă cafenie.

Ei m-au adus la Ardebil, ei m-au ghidat prin labirintul drumurilor iraniene, în succesiunea rectilinie a piramidalelor lor, semne de exclamaţie argintie, menite să sfideze obstacolele, să se caţăre pe povîrnişuri, să se implanteze în stîncă, să se piardă în orizontul platourilor aride, pentru a duce prin arterele cablurilor fluidul energiei electrice, care să contribuie la propăşirea economică şi socială a unei vaste regiuni.

Jos, pe pămînt, ţara îşi trăia pateticele şi răscolitoarele ei bulversări în căutarea de sine — lume agitată, temperamentală, adeseori impulsivă, cuprinsă de patimi frenetice, nelipsite de duritatea răsturnărilor sociale —, sus, pe umerii argintii ai stîlpilor de oţel aduşi pachet din România, zburătorii noştri, entuziaşti, agili, romantici, cu mişcări de feline, cu gesturi ce păreau sacerdotale, ca ale unor dirijori de necuprinse, dar mute orchestre în urma cărora se aude muzica luminii, aşezările omeneşti legîndu-se între ele prin cordonul ombilical al energiei purtătoare de civilizaţie.

Lucrările, cîştigate prin concurs de „Romelectro“, se desfăşoară în beneficiul întreprinderii iraniene „Tem-re“ ; specialiştii români din acest domeniu, ca şi constructorii

de tractoare de la Tabriz, sau ca agronomii şi medicii veterinari de la Rasht, fiind aproape singurii cooperanţi străini care au rămas să-şi continue lucrările angajate în Iran în întreaga perioadă a evenimentelor revoluţionare petrecute aici după detronarea şahului. Au învăţat limba farsi şi azerbaidjana şi se bucură pretutindeni de apreciere şi ospitalitate. Volumul lucrărilor lor — desfăşurate în cîteva loturi, de la Taghezideh la Ardebil, şi de aici la Kivi şi Khalkhal ; de la Mogan la Jafarabad şi Ghermi, sau de la Ahar la Sarab — sînt comparabile prin anvergură cu cele de la Motru — Cerna — Tismana, sau de la Porţile de Fier — Reşiţa.

În ciuda distanţelor, care separă fronturile de lucru în perpetuă avansare, cei cincizeci, în majoritatea lor ingineri, maiştri, specialişti de înaltă calificare, conduşi de inginerul Sabin Tomuş, însoţiţi pretutindeni de echipe de lucru iraniene calificate la locul de muncă, formează un colectiv omogen, cu baza la Ardebil, unde, după drumuri lungi cotidiene, se adună pentru trecerea în revistă a înaintării lucrărilor şi pentru întrajutorare. Spiritul de echipă, autoexigenţa, ambiţia menţinerii prestigiului firmei, mîndria pentru lucrul bine făcut, în ciuda eforturilor, a depărtării de cei dragi lor, de patrie, le omogenizează colectivul ajutîndu-i să reziste dorului şi să formeze o adevărată familie unită la greu. Căci uşor nu îi este nimănui. Se munceşte din răsputeri, singura răsplată morală pentru ei fiind sentimentul servirii patriei, cinstea de a se putea spune cu mîndrie că sînt români şi că, ceea ce iese din mîinile lor poartă amprenta valorilor morale, tehnice şi ştiinţifice ale unui popor care şi-a deschis larg ferestrele sufletului spre lume, spre cooperare, spre pace şi prietenie între popoare.

Sabin Tomuş, timişorean, bărbat tînăr, cu vocea blîndă dar fermă, cu firea energică dar nu agitată, sobru dar neauster, om cu lecturi profunde şi cu un iscoditor spirit de investigaţie în cultura şi tradiţiile ţării gazdă, este sufletul echipei. Inginerul Dan Atanasiu — fost cîndva una din chitarele formaţiei muzicale „Romanticii" —, bănăţeanul Ionuţ Birău, fiul scriitorului Virgil Birău — spiritul cel mai ghiduş al echipei —, lipoveanul Achim Arifei, munteanul Ştef Ioan, dobrogeanul Ali Ismail, ialo-

mițeanul Zahan Albert, bucureșteanul Niculescu Luță sau cei trei constănțeni pe care i-am văzut lucrînd pe centura de la Ardebil : inginerul Tudor Tudose — supranumit „șoferul iadului“ datorită virtuozității lui de a-și conduce „Aro-ul“ pe drumuri ca scara pisicii —, Ion Vîlcu și Vasile Luciu sînt oameni ai sfidării spațiilor austere. Ca marinarii de cursă lungă. Ca împătimiții unei nobile pasiuni, țesători cu fire de oțel pe pînza unui timp al tihnei și al păcii. Cu firele întinse de ei, puse cap la cap, s-ar putea ajunge pînă în patrie. Și scrisorile de la cei dragi fac pînă aici două-trei săptămîni. Și copiii le cresc acasă nutrind mîndria lor că părinții le sînt eroi de poveste... Dar „povestea“ nu e poveste, ci doar muncă dură, altruism, dor secătuitor și speranță în lumină... În lumina căreia ei croiesc magistralele argintii pentru ca întunericul nopții ce mai dăinuie încă pe pămînt să se restrîngă și să dispară.

Seară de povești în căminul lor de la Ardebil. Toți cîți s-au putut strînge de pe îndepărtatele drumuri, în jurul mesei. Contabilul s-a ocupat de bucătărie. A drămuit mălaiul unei mămăligi pe care a răsturnat-o, ca pe o lună plină dintr-o noapte de Bărăgan, în mijlocul mesei. Soția inginerului Dan Atanasiu, singura femeie prezentă între atîția bărbați, a pregătit o saramură de pește și a rumenit cîțiva pui într-un cuptor cît o cutie poștală. S-a găsit și un strop de tărie, trasă printr-un alambic artizanal din stafide, smochine și prune puse la fermentat. Atîta cît să-ți plescăi limba de cerul gurii și să oftezi după proslăvitele vremuri de altădată, cînd galbena secărică era poreclită „adio, mamă !“.

Ei cu întrebările lor, despre ce mai e pe acasă, eu cu ale mele, despre viața lor acolo. Viață, ca viața. Necazuri cu duiumul, dar nimeni nu se plînge. Au palmele bătătorite de frecușul cablurilor electrice și hainele le sînt îmbibate de pulberea drumurilor. Dacă doare ceva, doare dorul, dar această durere nu se poate povesti. Cînd vreunul este apucat prea sfîșietor de alean, cînd este gata să-și tragă pătura peste cap și să se „musulmanizeze“, ceilalți îi fac „de gardă“, lîngă suflet și îl scot din lehamitea însingurării.

Nu știu de ce i-am invidiat puțin pe „zburătorii de la Ardebil“, deși, la o primă privire, nimeni n-ar fi găsit

ceva de pizmuit în viaţa lor. Îşi lăsau tinereţile pe coclauri străine, lipsiţi de bucuria simplă a dragostei, de un cearceaf proaspăt călcat de o mînă de femeie, de zîmbetul copiilor de acasă. Cînd soţia vreunuia venea acolo pentru o vreme, din patima discuţiilor dispărea repertoriul înjurăturilor „neaoşe", noaptea se păşea pe vîrfuri, vasele şi bucătăria erau „lună", gulerele şi manşetele cămăşilor curate, ofurile şi suspinele gîtuite. Iar de pe drumurile lungi se culegeau flori de cîmp...

Nu este uşor de muncit printre străini. Ceea ce rămîne în urmă poartă însă o pecete. Nevăzută. Dar nobilă. Aceea a stropului de sudoare, care nu poate intra în calculele şi în schiţele proiectelor. Aceea a îndîrjirii în biruirea greutăţilor. În trei zile cît am stat printre zburătorii de la Ardebil, Ionuţ Birău a parcurs două mii de kilometri. Nu pe autostrăzi. Ci, de cele mai multe ori, pe drumuri precare, peste munţi şi văi, de la un front de lucru la altul. Seara venea frînt de oboseală, se spăla şi mai găsea puteri pentru a rosti o vorbă de duh, pentru a face o şotie. Tudor Tudose era cel care se lua la trîntă cu drumurile cele mai dificile, scuturîndu-şi pe viroage rinichii ca pe o sorcovă. Uneori, Dan Atanasiu le cînta : „Iubire, bibelou de porţelan..."

*
* *

Pînă să văd Tabrizul, cel mai mare oraş din nord-vestul Iranului, legam de numele lui doar frumuseţea covoarelor şi a miniaturilor persane din celebra şcoală tabrizană apărută în lumea artelor, în veacul al XVI-lea, în timpul înfloririi dinastiei Sefevizilor.

Cîteva din operele renumiţilor pictori clasici tabrizani, Behazda şi Reza Abbasy, se află în muzeul de arte al Capitalei noastre, piese rarisime care ar face cinste celor mai rafinate colecţii din lume. Tot aici şi-au găsit găzduirea, printre cele mai reprezentative exemplare ale genului, cîteva covoare tabrizane din acele minunate piese despre care se spune că Tabrizul ar fi scos, de-a lungul secolelor, din războaiele sale de ţesut, atîtea nestemate de lînă şi mătase încît cu ele s-ar fi putut aşterne un drum de pluş de la Pămînt la... Lună. Uluitoare îmbinare de

culori şi arabescuri savante, născută din harul şi fantezia unor artişti adeseori anonimi, care au trăit la umbra celebrei moschei tabrizane — picătură de lapislazuli pe un sol semiarid, şlefuită de persani într-o vreme cînd, la noi, în Nordul Bucovinei, se întrupa dintr-un albastru asemănător Voroneţul. Şi mă mai lega ceva de Tabriz : o amintire. Exact cu 25 de ani în urmă, călătorind cu trenul pe valea fluviului Arax, între Baku şi Erevan, am văzut la Djulfa, dincolo de apele înspumegate ce se călătoreau însoţite de linia de sîrmă ghimpată a frontierei, un indicator rutier care ademenea : „Spre Tabriz, 120 km". Un sfert de veac mi-a trebuit ca să străbat această distanţă. Aveam atunci jumătatea vîrstei de astăzi, abia trăiam uluirea descoperirii unui colţ de lume, şi nu puteam întrezări ce se va întîmpla cu mine în viitorii 25 de ani. Şi iată-mă în acelaşi punct, doar la o goană de cal de mine însumi... Cît de neaşteptate pot fi cotiturile prin întortocheatul drum al vieţii ! Am senzaţia că am bătut pasul pe loc deşi, de atunci, Pămîntul a dat de 25 de ori roată soarelui, iar eu încă n-am reuşit să dau o dată roată globului. Acolo sus, în spintecătura de paloş care sparge munţii, se află Araxul cu trecătoarea umbră a tinereţii mele : aici, la Tabrizul de care cîndva nu mă despărţeau decît 120 de kilometri, un cinquagenar în căutarea celui de atunci, cînd viaţa nu i se părea decît o nesfîrşită şi tumultuoasă primăvară. Cîtă dreptate avea Jack London : „Îndată ce ai început moartea, ea merge de la sine !".

La Tabriz, am venit ca să-i văd pe constructorii de tractoare de la „Iran Tractor Manufactury" — uzină complexă, a cărei construcţie a început cu mai bine de zece ani în urmă, pe un teren gol de la marginea oraşului, fiind executată după un proiect românesc, cu ajutorul specialiştilor şi tehnicienilor de la „Tractorul-Braşov". O mare uzină, de un înalt nivel de tehnicitate, întreprindere modernă cum nu sînt multe în lume. De zece ani aici se montează tractorul „Universal 650" sub emblema I.T.M. urmînd ca, în curînd, halele pentru integrarea tractorului iranian de tip Braşov să fie terminate, întreprinderea trebuind să ajungă la o capacitate finală de 25 000 de tractoare pe an. De asemenea, se produce în serie remorca de Mîrşa, tehnicienii români asigurînd „service"-ul pentru

punctele de desfacere și întreținere pe perioada de garanție a tractoarelor brașovene „made în Iran". Cîteva zeci de tehnicieni iranieni au parcurs stagii de specializare la Brașov, oameni care s-au întors la Tabriz cu sentimente de prietenie și admirație față de țara noastră.

Aceeași prietenie care s-a născut în munca cot la cot între specialiștii români de la Tabriz și colegii lor iranieni, uzina de aici devenind o adevărată școală de cadre, despre emulii căreia Ioan Ghițescu, maistru de montaj, n-are decît o frază ce spune însă totul : „De admirat rapiditatea cu care iranienii își însușesc calificarea !" S-au calificat astfel peste o mie de tineri iranieni, în diferite specializări, obținîndu-se un oarecare devans în pregătirea de cadre față de avansarea construcției către etapa finală. Maiștrii Emil Popescu și Nicolae Lincaru sînt pedagogi apreciați în materie, asimilarea cunoștințelor predate de ei în grupul școlar al uzinei efectuîndu-se direct în producție. 80—85 dintr-o sută de cursanți — tineri cu stagiul militar satisfăcut —, obținîndu-și la fiecare serie diplomele cu calificative maxime. Se predă în română și persană, profesorilor iranieni specializați în țara noastră revenindu-le predarea cunoștințelor teoretice, specialiștii noștri asumîndu-și responsabilitatea pentru partea practică a cursurilor. În ateliere, la posturile-cheie, întîlnesc de asemenea români. Mihai Mihăilescu lucrează aici din 1970, iar monteurul Marin Klucs, din 1972. Sînt vreo doisprezece cei cu care stau de vorbă într-una din halele uzinei, și, la un moment dat, unul dintre ei se pune pe socotit numărul copiilor lor din țară. Ies vreo 25, din care, patru s-au născut la Tabriz. Ultimul pui de român venit aici pe lume este Andrei Budu, fiul lui Marian Budu, dar vîrsta medie a acestor părinți mereu cu dorul în suflet, nu depășește 35 de ani, așa că, deocamdată, lista rămîne deschisă. Cel mai tînăr, Atafini, are 26 de ani, cel mai „bătrîn", Popescu, abia a împlinit 56. Dumitru Roman conduce grupul de producție remorci, Toader Rugină și Gheorghe Haralambie lucrează la secțiile de „service" din Tabriz.

Inginerul Constantin Sasu, bărbat în puterea vîrstei, calm, profund, magnetul de suflet și mentorul micului colectiv de români de la Tabriz, face în intimitate poezie.

Mi-a dovedit-o lăsîndu-mi o bandă de magnetofon în care el şi soţia sa recită cu glas tremurător, încărcat de emoţie, un poem închinat patriei.

Oamenii aceştia au trăit toate evenimentele care au bulversat viaţa iraniană. Revoluţia antimonarhică, răsturnările sociale, tot ceea ce a făcut ca ţara în care muncesc să rămînă continuu în atenţia presei mondiale. Alţii au plecat. Cooperanţi din diferite ţări, care acordau asistenţă tehnică dezvoltării Iranului, şi-au făcut în grabă valizele şi şi-au părăsit posturile. Românii au rămas. Şi-au continuat munca ajutîndu-şi colegii iranieni la redemararea producţiei şi la reintrarea ei în normal. La 20 februarie 1980, pe porţile I.T.M.-ului din Tabriz a ieşit tractorul cu numărul de producţie 65 000. Am întîlnit „Universalul" pe ogoarele iraniene și am simțit mîndria pentru lucrul bine făcut.

Despre asta mi-a vorbit cu înflăcărare, elogiindu-şi colegii români, inginerul Farokhrany Aiub, care şi-a făcut studiile de specialitate în România, şi la fel mi-a vorbit Mohamud Keradbaksh, directorul întreprinderii, om care nu uită să amintească de munca şi de comportamentul românilor în perioada dificilă prin care a trecut şi mai trece încă Iranul, spunîndu-mi : „Cu adevărat, prietenul la nevoie se cunoaşte !".

Şi asta spune totul. Şi ce înseamnă cooperarea sub zodia benefică a deschiderii de suflet a României spre lumea ultimelor decenii, şi ce înseamnă omenia românească.

Voi pune de acum încolo, în amintirile mele, lîngă imaginea miniaturilor şi a covoarelor persane din şcoala tabrizană, silueta „Universalului" cu caii lui putere trimişi să are şi să însămînţeze ogoarele prieteniei, lăsînd în urma lor covoare de pîine.

*

* *

Nu trebuie să mergi în Lună ca să vezi peisaje lunare. Ajunge să traversezi lanţul munţilor iranieni Elburz, între Caspica şi Karadj, străbătînd vechiul drum tăiat sub creste, sau tunelul pus să lege la peste trei mii de metri altitudine capetele şoselei care face legătura între Rasht şi

Teheran, pentru a avea brusc senzaţia că ai păşit pe lună. Gura de intrare a tunelului, scobită în versantul dinspre Caspica, înghite clorofilă, pentru a deborda prin gura sudică doar văpaie şi arşiţă, făcînd din feţele aceluiaşi lanţ de munţi două lumi opuse din punct de vedere climatic. Prima aparţine verdelui, cea de a doua — stîncii goale, spaţiilor aride, ambele alcătuite astfel prin jocul capricios al naturii : deoparte curenţii umezi marini instaurînd o climă subtropicală, de cealaltă suflul uscat al înaltului platou iranian, stîrpind pe mari suprafeţe orice vegetaţie şi nelăsînd verdele să mai apară decît în ghiocul oazelor sau în lungul rîurilor firave ce se pierd în spaţiile de culoarea nisipului.

Îţi simţi retina zgîriată, ochiul se strînge rănit, căutînd cu aviditate oblojeala verdelui — singura culoare ce poate alina văzul omenesc. La Karadj, în creierul munţilor, un baraj ţine în zăbală un lac de acumulare de o sălbatică frumuseţe, încastrat ca un imens smaragd într-un crater lunar străjuit de creste piramidale. Numai basmul îl poate povesti ; el este ciobul de oglindă din legendele cu fugari îndrăgostiţi, cărora le-a lipsit însă din traista fermecată peria vrăjită de aruncat în calea urmăritorilor, spre a răsări din ea păduri în care hăituiţii să-şi piardă urma.

Am poposit la Rasht, pe ţărmul Caspicei, în cîmpia Ghilamului, unde, un grup de specialişti români în agricultură, zootehnie şi piscicultură lucrează alături de oamenii pămîntului din acest îndepărtat colţ de lume în cadrul unui mare şi modern complex agro-industrial. „Cu zecedoisprezece ani în urmă — îmi spunea în 1980 inginerul Enculeţ Popescu —, aici erau doar hăţişuri fără hotar, smîrcuri şi mlaştini. Zece mii de hectare au fost defrişate cu tractoarele româneşti, irigate, transformate în păşuni şi heleşteie, pentru cirezi de vaci şi noroade de peşti aduşi de puieţi, cu avionul, din România. Acum sînt aici două mii de vite de soi care dau în medie cinci mii de litri de lapte pe an, un combinat avicol cu peste patru milioane de pui, lanuri de porumb şi heleşteie cu peşte de apă dulce."

O mînă de oameni, oricît de mari specialişti ar fi ei într-ale agronomiei, nu pot face, singuri, minuni. Complexul agroindustrial de la Rasht n-a însemnat atît export de

sudoare, cît transfer de aur cenușiu contra aur negru, proiect și supraveghere a execuției, apoi asistență tehnico-științifică pentru ridicarea randamentului la parametrii preconizați în contract. Complexe de genul celui de la Rasht constituie un model de conlucrare între om și natură. Între inteligență și hărnicie. Nu mai ajunge să răstorni brazda, să arunci o poală de sămînță și să aștepți, zicîndu-ți : Allahul musulmanilor și Dumnezeul creștinilor, cu mila !". Agricultura devine industrie — și, prin asta, nu mai puțin știință în pas cu toate cuceririle timpului —, inventivitate, laborator de creație.

La început, cînd suprafața delimitată de topometri se cerea defrișată, s-a dat sfoară în țară după tractoriști. N-a plouat cu călăreți persani gata să sară de pe șaua cailor arabi la volanul tractoarelor. A trebuit să se încropească ad-hoc o școală pentru tinerii capabili să deprindă mînuirea mașinilor în doar cîteva săptămîni. Proba de aptitudini — conducerea pe un „poligon" care avea în capăt un copac. Cine reușea să ducă, după o sumară inițiere, un tractor, pînă acolo, să ocolească bătrînul copac și să revină la start, trecea primul examen. Cu buldozeriștii a fost ceva mai greu. Celor de pe screpere le-au trebuit trei luni ca să învețe să mînuie cu abilitatea cerută uriașele utilaje. Dar iranienii au „fler", deprind repede și nu prea se lasă învinși de greutăți. Au minte ageră și mînă bună. Sînt din vechime vestiți prin harul lor de constructori. Au învățat totul, repede.

Românii de acolo erau — cu economistul Dumitru Ene — nouă, iar cu Vadim Arvinte, omul cu pești în căușul mîinilor, zece, ca în baladă. Cei mai mulți dintre ei și-au lăsat aici cîte opt-zece ani din viață, pentru singura răsplată de a fi știut că pe umerii lor, și pe hărnicia iranienilor, pămîntul înțelenit sub hățișuri și bălării, a învățat să rodească...

Pește, lapte, carne. În loc de smîrcuri și tufișuri oarbe. Trei sute de mii de suflete trăiesc în Rasht. Și o mînă de români care au venit aici cu un proiect elaborat ca pentru bărăganele noastre, adaptat la condițiile locale. Români trimiși să arate cum știu să-și rodnicească pămîntul oamenii din spațiul carpato-dunărean și să demonstreze

că puterea pămîntului stă în puterea oamenilor. Pășuni înalte, cu fînețe suculente, ugere burduhănoase, heleștee cu svîcnet de crap românesc — pește mai apreciat aici decît morunul, cega și nisetrul cu care Caspica rămîne neasemuit de darnică.

Printre cîrdurile de galinacee, frumoasa Farzan Aklem, femeie fără feregea, directoarea combinatului avicol, este stăpînă peste orătăniile crescute pe bandă rulantă, ajutată fiind de către medicii veterinari Longin Iacobescu și Lucian Minea. La ferma zootehnică i-am întîlnit pe agronomul iranian Harazian însoțit de inginerul Ion Barbu, pe Dr. Gabriel Pop și tehnicianul Constantin Ciucu, toți laolaltă cu inginerii agronomi iranieni, cu zootehnicienii și îngrijitorii de animale care îmi tot împingeau sub ochi cele mai arătoase exemplare dintre patrupedele lor, bune de trimis să concureze la orice expoziție de gen. Pe tehnicianul piscicol Mihai Cojocaru l-am găsit în împărăția lui de ape populate cu crapi de Amur, cu fitofagi chinezești și cu solzoși românești, prășiți aici și puși să atingă recorduri de 9000 kg de pește la hectarul de apă — producția medie înscriindu-se în jur de 3500 kg la hectar — suprafața totală a heleșteielor atingînd 800 de hectare.

L-am căutat pe renumitul piscicultor Vadin Arvinte, creatorul acestor „fabrici" de pește proaspăt, dar el era plecat în țară, și atunci, Enculeț Popescu, însoțit de Ahmad Nabavi — directorul tehnic al complexului, care nu mai pridídea cu laudele la adresa specialiștilor români și la roadele muncii acestora în colaborarea lor cu iranienii —, m-au condus la sălciile lui Moș Arvinte. Două plîngătoare, plantate cu vreo opt ani în urmă, pe marginea unui iaz, în capătul unei alei de plopi tremurători, două mirese verzi crescute din două nuielușe aduse de sub Carpați, ambele purtînd nume de fată știute de toți oamenii din partea locului — una Alina, după numele nepoatei lui Moș Arvinte, cealaltă Ileana — după numele soției piscicultorului — botezate astfel întru aducere aminte.

Oare cum s-o fi spunînd „dor" în farsi — limba persanilor ?

* * *

Februarie 1983.

Zăpezile fac din versantul sudic al piscului Demavend, care domină Teheranul, un gigantic ecran panoramic. Cota metropolei iraniene, cu peste cinci milioane de suflete, atinge 1400 de metri, munţii care protejează oraşul dinspre nord, îmblînzindu-i iernile, se înalţă pînă la 5600 de metri — adevărată pavăză naturală şi inepuizabil rezervor de apă scursă din zăpezile veşnice pentru vasta cîmpie de sub masivul Elburz. Cînd avionul se apropie de aterizare pe aeroportul Teheran, oraşul apare prin pîcla poluării atmosferice ca într-un imens ceaun fumegător. Ticseala automobilistică de pe marile artere creează la orele de vîrf ale circulaţiei un gigantic „ambuteiaj" de labirint sufocat de trafic. Şi totuşi se circulă, în pofida aparentei paralizii, datorită mai mult toleranţei reciproce a „quadriroleţilor" decît neputinţei semafoarelor rutiere de a face ordine în haos.

Prima zi a lui februarie 1983. La cinematograful „Azadi" (Libertatea), din centrul Teheranului, se deschide Fstivalul internaţional al filmului, la care participă producţii cinematografice din douăzeci de ţări. Inaugurarea festivalului se face cu pelicula românească „Mondo Umano", simultan cu începerea proiecţiilor în alte şase săli de cinematograf din capitala Iranului. Într-o sală, timp de unsprezece zile se va desfăşura o retrospectivă a celor mai reprezentative creaţii din filmoteca neorealismului italian — de la „Roma, oraş deschis", turnat de Rossellini în 1945, „Hoţi de biciclete" realizat de Vittorio de Sica în 1948, „Tutti a casa" de Luigi Comencini, „La strada" de Federico Fellini, „Cu mîinile pe oraş" şi „Salvatore Giuliano" de Federico Rosi, pînă la „Clasa muncitoare merge în paradis" de E. Petri, „Fratello Sole, sorella Luna" de Zefirelli şi „Il monstro nuovo" de Monicelli. Acestora li s-au adăugat încă nouă filme aparţinînd marii şcoli a cinematografiei italiene — prilej fără precedent în organizarea festivalurilor internaţionale de a oferi publicului cinefil dintr-o ţară nu prea răsfăţată cu distracţii, capodoperele unei cinematografii într-o suită şi o diversitate capabile să stîrnească invidia oricărei cinemateci.

În altă sală se desfășoară retrospectiva filmului cubanez, cu unsprezece lung-metraje, printre care „Moartea unui birocrat" de T. G. Alea, „Odiseea generalului Jose" de Jorge Fraga, „Eu sînt Cuba" de B. Friedmann și „Rio Negro" de Manuel Perez. În paralel, la cinematograful „Ghiam" se deschide retrospectiva filmului iranian de după revoluția islamică, înscriind în programul ei o suită de pelicule realizate în ultimii patru ani, printre care cel puțin o jumătate de duzină se vor dovedi a nu fi cîtuși de puțin „filme de duzină".

„Grila" programului festivalului, care aduce în fața spectatorilor iranieni circa o sută de lung-metraje și peste 130 de documentare și desene animate, nu se oprește aici. Au loc suite de proiecții speciale dedicate copiilor și tineretului (Cu „Războiul stelelor" și „O sută unu dalmațieni", printre alte 20 de filme), o originală asamblare de pelicule sociale sub titlul generic „Filmul roșu-negru" (ingenioasă parafrază la „alb-negru"), cu „Apașii", „Autobiografia lui Miss Jane Pittman" și „Masacrul de la Sand Creek", cărora li se adaugă o suită de proiecții speciale cu „Ceaikovski", „Dreptul de a iubi", „Bătălia pentru Alger" și „Sutejska — cea de a cincea ofensivă" — filmul iugoslavului Stipe Delic pe muzica lui Mikis Teodorakis, avîndu-i în distribuție pe Richard Burton și Irene Papas.

În principala sală a festivalului cîteva pelicule prestigioase : „Balint Fabian" de Zoltan Fabri, „Han Asparuh" de bulgarul Lubomir Staiko, precum și cele mai recente producții iraniene dintre care unele în premieră absolută. Alături de cîteva producții ale cineaștilor din R. D. Germană, U.R.S.S., Cehoslovacia, rulează filmele unor cineaști japonezi, italieni, chinezi, coreeni, australieni și algerieni. Cinematografia noastră, în afară de pelicula din deschiderea festivalului a fost prezentă, conform selecției făcută de organizatori, cu „O lume fără cer" de Mircea Drăgan și cu producții ale studioului Animafilm : „Anatomie" de Ion Popescu-Gopo și „Merele" de Nell Cobar.

Evident, nici cel mai sîrguincios spectator n-ar fi putut urmări pe parcursul celor unsprezece zile de proiecții, decît o infimă parte din peliculele prezentate. Și totuși, la toate cinematografele festivalului, „cozi" interminabile formate de spectatori avizi de cinema, îndeosebi tineri,

gata să aştepte ore întregi pentru procurarea unui bilet de intrare. Aş putea spune că fenomenul cel mai frapant al acestei manifestări artistice l-a constituit afluenţa publicului spectator. Un sondaj de opinie publică, cu privire la valoarea peliculelor prezentate pe ecrane, a adus iniţiatorilor lui peste douăzeci de mii de buletine completate de cinefili.

Publicul a fost, de altfel, marele „personaj" al acestui festival popular, compensînd prin frenetica lui participare atmosfera cvasiaristocratică specifică manifestărilor de gen. Un public avid de cunoaştere, doritor să se angajeze în dialog cu cineaştii pentru a-şi declara opţiunile şi mai ales pentru a se informa cu privire la tot ce este nou în arta cinematografică pe plan mondial. Un public mereu aflat în căutarea peliculelor dorite, înscrise în „grila" cu 192 de pătrăţele a programului festivalului, peregrinînd de la un cinematograf la altul, cu aceeaşi întrebare pe buze : „Nu aveţi un bilet în plus" ?

Se dovedeşte încă o dată că arta cinematografică are în ea o forţă de fascinaţie pe care nu o poate egala nici o altă artă. Ea atrage irezistibil şi îi uneşte pe oameni într-o comunitate de sentimente pe care arareori o pot stimula la aceeaşi amploare alte forme de exprimare ale mass-mediei. Atunci cînd această artă este pusă în slujba umanismului, a înţelegerii şi preţuirii reciproce între popoare, cinematograful încetează să fie numai „divertisment", devenind o tribună de afirmare a valorilor perene, a idealurilor simple omeneşti, a ilustrării unor experienţe istorice, a informaţiei, a apropierii omului de frumos şi a familiarizării lui cu frumosul, operînd asupra conştiinţelor, modelînd spiritul uman în numele unor înalte năzuinţe de libertate şi progres.

Am urmărit cu deosebit interes peliculele cineaştilor iranieni realizate în ultimii ani. Documentarele aveau o dominantă netă : oglindirea desfăşurării revoluţiei islamice, prezentarea evenimentelor filmate „pe viu" în perioada zilelor fierbinţi din 1979. Arareori în istoria cinematografului documentar s-a mai întîmplat ca operatorii să se fi aflat mai permanent în prima linie a luptelor de stradă şi în miezul unor evenimente de o covîrşitoare importanţă pentru o anumită etapă din istoria unei naţiuni.

Senzaţia ineditului, a autenticităţii filmărilor îl face pe spectator martorul ocular al confruntării, adeseori neînduplecată şi necruţătoare, între forţele antagoniste. Multe dintre peliculele consacrate nemijlocit ilustrării evenimentelor din Teheran de la sfîrşitul anilor şaptezeci sînt datorate unor tineri cineaşti care s-au aflat cu camerele lor de luat vederi alături de cei ce luptau cu braţul înarmat, şi nu puţini dintre aceştia şi-au sacrificat viaţa înscriindu-şi numele printre cele ale martirilor revoluţiei.

Majoritatea lung-metrajelor aparţinînd cinefililor iranieni sînt caracterizate de social, de oglindirea transformării mentalităţilor, de o nouă interpretare a istoriei ţării lor, de accente satirice la adresa stărilor de lucruri sub vechiul regim, de virulenţă şi atitudine demascatoare, de opţiunile febrile şi totale ale unor eroi cuprinşi în vîltoarea evenimentelor recente. Filmul „Fantomele" de A. Milrohi înfăţişează într-o acţiune plină de tensiune degringolada a doi agenţi ai poliţiei iraniene de tristă faimă, „Savak", foşti torţionari care, după desmembrarea organizaţiei lor de oprimantă coerciţiune, caută o cale de evadare de sub urmărirea justiţiară la care sînt supuşi. Izolaţi într-o cabană forestieră, unde îşi aşteaptă legătura care să-i scoată peste graniţă, cei doi se terorizează reciproc pînă la autoanihilare, exercitînd unul asupra celuilalt toate procedeele de tortură aplicate cîndva victimelor lor. O „fundătură" cu vagi ecouri dintr-o peliculă de Polanski în care întreaga partitură nu este susţinută decît de doi interpreţi, ambii de excepţie. În „Orez însîngerat", regizorii Amir Ghavidel şi Assadollah Niknejad povestesc drama unui inginer agronom care descoperă cu oroare că o mînă criminală a introdus în culturile de orez dintr-o zonă a Iranului un parazit redutabil în stare să nimicească recoltele. Filmul are cîteva secvenţe memorabile, în special cele care încheie acţiunea prin sfîrşitul tragic al inginerului.

„Mesagerul" lui Fariborz Saleh aduce în prim plan nu numai o poveste de o captivantă forţă de acaparare a atenţiei spectatorilor — tribulaţiile pline de meandre şi de neaşteptate întorsături ale unui sol trimis într-un context istoric revolut cu un mesaj de o deosebită importanţă —, ci şi un excelent interpret în persoana actorului Faramart

Qaribian, pus în valoare de imaginea de inaltă ţinută artistică a operatorilor Jamshid Alvandi şi Nemat Haqiqi. „Moartea lui Yazdgerd" — un lung-metraj produs de televiziunea iraniană — în regia lui Bahram Beizai după un scenariu propriu, este o dramă de factură shakespeariană, subtil interpretată de un cuartet de actori de adevărată virtuozitate scenică, beneficiind de costume de epocă realizate cu rafinament de miniaturi persane, şi de o imagine ostentativ dar deliberat statică, asigurată de un operator de excepţie pentru exigenţele micului ecran — Mahrdad Fakhimi.

O binemeritată apreciere a fost dată comediei satirice „Hadji Washington", cu Ezzatollah Entezami în rolul titular şi cu Richard Harrison în rolul preşedintelui Clevenland — poveste tragi-comică a primului ambasador al Persiei în Statele Unite, film turnat în regia lui Ali Hatami care este şi autorul scenariului. Tot un film de autor este şi „Casa domnului Haghdoost", în care tînărul regizor şi scenarist Mahmood Samiie interpretează şi rolul principal, creind un personaj dintr-o imaginară simbioză Chaplin-Tati-Keaton, film fără dialoguri, cu evoluţie pantomimică plină de umor liric şi de un funciar optimism. Autorul-interpret a primit, de altfel, premiul de actorie la una din ediţiile festivalului umoristic bulgar de la Gabrovo.

De reţinut încă pentru virtuţile lor cinematografice demne de remarcat „Comandoul" de Koupal Mehkat, „Condamnaţii" de Mahammad-Bagher Khosravie, „Dada" de Iraj Ghaderi, „Ţipătul terorii" de Monsoor Tehrani şi „Purgatoriul" de Iraj Ghaderi. Dintre scurt-metraje, un desen animat de mare virtuozitate datorat lui Ahmad Arabani — „Axul" —, film de numai 9 minute premiat la festivalurile de la Oberhausen şi Zagreb din 1982. Un autor despre care, în mod neîndoielnic, vom mai auzi.

Cert este că cinematografia iraniană dispune de talente remarcabile. În afara cîtorva regizori încercaţi se impun operatorii, precum şi o pleiadă de interpreţi capabili să asigure filmului iranian un viitor cert. O doză de teatralitate se cere încă eliminată, ca şi prolixitatea scenariilor, discursivitatea dialogurilor, unele abateri de la conciziunea cinematografică şi neglijarea adeseori de-

liberată a elipticului atît de caracteristic limbajului filmic, în care replici excesiv de lungi pot fi înlocuite printr-un simplu gest sau o privire capabilă să rostească uneori mai mult decît cuvintele.

Un festival popular, fără palmares, cu doar cîteva distincții onorifice. Un festival cu cîte 16 proiecții în simultan, pe care nici cel mai asiduu cinefil nu le-ar fi putut urmări în totalitatea lor. Ceea ce ar fi făcut ca, metaforic vorbind, „panoramicul" de zăpezi al munților Elburz să fi putut fi „acoperit" cu miraculosul caleidoscop al celor aproape 200 de proiecții cîte au luminat ecranele festivalului de la Teheran.

*
* *

Robineți de aur masiv la baie. Robineți de aur masiv la chiuvetă. Robineți de aur masiv la bideu. Mîner de aur masiv și lanț de aur la trasul apei în W.C. Apartamentele împărătesei Nimeni. Nu sîntem într-un mit oriental, nici într-un vis zălud. Ceea ce vă spun este purul adevăr. Palatul unei babe absolute, de la Saadabad, parcul imperial de sub munții Elburz în apropiere de Teheran. Palatul de Marmură, lîngă el Palatul Verde, într-un complex de 36 de palate, foișoare, chalet-uri ascunse printre cedri, platani și tise multiseculare. Se știe legenda lui Midas, regele frigian, mînă blestemată să preface orice atingea în aur. Încerca să mănînce, punea mîna pe pîine și aceasta se transforma în aur. Aurul nu se poate mînca.

Cînd sărăcia unui popor îndelung împilat se preface pentru împilatorii lui în aur, mitul lui Midas ia proporții absurde. Se spune despre cineva devorat de insațiabilitatea înavuțirii că poate fi „putred de bogat". Putreziciunea este întotdeauna imorală. Uneori, chiar drapată de o garderobă pompoasă, de veșminte cochete, de rochii tăiate de marii creatori de mode, purtînd „grifa" mînuitorilor de foarfeci pentru „unicate", o astfel de putreziciune nu poate ascunde decrepitudinea fizică și psihică. Posesoarea robinetelor avea peste 90 de ani cînd a trebuit să-și părăsească în grabă robinetele și palatele de la

Saadabad, uitîndu-şi garderoba cu rochii fistichii, adolescentine, scurtuţe şi îndantelate, şi şifonierele de lemn aurit, cu uşi ca nişte capace de sicrie. Jos, pe mocheta de culoarea untului, acoperită cu covoare persane ţesute în fir de mătase, pantofiorii furaţi Cenuşăresei, botine fine, conduri împodobiţi cu broderii pentru monturile şi cioturile osoase din labele picioarelor. Mă uit la picioarele descălţate ale fetiţelor iraniene intrate cu cîrdurile de copii şi cu învăţătoarele lor în vizită, „la palat", copii care îşi ţin încălţările scîlciate la subţioară, pentru a nu păta cu talpa lor covoarele scumpe din strălucitoarele apartamente ale celei ce se autointitulase „bunica poporului". Îi vin „nepoţeii" cu zecile, cu sutele, cu miile, trec cu sfială prin încăperile de o somptuozitate de basm oriental, privesc ştergîndu-şi nasurile cu mînecile şi ies să se joace printre platanii din parc sub coroanele cărora se mai păstrează încă petice de zăpadă. Pentru ei decorul acelei lumi intangibile rămîne o plăsmuire de basm imposibil. Copiii visează palate din poveşti, dar, oricît de măiestrite ar fi castelele cu zîne din lumea imaginaţiei lor, ele nu ating „rafinamentul" lanţului cu mîner de aur masiv pentru trasul apei într-un loc pe care visele, de obicei, îl ignoră.

Scări de marmură, saloane de marmură, lambriuri de marmură, tapete de mătase imitînd marmura, un aer funerar de cavou pentru o infantă defunctă, dar locatara era o babă absolută, numai că îi plăcea să se ismenească purtînd mini-jupe şi conduri de Cenuşăreasă. Fetiţele care privesc cu ochi de catifea pantofiorii aceia bătuţi cu turcoaze şi smaragde au adeseori ciorăpeii sparţi şi, prin golul bumbacului roş, li se văd călcîiele înroşite de frig, rumene ca nişte petale de trandafir.

În primul rînd lor, copiilor iranieni, li se arată lumea celor o mie şi una de nopţi din palatele imperiale ale Teheranului. Ei sînt vizitatorii preferaţi, acolo unde gărzile înarmate păzesc statui decapitate, dar unde, în interioare, nu s-a clintit nimic, doar s-au pus preşuri protectoare peste covoarele scumpe şi cordoane-oprelişti pentru delimitarea spaţiilor de circulaţie. Şi mai există fabulosul Golestan, palatul bijuteriilor coroanei, palatele camarilei, palatele rudelor imperiale, în care totul a rămas aşa cum a fost, punîndu-se în valoare, în deosebi, operele

artiştilor iranieni acumulate de insaţiabila curte. Muzee ale gloriei fără putere, muzee ale neputinţei potentaţilor, muzee ale supremei corupţii.

Doar în pavilioanele expoziţiei internaţionale de la Teheran s-au strîns ca în nişte imense hale toate cele ce pot alcătui un fabulos „talcioc" al lui Ali-Baba, obiecte fără valoare muzeală, dar care se cer gestionate cu grijă, deoarece acum fac parte din patrimoniul poporului şi valorificarea lor este dirijată către efortul de construire a zeci de mii de apartamente dotate cu toate cele necesare pentru familiile nevoiaşe. Un gigantic „bazar" fără muşterii, în care stivele de covoare persane se măsoară cu metrul cub, teancurile de colecţii filatelice cu tona, tablourile cu hectarul. Într-unul dintre pavilioane, 300 de automobile de la cele făcînd parte din moda „retro", la ultimii bidivii de curse cu pneuri late de patru palme şi cu carcase de sicrie zburătoare. O duzină de Mercedes-uri 600, alta de Rolls-Royce-uri, de Bugatti, de Mustang-uri, limuzine blindate, cu baruri interioare, cu televizoare color şi instalaţii acustice stereofonice ; Land-Rover-uri, Turbo-Safari, Alfa-Romeo şi Borghini, tot ce s-a scos mai sofisticat şi mai nărăvaş pe baza unor comenzi speciale de către fabricile de automobile din lumea bună, pînă către sfîrşitul anilor şaptezeci. Puse la conservat, garajele imperiale pot deveni la rîndul lor un original muzeu automobilistic. Deocamdată anvelopele se scofîlcesc şi multe din dricurile de lux pe pneuri încep să fie devorate de rugină. Extrem de puţinii vizitatori admişi să privească comorile din acest inimaginabil „talcioc" al lui Ali Baba intră în vastele hale obligaţi să se şteargă pe picioare, folosind drept preş cîte o tapiserie cu imaginea idealizată de artiştii conformişti a fostului cap încoronat.

O lecţie a istoriei. Dură, dar plină de tîlc. Văzînd bogăţiile acumulate de coroană şi de camarila imperială grăbită să părăsească ţara odată cu detronaţii, nu poţi să nu te întrebi pînă unde putea merge insaţiabilitatea unei curţi corupte, crescută pe mizeria unui popor căruia îi ajunsese cuţitul la os şi nu aştepta altceva decît ca cineva să aprindă flacăra mîniei declanşatoare de răsturnări cruciale.

Este normal ca, venind de la Teheran, să fii întrebat din stînga, din dreapta, de pretutindeni, ce se întîmplă acolo, care este starea de spirit a oamenilor, cum se trăiește, ce se speră și ce se așteaptă de la viitor. O imagine adeseori caricaturală asupra realităților imediate din această țară a fost cu osîrdie întreținută de mijloacele de mass-media occidentale. Nu s-a scris și nu s-a vorbit decît despre atrocități, despre o așa zisă „întoarcere la evul mediu", despre răfuieli intestine și despre pierderea controlului asupra evenimentelor. O atitudine „partizană" față de „duioasa" dramă a capetelor descoronate, o damnare blasfemică a promotorilor schimbărilor politice și sociale, survenite în această țară — pe care coroana vroia să o transforme pînă în anul 2000, într-o „a cincea" (?) putere militară din lume —, o etalare unidirecționată și „umanitar-compătimitoare" a efectelor produse de revoluția islamică asupra inamicilor ei, o virulență adeseori otrăvită a condamnării tuturor prefacerilor, indiferent dacă acestea întruneau voința maselor și erau hotărîte prin participarea lor deliberată și liber consimțită. Nu sînt eu cel îndreptățit să judec și să înfățișez altceva decît ceea ce am văzut. În 1980, cînd am fost pentru prima dată în Iran, în plină desfășurare a revoluției islamice, deruta era încă ademenitoare pentru o privire superficială. Se răsturnaseră raporturile de forță, se căutau noi căi pentru o ieșire febrilă, din impas. Vaste construcții edilitare din Teheran rămăseseră „înghețate" la „roșu", mai exact la cenușiul betonului sau la ruginiul schelelor metalice, marii proprietari părăsindu-și în grabă lucrările începute, iar în vecinătatea complexelor neterminate se întindeau pe spații fără hotar corturile sărăcimii, acele deplorabile „bidon-ville-uri" care în Orient sînt mai oribile decît toate orașele „bidon" de la periferiile marilor metropole ale lumii, oferind terenul vizual unor frapante contraste sociale. Lumea „fierbea", noua putere era obsedată de bulversarea „ordinei" de altădată, de stăvilirea corupției și de introducerea unei echități sociale de inspirație coranică. Cădeau încă oameni din ambele tabere cuprinse în confruntare și, la marginea Teheranului, se tot lărgea perimetrul unui cimitir al martirilor, cu morminte

proaspete ce înghițeau îndeosebi tineret, oameni încrezători încă în triumful dreptății și al rațiunii.

Ziarele de atunci consemnau zilnic cîte o duzină-două de execuții sumare, îndeosebi printre traficanții de stupefiante. Se muncea mai puțin, se manifesta cu ardoare, se pretindea ca revoluția să-și hrănească puștimea care purta vîrîtă ostentativ, în țeava armelor, o garoafă roșie. Vinerea, pe marea platformă a Universității din Teheran se desfășurau gigantice mitinguri-rugăciune, în care politicul se amesteca cu recitări din Coran, și o mare de oameni îngenuncheau, cu fața spre Mekka.

Revenind în 1983 la Teheran am văzut că timpul acelui elan mistico-revoluționar n-a trecut încă, dar el începea să aparțină speranțelor de pace, de tihnă, de reașezare a lucrurilor în matca lor firească, de nou start către viitor, în care sacrificiile suportate să-și arate, în sfîrșit, roadele.

Strada teheraneză nu mai pare un teren minat, restituindu-se tot mai mult spiritului lucidității și al ambițiilor de restabilizare pe făgașul croit cînd mai drept, cînd mai întortocheat, de revoluție. Oamenii trăiesc muncind, hîdul tablou al corturilor dezmoșteniților, de la marginea sudică a capitalei iraniene, a dispărut, bazarul marelui oraș este un furnicar uman în care artizanii lucrează, mărunții negustori și tarabagii își desfac produsele ; familiile cele mai nevoiașe își primesc necesarul pentru un minim de existență, asigurat prin taloane de achiziție la prețuri de paupertate, cu diferența suportată de stat ; în marile întreprinderi s-a reluat lucrul din plin, cuvîntul „eficiență“ revine la ordinea zilei, dar este tot mai mult vorba de nuanța lui care subliniază în primul rînd năzuința către o jinduită echitate socială.

S-a întreprins o primă și destul de timidă reformă agrară, iar piața și-a căpătat firescul ei aspect de abundență asigurată printr-o mai normală relație producător-consumator și prin înlăturarea verigilor intermediare speculative. Prețurile au crescut, dar au crescut și salariile. O forfotă automobilistică greu de strunit arată că viața economică își reia făgașul. Multe din construcțiile abandonate la declanșarea revoluției încep să se finiseze. Macaralele încremenite deasupra complexelor edilitare și-au urnit din loc brațele lor metalice, deși multe sînt încă

înţepenite, aşteptîndu-şi promotorii, deoarece islamul respectă proprietatea — în limite acceptabile dar nu uniformizatoare —, şi cei plecaţi din derută, şi nu din motive manifest politice, sînt încă invitaţi să se întoarcă şi să contribuie la efortul de propăşire a ţării.

Se speră într-o pace justă cu Iraqul, ţară de aceeaşi religie, alături de care singura condiţie firească de existenţă este buna vecinătate şi lichidarea sechelelor unui conflict ce s-ar fi putut rezolva la masa tratativelor, înainte ca tunurile să înceapă să bubuie şi vieţi scumpe să piară de ambele părţi ale frontului. Salutul iranienilor, ca şi al vecinilor lor dinspre vest este „Salem-aleiukum" — pace ţie — şi trebuie să vezi şi să auzi plînsetul mamelor din cimitirul martirilor de lîngă Teheran pentru a înţelege că pacea, pacea îi este necesară lumii ca aerul pe care îl respiră.

Am văzut un tineret dornic de învăţătură, nerăbdător să găsească redeschise porţile ferecate ale universităţilor, un tineret încă demn, frumos, animat de elanul unor transformări care să-şi afle cu adevărat mult jinduitele efecte sociale. Nu am văzut nici spînzurători, nici execuţii. Ştiu însă că revoluţiile nu se fac prin bătăi cu flori. Că marile schimbări impun adeseori jertfe. Că istoria judecă. Şi că nimic nu scapă de verdictul ei. N-au scăpat nici „midaşii" din palatele de marmură. Timpul este cel ce scoate întotdeauna adevărul la suprafaţă, şi oamenii nu-l pot decît ajuta să-şi grăbească decantarea judecăţii.

Am oprit la o brutărie pe o stradă din Teheran şi am cumpărat cu cei care mă însoţeau o lipie lată cît o piele de capră, caldă şi rumenă, cu aromă de grîu copt. Oamenii visează pîine, pace, tihnă, oamenii speră, oamenii cred, oamenii rămîn oameni. Şi pîinea, pîinea lor, are acelaşi gust ca pretutindeni.

*

* *

N-am putut, revenind după o mie şi una de zile în Iran, să nu mă întreb ce fac acum „cooperanţii" noştri, braşovenii de la „Tractorul", veniţi la Tabriz pentru a construi o uzină ultramodernă, capabilă să producă zeci de „Uni-

versale" pe zi, liniorii-energeticieni care străbăteau cu sîrmele și cu stîlpii lor de tensiune medie munți și văi de-a lungul a sute de kilometri, inginerii agronomi și zootehniști ce defrișaseră un pămînt înțelenit pentru a lăsa în urma lor ogoare, ferme și iazuri de pește.

Sînt acolo. Alții li s-au adăugat, cei mai recent veniți fiind specialiștii chemați la construirea unui mare baraj — Vafreghan — în partea centrală a Iranului, colos de beton pentru crearea unui mare rezervor de apă dulce pentru irigarea a 200 de mii de hectare și pentru o hidrocentrală de putere medie.

Peste o sută de tehnicieni români acordă asistență tehnică din partea firmei „Universaltractor" pentru cele 35.000 de tractoare cumpărate în 1982 de Iran din țara noastră și aflate în perioada de garanție. Douăzeci de centre „Service" răspîndite în tot Iranul concentrează mecanici români chemați să asigure perfecta funcționare a loturilor de tractoare puse la dispoziția fermelor, a cooperativelor, a țăranilor iranieni. Cei din Tabriz, care lucrează la linia de asamblare a tractoarelor „Universal 650" de la „Iran Tractor Manufactury" sînt acum numai doisprezece, oameni însă tot unul și unul, brașoveni cu mîndria lucrului bine înfăptuit și cu ambiția de a nu-și face „satul" de rîs.

Cu cîțiva ingineri energeticieni specialiști în construirea de baraje am călătorit în avionul iranian care ne ducea de la Atena la Teheran. Zburam peste munții înzăpeziți ai Anatoliei, undeva înainte, și către stînga, se înălțau piramidalele piscuri ale Marelui și Micului Ararat, și discutam despre munca lor, despre dorința lor arzătoare de a înălța o lucrare demnă de bunul renume al țării noastre în materie de cooperare tehnică, cu parteneri străini, în fața unei concurențe mondiale. Erau tineri, vînjoși, temerari, volubili, netemători în fața greutăților, conștienți de privațiunile la care se supuneau — despărțirea de familii, depărtarea de patrie, învingerea barierelor lingvistice în comunicarea cu colegii lor iranieni, dorul de căminele dragi care, pe măsură ce avionul străbătea slăvile, rămîneau tot mai în urmă...

Vorbeam despre ce ar putea însemna pămîntul și cum ar arăta întrajutorarea între popoare în cadrul unei posi-

bile multilaterale cooperări, dacă pacea s-ar instaura pretutindeni în lume și dacă povara cursei înarmărilor, care apasă atît de greu umerii omenirii contemporane, s-ar preface în eforturile — mult mai benefice pentru viitorul planetei noastre — de asistență reciprocă, de aducere pe linia de plutire a țărilor rămase în urmă, de conlucrare reciproc avantajoasă, fără amestec în treburile interne, fără forță de dictat, fără discreditări și suspiciune, fără discriminări rasiale, culturale sau religioase... Sub noi se așterneau spațiile pe care nu se puteau distinge frontierele, doar formele de relief mai pronunțate, munții înalți, apele curgătoare sau țărmurile maritime constituind repere pentru identificarea traiectului zborului nostru. Și gîndurile ni se îndreptau spre lumină, spre izbînda rațiunii omului, spre fireasca lui năzuință de a-și deretica planeta și a o face cu adevărat viabilă, caracterizată de o reală calitate a vieții, a acestei atît de scurte vieți, ce nu ne este dată, spre a fi trăită, decît o singură dată... Tinerii aceia se reîntorceau la lucru mergînd nu ca într-o excursie turistică, știind cîte greutăți aveau de învins, cîte doruri de înăbușit, cîte speranțe de renăscut, cîte idealuri de atins. Își luaseră mălai de acasă să-și mai fiarbă din cînd în cînd cîte o mămăligă aurie, și își mai luaseră oarece afumături de Ignat, doar „tăria“ le cam lipsea, deoarece mergeau către o țară habotnică, în care lacrima bobului de strugure nu face decît... limonadă.

...Și văzînd în depărtare Tabrizul, mă întrebam cîte tractoare or fi scos pînă astăzi acei oameni minunați care vorbeau cu colegii lor într-o limbă ce lăsa adeseori să răzbată în frazele legate cu oarecare greutate, dar întotdeauna înțelese, cuvintele „neaoșe“ românești ca : „Mai repede, gata, nu-i nici o problemă, lasă tocmeala...“ și încă un cuvînt : „biștar“. Am aflat însă că tocmai acest „biștar“ era cuvînt persan, și că el nu însemna „ban“, ci „mai mult“, și, deodată, fără să mai fac etimologie, am înțeles că expresia s-a încetățenit la noi din vremuri străvechi, cînd negutătorii de covoare iranieni veneau pînă pe Dunăre și, primind ce li se cuvenea pe podoabele lor, spuneau : „biștar, biștar“, adică „mai mult, mai mult“, iar ai noștri au înțeles că, dacă numărînd banii se aude cuvîntul cu pricina, el nu putea însemna decît... bani.

„Zburătorii“ de la Ardebil, tinerii aceia care străbăteau cu mașinile lor de teren sute de kilometri pe zi, pentru a înălța stîlpi metalici și a întinde cabluri sub ciorchinii izolatorilor de faianță, lucrează acum sub conducerea inginerului Anton Garbacea de la „Romelectro“, tocmai pe la Sahrud, la 250 km de Teheran (deci au încheiat tronsoanele Taghezideh-Ardebil, Jafaralad-Ghermi și Ahar-Sarab), urmînd să lege capitala Iranului de punctul Gorgan, pe țărmul Caspicei. Tot lor le va reveni construirea liniei de 220 kw din vestul Azerbaidjanului iranian, lung de 1200 km, adevărată performanță în materie, deoarece terenul este unul dintre cele mai dificile cu putință. Sînt însă băieți pe care îi știu, așa că nu-i văd speriindu-se de înălțimi și distanțe, iar „zborul“ lor în alunecarea ca „pisica“ pe sîrmele de oțel este o cascadorie demnă de îndrăzneala celor mai temerari acrobați.

Ei, cei două duzini de „zburători“, erau cu adevărat romanticii unei epopei ce se scria pe portativele de oțel susținute în aer de stîlpii lor argintii, oameni căliți dintr-o plămadă aparte, și înhămați la o nobilă muncă menită să înalțe și să croiască magistrale de lumină...

Pe Rîul Alb, lîngă Rasht, Vadim Arvinte, omul cu pești în căușul palmelor avusese „năstrușnica“ idee ca din denivelările terenului să facă o salbă de iazuri pe care le-a transformat în adevărate „fabrici de pește proaspăt“. Sălciile lui îi poartă și astăzi numele : „La sălciile lui Moș Arvinte“. Au dat vlăstari și au odrăslit. Acum își spală pletele în unda iazurilor și pescarii trag la umbra lor să-și răcorească sufletele.

Iar crapii svîcnesc din apă, cu spinările lor întunecate, și prin apele de munte au puit păstrăvii aduși de Moș Arvinte în termose...

Numai că Moș Arvinte s-a dus dintre vii. A venit acasă și, ostenit, și-a pus capul pe o piatră. Apoi, parcă plăcîndu-i răcoarea gliei, s-a tras în ea, și piatra i-a rămas la căpătîi... Așa sîntem, așa trăim, așa ne ducem, dar important este ce lăsăm în urma noastră...

CHINEZEȘTI

Au săpat. Loess. Pulbere aluvionară, compactă, seacă, depusă de-a lungul mileniilor de rătăcirea Fluviului Galben pe înaltul platou chinezesc. Vroiau să ajungă la apă. Pînzele freatice nu sînt prea adînci în Lintong, iar oamenii făceau o fîntînă cu deschiderea largă, în care să monteze o pompă pentru irigaţii. Erau din satul Xiyang, ghemuit undeva, la doar doi kilometri depărtare de marginea şoselei care duce la Xian, capitala provinciei Shaanxi. În zare se înălţa mormîntul Primului Împărat, Shihuangdi, fondatorul dinastiei Qin, domnitoare cu două secole şi mai bine înaintea erei noastre. Un gorgan uriaş străjuit la bază de o stelă funerară, deal artificial acoperit de livezile sub care se ascunde mauzoleul împăratului. Pămîntul roditor este avuţia cea mai de preţ a chinezilor şi, de aceea, mormintele, chiar şi cele împărăteşti — în care nu s-a umblat niciodată —, nu sînt cruţate de fierul plugurilor. Cultul strămoşilor impune o pietate sacrosanctă ce nu poate egala decît cultul pîinii.

Acolo însă, sub livezile de meri, îşi doarme somnul de veci un împărat legendar, rămas în istoria Chinei drept „Unificatorul", de numele lui legîndu-se şi construirea Marelui Zid chinezesc. Şaptezeci şi două astfel de morminte-gorgane se înalţă în jurul Xianului, deoarece oraşul din bazinul Fluviului Galben — leagănul civilizaţiei chinezeşti — a fost capitala imperiului sub unsprezece dinastii, iar vatra lui este ştiută drept loc de baştină al lui „pitecantropus lautianus" care, în 1953, şi-a arătat faţa la Banpo, unde, ulterior, a fost scoasă la iveală o aşezare omenească din paleolitic.

În 1974, ţăranii aceia din Xiyang săpau cu sîrg, cioplind loessul cu săpăligile şi trăgîndu-l afară cu coşurile de răchită. Căutau apă, dar deodată, din fîntîna ce se adîncea palmă cu palmă, a ieşit un om de lut... Mai întîi şi-a arătat creştetul, apoi chipul, apoi umerii, braţele, în sfîrşit, întregul trup — incredibilă apariţie urmată apoi de altele, asemănătoare, pe măsură ce hîrleţele săpătorilor înaintau. Fîntîna nu i-a dus la apă, dar le-a trimis paşii întru deschiderea drumului unei colosale, nebănuite şi nemaivăzute pînă acum — armate subpămîntene. Deoarece aşa au dovedit-o arheologii chemaţi în grabă la locul senzaţionalei descoperiri. Unsprezece şiruri de oşteni cu armele şi armurile lor, cu o avangardă desfăşurată ca un front de atac, sacerdotală procesiune a „invincibilităţii" învinsă de timp, paradă subterană în lumea tăcerii, preludiu al înaintării carului funerar cu sarcofagul imperial rămas undeva, în urmă, la doi kilometri distanţă, sub gorganul cu meri în ale cărui măruntaie încă nu se ştie pe unde se poate intra.

Oştenii armatei de lut ars au statura unor oameni voinici din zilele noastre, mulţi poartă tunici lungi pînă la genunchi, alţii au pieptul acoperit de zale, pantaloni groşi, moletiere, încălţări de piele. Cei fără coifuri au părul strîns într-un coc înălţat în dreapta creştetului, gradaţii poartă cocardele cinurilor lor, chipiuri cu ornamente sau funde legate prin cureluşe de piele petrecute pe sub bărbii. Au privirile mirate, parcă nedumerite de ceea ce văd după mai bine de două mii de ani de întuneric, armele le-au căzut din mîini deoarece lemnul lăncilor a putrezit, şi pumnii lor strîng nimicul rămas după ce arcurile şi paloşele li s-au prefăcut în pulbere. Parcă păşesc. Un tropot de lut, un vaier mut, un ţipăt neţipăt, un şuier de pustiu prin trupurile goale, seci pe dinăuntru, dintre care multe şi-au rătăcit capetele pe sub linţoliul de loess cernut de milenii.

S-a uitat de fîntînă şi de apa ce a fost căutată aici. Stratul superior de loess s-a decopertat ca un capac de cutie de conserve. Satul Xiyang s-a lăsat cuprins de febra nopţilor nedormite, privind uluit colosalul mormînt ce se deschidea sub casele ţăranilor, care din moşi strămoşi trăiau aici abia cutezînd să dea crezare legendelor ce

povesteau despre o armată a morţilor mergînd pe sub pămînt pentru a tăia cale prin întuneric unui mare împărat dus pe cealaltă lume. O „groapă" lungă de 210 metri, largă de 60, adîncă de zece-doisprezece metri, întinsă pe o suprafaţă de două pogoane şi jumătate.

Mai întîi s-au „excavat" cu săpăliga, cu dălţiţa şi cu lopăţica arheologilor, cam o mie de metri patraţi. S-au descoperit 530 de statui şi 24 de cai de teracotă. S-a continuat. Alte două morminte, şi mai vaste, cu de zece ori mai multe statui au ieşit la iveală. Cînd perimetrul şantierului arheologic a fost delimitat, gigantica necropolă a armatei de lut ars a fost acoperită cu o boltă de sticlă montată pe nervuri metalice ancorate în contraforturile puternice ale unor ziduri de beton armat. O sală de cîteva ori mai întinsă decît „Polivalenta" din Bucureşti. Sub acoperişul ei, cea mai mare descoperire arheologică a secolului, deşi nu trebuie să uităm că tot în veacul nostru, în 1922, norocosul englez Carter a dezvăluit lumii singurul mormînt nejefuit al Egiptului faraonic, cel aparţinînd lui Tuthankamon. Aici însă, la Xiyang, nu s-au găsit mumii, nici aur, nici nestemate, ci chipul strămoşilor unui popor, oglinda nemincinoasă a unui timp peste care, chiar dacă nu se aşternuse obrocul uitării, nimeni nu putea spune cum arătau cu adevărat cei deveniţi legendă.

Şase mii de oşteni cu caii, carele şi armele lor. Cît am vrut să ajung aici şi să-i văd ! Cît am vrut să-i filmez, să mă cufund în ţărîna celor încă pe jumătate îngropaţi, să mă prefac în scalpelul arheologilor, să scotocesc, să dau la iveală, să mă întorc apoi, să arăt şi să povestesc. Mărturisesc că pînă să ajung în acest loc am avut încă unele îndoieli cu privire la veridicitatea celor povestite de Marco Polo... Iar el povestea despre un timp ce urma să vină la o mie cinci sute de ani după ce armata împăratului din Xian fusese îngropată acolo unde, în zilele noastre, şi nu departe de oraşul care găzduieşte între zidurile sale industria nucleară şi cosmonautică a Chinei, nişte ţărani aveau să sape o fîntînă pentru adăpatul ogoarelor lor însetate...

Zeci şi zeci de tipuri umane, oşteni turnaţi în forme, copţi în cuptoare uriaşe precum oalele de lut sau porţelanul, pentru a înfrunta veşnicia şi a ieşi la lumină în

era cosmică, trași la suprafață de semenii lor la peste douăzeci și două de veacuri de cînd fuseseră îngropați... Oameni care vin să răspundă unor chinuitoare întrebări cu privire la înfățișarea reală a celor de demult, a ținutei, a veșmintelor, a armelor, a uneltelor și a carelor lor de luptă. Doar gîndurile lipsesc, dar ele pot fi intuite. Cred că nu există popor care, știind că, undeva anume, sub glia sa, se ascunde o astfel de comoară de suflet, să precupețească ceva pentru a o da la iveală. Dar chinezii nu se grăbesc. Au o proverbială răbdare, o înțelepciune încărcată de grele tîlcuri în relația lor cu scurgerea timpului, o lipsă de pripeală salutară pentru păstrarea neatinsă a urmelor strămoșilor lor, deși multe dintre acestea sînt știute și localizate cu relativă exactitate. Și mai au un intuitiv simț al suspense-ului, adică al tensiunii regizate, deoarece le place mult să „fileze" cu o nărăvită încetineală cartea cîștigătoare a jocului pe care îl fac.

O, oamenii aceia de lut, încă nedezgropați cu toții, mulți rămași cu mîinile și cu picioarele risipite prin țărînă, cu creștetele acoperite de loess, cu caii lor culcați la pămînt, așteptînd să fie ridicați și încolonați în marșul lor către veșnicie, de-acum întrerupt ! Și cei trecători, vii și vorbăreți de la galeriile vastei săli, perindîndu-se uluiți în jurul acestei „Fosa Magna" a antichității chineze ! Am fost pentru o zi unul dintre ei. Aveam cîrcee în inimă și se ținea după mine o doctoriță din Xian, cu o trusă medicală de urgență ca să nu mă lase să plec cu armata aceea mută, și mai erau cîțiva cerberi în pufoaice albastre gata să mă bată pe umăr de cîte ori încercam să-mi duc aparatul de filmat la ochi : „No pictures, Sir, no pictures !..." Iar oamenii de lut îmi surîdeau enigmatic, parcă vrînd să-mi amintească de îndepărtatul meu spațiu mioritic aparținînd celor din stirpea cărora s-a născut un Mircea Eliade, și că tainele sufletului omenesc se cer altfel dezlegate decît prin neputinciosul obiectiv al unui aparat de filmat. Bine că nimeni nu afișase : „Visatul interzis !".

Și cum să nu visezi ? De douăzeci și două de veacuri armata oamenilor de lut aștepta mută în contraforturile întunericului. La o goană bună de cal depărtare de orașul unde se fabrică rachete pentru Cosmos. Unde se produce apa grea și unde s-au înălțat instalațiile care dau sursa

energiei atomice chineze. De ce nu s-a descoperit această colosală necropolă pentru 6000 de oameni de lut mai de mult ? De ce tocmai acum, cînd omul face să explodeze soarele pe pămînt ? Asta să fi fost ursita trecutului îngropat sub loess ? Au călcat peste armata de lut armiile evului mediu, au călcat cohortele zdrenţuite şi înfometate ale Marşului cel Lung, au călcat şenilele tancurilor japoneze... Armata de lut îşi dormea somnul aşteptînd ca oamenii să caute un izvor, ca într-o poezie uitată, în care groparul sapă, sapă pînă vede stelele în apă... Mi se pare că trăiesc o poveste de domeniul absurdului. Că lumea încremenită din adîncuri s-ar putea pune pe neaşteptate în mişcare pentru a întreba : „Nefericiţilor, ce-aţi făcut cu Pămîntul !". Bronzul scuturilor şi oţelul paloşelor n-au putrezit şi glia singură nu le-a prefăcut în pluguri. Stau vîrfurile de lănci aşezate în evantai sub sticla vitrinelor şi snopii de săgeţi sudate de rugină par rămăşiţe din pîinea morţii. Şi anonimii de lut tac, surîzînd enigmatic. S-au găsit şi banii morţilor cu care să-şi plătească barcagiul pentru trecerea apei spre celălalt tărîm. Monede de bronz fangzubu şi sankongbu, aducînd cu silueta colţuroasă ori rotunjită a unui om, sau monezi găurite huangian şi ginbanliang bătute în veacul al treilea înainte de era noastră. Doar gînduri nu s-au găsit. Poate că ele există, dar îşi caută autorul. Cel trecător pe aici, după două milenii şi două veacuri, nu cutează să-şi dezvăluie nici propriile lui gînduri în faţa copleşitoarei enigme ce apasă acest mormînt-nemormînt cu oameni de lut. Dar nu rezistă întrebării : Cum de s-a lăsat taina atît de îndelung aşteptată ? Şi cum de a ieşit la iveală tocmai acum, într-o epocă în care se demonstrează caducitatea armatelor şi lipsa de noimă a folosirii armelor lor care au evoluat de la lance, paloş şi săgeată pînă la super-armele de azi ? Moartea omului a fost aceeaşi, din totdeauna, şi rămîne mereu aceeaşi ? Oare cine a spus că sub orice piatră funerară zace istoria umanităţii ?

Hazardul s-a jucat şi aici cu tainele pămîntului şi cu setea noastră de a dezlega enigmele trecutului. Să nu uităm că Ugaritul, de lîngă Lattakia Siriei, a fost descoperit de plugul unui ţăran care îşi ara ogorul. Că descoperirea de la Mari s-a datorat îngropării unui mort. Că

manuscrisele de la Marea Moartă au ieşit la iveală în goana unui cioban care alerga după o oaie rătăcită. Marea armată de lut de la Xiyang a apărut atunci cînd nişte ţărani chinezi din partea locului s-au pornit să sape un puţ. Să fie doar întîmplarea ? Ori jocul nelipsit de noimă dintre hazard şi necesitate ?

*
* *

Prinţul Zheng, zis Shihuangdi, adică Primul Împărat a domnit 36 de ani, fiind urcat pe tron în anul 246 înaintea erei noastre, la vîrsta de 13 ani. Un sfert de veac mai tîrziu, cînd avea 38 de ani, el a fondat cel dintîi stat unificat din istoria Chinei, reunind sub acelaşi sceptru toate „regatele combatante" despărţite de mai bine de 800 de ani. Conform obiceiului vremii, construirea mauzoleului său a început imediat după încoronare... Viaţa e scurtă, moartea lungă, casa pentru nesfîrşitul drum în veşnicie, pînă la mult jinduita dar niciodată împlinita întoarcere de pe celălalt tărîm, trebuind să fie durabilă şi, mai ales, iscusit măiestrită, cu intrări secrete şi cît mai întortocheate, cu capcane şi cu false deschideri întru rătăcirea nepoftiţilor şi a scotocitorilor jefuitori de morminte.

Cronicile leatului 221 î.e.n. spun că şapte sute de mii de meşteri iobagi au fost siliţi să grăbească durarea lăcaşului de veci al împăratului începută cu 25 de ani în urmă. Şi totuşi, cînd Shihuangdi a murit (în anul 210, în timpul unei vizite în Shanqin, actualul Pingxiang din provincia Hebei) a mai trebuit să treacă un an pînă cînd să fie adus la Lintong şi încredinţat locului său de veci — un adevărat palat subteran. Se spune că bagdadia mauzoleului îngropat reprezintă firmamentul cu constelaţiile bătute din perle strălucitoare, iar piedestalul înfăţişează harta imperiului pe care fluviile Yangzi şi Huanhe „curg" din argint viu. Legendă ? Şi armata subpămînteană de la Xiyang, îngropată într-un mormînt-preludiu al marei procesiuni funerare întinsă pe doi kilometri pînă sub dealul cu meri, nu părea decît tot o legendă. Dar încă o dată s-a dovedit că legendele pot fi litera dintîi a istoriei.

Două mii două sute de ani au așteptat războinicii aceia sub pămînt, încremeniți cu fața spre răsărit. Coviltirele din bambus s-au surpat peste ei și pulberea adusă de vînturile Asiei li s-a cernut deasupra, acoperindu-i. Între timp, pe alte meleaguri a început o nouă numărătoare a anilor, imperiile contemporane cu cel al lui Shihuangdi s-au dus în cimitirul hegemoniilor și alte imperii au apărut pentru a nu avea decît același sfîrșit.

Douăzeci și două de veacuri ! Dacă săpau numai zece metri mai spre stînga țăranii aceia din Xiyang n-ar fi dat niciodată de armata de lut. Și n-ar mai fi venit aici puhoaie de omenire să vadă „minunea". Ochi de lut privind în ochi de carne. Lumina vie încercînd să înțeleagă lumina moartă din pupilele seci, pe fețele de pe care, opac, timpul a spălat culoarea. Frunți înalte, obraji rași, ici, colo cîte unul cu mustața vrabie, toți abordînd însă același zîmbet enigmatic, ca și cînd în tigvele lor seci nu s-ar ascunde altceva decît taine cu neputință de dezlegat. Sînt zeci și zeci de tipuri umane, dar ceva comun le aseamănă, și nu de uniformitatea ținutei lor este vorba, ci despre altceva ce vom afla altă dată, cine știe cînd... Nici caii lor nu sînt turnați în una și aceeași formă. Unii au coamele pieptănate, alții urechile ciulite, boturile întredeschise lăsînd să li se vadă dinții tineri de animale viguroase, așa cum arată armăsarii la trei ani. Nu se știe cine i-a modelat, nici pe ei, nici pe oșteni. Artiștii antichității erau — ca majoritatea confraților lor de breaslă de pe alte meleaguri — anonimi. Li s-a comandat o armată „vie", fără aerul alegoric care se degajă din statuile de bronz ale dinastiilor anterioare, și ei au executat „comanda" ca și cînd ar fi vrut să înfățișeze celor de peste veacuri cum le arătau strămoșii, ce veșminte și ce arme purtau... Arta antichității chinezești făcea astfel o cotitură, ieșind din epoca întruchipărilor fantastice spre a se restitui realului, și, prin asta, preludiind maniere ce nu aveau să se generalizeze în arta oficială decît sub dinastiile viitoare.

Shihuangdi a fost un om care parcă dinadins și-a propus să-i intrige pe istorici. Unii cărturari, descendenți ai discipolilor lui Confucius și Mencius, l-au acuzat pe drept că ar fi ordonat în anul 213 un gigantic autodafé în care au dispărut numeroase scrieri umaniste, lăsîndu-le

nearse decît pe cele de astronomie, medicină, farmacologie şi agricultură, tot lui atribuindu-i-se şi împovărătoarea vină de a o fi condamnat la moarte pe „eretică". Dar tot el a standardizat unităţile de măsurare şi cîntărire,a pus la punct un sistem monetar unic, un altul calendaristic, unificînd scrierea, stabilind lungimea osiei carelor, trasînd noi artere de comunicaţie prin celebrele „căi imperiale" care leagă şi astăzi localităţile din centrul şi estul Chinei. Sub el, traficul fluvial s-a extins pînă la Canton, cuprinzînd în reţeaua acvatică toate cursurile navigabile şi marile canale ale imperiului.

Dar „patima patimilor" acestui reîncepător de ţară şi distrugător de ziduri a fost... Marele Zid chinezesc. Să fi fost oare doar un războinic-pacifist care a întins pe graniţa nordică a imperiului său plăsmuirea unui vis demiurgic, acel zid-metaforă, acel zid-claustrare, sau să fi fost un xenofob înrăit căutîndu-şi liniştea la umbra celor 5000 de kilometri care formează giganticul dragon de piatră ridicat în calea hoardelor migratoare ? Se spune că, după înfăptuirea unificării imperiului, ar fi poruncit să se adune toate armele de prisos din bronzul cărora meşterii chemaţi de el au turnat doisprezece coloşi, figuri umane de cîte 120 de tone fiecare, pentru palatul său din Epang... Acel luxos palat despre care cronicarul Sanfu Huantu povesteşte că avea o poartă turnată în magnetit, „metal ce se lipea de metal" pentru ca nimeni să nu poată pătrunde în sala tronului înarmat. Era măsura luată de împărat după încercarea de asasinat comisă asupra lui de Jing Ke, unealta unui rival din regatul Yan, care îşi ascunsese pumnalul otrăvit în sulul unei hărţi. O poartă magnetică în anul 227 înaintea erei noastre !

Toate s-au dus. Au venit alţi împăraţi şi au prefăcut poarta şi coloşii de bronz în noi arme pentru alte războaie...

Un cal a fost scos la suprafaţă şi expus în curtea complexului muzeal, iar chinezii de azi, veniţi în pelerinaj la îndepărtatele lor rude de peste milenii, se fotografiază în poziţii marţiale lîngă acel bidiviu de teracotă...

E frig de iarnă nordic-orientală şi bate un vînt tăios muşcat de un soare cu dinţi. Merii de pe uriaşul gorgan sub care se ascunde mormîntul imperial au fost rotunjiţi

pentru viitoarea înflorire. Nimeni nu umblă sub rădăcinile lor. Cultul strămoşilor e încă puternic în cugetul chinezilor, şi spiritul iscoditor al curioşilor ţinut în frîu. Din cele treisprezece morminte ale dinastiei Ming, din „Valea Regilor", de lîngă Beijing, doar unul a fost dezvelit. Prin 1914, cînd un celebru sinolog francez, Victor Segalen, a încercat să facă arheologie într-o necropolă a dinastiei Han, a fost nevoit să renunţe înainte de a fi apucat să zgîrie pămîntul. Ţăranii chinezi puseseră mîna pe furci...

Doar întîmplarea a făcut ca, prin 1966, lîngă localitatea Mankeng din provincia Hebei să se dezvelească mormîntul prinţului Liu Sheng din dinastia Han. Un adevărat palat subteran lung de 52 de metri şi larg de 37, ascunzînd 2800 obiecte funerare, vase de bronz, porţelanuri, figurine de ceramică, precum şi două armuri de jad, cusute cu fir de aur, păstrînd în ele osemintele lui Liu Sheng, mort în anul 113 înaintea erei noastre, şi al soţiei sale Tou Wan. La căpătîiul lor o candelă sferică în interiorul căreia vasul cu ulei parfumat era montat pe un sistem cu cadran, menit să păstreze lichidul mereu în poziţie orizontală — acelaşi procedeu tehnic „descoperit" de europeni abia în secolul al XVI-lea şi aplicat la busolele corăbiilor...

Pe legendarul drum al mătăsii, la Turfan, arheologii chinezi au descoperit ceea ce a fost supranumit „manuscrisele lor de la Marea Moartă" — un rulou de pergament datînd din secolul al VII-lea, conţinînd o copie a analelor lui Confucius.

Privesc armele scoase din giganticul mormînt al armatei de teracotă dezvelit la Xiyang. Săgeţi cu vîrfurile cromate, săbii bătute din treisprezece metale, o arbaletă cu repetiţie şi cu vizor pentru ochire, armă pe care, dacă la acea vreme ar fi avut-o europenii, poate că altfel s-ar fi scris istoria celorlalte continente... Dar Shihuangdi a preferat să-şi strîngă neamurile sub acelaşi stindard, să pună 300.000 de meşteri mari, calfe şi zidari să înalţe un zid „impenetrabil" şi să se ascundă sub un gorgan acoperit cu meri, ca să viseze la nemurire, într-un palat subteran cu stele de mărgăritar şi rîuri de argint viu. Şi enigmaticul lui surîs să facă nesomn din somnul arheologilor unui timp neîndeajuns de grăbit pentru a putea renunţa la răbdare.

*
* *

Nu zidul în sine, ci ideea de zid mă obsedează aici. Zidul-putere, zidul-autoclaustrare deliberată, zidul-xenofobie, zidul-opreliște. Dragonul acesta de piatră crenelată, podit cu dale și străjuit pe fiecare pisc de bastioane cu ambrazuri și platforme de contraatac, cu scări ce coboară numai către interior și niciodată în afară, nu s-a clădit decît pe dărîmarea unor alte ziduri și fortărețe. Înainte de unificarea vechilor hanate chinezești de către Shihuangdi, acestea separau trupul dezmembrat al Chinei, punînd nefirești stavile între așa numitele „Regate Combatante" — epoca Zhanguo, fondată cu 2400 de ani în urmă, dar precedată de alte dinastii ce duc istoria atestată documentar a Chinei pînă la trei milenii înaintea erei noastre, către primele dinastii sclavagiste Xia și Shang... Zidul-zăgaz în fața puhoaielor migratoare, zidul-orb, zidul-ochi, zidul-frică, zidul-înfricoșare...

În chineză i se spune „Wan Li Changzeng" sau „Zidul lung de zece mii de li", ceea ce echivalează cu vreo 5 000 de kilometri, deși, linia dreaptă între punctele extreme ale acestei halucinante întruchipări din piatră, anrocamente, cărămidă și din osemintele celor căzuți și îngropați în el este de numai 1 800 de kilometri. Meandrele, sinuozitățile, ocolișurile puse să urmărească obîrșia văilor pentru ca dragonul șerpuitor să se desfășoare numai pe crestele munților, dublarea și triplarea lui în punctele „nevralgice", fac ca lungimea totală a zidului să atingă triplul acestei distanțe. Pornește din Shanhaiguan, pe țărmul golfului Liaodong, trece la vreo șaptezeci de kilometri de Beijing unde traversează pasul Badaling, și se întinde spre apus pînă în provincia Gansu, oprindu-se în pustiul care nu mai are nevoie de ziduri, la Jiayaoguan. Înălțimea lui variază între șase și zece metri, iar lățimea poate permite, pe anumite locuri, înaintarea a trei care de luptă alăturate. Și dacă n-ar fi plantată cu forturi și bastioane, cu scări în trepte înalte ridicate pe versanții abrupți, coama zidului ar putea fi străbătută ca o continuă „șosea" suspendată.

Oamenii s-au minunat de piramidele de la Gizeh, despre care s-a spus că însuși timpul s-ar teme de ele, dar

în trupul acestui zid au fost clădite materiale cît pentru cîteva sute de piramide, şi trebuie ţinut cont că înălţarea lui nu s-a făcut pe un teren neted, ca acela din stînga Nilului, ci numai pe crestele munţilor, totul fiind cărat pe umerii oamenilor şi pe spinările animalelor de povară. După calcule aproximative, doar volumul anrocamentelor depuse în corpul zidului se ridică la 150 de milioane de metri cubi, în afara celor 50 de milioane de metri cubi de cărămidă şi piatră cioplită. Rezultatul ? Singura lucrare făcută de mîna omului ce se vede din cosmos pe pămînt. Un zid. Cîte au fost milioanele de mîini care l-au înălţat ? Şi cît de amare rîurile de sudoare care l-au spălat ?

Din vechime China îşi spune Zhongguo — „ţara de centru". Lumea cunoaşte către cardinale numai patru direcţii, doar chinezii vorbesc despre „o a cincea direcţie" — centrul spre care converg cardinalele.

La primul meu drum în China, şoseaua dintre Beijing şi Badaling mai străbătea încă peisaje rurale, oraşul sfîrşind în periferii ce se contopeau cu cîmpia de sub zona premontană. Acum, cale de vreo cincisprezece kilometri din punctul unde cîndva se termina oraşul continuă peisajul citadin cu noi cartiere, cu edificii publice şi întreprinderi înşirate în lungul unei artere largi, croită peste făgaşul vechiului drum. Beijingul a crescut, ieşindu-şi din forma „clasică" de cutie vîrîtă într-o altă cutie, în care, deschizînd-o, descoperi altă cutie, pînă la cea de pe urmă, cea mai de preţ — „oraşul interzis"... S-au dărîmat zidurile vechilor hotare ale „urbei în urbe" şi, în locul lor, s-au deschis drumuri. În schimb, oraşul întinzîndu-se pe orizontală, Marele Zid chinezesc parcă s-a apropiat şi mai mult de el, ca şi cînd ar tinde să-i devină ultim hotar.

În fortăreaţa Badaling se impune un popas pentru preludiul febrei musculare. Deoarece din acest punct simţi aripi la picioare, ca Hermes, şi încă nu bănui la ce grea încercare îţi vor fi supuse mădularele. În stînga un munte, în dreapta alt munte. Pe crestele lor — dragonul. În zări, cît cuprinde ochiul, munţi peste munţi, din ce în ce mai estompaţi de sita depărtărilor prin care şerpuieşte Zidul lung de zece mii de li. Te apucă ameţeala, dar uluirea şi curiozitatea în faţa neasemuitei priveliști

sînt mai tari decît deruta. Încotro ? Poziţia soarelui care îşi aruncă lumina din stînga mă trimite către apus. În felul acesta voi avea întotdeauna vasta panoramă dinspre nord-est sub razele astrului zilei.

Urcuş gîfîit, opriri tot mai frecvente. Versanţii munţilor sînt acoperiţi de brumele iernii fără zăpadă. Doar coniferele pipernicite, ca jnepenii şi pinii coreeni, aruncă nuanţe verzi în galbenul-pămîntiu al vegetaţiei moarte. Cohorte de turişti din toate seminţiile, ca într-un Babel indecis între verticală şi orizontală, mitraliază peisajul cu declanşatoarele fotografice şi toacă pelicula aparatelor de filmat. Privirea şi auzul îmi trec prin forfota niponilor, prin gureşenia francezilor, prin exclamaţiile de uimire ale anglo-saxonilor, prin urcuşul cadenţat al germanilor. Cîţiva americani se fotografiază pe o cămilă mongolă, încălecînd-o cu rîndul, şi răbdătoarea patrupedă suportă cu docilitate supliciul. Dar ochiul mi se opreşte mai insistent asupra autohtonilor, oameni de toate vîrstele, în majoritate tineret, dar şi bătrîni care urcă agale, făcînd cîte un pas la trei bătăi de inimă. Şi pînă la capăt — zece mii de li... Dar nu se poate merge prea mult. Vreo doi kilometri în stînga fortăreţei, vreo trei în dreapta. Atît. Mai departe turiştii sînt invitaţi să nu se aventureze, deoarece zidul se surpă. Furtunile de nisip l-au ros, alunecările de teren l-au tîrît cu ele, ploile şi îngheţul l-au fărîmiţat lăsîndu-l ca o coloană vertebrală de cocoşat. Minunea lumii antice chineze se duce şi ea în legendă. Alta îi ia locul. La adăpostul rămăşiţelor fostului stăvilar în calea puhoaielor migratoare ale nordului se plantează acum un zid verde de păduri tinere.

Dar legendele de demult nu se uită. Una dintre ele povesteşte despre neputinţa potentaţilor în faţa dragostei neîmpărtăşite. Se spune că însuşi teribilul Shihuangdi a încercat fructul amar al neiubirii. În vremea împărăţirii lui, cînd Marele Zid chinezesc se ridica sărind peste munţi, o prea frumoasă fecioară s-a ivit privirilor despotului plîngîndu-şi logodnicul ucis de teribila corvoadă a marei zidiri. Era Min Jiaonin, iubita lui Wan Silian. Văzînd-o, împăratul s-a îndrăgostit de ea şi i-a cerut mîna. Dar fecioara i-a pus lui Shihuangdi două condiţii : mai întîi să poarte şi el doliu după cel dispărut şi apoi

să pornească împreună cu ea în căutarea mortului. Zis şi făcut. Şi iată-i pe cei doi, el fremătînd de dragoste şi nerăbdare, ea stropind drumul căutărilor cu lacrimi, iscodind locurile pe unde-i trudise iubitul şi întrebîndu-i pe ziditori unde s-ar fi putut ascunde trupul celui căutat.

Au ajuns acolo unde zidirea se tot surpase pînă la jertfa de sine a tînărului meşter. Şi deodată, sub ochii celor doi, o porţiune de zid s-a năruit şi, din dărîmături, a apărut trupul lui Wan Silian. Fata şi-a jelit iubitul şi l-a încredinţat pămîntului acolo unde căzuse. Legămîntul lui Shihuangdi fusese împlinit. Dar fecioara tăinuia în adîncul sufletului ei un alt legămînt, făcut dragostei ei dintîi, drept care a urcat pe coama zidului trufaş de unde s-a aruncat într-o prăpastie, pentru a-şi încheia astfel, prin moarte, logodna cu cel ce-i fusese hărăzit. Shihuangdi, atotputernicul peste vieţile supuşilor săi, n-a avut puterea de a preface neiubirea în dragoste. Cîtă dreptate avea cel ce spunea că, acolo unde dragostea nu e, nimic nu e, deşi pot fi ziduri, care, chiar dacă devin „minuni ale lumii“, tot ziduri rămîn...

*

* *

O palmă a mîngîiat netezimea acelei lapide negre acoperită cu caractere chinezeşti şi atunci am simţit un fior străbătîndu-mi fiinţa. La fel, cu şaptesprezece ani în urmă, la primul meu drum aici, o mînă pe care o iubeam, venerînd-o pentru harul ei de a însufleţi lemnul şi piatra, a mîngîiat suprafaţa uneia dintre sutele de „stele“ de la Beilin, lîngă Xian. Era mîna sculptorului transilvănean Vida Gheza, om capabil să dezlege tainele tuturor pădurilor, să îmblînzească bufniţe şi să croiască din rădăcini de stejari chipuri de maramureşeni, ştiind ca nimeni altul să „citească“ în cercurile de copac zodia pămîntului. Împreună cu el am căutat în toamna lui 1965 urmele moldoveanului Nicolae Milescu Spătarul prin îndepărtata ţară de pe Fluviul Galben. Şaptesprezece cercuri au tras de atunci în jurul inimilor lor copacii pămîntului, iar Gheza Baci s-a dus între timp să cioplească maramureşeni prin lumea blajinilor, dar aici, la Beilin, pădurea de „stele“

a rămas neclintită, aşa cum stă de cînd a fost înălţat lăcaşul ei, pus să ocrotească înţelepciunea Chinei clasice înscrisă în cărţile ei de piatră.

Un cîrd de broaşte ţestoase-gigant, cioplite în granit negru, poartă pe carapacele lor plăcile înalte de trei metri, acoperite cu caligrafia savantă a marilor scribi, care au ştiut să dea grai pietrei cu penele lor de oţel. O bibliotecă din Alexandria Orientului, cruţată de flăcări şi de intemperii, pentru a ne ajunge ca o pildă a ceea ce ar fi fost vechile tezaure de înţelepciune ale omenirii dacă prostia oamenilor şi obtuzitatea războaielor ar fi fost mai blînde cu ele. Cea mai importantă colecţie a tezaurului este constituită de o duzină de lucrări întocmite în anul 837, sub dinastia Tang, căreia i s-a adăugat a treisprezecea „carte", aşa numita „Mengzi", toate laolaltă acoperind 114 „stele" cu inscripţiile săpate pe ambele feţe ale lapidelor, totalizînd 650.000 de caractere chinezeşti. Aceasta este celebra „Kaicheng Shijing" despre care, pe drept cuvînt, se spune că ar fi cartea cea mai voluminoasă şi cea mai grea din lume.

Academia lui Kong Fuzi, cunoscută în Occident sub numele latinizat de Confucius, tezaurizează aici nu mai puţin de 1093 de „stele" înalte de cîte 2 metri şi late de 120 centimetri. Acest Socrate al Orientului a lăsat în avuţia înţelepciunii umane o vastă moştenire concretizată în sistemul său de reguli de comportament. Numai „Cartea Poemelor" (Shi Jing) conţine peste 300 de poeme, imnuri şi cîntece de dragoste selecţionate de Confucius din opera unor artişti anonimi trăitori în prima jumătate a mileniului dinaintea erei noastre, toate menite să exprime convingerea înţeleptului că poezia naşte în om sentimente de bunătate şi nobleţe de spirit. De nu mai puţină preţuire s-a bucurat între artele cultivate de şcoala lui Confucius muzica, socotită de marele mentor drept expresia supremă a limbajului omenesc, „sursă de alinare şi de primenire a sufletului, născătoare de înălţătoare elanuri şi alese bucurii".

Se spune că printre cei „72 de înţelepţi" aleşi de Confucius dintre discipolii săi, bătrînul filozof ţinea în mod deosebit la cîţiva, printre care Zi Lu, Zi Gong, Zai Wo, Zi Xia, Ran Yu şi Yan Hui. Atitudinea lui faţă de

aceştia era dictată de personalitatea şi de propriile trăsături de caracter ale fiecăruia. Nu-i plăcea să fie adulat, nici să nu fie contrazis de cei ce îi urmau învăţăturile. Docilitatea excesivă a lui Yan Hui, care niciodată nu cuteza să exprime o opinie diferită de cea a maestrului său, îl irita pe Confucius, suscitîndu-i următoarea remarcă demnă de a fi reţinută de oricine se consideră cît de cît inteligent: „Yan Hui este întrutotul de acord cu orice aş spuse! Lucrul acesta nu este bun nici pentru el, nici pentru mine!“.

Pe una din „stelele“ de la Beilin sînt săpate versurile ultimului cîntec al lui Confucius, rostit pe patul de moarte, în anul 479 înaintea erei noastre: „...Şi Muntele Tai se năruie / Şi grinzile se prăbuşesc. / Asemenea pomilor ce dau prea multă umbră / Se rupe gînditorul de tot ce-i pămîntesc...“.

O, broaştele acestea ţestoase, simbol al longevităţii, strivite de povara scumpă a gîndurilor celor de demult; oare n-au obosit ele să se tîrască prin istorie, rezistînd atît de stoic tuturor vicisitudinilor şi vînturilor de nebunie ce au bîntuit peste acest pămînt? Cu şaptesprezece ani în urmă abia am fost lăsaţi să pătrundem în „pădurea de stele“, şi asta numai la insistenţele lui Vida Gheza, care auzise despre comoara din Beilin şi, pasămite, ca sculptor, nu vroia să vadă altceva decît cum erau cioplite acele ţestoase, ferecate atunci sub şapte lacăte spre a fi ferite de furia demolatoare a unor inconştienţi contestatari ai valorilor trecutului. Acum, după atîţia ani, am putut păşi în acelaşi loc pe uşi larg deschise, printre sute de vizitatori chinezi şi străini. Nimic nu fusese distrus, nimic nu suferise nici măcar o ştirbitură. Broaştele ce cărau povara luminii, aducîndu-ne-o peste veacuri, doar adormiseră puţin în întunericul pe care-l mai cunoscuseră, poate, cîndva, şi nu făcuseră decît să se mai vîre încă o dată, cu „stelele“ lor, sub obrocul vremelnicei uitări... Şi parcă simţeam căldura palmei prietenului meu pe lapida neagră, netedă, lucioasă, acoperită de caligrafia lui Wang Xizhi, cel mai strălucit „potigraf“ în piatră din China premedievală... Mîna aceea care prin gestul ei parcă strîngea mîna unui alt vrăjitor de peste veacuri şi de peste mări şi ţări...

Mai aveam să revăd pagoda Dayan care, de 1330 de ani, domină cu cele şapte etaje ale sale panorama Xianului. Cînd masiva construcţie nu avea decît 1313 ani, am urcat dintr-o suflare spirala zigzagată a celor 230 de trepte care duc spre platforma ei superioară ; acum pasul îmi cere răgaz, căci am exact vîrsta de acum şaptesprezece ani a lui Vida Gheza. Mi-aduc însă aminte cum am ascultat amîndoi aici povestea cărturarului călător Xuan zang, care a pornit-o din acest loc spre India în anul 612, pentru a se întoarce după şaptesprezece ani, cu 75 de cărţi traduse de el în chineză din literatura hindusă. 75 de cărţi în 17 ani ! Încă mai era loc pentru lumină. O gravură a timpului său mi-l arată pe Xuan zang la drum, ca un uriaş stelaj în cîrcă făcut din bambus împletit. Din încărcătura dusă de el în spate, înălţată pînă deasupra creştetului, ca un rucsac de „hippy“ din zilele noastre, se prelungeşte o vergea orizontală în vîrful căreia atîrnă un felinar, aşa cum îşi poartă astăzi lumina operatorii cinematografici solitari. Şi eu sînt înhămat la povara unei camere de filmat şi duc cu mine cîteva zeci de role ce mi se par grele ca plumbul, revenind în acelaşi loc, aidoma lui Xuan zang, după 17 ani. În traistă am însă mai puţine cărţi pe care, pentru a le scrie, n-a trebuit să învăţ nici chineza, nici hindusa. A umbla cu spor — asta mi-e deviza. A aduce pilde de pe la alţii şi a le înfăţişa altora ce avem noi, românii, mai bun în sufletele noastre : setea de cunoaştere şi bucuria de a spune...

Pagoda Dayan este patrulateră, cu clopote agăţate in colţurile fiecărei streaşini, pentru ca vîntul să le mişte şi să le facă să sune întru îmbucurarea celor ce au urechi să le audă. Aici, după îndelungata lor pelegrinare, „venerabilul“ Xuan Zang (formele de apelaţiune la chinezi sînt întotdeauna marcate de deferenţă), şi-a continuat pînă la capătul vieţii traducerea şi redactarea cărţilor din tezaurul literaturii laice şi religioase hinduse : Vedele, Rammayana, Mahabharata, scrierile budiste. S-au scurs de atunci treisprezece veacuri. S-au dus în uitare împăraţi temuţi, cărturari corupţi, despoţi şi potentaţi pe cît de obtuzi pe atîta de cruzi. Cărţile drumeţului au rămas. Vîntul clopotar măsoară anotimpurile. Ovăzul sălbatic a fost

semănat de păsările cerului pe streașinile pagodei unde s-au scuturat grăunțele în așteptarea primăverii. La poalele dealului pe care se înalță pagoda se așterne un oraș cu două milioane de suflete, furnicar velocipedic străbătut cu greu de mașinile, camioanele și tractoarele rătăcite pe drumurile unde doar bicicleta rămîne suverană. La poarta pagodei, în cîteva cuptoare meșterite din tabla unor butoaie goale se rumenesc în dogoarea jarului cartofi dulci chinezești. Miezul lor cristalin e galben ca șofranul. Le simți fierbințeala pe buzele crăpate de vînt, și parcă surîsul fetei ce ți i-a pus în palmă are gust de măr copt.

...Iar clopotele pagodei Dayan bat firav, în vreme ce țestoasele din Beilin poartă peste milenii istoria.

*

* *

Dacă nu ar fi fost „prins" cu adevărul, Marco Polo ar fi rămas cel mai mare mincinos al tuturor timpurilor. Și așa s-a crezut destul că spusele lui din *Descoperirea lumii* erau atît de „gogonate" încît înghețau apele, și că descendentul dintr-o familie din Korcula, stabilită în Serenissima cetate a Veneției, i-ar fi trîntit credulului Rusta, zis Rustichello, verzi și uscate despre cele văzute în îndepărtatul Cathai, iar acesta, avînd harul scrisului, și deci al ticluielilor, ar mai fi înflorit și el povestirile dictate de năzdrăvanul călător, făcîndu-le și mai „incredibile".

Drept este că, pînă nu de mult, în cronicile chinezești din veacul al XIII-lea, nu se descoperise nimic despre favoritul împăratului Ghizu Kubilai, protectorul acelui venețian de origine croată, care s-ar fi făcut mare și tare la curtea hanilor mongoli, ajungînd comisar imperial, inspector al regiunilor sudice și chiar ambasador al tronului celest în țările Indochinei, în Filipine și în insulara Nusantara. Și cum să fie crezut cineva care venea după o absență de 24 de ani să spună că civilizația țării de la capătul drumului mătăsii era superioară celei din occidentul european, și că cei din Cathai cunoșteau busola, seismograful, hîrtia, praful de pușcă, tiparul, că se încălzeau punînd pe foc „pietre negre", înșirînd multe

alte năzdrăvănii despre care cetatea lagunară, stăpînă peste Adriatica și peste marea dintre pămînturi, habar n-avea ? Doar un alt mare „mincinos“ a dat crezare, două sute de ani mai tîrziu, celor povestite de Marco Polo, făcîndu-și din *Descoperirea lumii* cartea sa de căpătîi. Era Cristofor Columb, care și-a zis că, dacă pămîntul este cu adevărat rotund, n-avea decît s-o pornească spre apus, peste Atlantic, pentru a ajunge în răsărit, pe cel mai scurt drum către fabuloasa țară descrisă de Marco Polo. Și s-a întors cu o altă incredibilă „minciună“ — descoperirea Lumii Noi.

Cert este că, în 1965, cînd i-am întrebat pe cărturarii chinezi pe care i-am întîlnit, ce credeau ei despre Marco Polo, aceștia au ridicat din umeri spunîndu-mi că documentele de epocă nu pomeneau nimic de el. De altfel, singura traducere în chineză a *Cărții lui Marco Polo* data din 1913 și ea se datora lui Wei Y, făcută după tălmăcirea engleză semnată de William Marsden. Și totuși, în ultimii ani, în China au apărut noi ediții ale istorisirilor marelui călător, cartea acestuia devenind un adevărat „best-seller“. Oare ce s-a întîmplat ? Pur și simplu, istoricii chinezi s-au pus pe investigații mai amănunțite cu privire la enigmatica figură a călătorului venețian, pornind de la comunicarea făcută în 1941 de către profesorul Yang Zhijiu, de la Universitatea Nankai, din Tianjin, care a descoperit în Marea enciclopedie medievală chineză *Yongle, Da Dian* — 793 de volume scrise sub dinastia Ming — trei nume pomenite de Marco Polo în cartea sa, și încă tocmai ale acestor curteni pe care Kubilai i-ar fi dat venețianului pentru a-l însoți, împreună cu prințesa Cocachin, la Argon Han, în Persia. Deci se puteau confirma spusele lui Marco Polo, după care venețianul ar fi pornit din China spre Persia la începutul anului 1291, fapt ce l-a făcut pe istoriograful american F. W. Clevers să caute în sursele persane și, în 1976, să afirme în cel de-al 36-lea volum al „Revistei de studii asiatice“, editată de Universitatea Harvard, că există confirmarea sosirii lui Polo în Persia, ca trimis al lui Kubilai.

Sinologul francez Pauthier îl identifică pe Marco într-un omonim al său, Polo, vicepreședinte al Consiliului particular al lui Kubilai, deși ultimul traducător al *Desco-*

peririi lumii în chineză, Feng Chengjung, referindu-se la lucrarea clasică *Yuan Shi* (istoria dinastiei Yuan), afirmă că acel Polo la care se referă Pauthier, ar fi fost ce spune francezul, dar n-ar fi fost Marco, întrucît acesta nu ar fi venit în China decît cîţiva ani mai tîrziu. Oricum, Polo nu este un nume chinezesc (el însemnînd în croată „stăncuţă"), şi este greu de presupus ca întîmplarea să fi făcut ca un alt om cu acest nume (în afara lui Niccolo Polo, tatăl lui Marco, cred eu), să fi dregătorit pe lîngă Kubilai exact în aceeaşi epocă şi într-o funcţie similară, numai şi numai ca să încurce iţele istoricilor din zilele noastre.

Cert este că, în 1981, după 700 de ani, Marco Polo s-a întors în China. Oricît de incredibil ar părea, există dovada palpabilă şi, mai ales, vizuală a acestei „reveniri", în rolele de peliculă ale serialului de televiziune italo-chinez turnat în stilul celei mai autentice „superproducţii", care a întrunit într-o mare distribuţie actori americani, japonezi, englezi, italieni şi chinezi, precum şi cîteva mii de figuranţi-ostaşi, într-un film cu un buget de numai... 20 de milioane de dolari ! Scenariul aparţine lui Vincenzo Labella, regia lui Giuliano Montaldo, iar în rolul lui Marco Polo joacă americanul Ken Marshall. Mama lui Marco este Ann Bancroft, papa Grigore al X-lea — Burt Lancaster. Unchiul şi tatăl lui Marco sînt interpretaţi de doi englezi — Denholm Elliot şi, respectiv, Tony Vogel, iar în rolul prinţesei Cocachin apare tînăra actriţă japoneză Ishida Yunichi. Distribuţie de zile mari, mijloace de coproducţie ce nu s-ar fi putut realiza fără participarea cinematografiei chineze, care a asigurat costumele, decorurile (toate autentice), reconstituirea atmosferei de epocă, filmările de mase, în sfîrşit, o masivă participare în distribuţie prin asigurarea a zeci de roluri secundare precum şi pe cel al împăratului Kubilai interpretat de marele actor din Beijing — Ying Roucheng. „Fiecare dintre noi este un Marco Polo" — avea să declare Giuliano Montaldo la încheierea filmărilor, şi mult adevăr privind pe orice călător în China de azi se află în cuvintele sale.

Cînd cineastul chinez Hong Ling, vicepreşedintele Asociaţiei cineaştilor din Shanghai, mi-a povestit despre

filmul lui Montaldo, gîndul mi-a fugit imediat la cărturarul moldovean Nicolae Milescu Spătarul, acel Marco Polo al spaţiului carpato-dunărean, despre care măcar să avem puterea să visăm că am putea face vreodată un film...

Cinematografia chineză — îmi spune Hong Ling — realizează într-un singur an între 90 şi 100 de lung-metraje artistice, adică tot atîtea cîte s-au produs într-un deceniu întreg de „revoluţie culturală". 2000 de noi săli de cinematograf s-au deschis în China numai în 1981, an în care frecvenţa spectatorilor la cinema a atins cifra record de... zece miliarde! Treisprezece studiouri consacrate producţiei de lung-metraj, un institut de artă cinematografică cu cinci facultăţi (scenaristică, regie, imagine, sunet şi scenografie), o societate specializată în realizarea de coproducţii (care în trei ani de cînd funcţionează la Shanghai a semnat contracte cu circa douăzeci de producători din străinătate, în deosebi cu studiouri din Japonia, Hongkong, SUA şi Filipine). Filmul este arta cea mai populară în China şi singurele „cozi" pe care le-am văzut (într-o ţară cu peste un miliard de locuitori), au fost cele din faţa cinematografelor, deşi cele două programe de televiziune color din Beijing transmit săptămînal 3—4 lung-metraje, pe lîngă piese de teatru şi spectacole de operă clasică chinezească. În ultimii trei ani China a exportat 400 de filme importînd aproximativ 150. Multe pelicule româneşti şi-au cucerit un public fidel, iar cîteva dintre ele, ca „Explozia", „Mihai Viteazul", „Puterea şi adevărul", „Cantemir" şi „Acţiunea Autobuzul" au întrunit sute de milioane de spectatori. Filmele străine sînt dublate în limba chineză într-un studiou de specialitate situat la Shanghai, subtitrarea nefăcîndu-se decît pentru spectatorii din minorităţile naţionale.

Dar să ne întoarcem la Messire Marco Polo şi la filmul lui Montaldo. Nu or fi fost prea amănunţite letopiseţele cronicarilor chinezi cu marele călător, în schimb legendele nu l-au dat uitării. Un pod peste rîul Sanggan, construit în 1192 şi reconstruit după descrierea lui Marco Polo, poartă numele veneţianului.

Cînd i s-a apropiat sfîrşitul, cei ce îi erau apropiaţi l-au tot implorat pe Marco Polo să-şi retracteze „minciunile", pentru ca păcătosul lui suflet să fie primit în rai. N-a vrut. Ajuns bătrîn, cu trupul vlăguit de drumuri şi de lupte, după anii de detenţiune petrecuţi în temniţa genoveză unde i-a dictat pisanului Rusta *Descoperirea lumii*, călătorul n-a avut decît o mărturisire de făcut : Din tot ce văzuse nu reuşise să descrie decît jumătate. Dacă picioarele minciunii sînt scurte, cît de lungi sînt cele ale adevărului ?

„Şi ce să vă mai spun ?" — vorba lui Messire Polo, care cu aceste cuvinte îşi începe majoritatea capitolelor din năzdrăvana lui poveste... Că cineaştii chinezi ar dori o coproducţie cu cinematografia noastră ? Există destui gata să-mi spună să mai tai coada vulpii, pînă cînd aceasta să rămînă... bearcă !

*

* *

Ce este permis în „oraşul interzis" ? Mai întîi să exclami orice interjecţie de uimire : Ah ! Ah !... Oh ! Oh !... Chiar şi „aoleu" — permis mirărilor mai rustice. Un basm oriental de 720.000 metri pătraţi, trei palate mari, trei duzini de palate mai mici, în total 9000 de încăperi. Ah ! Cuibul daurit al împăraţilor din două dinastii — Ming, semnificînd „Lumină", care a domnit peste China din 1368 pînă în 1644 cu 17 capete încoronate, şi Qing — „Claritate — cu numai 10 împăraţi, din 1644 pînă în 1911. În total 27 de „fii ai cerului" în 543 de ani. Domneau îndelung căci nu trebuiau să ceară firman vreunui „protector", doar cîte o răscoală îi mai clătina de pe tronuri, trimiţîndu-i să-şi caute mausoleele prin locurile tainice ale zidirilor lor subpămîntene. Bunăoară, Zhu Yijin, cunoscut mai ales sub numele perioadei sale de domnie, Wan Li, din dinastia Ming, a rămas pe tronul Chinei 47 de ani (din 1573 pînă în 1620), fiind „bătut" în durata păstrării coroanei imperiale de către Qianlong (împăratul Hong Li), din dinastia manciuriană Qing, cu 59 de ani de domnie. Recordul recordurilor în materie îl deţine însă Xuan Ye, cu perioada de domnie

Kangxi, totalizînd 60 de ani petrecuţi pe tron, el fiind capul încoronat în faţa căruia s-a prezentat Nicolae Milescu Spătarul, la capătul drumului său făcut în China între anii 1675 şi 1678. Şi a mai fost un împărat, ultimul, un năpîrstoc urcat pe tron la vîrsta de trei ani, Aisin Gioro Pu Yi, pe care l-am căutat în 1965 la Beijing.

„Impenetrabilul" zid chinezesc, înălţat de Shihguangdi, a fost străpuns în 1644 de hoardele manciuriene, care s-au înstăpînit asupra „imperiului de mijloc", fondînd dinastia Qing şi încercînd să impună Chinei stilul de viaţă manciurian. S-a petrecut însă un paradox: „învinşii" i-au învins pe „învingători", asimilîndu-i. Invadatorii, mai puţin numeroşi, au fost nevoiţi să-şi însuşească limba chineză, cultura poporului de nedominat, tradiţiile şi obiceiurile acestuia. 267 de ani avea să rămînă dinastia manciuriană pe tronul imperiului celest, timp în care s-au succedat ca stăpîni ai „oraşului interzis" zece capete încoronate. Ultimul abia se ridicase pe două picioare din mersul de-a buşilea. I-a revenit coroana mai mult printr-un joc al hazardului decît datorită succesiunii ereditare în linie dreaptă.

În cea de a 20-a zi a celei de a 10-a luni din „Anul Maimuţei" (1908), după ce abia îşi aniversase împlinirea respectabilei vîrste de 73 de ani printr-o festivitate desfăşurată la Palatul de Vară, murea de dizenterie, la Beijing, „împărăteasa-mamă" Zi Xi (Mica Orhidee), cea care timp de aproape o jumătate de veac condusese treburile curţii din umbra tronului „ocupat" în contumacie de fiul ei, Kuang Xu. Acesta era de zece ani pus sub interdicţie, deoarece îl apucase pe la sfîrşitul veacului trecut cheful înfăptuirii unor reforme politice contrare conservatorismului tradiţional de la curte.

Numai cu două zile înaintea ei murise însuşi „împăratul-deţinut", dar în cele 48 de ore, cît i-a supravieţuit „împărăteasa-mamă", aceasta a apucat să transmită curtenilor ordinul ca pe tronul Chinei să fie urcat prichindelul Pu Yi, nepotul de frate al lui Kuang Xu, fiul lui Zai Feng, strănepot al lui Tao Kuang care domnise între 1821 şi 1850. Hotărîrea defunctei „împărătese-mamă" era lege. Alţi pretendenţi la tron au fost nevoiţi să-şi plece cerbicea. Cînd eunucii au venit să-l ia pe ţînc

şi să-l ducă pe tronul Dragonului, ţipetele copilului i-a obligat la încălcarea etichetei. Micul ales al cerului nu vroia să tacă decît în braţele mamei sale, drept care au fost urcaţi împreună în lectica ce urma să-i ducă la Palatul Armoniei Supreme pentru încoronare. Trecuse o lună de la moartea bătrînei Zi Xi, a cărei voinţă trebuia să se împlinească.

O mie de zile mai tîrziu triumfa revoluţia burghezo-democratică declanşată la Wuhan, care avea să proclame China republică, alegîndu-l ca preşedinte provizoriu pe doctorul Sun Iat-sen, autorul programului bazat pe principiile : „naţionalism, putere populară, propăşirea poporului".

Evident, republica şi tronul imperial deveneau antagonice. Dar principalul adversar al prefacerilor începute n-a fost micul Pu Yi, ci generalul Yuan Shikai, cel care, în 1913, a aranjat o lovitură de palat, autonumindu-se preşedinte, după care, în decembrie 1915 s-a încoronat împărat, obligîndu-i pe revoluţionarii chinezi să-l detroneze după numai trei luni de domnie, perioadă nefastă în care s-a produs dezmembrarea ţării. Între timp, la 12 februarie 1912, dinastia Qing declarase printr-un act oficial că renunţa de bună voie la tron, cu condiţia să se păstreze simbolic titlul împăratului, acordîndu-i-se dreptul de reşedinţă în continuare în „oraşul interzis", împreună cu familia, cu eunucii şi cu slugile sale. Republica trebuia să plătească fostului suveran o „listă civilă" de patru milioane uncii de argint anual şi să accepte păstrarea ritualurilor clasice. Cu alte cuvinte, micuţul Pu Yi să fie considerat... împărat al republicii ! Oricît de absurdă cererea, s-a îngăduit familiei imperiale rămînerea într-o jumătate din „oraşul interzis".

De ce „interzis" ? Numai pentru că muritorii de rînd n-aveau acces în el ? Şi pentru asta, dar nu numai atît. La apusul soarelui, toţi cei ce aveau îngăduinţa să intre ziua în complexul de palate, trebuiau să părăsească necondiţionat incinta „oraşului interzis", nepermiţîndu-li-se să rămînă în interior decît membrilor familiei imperiale înrudiţi prin sînge, socotindu-se că astfel se putea împiedica cine ştie ce nedorită contribuţie cromozomică la

puritatea de stirpe a eventualilor urmaşi la tron. Rămîneau în schimb doar eunucii şi slujnicele.

Primii nu prea aveau cum să ameninţe continuarea stirpei împărăteşti, iar servitoarelor nu li se putea oferi decît arareori şansa de a deveni „favorite". O astfel de slujnică-favorită fusese şi Zi Xi, care, în 1856, născuse un fiu recunoscut de împăratul Zai Chun. Cînd, în 1862 a murit cel ce o fericise cu augusta lui atenţie, fiul lui Zi Xi s-a dovedit a fi singurul descendent de sex masculin al împăratului defunct, drept care copilul a fost suit pe tron, iar „Mica Orhidee", abila Zi Xi, recunoscută ca „împărăteasă-mamă". Fiul ei n-a trăit decît 18 ani, dar fosta favorită devenită mamă de os împărătesc, demonstrînd o insaţiabilă apetenţă de putere, pusese din umbră, între timp, mîna pe toate pîrghiile conducerii, manevrînd abile intrigi şi temute alianţe. Aşa s-a ajuns ca, prin voinţa ei, să fie urcat pe tron fiul sorei sale, nefericitul Kuang Xu. Tot ea, în plină senectute, şi numai cu două zile înainte de a-şi da obştescul sfîrşit, l-a desemnat pe Pu Yi viitor împărat. Nu prea a avut mînă bună. Deşi îşi căsătorise fiul la 16 ani, acesta nu apucase să lase urmaşi. Kuang Xu a murit în dizgraţie. Pu Yi avea să fie detronat înainte de a deveni conştient de ceea ce se întîmpla cu el, şi neînţelegînd de ce, în acea fatidică zi de 12 februarie 1912, cînd i s-a declarat abdicarea, întreaga curte plîngea de se sfîşia cerul deasupra „imperiului celest".

Dinastia Qing apunea. Îi mai rămînea o umbră de „putere" acordată prin toleranţa revoluţiei burgheze, atîta cît să dispună de 470 de eunuci şi de peste o sută de slujnice obligate să-l servească pe „împărat".

Familia împăratului-copil era destul de numeroasă. În afara celor două neveste ale tatălui său — „înalte consoarte" —, mai erau trei fraţi şi şase surori ale lui Pu Yi, cîteva „auguste mame", cîteva favorite, a căror întreţinere costa, nu glumă. Bunăoară, conform socotelilor de la cuhnii, împăratul-copil „mînca" lunar vreo cinci sute de kilograme de orez, aproape o tonă de carne de porc, în afara celor 240 de pui de găină şi raţe pekineze, de cîteva mii de ouă, ca să nu mai vorbim de peştele, de crustaceele, de dulciurile şi de fructele cărate cu hurta.

Instruit de cîțiva mentori chinezi și de Reginald Fleming Johnston, un profesor scoțian, Aisin-Gioro Pu Yi și-a luat numele de „Henry", a învățat la perfecțiune engleza și, la vîrsta adolescenței, cînd i s-a oferit în dar o bicicletă, a dat ordin să fie scoase toate pragurile palatelor pentru ca augusta sa persoană să poată pedala în voie prin sacrosanctele pavilioane ale tuturor armoniilor posibile din „orașul interzis". Sub influența profesorului Johnston, Pu Yi s-a „europenizat". Și-a tăiat smocul de păr împletit în coadă din vîrful creștetului, și-a lăsat frizură, a îmbrăcat haine „nemțești", a cerut să i se pună telefon și a început să se îmbete cu ideea că singura țară din lume care l-ar fi putut ajuta să recapete tronul pierdut era... Anglia. Curtea care îi mai rămăsese, propriul său tată, frații și surorile, camarila oploșită în „orașul interzis", chiar și eunucii erau îngroziți. „Împăratul" nu visa decît cum să fugă din China, ceea ce, în cazul reușitei, ar fi însemnat pierderea de către ei a tuturor privilegiilor smulse republicii.

Din momentul în care s-a descoperit că Pu Yi n-avea altă obsesie, pregătindu-și evadarea cu ajutorul fratelui său Pu Qie, mai tînăr ca el cu un an, prin mijlocirea căruia reușise să scoată din palat „capitalul" necesar fugii — bijuterii imperiale, tablouri vechi, cărți și manuscrise rare — curtea a devenit intolerantă cu orice extravaganță. Trebuia făcut totul ca „împăratul" să nu poată evada.

Johnston lucra din umbră. Dintre reprezentanțele europene stabilite în China, cea olandeză, condusă de ambasadorul W. J. Oudendijk, care era și decan al corpului diplomatic, s-a oferit să-l găzduiască pe Pu Yi pînă la ocazia ce s-ar fi creat în vederea transbordării acestuia în Anglia. La 25 februarie 1923 totul era pregătit pentru punerea în acțiune a planului. Cei ce l-ar fi putut împiedica pe fugar fuseseră cumpărați. O mașină avea să-l aștepte pe „împărat" la poarta Prețuirii Divine, și, din clipa în care Pu Yi s-ar fi văzut în mașină... Ehei !...

A trădat însă un eunuc. Voința „împăratului" era lege, dar interesele camarilei erau și mai „lege". La ordinul lui Zai Feng, tatăl lui Pu Yi, straja a fost dublată. Complicii „rebelului" izolați. Mașina olandeză împiedicată să

ajungă la locul întîlnirii. Omul cel mai interzis din „orașul interzis“ devenea „împăratul“.

Datele acestea le aflu din cele două volume ale autobiografiei lui Pu Yi, *Din împărat, cetățean,* apărute la Beijing, în 1964, cînd ultimul cap încoronat al Chinei mai trăia încă, lucrînd ca cercetător științific la Institutul botanic al Academiei de Științe a Republicii Populare Chineze. Parcă aș spicui dintr-un roman fantastic...

*

* *

Răzbunarea lui Pu Yi pentru zădărnicirea planului său de evadare n-a întîrziat. Iar voința lui era voința cerului, cu condiția să nu cumva să vrea să nu mai fie „împărat“. Or, el alta n-ar fi vrut, dar nu să fie „împărat“ sub republică, ci împărat-împărat, ceea ce nu s-ar fi putut înfăptui decît prin sprijinul unei puteri străine.

Mai întîi a concediat majoritatea eunucilor și a servitoarelor. A pus apoi să se inventarieze tezaurele imperiale, valorile din numeroasele pavilioane și apartamente ale palatelor, colecțiile de artă, bijuteriile coroanei, plus ceea ce el, personal, continua să mai primească încă, sub forma de „donații“ de la fidelii lui antirepublicani, cei mai mulți dintre ei generali de armată care își tot disputau provinciile nordice ale Chinei într-un istovitor război civil. Nimeni pînă la el nu încercase să facă ordine în vistieria curții, ceea ce permisese ireparabile sustrageri de mari opere de artă. Se crede că tocmai ordinul inventarierii și catalogării a făcut ca, pe neașteptate, cîteva clădiri din „orașul interzis“ să fie din senin cuprinse de flăcări, pentru ca, din cenușa în care se mistuise totul să se scoată nu mai puțin de... 532 kilograme de aur topit ! Sărmana curte ! Avea de ce să plîngă, smulgîndu-și părul din cap în ziua de 5 octombrie 1924 cînd Feng Yuziang, unul dintre generalii republicani ostili „împăratului“, a ocupat Beijingul și, nerecunoscînd privilegiile acordate de republică prin „Actul Tratamentului de Favoare“, a ordonat suveranului fără tron, precum și întregii sale camarile, să părăsească „orașul interzis“ în răstimp de numai... trei ore !

Ceea ce nu făcuse evadarea ratată, făcea izgonirea din raiul purpuriu. Profitînd de confuzia momentului, Pu Yi s-a refugiat într-un spital german din Beijing, de unde ar fi vrut să treacă neobservat în ambasada engleză, care însă l-a lăsat să înţeleagă că localul ei era prea mic pentru o personalitate atît de mare ! În schimb, ambasada japoneză a constatat brusc că localul ei era tocmai potrivit. Drept care, „împăratul" a fost poftit cu tot ceremonialul, creindu-i-se iluzia că era cu adevărat primit ca suveran absolut al ţării sale. Dar amăgirea n-a durat mult. Imperiul nipon avea nevoie de „fratele" său chinez în vederea izbîndirii unor pe cît de străvechi pe atît de ambiţioase planuri. Ca urmare, Pu Yi a fost dus în concesiunea japoneză din portul Tianjin, unde „măria-sa" a rămas şapte ani.

Dintr-un „oraş interzis" unde, oricum, se putea plimba cu bicicleta după pofta inimii, în alt „oraş interzis", în care nu reuşea să facă un pas neînsoţit de o „umbră protectoare". I se permitea, în schimbul docilităţii, să frecventeze faimosul Country Club englezesc, unde „împăratul" apărea ca un veritabil „dandy" londonez : pălărie melon, smoking, butoni cu diamante, cîine de rasă, golf. În jurul lui roiau generalii bătăliilor pierdute care îl extorcau în contul gloriei viitoare.

Dar japonezii, „proprietarii lui de drept", nu îl slăbeau din ochi, amintindu-i din cînd în cînd, cu toată deferenţa protocolară, dar şi cu toată fermitatea cazonă, ce avea şi ce nu avea „împăratul" voie să facă, bineînţeles, în interesul său personal şi nu în dezinteresul protectorilor săi. I se permitea, deci, să rămînă „împărat", pe un tron deocamdată ipotetic, dar pe care imperiul-frate nipon i-l pregătea în Manciuria, patria strămoşilor săi. Plan vechi, în execuţia căruia Pu Yi reprezenta piesa cea mai importantă a jocului.

În toamna anului 1931 „protectorii" lui i-au creat şi regatul rîvnit. Pe harta lumii apărea o nouă „făcătură" a politicii de forţă — statul-fantomă Manchukuo, cu denumirea derivată din însuşi numele naţionalităţii ultimei dinastii imperiale chineze. Credulul cap, care visa la redobîndirea coroanei Chinei, a înhăţat momeala. Trebuia să se întoarcă el, într-o zi, la Beijing, şi să-i pedepsească

cumplit pe toţi aceia care l-au alungat de pe tron. Cu atît mai mult, cu cît auzise că generalii lui Jiang Jieshi (Ciang Kai-şi) jefuiseră cavoul imperial al binefăcătoarei sale şi că diamantele „împărătesei-mamă", Zi Xi, împodobeau papucii soţiei şefului Gomindangului.

În seara zilei de 10 noiembrie 1931, „împăratul" Pu Yi a fost vîrît în portbagajul unei limuzine, apoi ascuns la bordul unui mic vas de coastă şi transportat clandestin la Lushum (Port Arthur), oraş aflat sub controlul japonezilor, situat la jumătatea drumului de Mukden, „capitala" Manciuriei. Ce nu face omul pentru un mic regat, atunci cînd încă nu vrea să îl schimbe pe un cal !

Deocamdată trebuia să se mulţumească doar cu rolul de „şef de stat" într-o nedeghizată colonie niponă, cu perspectiva „sigură" că, în doi-trei ani, avea să-şi recapete coroana şi puterea asupra celui mai numeros popor din lume.

Iluzii zadarnice. În 1932 japonezii au declarat „independenţa" Manciuriei. Pu Yi n-avea altă treabă decît să semneze necondiţionat decretele pe care i le vîrau sub mînă protectorii săi. Gomindangul era prea preocupat de răfuiala cu comuniştii pentru a mai face caz de persoana lui. S-a plîns doar Ligii Naţiunilor şi s-a mulţumit cu o condamnare morală a Japoniei, în urma investigaţiilor întreprinse de o comisie specială trimisă în Manciuria. Japonezii parcă atîta aşteptau. Au părăsit într-un mod tapajos Liga şi au trecut la pregătiri febrile în vederea invadării Chinei. În sfîrşit, la 1 ianuarie 1934, l-au uns pe Pu Yi, îmbrăcat în uniformă de mareşal, pe tronul visat — care nu era decît un simplu fotoliu —, dar nu ca pe un continuator al dinastiei Qing cîrmuitoare a Chinei, ci doar ca împărat al Manciuriei. Oricum, pentru zece ani, ghilimelele din stînga şi din dreapta cuvîntului împărat pot să cadă, deşi acest amănunt nu însemna şi dispariţia statutului de marionetă acordat suveranului. Fiecare mişcare a sa, fiecare întîlnire, fiecare scrisoare primită sau expediată trebuiau aprobate de protectorii coroanei. Pînă şi o simplă plimbare în parcul palatului, împreună cu soţia sa, Wan Jung, nu o putea face fără încuviinţarea „îngerilor păzitori". Odăjdiile de împărat nu le putea purta decît la ceremonia pomenirii strămoşilor...

I s-a propus să-şi ia măcar o concubină şi, pentru ca lucrurile să meargă mai bine, i s-a oferit o tînără japoneză. A acceptat, dar nu o japoneză, ci o chinezoaică de numai 15 ani, elevă într-un gimnaziu nipon din Lushum. În schimb, „protectorii" i-au însurat fratele cu care, Pu Yi, în tinereţe, plănuise fuga din „oraşul interzis". Şi, spre ciuda lui, i l-au însurat cu o prinţesă japoneză, amănunt nelipsit de importanţă şi fără echivoc. Setea de putere mutila sufletele. Pu Yi vedea acum în Pe Qie un potenţial rival, ştiind că, după tradiţie, acesta putea să fie oricînd urcat pe tron în locul lui, iar cum el nu avea urmaşi, fiul fratelui său devenea în mod automat candidat la succesiunea coroanei. Aşa că nu mînca nimic din ceea ce îi oferea Pu Qie. Era prudent. Căzuse în misticism. N-ar fi omorît nici o muscă, de teamă să nu atragă asupra lui mînia spiritului insectei ucise. Înainte de a mînca un ou fiert îşi lovea de trei ori fruntea cu el pentru ca plodul dinăuntru să-l ierte.

Semna cu docilitate toate actele ce i se propuneau de către protectori. Cinci milioane de chinezi trăiau ca vai de lume sub augusta lui ocîrmuire, fiecare casă din Manciuria trebuind să-i venereze portretul. În schimb, japonezii luau cu japca, anual, din „colonia" lor, cîte 28 de milioane de tone de cărbune, 1,5 milioane tone de fier, 800.000 tone de oţel, 8,5 milioane tone de grîu. Coroana costa, şi a trebuit să coste pînă la sfîrşitul războiului chino-japonez şi al celui de al doilea război mondial.

La 4 septembrie 1945, două zile după capitularea necondiţionată a Japoniei, membrii „curţii imperiale" din Mukden aşteptau să fie luaţi de un avion şi duşi la Tokio. Numai că, în locul aeronavei promise, a aterizat un avion militar sovietic, care i-a îmbarcat pe toţi membrii familiei „imperiale" şi i-a dus într-un loc sigur — o „dacea" siberiană de lîngă Habarovsk. Casă comodă, cum scrie în autobiografia sa fostul împărat, cu încălzire centrală, cu electricitate, cu radio, cu cărţi şi reviste, cu un doctor mereu de gardă şi cu toate serviciile necesare unei vieţi confortabile. Pu Yi luase cu el, într-un geamantan cu fundul dublu, bijuteriile coroanei — diamante, perle, nestemate —, cu care spera să cîştige bunăvoinţa gazdelor sale „fortuite". N-au folosit.

Un an după război, în sfîrşit, a fost dus la Tokio, dar nu ca oaspete al familiei imperiale nipone, ci în calitate de martor la procesul criminalilor de război japonezi judecaţi de un tribunal internaţional. A depus la bară şi s-a reîntors în Siberia. Între timp, Wan Jung, soţia lui, a murit. Cinci ani a durat „exilul" siberian. Avea ce citi — *Problemele leninismului*, *Scurtă istorie a Partidului Comunist (b) al Uniunii Sovietice* — dar nu prea pricepea mare lucru. Mai mult îl atrăgea grădinăritul, fostul Henry care uimea Country Clubul englezesc de la Tianjin, cu ţinuta lui de „dandy" descoperindu-şi curînd o irepresibilă pasiune pentru... botanică. În rest, nu se prea preocupa de problemele sale. Totul i se făcea de către ceilalţi, membrii familiei, de la spălatul picioarelor pînă la tăiatul unghiilor.

Mai puţin „vesel" a fost după 1951, cînd Pu Yi a revenit volens-nolens în patria-mumă. Avea 44 de ani şi în loc de coroană imperială căpătase un număr : 981. Dar scăpase cu viaţă, deşi se aşteptase să fie executat. Îi plăcea să fie chemat după număr şi nu prin strigarea numelui său, deoarece, conform tradiţiei, nimeni nu avea voie să i se adreseze „împăratului" pronunţîndu-i numele sau pronumele, nici chiar fraţii, surorile sau propriul său tată. Pu Yi era numele său „de lapte" pe care nu i-l putea rosti decît doica sa.

Şi totuşi, a trebuit să se obişnuiască cu multe. Nu numai să-şi audă numele, ci să-şi facă singur cele trebuincioase vieţii, să trăiască în comun cu oameni necunoscuţi, ba, mai tîrziu, să accepte să i se spună şi „tovarăşe". Aproape zece ani a durat „reeducarea" împăratului. A învăţat să-şi spele, să-şi coasă, să facă munci utile şi pentru alţii, şi a deprins să înţeleagă ce înseamnă cuvîntul „autocritică". Mari sînt minunile revoluţiei ! Şi-a scos bijuteriile ascunse şi le-a încredinţat conducerii „stabilimentului" din Hushun în care era reeducat „fiul cerului". În 1959, „numărul 981" a fost graţiat.

S-a întors la Beijing după 25 de ani ca simplu cetăţean. Avea 54 de ani. Devenise om. Înţelegea că nu făcuse anii de „reeducare" pentru „vina" de a fi fost cîndva copil-împărat, ci pentru aceea de a fi colaborat, atunci cînd era bărbat în toată firea, cu intervenţioniştii japonezi.

În 1960 a fost primit de premierul Ciu En lai, după care s-a trezit, într-o zi, invitat la masă de președintele Mao.

În 1962 s-a căsătorit cu o frumoasă infirmieră, Li Shuxin, pe care o cunoscuse în timpul unei internări într-un spital din Beijing. Astăzi i-au mai rămas în viață doi frați și șase surori. Pu Qie, „fratele-rival", în vîrstă de 70 de ani, lucrează ca cercetător în probleme istorice și culturale. Celălalt frate este contabil la o școală. Surorile fostului împărat al Chinei fac și ele ce pot. Una este croitoreasă, alta pictoriță, alta profesoară de liceu ; celelalte trei — pensionare. Toleranța chineză dă roade mai bune decît ghilotina sau rafalele de mitralieră...

Pu Yi a murit în 1967, de un cancer al rinichilor. În 1965 am ratat ocazia de a-i lua un interviu. L-am tot așteptat în fața „orașului interzis" pe unde mi se spusese că îi plăcea să se plimbe, dar n-a apărut...

*
* *

Ah !... Ah !... Oh ! Oh !... „Orașul interzis" ! Gigantic patrulater din acoperișuri de olane smălțuite în șofran, cu streașinile în fuste ridicate, ca într-o năbădăioasă învîrtită, cu cornișele arcuite purtînd în capetele lor șiruri de dragoni miniaturali, de lei cu ochi bazedovieni și fenicși cu aripile desfăcute.

Unde s-au dus teribilele pasiuni din el ?

Porți cu cîte nouă rînduri de cîte nouă cuie cu măciuliile purpurii, coloane din trunchiuri de cedri multiseculari, vopsite în rubiniu, scări de marmură, podoabe de alabastru, tabernacole de bronz aurit, vase cît să cuprindă un bou, și ele cîndva aurite, dar acum avînd stratul de metal prețios răzuit cu baionetele unui timp obtuz și nu prea cruțător cu valorile de artă. În geometria succesiunii de palate și atenanțe riguros aliniate nu poți să nu te rătăcești, dacă pașii nu îți sînt conduși de un ghid măcar pînă la ferestrele apartamentelor imperiale, protejate de o sticlă groasă, pe a cărei suprafață s-au imprimat amprentele palmare ale milioanelor de vizitatori curioși să pătrundă cu privirea în semiobscuritatea dinăuntru.

Am avut privilegiul de a pătrunde în acele interioare şi mi s-a permis să văd şi să pipăi obiectele intime ale „celeştilor", pe care timpul le învăluise cu un aer funerar, de cripte părăsite de foştii lor locatari. Parcă mă aflam într-un acvariu sec, expus ca o exotică vieţuitoare, deoarece de dincolo de ferestrele-vitrine mă priveau sute de ochi ocrotiţi de palmele puse streaşină deasupra sprîncenelor pentru a îmblînzi reflectarea soarelui în sticla fumurie.

Pe cît de somptuoase, de vaste şi de copleşitoare prin solemnitatea lor palatele tronurilor, pe atîta de meschine încăperile intime ale atotputernicilor. Dar „aleşii cerului" ţineau să impresioneze prin fastul exterior ascunzîndu-şi goliciunea interioară. Cîtă dreptate avea Martha Bibescu sugerînd capetelor încoronate ca, pe lîngă sceptru, să poarte şi un sul de hîrtie igienică, pentru a nu uita că sînt oameni ! Palatele din „oraşul interzis" par mai curînd temple, o atmosferă de sanctitate vetustă şi decrepită le învăluie interioarele, doar imaginile idolilor lipsesc, deoarece tronurile „dragonilor" sînt goale şi numai pulberea fină a scurgerii timpului se cerne încet peste ele. Din palatul mamei ultimului împărat al Chinei a fost scoasă expoziţia vidanjorilor fruntaşi pe care o văzusem instalată acolo, în toamna lui 1965, în ajunul izbucnirii „revoluţiei culturale", restituindu-i-se locului însemnele destinaţiei sale dintîi, cu toate obiectele de artă şi de înalt protocol necesare cîndva exercitării puterii. Nu viaţa e trecătoare, ci deşertăciunea puterii, potentaţii din toate timpurile făcîndu-şi din artă apanajul falsei lor superiorităţi, acumulînd astfel comori peste comori pentru a-şi spăla continuu ochiul într-o baie de frumos. N-a existat artist important căruia să nu i se smulgă produsele harului său pentru strălucirea puterii adeseori lipsită de glorie...

În „Sala Armoniei Supreme", cel mai impunător dintre edificiile „oraşului interzis", se desfăşurau marile şi fastuoasele ceremonii ale curţii imperiale. Arta era cu adevărat „regele", deoarece fără ambianţa creată de geniile înghiţite de anonimat strălucirea rîvnită n-ar fi fost posibilă. Se pătrunde urcînd o scară de marmură cu trei paliere, tăiată după spusele unei legende, care descria piedestalul unei colosale statui a lui Buddha, de pe mun-

tele Sumeru, considerat „buricul pămîntului“. Un prag înalt, ca un pîrleaz — caracteristic tuturor templelor și palatelor chinezești — te obligă să salți pasul, pentru ca, depășindu-l, să te apleci involuntar, ca într-o obligatorie mătanie. Nici o coloană nu sprijină plafonul înălțat la 17 metri, și constructorii de azi continuă să studieze calculul rezistențelor inspirat de legendarul „Palat al Lunii“ din epoca dinastiei Song. Solilor străini, curtenilor, supușilor, trebuia să li se creeze iluzia că tronul celest era situat într-o lume feerică, intangibilă, și, pentru aceasta, s-a apelat la harul unor neîntrecuți meșteri, capabili să înalțe și să împodobească edificii fără egal în lume. Patru tabernacole reproducînd siluetele stilizate ale unor fenicși svelți, în picioare, susțin patru vase de bronz aurit în care ardeau mocnit substanțe aromatice degajînd un miros îmbătător. Dincolo se înalță șapte trepte de marmură, ducînd la picioarele tronului pustiu, profilat pe evantaiul în șapte foi al unui paravan daurit. „Nu-mi place aici ! Vreau acasă !... Acasă vreau, aici nu-mi place !“ — a strigat micul Pu Yi în ziua de 2 decembrie 1908 cînd l-au pus pe tronul „dragonului“, unde a rămas țintuit de imprecațiile mamei sale care-l asigura : „Nu va dura mult, băiatule, nu va dura mult !“. Și, într-adevăr, n-a durat. În Sala Armoniei Supreme stăruie o aromă de santal degajată de lemnul mobilierului, dar și un iz de cavou oriental.

Îmi plac mai mult parcurile cu cedri bătrîni, cu tise multiseculare și cu chiparoși. Se joacă printre ei copiii Beijingului, iar pe băncile de marmură odihnesc provincialii veniți din toate colțurile Chinei să vadă ce le este permis în „orașul interzis“.

*
* *

Și mult mai multe sînt cele permise decît cele interzise. Bunăoară, să fii chinez, tînăr, să ai o prietenă și să te plimbi cu ea ținînd-o de mînă pe aleile imperiale. Lucru pe care l-am vînat cu asiduitate acum șaptesprezece ani vrînd să-l prind în obiectivul aparatului meu de filmat, dar mi-a fost imposibil să-l aflu. Fetele erau cu fetele, băieții cu băieții. Și totuși, de atunci și pînă astăzi popu-

lația Chinei a mai crescut cu vreo trei sute de milioane de suflete...

O voce calmă, duioasă, cu inflexiuni pe care le poate avea numai graiul dulceag și melodios al fetelor chineze, transmite prin megafoane cu timbrul temperat informațiile necesare turiștilor și instrucțiunile privind modul de comportare în acest Versailles al Orientului. O tainică atmosferă încărcată de o senzualitate orientală învăluie palatele cu camerele favoritelor, cu dormitoarele împărătești pe ale căror paturi cu baldachin macatele de mătase grea s-au scorojit ca odăjdiile vechi, preoțești, timpul și părăsirea dîndu-le mai mult un aer de catafalc decît de cuiburi ale plăcerilor trupești.

Tablouri țesute în mătase, gravuri pe hîrtie de orez, paravane de lac cu fenicși în zbor, mobilier de santal filigranat, draperii de fir, ligheane de aur, lampioane de jad și alabastru, de nefrit și lapislazuli, porțelanuri străvezii, păuni din turcoaze, din ametist, din perle, din ivoriu... Deasupra tuturor paturilor imperiale aceeași inscripție : „lumina dragonului“. O semiobscuritate lascivă în care, într-adevăr, pare să fie nevoie de un strop de lumină...

Sala bijuteriilor coroanei este păzită de nouă dragoni — cifra 9 simbolizînd ursita fericirii. Un sistem de alarmă ultra perfecționat, discret dar sensibil, întărește „vigilența“ balaurilor androcefali. Pretutindeni cele trei simboluri în aur ale longevității : barza, broasca țestoasă și licornul. O sculptură de jad monolit în greutate de cinci tone este cea mai grea podoabă a palatului. Obiecte de cult din aur masiv : 32 de piese sînt turnate și cizelate cu măiestrie, fiecare atîrnînd cîte 25 de kilograme. În Baohedian (Pavilionul păstrării armoniei) sînt strînse valorile artistice acumulate de curtea imperială de-a lungul a două mari dinastii — Ming și Qing — care au stăpînit mai bine de o jumătate de mileniu „orașul interzis“. Aici sînt expuse sigiliile de care s-au servit împărații Chinei din ultimele cinci secole, un ornic-clepsidră acționat cu ajutorul apei...

O uluitoare colecție de ceasuri este instalată în palatul Kuningun unde, în vechime, se oficiau căsătoriile imperiale. Nemilosul timp este tocat și fărîmat în secunde

care nu cunosc întoarcerea, ca într-o moară ce macină cu mii de tic-tac-uri firave, punctînd uneori cu gonguri grave trecerea orelor. Şase palate se succed dincolo de Neiwu Zuomen — porţile interioare din stînga „oraşului interzis". Aici sînt expuse bronzurile medievale, ceramica de Xian şi cele mai preţioase covoare ale complexului muzeal. Porţile interioare din dreapta — Neiwu Men — dau spre parcul imperial în mijlocul căruia se înalţă Pavilionul instruirii inimilor. În cele şase palate de dincolo de parc sînt strînse valorile artizanilor chinezi care şi-au succedat generaţiile de-a lungul celor două dinastii.

Şi totuşi, nu sînt expuse privirilor decît o parte din marile comori ale „oraşului interzis". Grosul se află în depozite la care nu au acces decît vistiernicii tezaurelor şi restauratorii operelor de artă. Mi se spune că în timpul „revoluţiei culturale", unii dintre membrii personalului „oraşului interzis" (1300 cu toţii), prinşi de febra mişcării, au pus la cale luarea cu asalt al acestui complex muzeal nepereche în lume, dar că un ordin venit de la luminatul cap al lui Ciu En-lai le-a stăvilit elanul, singurul lucru nepermis în „oraşul interzis" fiind distrugerea, vandalismul, stricăciunea, înlocuirea sentimentului de respect faţă de valorile artistice ale trecutului cu iresponsabila tentaţie demolatoare a inculturii fanatice...

Nici Marco Polo, nici Nicolae Milescu Spătarul nu ne-au putut spune prea multe despre tainele curţii imperiale chineze care a prelungit corupţia medievală pînă în primul deceniu al veacului nostru. „Oraşul interzis" rămînea rupt de restul lumii, izolat în inima capitalei imperiului prin ziduri înalte de zece metri şi printr-un brîu de apă care-i dădea ocol umplînd o fosă largă de 52 de metri. Toate edificiile, porţile, templele, podurile de marmură purtau nume poetice : porţile calmului celest, podurile peste rîul de aur, pavilionul clopoţeilor dauriţi, zidul dragonilor, turnurile bunăvoinţei declarate, rîul centurii de jad, altarul pămîntului şi al grînelor, poarta norocului înfloritor, sala deliciilor, palatul frumuseţii absolute, poarta gloriei lunare, grădina păcii îngăduite, chiar şi o sală a... gloriei literare. Chinezii dovedesc o nedesmînţită înclinaţie hiperbolică faţă de denumirea locurilor şi toponimia lor este întotdeauna de inspiraţie poetică.

Uneori metaforele apar involuntar. În „pavilionul favoritelor căzute în dizgrație" s-a instalat „clinica relicvelor culturale" — adevărat „spital" pentru operele de artă care n-au suportat fără prejudicii vicisitudinile timpului. Unii dintre cei mai iscusiți restauratori, recrutați printre artizanii care au moștenit din moși-strămoși tainele meșteșugului de a „reînvia" frumosul, au fost aduși aici pentru a lucra în cele patru ateliere specializate.

De aproape 30 de ani de cînd funcționează această „clinică", mii de valori artistice și istorice condamnate au fost readuse la viață. Performanțele sînt uneori uluitoare. Bunăoară, un sul de mătase pe care fusese caligrafiat un letopiseț împodobit cu picturi, rămas două milenii într-un cavou dezvelit în 1972, la Mawangdui, a necesitat aproape zece ani de migală pentru a putea fi salvat. Unul dintre restauratori, septuagenarul Chan Linzhai, care de o jumătate de secol s-a consacrat refacerii tablourilor medievale, a executat 1667 de schițe după „Banchetul Hanului Xizhai" pînă cînd a reușit să-i restabilească detaliile și nuanțele degradate, „reinventînd" coloranții folosiți de pictorul Gu Hongzhong a cărui operă de căpetenie părea definitiv compromisă. „Zeița Luoshen" — o pictură-sul lungă de opt metri, aparținînd lui Gu Kaizhi, zugrav de curte sub dinastia Song (960—1279), a putut fi readusă la viață prin aceleași migăloase și îndelungate procedee. „Dizgrațiatele favorite" s-au dus de mult în uitare, dar ceva din atmosfera visurilor lor de recîștigare a farmecului și a tinereții pierdute a rămas aici, în locul unde s-au auzit poate cele mai patetice tînguiri și s-au vărsat cele mai fierbinți lacrimi din întregul „oraș interzis"... O altă „sclavă" eliberată — arta — le răzbună...

Și au mai fost în această lume claustrată într-un decor de basm ființe obligate la o mutilatoare dizgrație : eunucii palatelor, servitorii cei mai docili ai familiilor imperiale, oameni fără stirpe și fără noroc. În 1924, cînd ultimul vlăstar al dinastiei Qing a părăsit „orașul interzis", numeroși eunuci se mai aflau încă la curte. Dintre ei, după cîte mi se spune, mai trăiesc astăzi doar doi : Sun Yaoting, în vîrstă de 83 de ani, care după izgonirea din „raiul purpuriu" a trăit din strînsul cojilor de portocale și al reziduurilor de cărbune, și Ma Deqing, la fel de bătrîn, ambii

ocrotiţi astăzi ca două relicve vii, drept care primesc pensie de la stat. Sun, eunucul, are un fiu adoptiv, lucrător la aeroportul internaţional din Beijing. Fireasca năzuinţă a omului de a lăsa în urma lui un vlăstar care să-i poarte numele nu ocoleşte nici inimile celor lipsiţi de bucuria de a putea spune unei fiinţe „fiule“ !

Dar ce mai este permis în „oraşul interzis“ ? La poarta estică fotografii ambulanţi produc la minut „suveniruri“ amatorilor de a-şi imortaliza chipul pe fondul magnificelor palate. Într-un careu de scenografie medievală, reproducînd pe placaj vopsit decoruri şi costume de epocă, cei ce vor „să se tragă în poză“ îşi pun pe cap coroane imperiale de butaforie şi, fixîndu-şi bărbiile în gîturile de carton ale veşmintelor pictate în culori vii, se prefac pentru o clipă în prinţi, în curteni, în prelaţi, în favorite... Haz de isarlîc oriental. Către a doua poartă, cîteva limuzine somptuoase servesc drept decor celor ce vor să arate prietenilor şi familiilor din provincie că au „tras la palat“ cu maşina „personală“, drept care pozează surîzători cu o mînă pe volan şi cu capul scos pe fereastra portierei. Lumea ca lumea, vise simple, omeneşti, de o secundă. Totul este permis, numai atitudinea ireverenţioasă rămîne interzisă. Opt milioane de vizitatori într-un an, record mondial de frecvenţă, depăşind tot ce poate jindui orice mare complex muzeistic din lume. Şi fotografii cu „prinţi“ care şi-au scos pufoaicele şi chipiurile kaki, basmalele şi căciulile, şi şi-au vîrît capul în coroane cu pene multicolore din podoaba păsărilor-paradis, ori au încălzit cu palma volanul unei maşini împopoţonată ca un dric şi parcată ca din „întîmplare“ la poarta imperială...

*
* *

Poate că enigma nopţilor orientale sălăşluieşte în noi doar ca o reminiscenţă literară, dar aici simt cerul mai aproape, stelele parcă mai mari şi mai strălucitoare, deşi acelaşi firmament, cunoscut de acasă, îşi desenează constelaţiile pe bolta întunecată. Miroase a santal, a lemn de cedru lăcuit, a smirnă fumegătoare şi a clorofilă putredă. Mai mult decît Calea Lactee de pe cer mă fascinează „dru-

mul mătăsii" de pe pămînt, și mă visez însoţindu-l pe spătarul Milescu în năzuinţa către fabuloasele promisiuni ale „imperiului celest".

Mă trezesc în zori, învelit cu harta pe care am privit-o îndelung, înainte de culcare, și nu mă mai întreb de ce aromele violente din vis au luat iz de cerneală tipografică și de clei.

Mă așteaptă o zi fabuloasă. O incursiune în evul mediéval al Chinei. O expediţie în căutarea timpului trecut. Şansa de a vizita China egalează cu privilegiul de a cunoaște aproape un sfert din omenire. A putea investiga trecutul acestei ţări înseamnă a merge la unele din primele surse ale civilizaţiei umane. Inventînd busola, strămoșii chinezilor de azi n-au pus în mîna omului doar un instrument de orientare în cardinalele Terrei, ci, totodată, un procedeu de a face ordine în univers evitînd rătăcirea. Fără busolă, omul n-ar fi putut zbura niciodată în Cosmos. Inventînd hîrtia și tiparul, chinezii din vechime au dat omenirii nu numai suportul material pentru susţinerea spiritului uman, ci vectorul perpetuării gîndului și al cuvîntului, slova scrisă și imprimată fiind sinonimă cu o esenţială etapă a civilizaţiei omenești pe acest pămînt.

La nord de Beijing, cale de numai un ceas cu mașina, se află treisprezece „palate subterane" datînd din evul mediu. Sînt celebrele mausolee ale dinastiei Ming, descoperite în 1959, la mai bine de patru secole de la construirea și punerea lor sub pecetea tainei. Numai legendele cunoșteau locul. Şoapta lor sacră era respectată după porunca ce impunea pietatea faţă de memoria înaintașilor. Cultul strămoșilor este atît de înrădăcinat în cugetul acestui popor încît, de-a lungul veacurilor, nimeni nu a căutat să profaneze fabuloasele morminte ce ascundeau comori inestimabile, putîndu-le concura pe cele faraonice. De altfel, lucrul nici nu ar fi fost prea lesne, deoarece marea necropolă nu lăsa la suprafaţă nici un indiciu cu privire la modul cum s-ar fi putut ajunge la ascunzătoarea ei din adîncuri. Cele treisprezece morminte subterane nu se află concentrate la un loc, ci disparate pe o suprafaţă de circa 40 de kilometri patraţi, între munţii Dragonului (Long Shan) și munţii Tigrului (Hu Shan). Nici pînă în zilele noastre nu a fost dezvelit decît un singur mormînt, cel al

împăratului Zu Yijun, construit în cel de al 19-lea an al dinastiei Ming. Celelalte douăsprezece mausolee subterane, localizate cu exactitate, sînt încă neumblate, rămînînd ferecate în taina lor inițială. Din nou chinezii țin în „suspense“ pe arheologii lumii, „filînd“ cartea cîștigătoare...

Cine, pe alte meleaguri, ar avea răbdarea de a cruța o fabuloasă necropolă, mulțumindu-se doar cu investigarea unui singur mausoleu, cînd alte douăsprezece, poate și mai fantastice prin bogățiile lor așteaptă sub țărînă ?

Mai întîi, pe drumul ce duce la palatul subteran desferecat de sub obrocul tainei, călătorul este întîmpinat de un arc triumfal chinezesc, din marmură albă, împodobit cu basoreliefuri florale. Un kilometru mai departe drumul este zăgăzuit de marile porți roșii ale intrării în domeniul propriu zis al necropolei subterane. Dincolo de aceste porți, drumul continuă încă în linie dreaptă, străjuit de o parte și de alta de 24 de sculpturi monolitice, înfățișînd animale — lei, cămile, elefanți, licorni, cai și „secini“ (întruchipări dintr-un bestiar fantastic, întocmit parcă de un Cantemir al chinezilor) —, fiecare dintre ele în cîte patru exemplare. Acestea sînt însoțite de douăsprezece sculpturi reprezentînd curteni — militari, civili și scribi ai curții — tot cîte patru din fiecare grad.

Este o uluitoare paradă a unei lumi încremenită într-o sacerdotală muțenie, deschizînd calea spre alte porți, Ling Xing Men (poarta dragonului) și Long Feng Men (poarta fenixului), abia după care se zărește printre pini și chiparoși intrarea în mormîntul subteran. Ea este marcată de un templu închinat cultului legendarei păsări reîntrupată din propria-i cenușă, clădire înălțată pe un piedestal triplu de piatră albă, cu plafonul susținut de cîteva zeci de coloane din trunchiuri de cedru, înalte de zece metri și atît de groase încît doi oameni cu brațele desfăcute abia de le pot cuprinde.

În spatele templului — un turn ca de cetate zidit din cărămidă. Dincolo de acest turn se înalță un gorgan împădurit, cu o circumferință de aproximativ un kilometru. Sub gorganul ridicat de mîna omului se află „palatul subteran“, în care își doarme somnul de veci împăratul Zhu Yijun, însoțit de cele două soții ale sale — Xiao-Duan și Xiao-Jin. Zhu era cel de al XIV-lea împărat al dinastiei Ming și a

domnit 48 de ani, fiind urcat pe tron la vîrsta de 10 ani. Construirea mausoleului a început în 1583, cînd împăratul avea 22 de ani. S-a lucrat la el mai bine de șase ani. Peste 30 000 de lucrători, iscusiți meșteri, artiști anonimi...

O scară de piatră coboară în adîncuri. Porți grele de marmură, cu fiecare foaie dintr-o placă întreagă, sînt prinse în puternice balamale de aramă. Închiderea lor s-a făcut pe dinăuntru. De către cine oare ? Destul, pentru a-ți putea imagina un film de groază. Ca în toate construcțiile de acest gen s-au descoperit intrări secrete, porți-capcană, culuare oarbe. Un labirint...

Trei săli succesive, flancate de alte două, legate de încăperea din mijloc în care se află trei tronuri de marmură. În fața lor, o candelă cu flacără ce trebuia să fie veșnică, un sfeșnic, vase de porțelan străveziu pentru ofrande. Ultima sală adăpostește sarcofagele imperiale. Aici s-au descoperit nu mai puțin de 23 de sipete pline cu podoabe de aur, coroane imperiale bătute cu nestemate și decorate cu ornamentații din fulgi multicolori, veșminte sărbătorești țesute cu fir, vase de jad și malachit, de alabastru și lapislazuli. Totul constituind un neprețuit tezaur capabil să rivalizeze prin rafinament și bogăție cu cele mai mari comori ascunse de necropolele lumii.

...Și totuși, aici nu-ți vin pe buze decît două cuvinte : „Panta rhei“ ! Singurul lucru care durează nu este decît viața în continuitatea ei și unicul tezaur cu adevărat de neprețuit rămîne memoria omului transmițînd din generație în generație o moștenire de suflet. Fără om, arta n-ar fi avut vîrstă. Și astfel, măsura timpului dată de antici se răstoarnă în favoarea vieții. S-ar fi pierdut de-a pururi, uitate în labirintica lor alcătuire mausoleele dinastiei Ming logodite cu veșnicia, de n-ar fi fost legendele oamenilor. De n-ar fi fost perseverența curiozității. De n-ar fi fost nevoia de a afla.

O noapte mirifică se apropie cu umbre lungi, cu cer pogorît deasupra capetelor, cu stele grele, cu miros de smirnă și santal. O noapte în prelungirea nopții de patru veacuri, străjuită sub țărînă de animalele și oamenii de piatră înșirați între îngropate arcuri de triumf.

Neuitarea a dat țărîna la o parte.

Mîine va fi o nouă zi și omul va continua să caute...

„Viaţa omului e scurtă ca un vis" — spun chinezii, şi după cît se pare nu sînt deloc departe de adevăr. Cînd, în 1929, în ziua de 2 decembrie, profesorul paleoantropolog Pei Wenzhong a descoperit sub giulgiul de ţărînă de pe Culmea Dragonului, lîngă Beijing, o ţeastă de om preistoric şi cîţiva dinţi dintr-o gură ce a grăit cu cinci sute de mii de ani în urmă, în lanţul trecerii de la Homo habilis la Homo sapiens s-a ivit veriga sinantropului, frate cu Homo errectus javanensis şi cu Homo errectus heidelbergensis. Ca şi Cuvier, sîntem gata să credem că putem deduce totul despre bipedul numit Sinantropus Pekinensis numai după un os fosilizat, şi chiar pretindem că, rîcîind cîteva frunţi păstrate în ţărîna timpului, cunoaştem felul cum trăiau, cum gîndeau, cum îşi procurau hrana şi cum îşi cîştigau dragostea şi mila cei dinainte de a-şi putea spune oameni. Dar atîtea am vrea să ştim despre „pekinensis-ul" de astăzi, omul cu o viaţă atît de simplă şi totuşi atît de complexă, care duce cu el povara încărcată de modestă mîndrie a cîtorva milenii de civilizaţie proprie şi ambiţia unei deveniri demne de locul său sub soare...

Privesc strada cu furnicarul ei velocipedic şi îmi amintesc vorba unui prieten pe care l-am revăzut la Beijing după 17 ani : „Cînd eşti pe bicicletă trebuie să pedalezi, altfel cazi". Vorbă plină de tîlc despre omul pus în mişcare. Dar cîte „vise" lungi de o viaţă de om s-au pus cap la cap pentru a produce în tainicul laborator al vieţii acest contemporan al nostru, grijuliu cu odrasla lui unică, angajat într-o luptă tenace pentru un mediu ambiant viabil şi o calitate umană a condiţiei sale ? Un miliard de suflete, un miliard de vise. Mă pierd în mulţime, mă las dus de torentul uman, mă rătăcesc voluntar prin labirintul „ulicioarelor" beijingheze, caut să văd şi să înţeleg cît mai multe, şi tare aş vrea să am o putere miraculoasă, o privire capabilă să străpungă zidurile, şi o ureche fermecată pentru a dezvălui ce este dincolo de „dincolo" ? Chinezii au trei cuvinte pentru a exprima frumosul. Zic „hao" cînd frumos este un obiect, „piaoliang" despre o fiinţă frumoasă şi „meili" despre o floare frumoasă. Frumosul

material nu poate fi întru totul sinonim cu frumosul moral. Nici regnurile n-au același cuvînt-criteriu. O căprioară este „piaoliang“ cînd este frumoasă, în schimb un trandafir va fi „meili“.

Frumosul Templu al Cerului din Beijing va fi, deci, „hao“. Și, cu adevărat, între toate construcțiile Chinei clasice nu cred să existe ceva mai „hao“ ! Cerul are porți, deci poate fi cuprins și împrejmuit, deoarece, în concepția chineză, și infinitul are o „limită“. Se pătrunde cu capul sus, iar în loc de Sîn Petru, la poarta lui nordică se află un bătrînel care rupe fiecăruia cîte un bilet de intrare contra unui „mao“ — a zecea parte dintr-un yuan, sau contravaloarea unui sfert de kilogram de orez. O alee străjuită de chiparoși seculari duce pînă la o platformă pătrată cu latura de 360 de metri. Aceasta unește cele trei principale edificii ale complexului Tian Tan : Circularul Qinian Dian — templul recoltelor — situat către miazănoapte, și succedat către miază-zi de Altarul boltei cerești — Huangziong Yu —, și de altarul celest — Huanziu.

Deși al „cerului“, templul Tian Tan aparține mai mult pămîntului, deoarece aici adevăratul „Dumnezeu“ era bobul de orez și singurul cult practicat era cel al pîinii. Nu mi-a fost îngăduit să dezleg taina procesiunilor ce se desfășurau în acest loc, dar cadrul de o magnificență inegalabiiă față de tot ce evocă relația om-cult-al-naturii sugerează somptuozitatea ritualurilor pe care numai evocarea printr-o peliculă cinematografică le-ar putea reconstitui. Decorul este înălțat și el nu își așteaptă decît protagoniștii. Anonimii ziditori ai acestui vast complex au fost neîntrecuții scenografi ai marilor montări sacerdotale, și arta lor s-a constituit într-o mostră de arhitectură medievală chineză, capabilă să ofere prin ea însăși o elocventă demonstrație a harului lor de constructori.

Sfîntul Orez al chinezilor umblă pe pămînt purtînd o triplă umbrelă de culoarea azurului, cu vîrful terminat într-un bulb de aur. Îi place marmura, din care își face terase circulare cu stîlpi împodobiți de basoreliefuri și palisade traforate. Scara la cer este despărțită printr-o suită de plăci oblice cu fenicși și dragoni, iar treptele „voinicoase“ cer pasul înalt și cerbicea plecată. Trei terase circulare corespund celor trei acoperișuri succesive despărțite

prin cîte o pazie albastră acoperită de ideograme. Pavimentul de un hectar este numai de marmură, iar pereţii circulari ai hramului recoltelor sînt roşii, traforaţi, lăsînd impresia unei inconsistenţe aeriene, ca şi cînd edificiul s-ar strădui să plutească aidoma unei triple paraşute care abia s-a aşezat pe pămînt. Şi totuşi, sînt 38 de metri în înălţime, cît o casă cu zece etaje, avînd o deschidere interioară cu diametrul de 30 de metri. Totul susţinut în interior de 28 de coloane gigantice, cioplite în trunchiuri de cedri de Yunnan, lăcuiţi cu roşu ; patru dintre ele fiind atît de groase încît numai trei oameni cu braţele desfăcute le-ar putea cuprinde. Unde şi cînd au crescut astfel de copaci şi care trebuie să fi fost vîrsta lor atunci cînd securile i-au doborît pentru a fi puşi apoi să sprijine cerul? Cei patru stîlpi-coloane simbolizează anotimpurile anului, pentru ca alţi doisprezece puşi să le dea ocol să însemne lunile calendarului, iar ultima duzină, cea încastrată în pereţii traforaţi — orele zilei-lumină. Coloanele sînt legate între ele prin traverse şi grinzi longitudinale, toate lăcuite într-un roşu sîngeriu, cu dungi şi meandre albastre. În mijlocul altarului — o placă de marmură în care natura a schiţat cu vene albăstrii silueta unui dragon şi a unui fenix. Aici veneau cîndva, de demult, capetele încoronate ale imperiului celest să se plece înduplecînd necuprinsul pentru ca recoltele anului să fie bune. Hramul s-a construit în 1420, dar un trăsnet l-a transformat în văpaie în timpul unui uragan din 1889, după care a fost reconstruit.

Mai mic, dar de o şi mai originală realizare tehnică este Altarul boltei cereşti, construit în 1530 şi repictat în 1752, edificiu al cărui acoperiş se sprijină doar pe îmbinarea unui mare număr de „douguni" — traverse curbate puse să-şi transmită reciproc sarcina în mecanica rezistenţei. Acest hram este înconjurat de celebrul „zid al şoaptelor", cilindru perfect de cărămidă şlefuită, care are proprietatea să transmită urechii apropiată de el şoapta rostită de buzele unui om aflat cu faţa la zid într-un punct diametral opus, dincolo de clădirea circulară din mijloc. Acest „telefon" al evului mediu funcţionează şi astăzi fără „defecţiuni tehnice" şi adeseori zidul şoaptelor transmite taine,

gînduri abia mărturisite, jurăminte de dragoste, reproşuri sau făgăduinţe.

Ultimul templu — Altarul cerului — este precedat de platforma circulară a cărei inimă de piatră transmite vorbei rostite un triplu ecou, ca într-o poveste despre felul cum a fost învăţată să grăiască muţenia pămîntului. Primul cerc al piedestalului dă un ecou, cel de al doilea, două, mijlocul triplează slova repetată de zidul înconjurător. Altarul cerului s-a înălţat în 1530 şi are vîrsta Humorului nostru. Aici constructorii chinezi şi-au pus tot harul înţelegerii legilor geometriei şi ale acusticii. Totul este multiplicat sau divizat prin „sacra“ cifră 9, aceasta simbolizînd deschiderea spiralei ca formă primordială a universului. Trei platforme se suprapun, prima cu un diametru de 70 de metri, a doua de 50, iar a treia de 30 de metri. În centru, sus, o lespede înconjurată de alte 9 lespezi, apoi de alte 9, în felul acesta ajungîndu-se din cerc în cerc la 81 de lespezi, de 9 ori cîte 9. Şi celelalte două platforme reproduc aceeaşi geometrie — mijlocia avînd 162 de lespezi, iar ultima 243. Fiecare platformă are cîte patru ieşiri spre care urcă o scară cu cîte 9 trepte. În jurul platformelor, palisade de marmură, cu acelaşi joc al multiplicării cifrei 9. Sus, în centru, pe lespedea-inimă, cuvîntul rostit în şoaptă se amplifică de la sine, ca într-un megafon fără placă vibratoare. Teribilă şi răscolitoare trebuie să fi fost vocea sacerdotului sau a potentatului încoronat, care se adresa mulţimilor din acest punct...

Tainele constructorilor chinezi sînt pline de surprize. Astăzi le putem explica, dar dacă ţinem cont de veacurile de demult cînd au fost înălţate aceste edificii, nu putem să ne reţinem uimirea faţă de performanţele atinse. În formă embrionară „galaxia mass-mediei“ s-a născut aici odată cu „galaxia Gutenberg“. Martor este chiparosul celor 9 dragoni — arbore de basm în trunchiul căruia se împletesc 9 trunchiuri pentru a forma spirala piramidală a unei torţe de clorofilă...

Dar ce şoapte se aud pe ulicioarele Beijingului, dincolo de zidurile scunde, cenuşii, ale căsuţelor acoperite cu olane de culoarea nisipului, printre care pălesc fire de ovăz sălbatic ?

*
* *

Aş scrie un poem închinat bicicletei dacă aş fi poet. Şi dacă aş avea o putere miraculoasă l-aş învia, ca pe Lazăr din morţi, pe francezul Pierre Michaux, să-i arăt gloria la care a ajuns în China bătrînul său „vehicul rutier cu două roţi, cu ghidon de direcţie, cu două pedale acţionate de picioare şi cu o şa pentru transportul unei persoane..." L-aş învia chiar şi pe Galloux, compatriotul său, care pretindea că ar fi descoperit bicicleta cu un sfert de veac înaintea lui Michaux, adică în 1837, şi poate că i-aş mîngîia amărăciunea provocată de rufuzul atribuirii paternităţii revendicată de el asupra acestei „banale" invenţii, arătîndu-i un „parking" de biciclete la cel mai mare stadion din Beijing atunci cînd se joacă un popular meci de fotbal.

China este o naţiune pe bicicletă. La orele de vîrf ale circulaţiei, marile artere rutiere ale oraşelor chinezeşti par a reproduce o cursă în masă a cicliştilor. Furnicar de pedale rotite cu osîrdie de toate vîrstele, bătrîni, femei, bărbaţi, tineri, copii. O ticseală velocipedică prin care automobilele „intruse" se strecoară cu greu, claxonînd inutil, deoarece bicicleta e „regele", ea dictează regulile de circulaţie şi, cum doar trotuarul îi este interzis, partea carosabilă a drumurilor îi rămîne în întregime concesionată, doar stopurile de la intersecţii stăvilind pentru un minut fluxul dintr-o direcţie pentru a lăsa cale liberă celui venind sau ducînd spre arterele perpendiculare.

La primul meu drum în China, am văzut aici biciclete mult mai puţine, în schimb domina căruţul cu hulube pe două roţi, la care erau înhămaţi oameni puşi să care adeseori încărcătura unei camionete de o tonă. Acum, tot invenţia domnilor Michaux-Galloux extinsă la trei roţi şi, uneori, la un tandem de patru „pedale-putere" rezolvă o bună parte a transportului „mărunt". În locul oamenilor la hulube au apărut mini-tractoare, zbîrnîitoare ca nişte bărzăuni, cu motoare nervoase, dar cu un consum redus de motorină, putînd trage la remorcă cîte două tone de încărcătură. N-a dispărut în lumea rurală cobiliţa de bambus, a cărei excepţională elasticitate pusă într-un riguros ritm cu săltatul paşilor face ca un singur om, adeseori firav

și mărunțel, să poată purta o greutate de halterofil vînjos. Patru oameni la două cobilițe de bambus, cu ancore din funii, pot duce astfel într-o cadență perfect sincronizată un bloc de piatră ce depășește uneori o jumătate de tonă. China cară în pas săltăreț, și dacă s-ar organiza un campionat mondial de cobilițe concurenții din Zhongguo n-ar avea rivali.

Mîndria urbaniștilor din Beijing o constituie însă metroul al cărui prim tronson a fost scobit chiar pe sub fostul zid de fortăreață ce împrejmuia vechea capitală. Inaugurat în 1969, acest tronson are aproape 24 de kilometri lungime și 17 stații subterane. Alți 24 de kilometri de tunele au fost săpate dînd ocol centrului orașului cu încă 12 stații. Traficul zilnic este de peste o jumătate de milion de pasageri, ceea ce, într-un an însumează cam un sfert din populația întregii Chine.

Dar cîte suflete sînt în China ? Iată o întrebare pe care și-au pus-o cu legitimă îngrijorare toți demografii din lume. În iulie 1982 s-a desfășurat cel de al treilea recensămînt general, primul avînd loc în 1953, al doilea în 1964. Douăzeci și nouă de computere de ultimă generație au „digerat" numărătoarea, decodificînd și exprimînd în cifre exacte, cu o toleranță infimă, răspunsurile la cele 19 întrebări din chestionarele completate de echipele de recenzare, privind numărul locuitorilor pe sexe, vîrste, pe naționalități, al căminelor și al profesiunilor, al gradului de instruire școlară etc.

Față de precedentul recensămînt, chestionarele au cuprins noi rubrici consacrate stării materiale a populației, numărului total de nașteri, copiilor rămași în viață, evoluției familiilor de la orașe și sate după introducerea „planingului familial". Trebuia să se obțină datele cele mai exacte cu privire la repartizarea geografică a populației și la gradul real al nivelului ei de trai, pentru a se putea desfășura în mod planificat modernizarea socialistă în vederea ameliorării vieții materiale și culturale, ca și pentru definirea măsurilor sociale în domeniul politicii demografice.

Data exactă a „înghețării" statistice a fost stabilită ziua de 30 iunie, orele 24. Aproape patru luni mai tîrziu, la

27 octombrie 1982, după ce calculatoarele electronice şi recenzenţii chinezi asistaţi de specialişti ai ONU în domeniul demografiei au terminat calculele, s-au dat rezultatele celei mai mari numărători a populaţiei din lume : 1.031.882.511 (adică un-miliard-treizeci-şi-unu-de-milioane-opt-sute-optzeci-şi-două-de-mii-cinci-sute-unsprezece suflete), cu 313.593.529 mai multe decît se număraseră cu 18 ani în urmă.

Nivelul creşterii demografice în 1981, s-a dovedit a fi fost de numai 1,46 la sută, jumătate faţă de cel din 1970, an în care s-a instituit „planingul familial". Se demonstrează astfel că China va trebui să-şi continue eforturile pentru dezamorsarea „exploziei demografice", deoarece un nou val de naşteri se va produce odată cu ajungerea la capacitatea de procreaţie a celor veniţi pe lume în deceniile cincizeci şi şaizeci. Proporţia între sexe arată un echilibru stabil, 51,5 la sută dintre recenzaţi fiind de sex masculin şi 48,5 la sută de sex feminin. Printre persoanele în vîrstă de peste 12 ani s-au înregistrat 236 de milioane de analfabeţi sau semianalfabeţi, cu aproximativ 15 la sută mai puţini decît în 1964. La o sută de mii de locuitori revin 599 diplome universitare, faţă de 416 în 1964. „În ciuda ameliorării situaţiei în acest domeniu — se spune în comunicatul oficial — China păstrează încă o întîrziere considerabilă faţă de ţările dezvoltate. Experienţa a numeroase ţări arată că fără un număr suficient de persoane dispunînd de diplome universitare va fi imposibilă dezvoltarea normală a ştiinţelor".,

Nivelul mortalităţii înregistrat în 1981 s-a ridicat la 6,36 la mia de locuitori, cel al natalităţii păstrîndu-se pentru acelaşi an la 20,91 la mie, rezultat relativ bun în comparaţie cu 32 la mie în unele ţări în curs de dezvoltare şi cu 16 la mie în ţările dezvoltate.

Lozinca zilei în materie demografică rămîne : „Un copil la un cuplu", politică ce nu este uşor de aplicat în practică, îndeosebi în anumite provincii unde s-a înrădăcinat credinţa conform căreia : „vrei să ai o bătrîneţe fericită, fă cît mai mulţi copii !" — aceasta fiind însă moştenirea morală a unor timpuri cînd mortalitatea infantilă era excesiv de ridicată şi cînd, pentru perpetuarea familiei,

părinții aduceau pe lume copil după copil, neștiind niciodată cîți dintre ei vor atinge vîrsta maturității.

Perspectivele ? După noul val de nașteri din anii optzeci — chiar în condițiile aplicării „planingului" — se va produce către începutul anilor nouăzeci o stabilizare a nivelului creșterii populației, urmată chiar de o relativă scădere, ceea ce va face ca, în anul 2000, China să nu depășească 1,2 miliarde de suflete.

Oricum, astăzi, cînd te gîndești că aproape fiecare al patrulea zîmbet de pe glob este un surîs chinezesc, înțelegi cît de complexe sînt problemele demografice ale celei mai populate țări din lume. Congresul al XII-lea al partidului comunist chinez a indicat ca, pînă în anul 2000, producția agrară și industrială a țării să crească de patru ori, venitul direct pe cap de locuitor trebuind să atingă anual 1.200 de yuani.

Pot spune însă că n-am văzut ființe mai ocrotite, mai alintate și mai răsfățate decît copiii chinezilor, indiferent de mediul social sau de cel geografic. Un popor care nu recunoaște ierarhizarea ocupațiilor în munci „penibile" și munci „profitabile". Toate muncile sînt demne, de aceea nu rămîne o palmă de pămînt nelucrată, iar disciplina muncii constituie climatul general al unei atitudini liber consimțite față de existență. Țara foametelor cronice are ce mînca, iar ambițiile ei acum sînt propășirea, deschiderea largă spre lume, eficiența, bunăstarea moderată și cultura pentru toți. „Ca să vezi departe — spun chinezii — trebuie să-ți cunoști bine trecutul și, mai ales, să acționezi cu responsabilitate în prezent !" Și mai au o vorbă : „Nu semăna prea des, deoarece riști să nu recoltezi nimic, plantele sufocîndu-se cînd n-au spațiul necesar să respire..."

De cele mai multe ori, pe străzi, în aglomerații, în magazine, pruncul este dus în brațe de tatăl său, și nu de mamă, așa cum ne-a obișnuit tradiția să vedem. Cel mai puternic îl ocrotește pe cel mai firav și mai nevolnic, acestuia fiindu-i rezervată o cît mai mare parte din „dulceața traiului", ca unicei odrasle adusă pe lume să înfrunte viitorul.

„Bicicletele chinezilor au adeseori un ataș pe dreapta, ca un landou cu coviltir, cu parbriz și zurgălăi. Se aude un clinchet de clopoțel ? „Faceți loc, vine viitorul !".

*
*   *

Recitesc, cu o voluptate încercată doar la confruntarea marilor opere literare cu mediul care le-a inspirat, *Condiția umană* de Malraux. Aici la Shanghai, privind de la etajul al doisprezecelea, prin fereastra care dă spre canalul Huangpu, la metropola Chinei moderne, eroii cărții lui Malraux — Tchen, Kio, Katow, bătrînul Gisors — îmi apar mai puțin ca niște ficțiuni literare. Respir aerul lor, privesc cu ochii lor panorama cenușie a orașului occidental din Extremul Orient, încercînd să le pătrund gîndurile, întrebîndu-mă ce ar fi devenit ei dacă ar fi trăit pînă azi ? La un moment dat, Kio îi spune călăului său că demnitatea este contrariul umilinței. Găsesc în asta un răspuns plauzibil la un lucru care mă frămîntă. Îmi zic că oamenii aceștia pot fi cuprinși uneori de melancolia dezarmantă a orientalului, dar întotdeauna, la cele mai negre munci, în executarea celor mai dificile sarcini, nu-și pierd demnitatea. Asta pentru că nu îi mai umilește nimeni, sau poate că au trecut dincolo de hotarul umilinței și nimic nu îi mai poate atinge...

Plouă mărunt la Shanghai. Ploaie orientală, răbdătoare ca puterea de îndurare a oamenilor, ploaie care se va istovi însă și va lăsa din nou cerul limpede. Dar plouă, plouă mereu, și platanii cu trunchiurile lor palide, despuiate, fac o baie rece, iar ficușii cu frunzele ca niște lopeți lucioase sclipesc în clorofila lor cărnoasă. Plouă, și sute de mii de oameni pe biciclete au îmbrăcat pelerine cenușii de plastic, cu capișoane țuguiate — ca în țara lui Oblio —, cu mîneci prelungindu-li-se peste pumnii care strîng ghidoanele, lăsînd în urma lor de minuscule pagode călătoare dîre de apă tulbure. Cerul Shanghaiului este poluat, deoarece patru mii de fabrici și uzine emană în văzduh gaze și fum, iar pe marea arteră care leagă gigantica metropolă de poarta maritimă oferită de Chang Jiang, sau

Fluviul Albastru, sute și mii de vapoare plutesc într-un neostoit trafic naval.

Marile orașe mă atrag irezistibil și, totodată, mă resping, amintindu-mi că dincolo de aglomerările lor, dincolo de defileele pe care străzile le taie printre blocurile de beton cenușiu, există și spații deschise, și cîmpii verzi, și dealuri, și munți, și un strop de natură, atîta cîtă a mai putut rămîne necuprinsă în tentaculara îmbrățișare a urbelor-gigant. Megalopolisul Shanghai, cu suburbiile sale, are o populație de aproape douăsprezece milioane de locuitori, 7149 de întreprinderi, 34.000 de magazine, iar portul, întins de-a lungul a unsprezece kilometri de dane și docuri, înregistrează un fret anual de 84 de milioane de tone. Un oraș dezvoltat „exploziv", cunoscînd o expansiune din ce în ce mai accelerată, care și-a avut „startul" după „războiul opiului" din 1840, pentru ca numai după o sută de ani să intre în agonie, să lase impresia unui oraș condamnat, iar salvarea și însănătoșirea lui să-i fie aduse de revoluție și de marile și structuralele transformări din ultimele decenii.

Am în față cartea unui reporter francez, Marius Magnien, scrisă în China, în 1950. Fostul oraș al „enigmelor orientului", „orașul păcatelor", metropola descrisă de Egon Kisch în cartea sa *China fără mască* drept orașul în care se concentrase pierzania lumii orientale, se ducea în amintire. Pe atunci populația lui era mai puțin de jumătate din cea de astăzi. Un oraș artificial, în ciuda zgîrie-norilor lui transplantați parcă din lumea aflată pe celălalt țărm al Pacificului, un oraș apărut acolo unde terenul, prin configurația lui, părea să sfideze implantarea vreunei mari metropole, de aceea așezarea a primit numele de „Shanghai", ceea ce, în chineză, înseamnă „Deasupra Mării". În realitate marea este departe și nu se vede nici atunci cînd apele Huangpu-ului se amestecă cu cele ale lui Chang Jiang (Yanzi Jiang în vechime) — artera fluvială a Chinei sud-estice. Dar Shanghaiul trebuia să simbolizeze triumful Occidentului asupra Orientului, „monumentul asiatic" al civilizației apusene, sfidarea sfidărilor, negarea neputinței, demonstrația posibilului acolo unde totul părea să conteste viabilitatea unei așezări de o asemenea anvergură. „Nanking Road", „Broadway Mansion", „Bubbling Well

Road", nume faimoase, totul trebuind să fie „biggest in the World", „International settlement", „American Concession", „English Concession", „French Concession" — și firma aceea de la poarta lumilor : „Intrarea chinezilor și a cîinilor strict interzisă !".

În concesiunea franceză în care se aflau vilele marilor traficanți de opium și de carne vie, existau bulevarde „rezervate", denumite ca la Paris : „Avenue Joffre", „Avenue Foch", poliție proprie, cîini-lupi... Dincolo, furnicarul chinez, joncile-locuințe de pe Soutcheu Creek, barcă lîngă barcă, mulțime larvară plutind pe o apă mîloasă, slinoasă, fetidă, pestilențială... Shanghaiul era poarta Occidentului în „imperiul celest", cu peste un milion de muncitori, din care aproape jumătate lucrau numai în industria textilă. 34.000 de docheri și nici o macara în port... Spinările hamalilor costau mai ieftin. 126.000 de ricșari, picioare rotind pedalele tricicletelor-trăsuri, birjari, sacagii, camionagii, atelaje umane cu ochii ieșiți din orbite de atîta efort, înhămate la hulubele harabalelor pe două roți...

Și totuși, Shanghaiul era inima industrială a Chinei, cu sute de fabrici concentrate în cartierul Chapei, unde, cele aparținînd patronilor englezi erau păzite de skihsi indieni, aduși din colonia de pe Gange, cu turbane si costume kaki, cu bărbi negre, intușabile, scrutînd orice mișcare cu ochi de cerberi insolenți. Acolo, la Chapei, evoluau eroii lui Malraux din *Condiția umană*. Mă întreb de ce oare această carte nu și-a cucerit încă popularitatea meritată în China contemporană ? Să se datoreze asta doar reproșului — în parte justificat —, adresat scriitorului, care ar fi pus „prea multă" imaginație în paginile romanului său ? Va trebui să caut printre colecțiile mele de reviste relatările lui Malraux după ultimul său drum făcut în China cu puțini ani înainte de a muri, pentru a încerca să-mi explic ceea ce, în mod sigur, a căutat și el să-și explice...

În Occident, lupta revoluționarilor chinezi, sacrificiul, abnegația lor, acel „cheguevarism avant la lettre" au reușit, datorită romanului lui André Malraux, să fie cunoscute de către iubitorii de literatură mai bine decît din tot ce puteau oferi ca tablou al unei epoci cărțile oficiale

de mai tîrziu. Unde sînt Tchen, Katow, Kio, bătrînul Gisors ? O siluetă voinică trece pe lîngă mine, strecurîndu-se cu greu prin furnicarul uman, peste care se cerne neostoită ploaia unui decembrie meridional. N-a fost decît o iluzie... Singura certitudine rămîn ploaia și furnicarul velocipedic...

S-au dus în uitare firmele străine care transformaseră „orașul de deasupra mării" într-o inepuizabilă mină de aur pentru seifurile din City, din Wall Street și din Paris : „American Company of Energy", „American Telephone Company", „La Compagnie française des tramways", „engleza" de ape, de gaz, maritima engleză... Băncile de zece etaje, băncile de douăzeci de etaje, băncile de treizeci de etaje... Acum, revista „Beijing information" inserează într-un număr de-al ei un reportaj intitulat : „Shanghai — avangarda noului Marș Lung". Peste patru milioane de muncitori, 330.000 de oameni de știință și tehnicieni de înaltă calificare, o optime din totalitatea producției industriale a Chinei anului 1980, o șeptime din întreaga valoare a exportului chinez, o șesime din deverul financiar al țării, 45 la sută din totalitatea produselor industriale destinate consumului intern, un venit pe cap de locuitor de șase ori mai mare decît media obținută pe țară. Shanghaiul dă de peste zece ori mai mult oțel decît în 1949, de 27 de ori mai multe laminate, de 24 de ori mai multe mașini-unelte, de aproape trei ori mai multe țesături de bumbac, de 502 ori mai multe mașini de cusut și de 854 de ori mai multe... biciclete.

Kio, dacă n-ar fi murit, spunînd că demnitatea este contrariul umilinței, s-ar fi plimbat acum pe bicicletă sau poate că s-ar fi dus la „Casa lumii" — super-cazinoul descris de Kisch, devenit astăzi super-club muncitoresc, în care se dau spectacole simultan în șapte săli, se joacă șah și „dame chinezești", se face gimnastică și se bea ceai de jasmin, sau ceai „verde", puternic aromat, sorbit din căni de porțelan cu capace pe măsura lor, pentru ca aroma licoarei să rămînă captivă și doar nările și glandele gustative ale „înrăiților" băutori să se bucure de ea. Plouă. Și nu-l găsesc pe Kio...

*
* *

Găsesc însemnările lui Malraux după călătoria lui în China din august 1965. Le-a publicat în „Le Figaro littéraire" din 25 septembrie 1967, şi, în întregul text, nu aflu nici o referire la *Condiţia umană*. Dar, în subtextul convorbirii avute cu Mao Tzedun, relatată ca după o stenogramă, Malraux lasă să se întrevadă că o bună parte din discuţia purtată n-a constituit decît epilogul *Condiţiei umane*, sau, mai exact, al momentului istoric înfăţişat de scriitor aşa cum acesta a fost văzut de contemporanii mai norocoşi ai eroilor romanului.

Malraux avea 26 de ani cînd a venit la Shanghai, fiind martorul evenimentelor sîngeroase în timpul cărora Gomindangul lui Jiang Jieshi (Cian Kai-şi) a trecut la masacrarea comuniştilor. După aproape 40 de ani, scriitorul revine în China pentru a reconfirma ceea ce scrisese în *Condiţia umană* : „Da, fără îndoială, oamenii nu au decît valoarea transformărilor pe care le provoacă". Referindu-se la începuturi, Mao Tzedun (Mao Zedong) îi spusese : „Prima etapă a luptei noastre o fost o jacquerie. Trebuia să-l eliberăm pe ţăran de stăpîn ; nu libertatea cuvîntului sau votul universal se cereau cucerite, ci libertatea supravieţuirii... După lovitura dată de Jiang Jieshi la Shanghai, ne-am împrăştiat. La început am vrut să mă întorc în satul meu. Dar cunoscusem marea foamete de la Changsha, cu capetele răsculaţilor tăiate şi înfipte în ţepuşe... La trei kilometri de satul meu, pe anumiţi arbori nu mai rămăsese un petic de scoarţă, pînă la patru metri înălţime ; înfometaţii îi jupuiseră. Din acei oameni constrînşi să mănînce scoarţă de copac puteam scoate luptători mai buni decît din şoferii din Shanghai şi chiar din hamali... Nu există un marxism abstract, ci numai unul concret, adaptat realităţilor Chinei, copacilor goi ca şi oamenilor goi care le mîncau scoarţa...".

Renunţ să mai caut umbra romanticului Kio la Shanghai. Mă mulţumesc să privesc doar transformările care reprezintă valoarea celor ce le-au provocat. Şi, totuşi, nu pot să nu mă întreb cum poate fi guvernat un oraş cu douăsprezece milioane de suflete, dar imediat acest gînd

mă duce la o altă întrebare : cum poate fi condusă spre un țel unic o țară cu peste un miliard de oameni ? Generalul de Gaulle se plîngea odată, referindu-se la Franța : „Cum poate fi guvernată o țară care produce 270 de soiuri de brînză ?“ Evident, era o butadă. Dar aici, privind organizarea citadină ce caracterizează viața giganticei metropole, înțelegi că problemele pe care le pune edificarea unei lumi noi sînt mai complicate și mai dificile decît cele ridicate de desfășurarea revoluției însăși, cînd totul era mai mult sau mai puțin clar, net, fără prea multe nuanțe. „În timpul Marșului cel Lung (1934—1935 n.n.) — îi povestea Mao lui Malraux — am luat peste o sută cincizeci de mii de prizonieri, capturați în grupuri mici ; și încă și mai mulți prizonieri am făcut în timpul marșului asupra Beijingului (1949 n.n.). Rămîneau cu noi patru-cinci zile. Vedeau clar diferența dintre ei și soldații noștri. Chiar dacă nu aveau mai nimic de mîncare — ca și noi, de altfel —, se simțeau eliberați. La cîteva zile după capturare îi adunam pe cei ce vroiau să plece. După o ceremonie de despărțire plecau ca și cînd ar fi fost de-ai noștri. Mulți însă, în urma acestei ceremonii, renunțau să mai plece. Și, rămînînd printre noi, deveneau bravi. Pentru că de-acum știau ce apărau...“

În ianuarie 1850, Karl Marx scria : „Atunci cînd reacționarii noștri europeni, în goana lor spre Asia, la care vor fi constrînși într-un viitor apropiat, vor ajunge în sfîrșit la Marele Zid, la porțile ce dau către fortăreața arhiconservatoare, cine știe dacă nu vor găsi acolo inscripția : Republica chineză. Libertate, egalitate, fraternitate.“ Profetice cuvinte ! Nici nu se împlinise suta de ani și ele s-au adeverit.

Sînt condus pentru a doua oară către fosta stradă Wangzi din Shanghai, la casa care purta numărul 106 (astăzi strada Xingye, 76), aflată cîndva pe teritoriul concesiunii franceze. Aici, într-o încăpere de numai 18 metri patrați, s-a hotărît cotitura cea mai decisivă de pînă acum din istoria celui mai numeros popor din lume. O cameră destul de austeră, cu o masă în mijloc, înconjurată de 13 scaune, fiecare avînd în dreptul lui cîte o ceșcuță de ceai. 23 iulie 1921. Treisprezece delegați comuniști din diferite provincii ale Chinei și doi reprezentanți ai Inter-

naționalei procedează la organizarea congresului de constituire a partidului comunist chinez. Pereți albi, tavan din lemn vișiniu, podea de aceeași culoare. Întregul partid avea pe atunci doar... 53 de membri. Astăzi el numără 40 de milioane. Mao avea 28 de ani. Ciu En lai se afla în suburbia pariziană Billancourt unde organiza grupul studenților comuniști chinezi care studiau în Franța.

Shanghai, casa cu patru uși la stradă, fiecare avînd cîte un fronton semicircular cu ornamente vopsite în roșu venețian. Și la prima mea călătorie în China, am fost condus aici. În încăperile învecinate s-a instalat un muzeu. Predomină fotografiile, afișele, cărțile, broșurile, ca în toate muzeele de acest gen. Singurul lucru deosebit este macheta unei jonci chinezești, la bordul căreia, după evacuarea acestei case în urma împresurării ei de către oamenii siguranței, delegații s-au refugiat pentru a-și continua lucrările, navigînd pe un lac la vreo sută de kilometri de Shanghai. Custodele muzeului explică ceva în legătură cu soarta celor treisprezece. Interpretul traduce. Nu-l aud bine. Filmez jonca. Deși utili, nu prea urmăresc ghizii muzeelor. Au itinerariile lor prea exacte, opririle obligatorii în fața unui exponat sau a altuia, frazele aceleași, rostite de mii de ori. Eu vreau să pătrund atmosfera, să mă închipui martor nevăzut la eveniment, să „aud" ceea ce nu se spune, să privesc îndelung un chip, o scrisoare, filele unei cărți. 18 metri patrați, 13 scaune și destinul unui popor...

Același lucru mi se întîmplă și cu ghizii de la marea expoziție a realizărilor economice din Shanghai. Cîteva fete stilate ca niște stevardeze de curse internaționale pun în funcțiune aparate sofisticate, lasere, baterii cu siliciu, computere, captatoare de energie solară. Una singură mă vrăjește. Cea de la standul de instrumente muzicale. Este ajutată de un pianist-xilofonist-naist care execută la toate instrumentele fragmente de muzică... românească. Mă întreb dacă în repertoriul lui intră muzica tuturor țărilor ale căror delegații vin aici.

La muzeul de bronzuri vechi ghidul este un specialist în istoria artei. Dar tot nu îl pot urmări. Întîrzii prea mult așteptînd schimbarea luminii pe verdele coclit al unui tripod în gura căruia razele soarelui se scaldă căutînd

parcă să oglindească chipul astrului zilei de acum două milenii. Vase de o frumuseţe tulburătoare, cristelniţe, coifuri, tipsii, gonguri, cratere cu toarte din dragoni în care timpul a pictat cu acel verde mineral fascinant ca otrava. Au zăcut în pămînt de la sfîrşitul neoliticului şi au ajuns în acest oraş fabulos — a cărui vatră s-a format abia în ultimele sute de ani prin modificarea cursului apelor —, numai datorită evenimentelor din toamna lui 1949. Deţinătorii lor, colecţionari nărăviţi care ştiau că valoarea unor piese este mai mare decît greutatea lor în aur, au vrut să le pună la „adăpost", aducîndu-le pe teritoriul concesiunilor străine unde le-au găsit ostaşii armatei de eliberare. Un vas vechi de trei milenii reproduce pe capacul lui scena unei ceremonii de sacrificiu. O lume de Brueghel chinez turnată în bronz. Actori, muzicanţi, acrobaţi, scamatori. Un sclav legat de un copac. Însuşi regele priveşte scena de sub un pavilion cu acoperiş de pagodă. Vasul a fost turnat sub dinastia Han, în anul 206 înaintea erei noastre. Artistul a rămas anonim. Ca sclavul legat de copac pentru un sacrificiu păgîn...

*

* *

Douăsprezece mii de kilometri. Cît de la Paris la Vladivostok. Dar nu pe şosea, ci peste cîmpii, în zigzag, cu duceri şi întoarceri, peste văi şi munţi, peste ape fără poduri, peste mlaştini şi pustiuri, pe căi ocolite, nebătute decît arareori de picior omenesc, mereu spre nord, spre nord-vest şi iarăşi spre nord, cu arşiţa crîmpoţind buzele, cu setea uscînd gîtlejurile, cu foamea chinuind somnul pe sponci. Gigantic exod care înaintează frenetic, dă înapoi, învăluie, loveşte, sparge, biruie, e biruit, cade, se ridică, se pierde în necunoscut, se regăseşte, se desface în meandre pentru a se recontopi în acelaşi nestăvilit şuvoi uman al ochilor înroşiţi de pulberea Asiei, al gurilor în care s-a încleiat uscăciunea, al braţelor ce nu mai pot purta, al picioarelor... nu, al picioarelor nu, ele n-au voie să obosească, picioarele înseamnă viaţa, fiecare pas aduce speranţa mai aproape, dar speranţa n-are nume, n-are loc, n-are statornicie. Puşti vechi, tunuri cu ţevi mîncate

de rugină, mitraliere flămînde de moarte, baionete care taie în scoarţa copacilor vlăguiţi, în ascunzişul rădăcinilor ce ţin loc de pîine, în carnea duşmanului. Marşul cel Lung, 25.000 de „li", iar un „li" are o jumătate de kilometru ; oare cine a spus că pămîntul e mic, că pe el mai există şi grădini, şi livezi, şi ogoare, şi păşuni, cînd de pretutindeni pîndeşte numai moartea ?

Octombrie 1934. Şapte ani de la ocuparea concesiunii engleze din Hankeu de către revoluţionari, şapte ani de la lovitura dată de Jiang Jieshi la Shanghai, şapte ani de la tragedia optimistă descrisă de Malraux în *Condiţia umană*. Sindicatele roşii chinezeşti ajunseseră să numere trei milioane de membri, partidul comunist avea 58.000 de aderenţi — o picătură într-un ocean de o jumătate de miliard de suflete, dar o picătură ce avea să tulbure pentru totdeauna apele somnolente ale Asiei. Octombrie 1934. O jumătate de milion de puşti gomindangiste încercuiesc comuniştii din „armata roşie", în provincia Jiangxi. O sută de mii de oameni, unul contra cinci, în defavoarea asediaţilor. Masacrul e sigur, faţa romboidală a lui Jiang Jieshi poate să se lumineze de zîmbetul unui nou Genghis-han, care se pregăteşte să înalţe noi piramide de faraoni asiatici din capete retezate.

Mao are 43 de ani. Vîrsta deciziilor febrile şi totale, dar care se iau după calcule făcute la rece, prin asumarea răspunderii în faţa istoriei. Este în floarea bărbăţiei, are doi copii pe care îi va pierde pe întortocheatul drum, rătăciţi în furnicarul uman străbătut, undeva, într-un sat unde nu li s-a ştiut niciodată identitatea, şi poate că mai trăiesc şi astăzi fără să-şi fi cunoscut tatăl. Mama lor avea să fie decapitată de gomindangişti...

Marele Marş s-a decis într-o noapte de octombrie 1934, cînd încercuirea trebuia spartă şi o sută de mii de oameni să pornească pentru a străbate 18 lanţuri de munţi, 24 de fluvii, 2000 de rîuri, 62 de oraşe, mii de sate, aşezări primitive, triburi asiatice, pustiuri... O sută de mii de oameni decimaţi de lupte, de boli, de foame, de capcane, de muşcăturile scorpionilor, de hărţuiala unei urmăriri dezlănţuite după o armată-fantomă, pulberea nisipului, frunza codrului, lamentul şi îndărătnicia Asiei,

neîngenunchierea ei, răbdarea peste marginile răbdării şi suportarea insuportabilului.

Unde se afla „pămîntul făgăduinţei“ ? Ce preţ trebuia plătit pentru atingerea lui ? Au plecat o sută de mii, dar din cei 20.000 cîţi au ajuns la Yanan, numai 7000 porniseră în uriaşul exod de o sută de mii, din Jiangxi. Restul li se adăugaseră pe drum, luînd locul morţilor şi neştiind cine, cînd şi unde avea să le ia la rîndul lor locul?... Cei ce rămăseseră în încercuirea de la Jiangxi au plătit scump nehotărîrea de a porni cu ceilalţi, deoarece răzbunarea lui Jiang Jieshi a fost cumplită şi ea s-a năpustit asupra unui milion de vieţi. Dar cei îndelung căutaţi plecaseră, se strecuraseră ca argintul viu printre verigile lanţului de foc, şi fiecare ,,victorie“ împotriva lor pe parcursul nesfîrşitei urmăriri avea să însemne mai mult o înfrîngere pentru urmăritori. În nord aştepta alt duşman : intrusul japonez care revendica împlinirea visului insularilor de a se implanta într-o bună zi temeinic şi pe cît posibil definitiv în subcontinentul chinez. Soldaţii armatei în marş au dat zeci de bătălii cu urmăritorii lor, şi încă şi mai multe cu invadatorii ţării. Au luptat în mers, parcurgînd pe jos, cîte 30—35 de kilometri pe zi. Aşa ceva nu se mai văzuse niciodată în istorie şi nu ştiu dacă s-a născut acel Tolstoi al chinezilor capabil să descrie marea epopee în toată mizeria şi demnitatea ei.

Yanan, octombrie 1965. Am împlinit 35 de ani pe zidul chinezesc, la Badaling, şi am fost sărbătorit într-un restaurant turistic din incinta giganticei necropole imperiale a dinastiei Ming. Două zile mai tîrziu eram la Xian, iar după o săptămînă, într-o noapte, am poposit la Yanan, punctul terminus al Marşului cel Lung unde, scrutînd întunericul spart de mii de luminiţe înşirate pe verticală, am adormit cu impresia că poposisem printre zgîrie-nori... În zori am văzut că luminiţele acelea veneau din grotele supraetajate în pieptul muntelui din faţă spre care şerpuia o nesfîrşită serpentină. Pămîntul ,,sfînt“ al revoluţionarilor chinezi. Cu două luni înaintea mea fusese acolo André Malraux. Mao Tzedun avea să-i mărturisească : ,,La noi, soldaţii revoluţiei dintre care mulţi erau fii de ţărani au devenit soldaţi napoleonieni (ce-a vrut să spună prin asta ,,omul de bronz“ — cum avea să-l caracterizeze Malraux —

nu prea înţeleg ; probabil în sensul suportării îndepărtatelor expediţii)... Se vorbeşte despre propagandă, dar propaganda face aderenţi, nu soldaţi...".

20 000 de oameni la Yanan. Pămînt arid, sărăcie lucie. Pînă şi duşmanii i-au abandonat pe fugari, socotind că acolo unde poposiseră era sfîrşitul lumii. În realitate, acolo se năştea un început de lume. Grota lui Mao... Grota lui Ciu En lai... Grotele celorlalţi... Calul împăiat al lui Mao... Chinezii îl mîngîie şi părul i-a cam năpîrlit. Îl întreb pe unul dintre însoţitorii mei dacă acel cal... „Ce importanţă are ? E un cal ca toţi caii ! Cine era să stea atunci să împăieze cai ?... Cu un cal mort hrăneai cîteva companii...".

Primindu-l pe Malraux, Mao îl întreabă ce impresie i-a făcut Yananul ? „La muzeul din Yanan te aştepţi să vezi fotografii din timpul Marşului cel Lung, machete cu munţi şi mlaştini... Dar expediţia trece pe un plan secundar. Pe primul sînt tunurile cu ţevile scobite în trunchiuri de copac şi legate cu sîrmă de telegraf ; muzeul mizeriei revoluţionare. Cînd îl părăseşti, pentru a vedea grotele în care aţi locuit cu colaboratorii dumneavoastră, capeţi aceeaşi impresie, cu atît mai mult cu cît gîndul te duce la luxul adversarilor. Mă gîndeam la camera lui Robespierre din casa tîmplarului Duplay. Dar un munte este mult mai impresionant decît un atelier, şi adăpostul dumneavoastră, situat deasupra muzeului actual, m-a făcut să mă gîndesc la mormintele egiptene...".

Luminile şerpuiau pe serpentine în noaptea aceea de la Yanan şi mie mi se părea că pe vatra mizerei aşezări de altă dată se înălţaseră blocuri cu zeci de etaje. Dar localnicii trăiau încă în grotele revoluţionarilor. Alte construcţii aveau să-mi stîrnească uimirea : munţii terasaţi. În desfrîul de loess, ţăranii-soldaţi s-au apucat să fasoneze munţii. N-aveau ogoare şi trebuiau să mănînce. Loessul, dacă este îndopat cu îngrăşăminte organice, rodeşte, că doar nu este decît pulbere adusă de vînturi sau mîl aluvionar pietrificat, forfecat de scurgerea apelor în canioane şi defileuri. De unde însă atîta loess? Cine l-a adus şi cînd? Se spune că, în vremuri ce aparţin memoriei calendarului geologic, pustiul Gobi a fost un fund de mare. De bună seamă aşa a fost, deoarece, în 1965, cînd am văzut la

Beijing filmul exploziei primei bombe atomice chineze efectuată în pustiul Lob-nor, soldaţii scriseseră pe dune lozinci cu cochilii de scoici : „Pacea se cucereşte, nu se cerşeşte !“ Acum, după 17 ani ştim mai bine ce „pace“ se poate cuceri cu bombele atomice : „pacea cimitirelor“...

Dar să revenim la loessul din Gobi. Într-o zi, zăgazurile acelei mări s-au rupt și giganticele șuvoaie au pornit-o spre răsărit, tîrînd cu ele munții de loess pe care, peste milenii fără număr, un alt șuvoi, de astă dată uman, avea să-i modeleze, prefăcîndu-i în piramide în trepte pentru a cultiva pe terasele lor pîinea. Marşul apelor se întîlnise peste timpul fără memorie cu marşul oamenilor. În împrejurimile Yananului semnele acestei întîlniri au rămas mai durabile decît orice piramide, de care pînă și timpul s-ar teme... Și poate că din lozinca aceea pe care am văzut-o scrisă cu cochilii de scoici pe un fost fund de mare, neostoita mișcare a dunelor din pustiu, vînzolindu-se, n-a lăsat decît un singur cuvînt, simplu și atoategrăitor : „Pace“...

*

* *

Atunci cînd copiii înalță zmee de hîrtie colorată, chinezii spun că ei nu fac decît să lase slobodă prelungirea sufletului lor „exterior“ dîndu-i o baie de cer... Zburau cîteva zmee, pendulînd deasupra pieței Tian An Men din inima Beijingului, și zbenguiala lor legănată pe nevăzute valuri de azur atenua sobrietatea gravă a locului, umanizînd peisajul marcat de o copleșitoare grandoare. Bucuria copiilor se îmbăia în cer chiar deasupra mausoleului din vestita piață, și lucrul acesta nu i se părea nimănui un „sacrilegiu“, ba din contră, el chema zîmbetul, readucînd în sufletul trecătorilor un strop de lumină.

N-am tentații necrofile, dar a trebuit să vizitez și locul „acela“. Antecamera încăperii în care își doarme somnul de veci Mao poartă numărul 106. Antecamera veșniciei. Acolo se întîlnesc cele două șuvoaie de vizitatori pentru a trece cu pas domol prin dreapta și prin stînga catafalcului și a se regăsi din nou afară, unde pe cerul

de azur zburda în libertate „prelungirea sufletului exterior“ al copiilor chinezi.

Seara, la Teatrul „Podul celest“, triptic de balet clasic. „Fericirea“ de Gian Zuhui după o nuvelă de Lu Xun, un fragment din „Sylvia“ de Leo Delibes, și „Lin Daiyu“ de Li Chen Qian după romanul clasic „Visul din pavilionul roșu“ de Cao Xuezin. Balet pe poante. Fără puști de butaforie, fără grimase de afișe agitatorice și fără ipostaze statuare. Balet, balet. Orchestra la locul ei, în fosa scenei și în completul partidelor de instrumente. Pînă la începerea spectacolului zeci de tineri par să nu se poată desprinde de palisada fosei de unde privesc uimiți dispunerea orchestrei și acordarea instrumentelor. Afară „coadă“ pînă la ocuparea ultimului loc din sală. Pufoaice strînse pe gît și șepci trase pînă la sprîncene. Dar o liniște de templu sacru, o sfială înduioșătoare, o ținută plină de deferență față de miracolul scenei. După fiecare tablou coregrafic aplauze pînă la umflarea palmelor.

Mă tulbură memoria artei, rezistența adevăratei culturi, valorificarea moștenirii artistice naționale și universale în ciuda tuturor vicisitudinilor unui timp „amnezic“ în care Bach, Beethoven, Mozart, Ceaikovski, Grieg, Wagner, ca și opera clasică chineză — gen unic în lume, de o frapantă originalitate și de o stranie frumusețe — ieșiseră din repertoriile filarmonicilor și ale teatrelor lirice, lăsînd locul numai „Fetei cu părul cărunt“ și colajului eroico-dramatic „Soarele roșu de la răsărit“. Acum opera clasică chineză își regăsește suflul. Cu șaptesprezece ani în urmă, la primele semne ale „revoluției culturale“ mi-a fost imposibil să văd undeva vreun spectacol cu măcar una din creațiile atît de numeroase și de tulburătoare ale acestui gen nepereche în lume.

Cine ar putea explica forța regeneratoare a acestui adevărat „Fenix“ — arta — capabil să renască la infinit din propria-i cenușă ? Cum de n-au fost uitate de-a lungul unui neînduplecat deceniu marile valori ale creațiilor scenice proprii ? Beethoven se poate reînvăța în cîteva luni de repetiții. Dar cine, unde, și cum a cultivat, nelăsînd-o să se ducă în imperiul încețoșat al uitării, opera clasică chineză amenințată cu neantul ? Așa cum este interpretat

autorul „Coppeliei“ pe scena teatrului „Podul celest“ poate rivaliza cu virtuozitatea balerinilor din palatul Garnier, din inima „Oraşului-lumină“. Reconfortantă şi promiţătoare neuitare. Marile valori ale spiritualităţii sînt cu adevărat nemuritoare, şi, atunci cînd ele nu mai au loc pe scene sau în rafturile de înţelepciune ale bibliotecilor, se păstrează în sufletele oamenilor, acolo de unde libertatea, demnitatea şi dragostea de frumos nu pot fi niciodată alungate.

S-au dus în uitare cei ce au vrut să oblige la uitare, şi atît. N-a rămas de pe urma lor decît gustul leşios de după pîcla coşmarului. Nici o nouă cultură nu se poate construi pe ruina altei culturi, deoarece ruinele n-au fost niciodată un teren bun pentru implantarea temeliilor. Moarte sau ucise, civilizaţiile trecutului n-au lăsat în urma lor decît regrete. Lumea noastră nu poate începe de la „zero“, deoarece asta ar însemna să ne întoarcem şi să ne legănăm în cozi de crăcile copacilor. De la neant şi pînă la noi au fost veacuri şi milenii de strădanii, de căutări, de suferinţe, de mereu amînate idealuri de perfecţiune. Nu putem continua decît preluînd. O înţeleaptă vorbă a chinezilor spune că numai cu răbdare şi cu timp îndelungat frunza de dud se preface în mătase...

Opera clasică chineză este un spectacol de subtil rafinament, în care proza şi versul se amestecă cu cîntecul, cu aria şi recitativul solo, arareori cu duetul. Costumaţia şi grima sînt cele două suporturi scenice de excelenţă. Decorurile apar frecvent doar sugerate. Linia melodică se desfăşoară aproape exclusiv în amplitudini de o stridenţă voită, ca şi cînd portativul n-ar cunoaşte note decît de la „fa“ în sus. Orchestra formată doar din cinci sau şase instrumente este compusă cu precădere din corzi şi percuţie. Instrumentele de suflat nu apar decît arareori, accentele sînt punctate de strune cu vibraţia gîtuită prin alunecarea rapidă a degetului pe gîtul lăutelor orientale. În stînga şi în dreapta scenei sînt proiectate printr-un aparat de diapozitive ideogramele care „traduc“ cuvintele cîntecelor arhaice în chineza literară contemporană. Pentru un neiniţiat spectacolul rămîne o feerie de culori, o succesiune de ipostaze ce amintesc stampele medievale, chipuri-măşti, podoabe savante. Subtilitatea rafinamen-

tului constă în morala legendei. Totul este însă susţinut dramaturgic de conflicte ample, declanşate abrupt şi rezolvate în desnodăminte patetice. O expresie „încifrată" a unui suflet mereu fastuos, căruia nimic din ceea ce este omenesc nu îi rămîne străin. Sursele muzicii sînt adeseori tainice şi cu origini pierdute în negura timpurilor.

Muzicologii chinezi s-au întrunit în august 1982 într-un simpozion care a dezbătut nu mai puţin de 140 de studii de etnomuzicologie. Printre acestea, referatul prezentat de muzicologul Du Yaxiong a suscitat un deosebit interes prin demonstraţia că, într-o anumită măsură, muzica populară ungară prezintă similitudini cu muzica folclorică a uneia din minorităţile naţionale de veche sorginte, cea a Xiongnusilor, descendenţi din neamul hunilor. Tot acestora le aparţin şi yugurii, ale căror cîntece şi ritmuri de astăzi sînt înrudite cu cele ale îndepărtatului popor din cîmpia panonică. S-a constatat de asemenea că o bună parte din muzica chineză creată sub dinastia Tang (anii 618—907 ai erei noastre), considerată pînă acum pierdută, s-a păstrat aproape nealterată în nordul Japoniei, iar alte creaţii aparţinînd muzicii preclasice chineze dăinuie încă şi astăzi în Asia Centrală.

Descoperirile arheologice recente deschid o pagină nouă în cunoaşterea trecutului cultural al civilizaţiilor care s-au succedat de-a lungul mileniilor pe valea Fluviului Galben. „Pegasul chinez" — a fost supranumit un cal de bronz descoperit la Wuwei, în provincia Gansu, surprins de sculptorul lui anonim, pe care l-ar fi invidiat şi Michelangelo, într-o ipostază de galop frenetic. Parcă fixat de un declic fotografic în plină goană, acest cal nu atinge piedestalul decît cu o singură copită, relevîndu-ni-se într-un echilibrul uluitor. Creatorul lui anonim nu a trăit decît cu... 1800 de ani în urmă...

Dar calul înaripat al poeţilor a purtat peste veacuri povara grea de recoltă a unei literaturi ce străbate mileniile. *Cartea Poemelor* este o amplă culegere datînd din primul mileniu dinaintea erei noastre, contemporană fiind cu opera lui Eschil. Cam din aceeaşi perioadă ne-au parvenit *Nostalgiile* lui Qu Yuan (340—278 î.e.n.) primul mare poet din istoria literaturii chineze. Acest Ovidiu al Orientului a premers prin soarta lui destinul poetului exilat

de împăratul August la Tomis. Căzut în dizgraţia unui potentat al vremii, căruia istoria nu i-a păstrat numele, el a fost surghiunit și oprimat pînă ce, adus în pragul disperării, și-a luat singur zilele aruncîndu-se în apele Fluviului Galben. A rămas în urma lui cel mai lung poem antic chinez, *Li Sao* (Nostalgii), în versificaţie liberă faţă de canoanele rigide ale poeziei de pînă la el, patetic testament moral în care spiritul justiţiar, setea de libertate, dorul după meleagurile natale și după iubirea pierdută, ura împotriva tenebrelor și a răului înrădăcinate în viaţa curţii îl fac și astăzi pe Qu Yuan actual.

Și în versurile lui copiii înalţă zmee. Cînd trecut-au oare două mii două sute cincizeci de ani ? Surghiunul poeţilor este neputinţa potentaţilor, dar ce bine este cînd copiii înalţă zmee, scăldîndu-și prelungirea sufletelor lor „exterioare" într-o baie de cer...

Chinezii, ca și japonezii, ocrotesc leagănele copiilor lor cu paravane măiestrit pictate, pentru ca visele pruncilor să le fie ferite de coșmare...

* *

*

Într-un restaurant din Shanghai am citit un anunţ în chineză scris cu litere latine : „Women neng yong putonghua jiedai guke", ceea ce înseamnă : „Noi ne servim clienţii în limba literară." Specialitatea „casei" : colţunași fierţi în aburi și serviţi în cutii patrate de lemn, cu salată din rizomi de lotus și compot din „urechi de argint din pomul dorului reciproc". Cred că trebuie să mă opresc puţin asupra acestor „urechi" înainte de a trece la limba chineză. Acestea nu sînt decît niște bureţi străvezii, dulci, gelatinoși, culeși de pe trunchiul unui arbore ce nu crește decît în Taiwan și în sudul Chinei continentale. I s-a spus Xiang-si-shu — „pomul dorului reciproc" din motive lesne de înţeles. Metafora culinară implică un evident substrat politic. Dar, după colţunașii cu tocătură picantă, compotul de „urechi de argint" face deliciul meselor chinezești.

Imaginea devenită stereotipă despre chinezul de azi se reduce la cîteva trăsături schematice : interiorizat, enigmatic, mască a surîsului satisfăcut, uniforma cenușie, al-

bastră sau kaki, limbă grea, scriere din ideograme încîlcite. În restul lumii ni se pare că nu pot fi găsiți doi oameni identici. Aici sîntem înclinați să credem că un miliard de oameni sînt la fel. Schema continuă să opereze în pofida evidenței. Realitatea e alta. Nu există o mai mare diversitate de tipuri umane pe cuprinsul teritoriului unei singure țări. Chinezul mărunțel, sfios, cam xenofob, chinezoaica mignonă mărunțindu-și pașii sînt doar arhetipuri depășite. În competițiile sportive internaționale apar atleți de o invidiabilă robustețe și anduranță, iar generația tinerilor de astăzi este cu 15—20 de centimetri mai înaltă decît părinții ei. Pufoaica se duce la vechituri, așa cum s-au dus la noi cîndva paltonul pe „puncte", lodenul verzui și cocul împletit în vîrful creștetului. Fusta colorată, bluza decoltată, costumul „nemțesc", cravata revin în drepturile lor. Creatorul de mode francez Pierre Cardin a deschis cîteva „buticuri" în marile orașe ale Chinei ; celebrul coafor Jacques Dessange a făcut o serie de demonstrații de „sculptură capilară" în părul unor tinere din Beijing și Shanghai, urmărit cu osîrdie de o întreagă pleiadă de frizeri chinezi cărora le-a predat secretele artei sale. La Nanjing, capetele care se ofereau voluntar pe altarul din fața oglinzii făceau „coadă" în fața salonului unde Dessange își desfășura virtuozitatea.

Televiziunea transmite color reclame de cosmetice și de produse ale artei menajere. Pe străzile marilor orașe apar panouri publicitare de o forță sugestivă capabilă să rivalizeze cu cele din Tokio. „Hitaki", „Sheiko", „Swiss watches" și-au deschis reprezentanțe permanente în cîteva metropole. Cele mai sofisticate aparate de radio cu circuite integrate, stereo, casetofoane extraplate, magnetofoane „hi-fi" sînt expuse în mai toate magazinele universale. Prețurile, deși mi se par „prohibitive", înlătură, totuși, penibila senzație a „fructului oprit". Pe strada Nanjing din Shanghai sînt patru sute de magazine cu vitrine atrăgătoare și firme de neon. Zilnic, un milion de shanghaiezi și provinciali își fac cumpărăturile aici.

Cînd oamenii care își vorbesc nu se înțeleg datorită deosebirii dintre dialectele lor, atunci unul își întinde palma stîngă în fața celuilalt, și, cu arătătorul mîinii drepte procedează la o enigmatică „chiromanție" lingvis-

tică, schițînd liniile încrucișate ale caracterelor scrierii chinezești, unică pe întreg teritoriul țării. „Dialectele“ sînt adeseori limbi doar vag înrudite, deosebirea fonetică dintre ele fiind uneori la fel de mare ca, bunăoară, între română și portugheză. Cuvintele deosebite care exprimă aceleași noțiuni se scriu însă cu caractere unice, înțelese de toți cei alfabetizați. Scrierea reprezintă deci o formă de unitate națională mai amplă decît limbile vorbite.

Limba vorbită în nordul țării (numită „putonghua“) — generalizată, devenită oficială în administrație —, nu are comun cu dialectul care se vorbește la Canton decît neologismele, numerele, unitățile de măsură și unii termeni consacrați. Scrierea este însă aceeași. Cuvîntul „inimă“ poate suna diferit, dar caracterul scris care redă noțiunea „inimă“ este același. Așa s-a făcut ca scrierea ideografică chineză să fie preluată în secolul al șaptelea al erei noastre de către japonezi, deși limbile chineză și japoneză aparțin unor familii lingvistice total diferite. În fond, și Occidentul a preluat pentru scrierea numerelor așa zisele „cifre arabe“, modificîndu-le întrucîtva caligrafia și universalizîndu-le. Un român spune : „unu, doi, trei...“ în vreme ce un maghiar va număra : „egy, kettö, harom...“, dar și unul și altul, cînd vor scrie numerele pronunțate printr-o cifră vor înțelege același lucru. Așa este și cu scrierea chineză. Ea are „universalitate“ pe întreg subcontinentul chinez. În vechime, chineza a fost un fel de „latină“ a Orientului îndepărtat, devenind astfel nu prin fonetică, ci prin scrierea ideografică.

Ideea trecerii la o scriere cu litere latine prin generalizarea simultană a „limbii literare“ întîmpină însă greutăți ce par, deocamdată, insurmontabile, în ciuda avantajelor evidente : o școlarizare mai simplă, o ridicare mai rapidă a nivelului cultural, o mai facilă comunicare cu exteriorul. Cert este că 95 la sută din populația Chinei aparține naționalității han, adică a chinezilor de baștină. Dar restul de „numai“ 5 la sută reprezintă, oricum, 50 de milioane de suflete. Din cele 29 mari unități administrative, 21 sînt provincii, 3 municipalități cu rang de provincie (Beijing, Shanghai și Tianjin), iar 5 regiuni autonome :

Tibetul, Mongolia interioară, Guangxizhuang, Xinjiang, Weiwuer şi Ningxiahuizu, locuite de minorităţi naţionale răspîndite pe aproximativ 60 la sută din totalitatea teritoriului chinez. Recensămîntul oficial din 1982 indică existenţa a 65 de minorităţi etnice, dintre care cea mai numeroasă este constituită de zhuangi (12 milioane) care locuiesc în sudul Chinei. Urmează huizuii cu 6,5 milioane şi uigurii cu 5,5 milioane. Tibetanii, în număr de 3,5 milioane sînt împrăştiaţi pe o suprafaţă în exclusivitate montană de 1 200 km patraţi. Oameni ai înălţimilor adeseori inaccesibile, aceştia şi-au păstrat religia şi obiceiurile ancestrale. Suflare mare, probleme mari.

La Beijing, ca și la Shanghai se amestecă adeseori rasele, moravurile, limbile. Între pasagerii unui vas de croazieră care străbătea calea navigabilă de la Shanghai pînă la confluența Huangpu-ului cu fluviul Yangzi, mi s-a spus că, la bord, existau reprezentanții a optsprezece etnii. După chipuri nu îi puteam diferenția decît foarte vag. Mai distincte le erau costumele, mulți fiind îmbrăcați în portul lor național. Un mozaic de rase pe care numai o metropolă îl poate concentra. Vasele de croazieră de pe Huangpu oferă însă cel mai vast spectacol shanghaiez, 18 kilometri de maluri pînă la estuarul de la Wusong — unde, în colaborare cu japonezii se construiește un combinat siderurgic pentru 20 milioane tone de oțel —, copleșitoarea panoramă a orașului, danele portului, șantierele navale, molcomă defilare printre sutele de vapoare de pe marea arteră acvatică. Jonci și saipane purtîndu-și pînzele întinse pe nervuri de bambus ca niște aripi de uriașe păsări cenușii făcînd volte printre navele albe. Turiști. Provinciali. Emigranți veniți în vizită în patria-mumă. Cîteva „fețe palide" de occidentali, mitraliind cu declanșatoarele aparatelor fotografice vasta panoramă citadină. În salonul de pe puntea inferioară spectacol de circ pentru distinsul public călător. Clovni, acrobați, prestidigitatori. Într-un colț de pe puntea superioară, sub o prelată care îi apără de ploaia mocănească, doi îndrăgostiți uitați de lume și uitînd de tot ce-i înconjoară. Fata își ține palma stîngă întinsă pe genunchiul băiatului și acesta, cu arătătorul mîinii drepte, pare

a-i schița liniile unor ideograme chinezești. Dar nu asta face. Fata rîde și tînărul îi urmărește liniile din palmă... Linia inimii, linia vieții, linia succesului, linia dragostei...

Să lași la Beijing în plin decembrie un ger uscat în stare să crape pietrele, și să poposești după trei ore de zbor printre palmieri, pe țărmul mării din dreptul strîmtorii Taiwanului, la Fuzhou, înseamnă să realizezi vastitatea acestei țări și diversitatea ei climatică. La Beijing respirația îmi făcea fuioare de promoroacă în mustăți, în vreme ce pe malul fluviului Min Jiang, care se varsă la Fuzhou în Dong Hai, sau Marea Chinei de Est, puteam scutura de pe umeri, ca Baba Dochia, cele șapte cojoace și răsufla în voie boarea primăverii subtropicale. Păstrez încă în nări aromele azaleelor înflorite, ale hibiscușilor cu corolele ca niște lampioane purpurii, parfumul feciorelnicei iasomii și mirosul iute al cărnoaselor cîrciumărese care sfidau anotimpurile... Pătimașa nevoie de a-ți umple pieptul cu aer marin după înghețul nordului, lăcomia ochiului învăluind magnoliile în floare, salivația glandelor gustative în fața unui ananas proaspăt cu coaja ca o carapace de țestoasă vegetală... Și bucuria de a recunoaște flori de pe la noi, dalii, crăițe, crizanteme, gălbenele și ochiul-boului alături de ficuși tropicali, de orhidee și mirt, de dafini și oleandrii...

Provincia Fujian, cu o populație de 25 milioane de locuitori, a fost pînă de curînd închisă vizitatorilor străini datorită apropierii ei de Taiwanul cu care ani îndelungați au tot continuat conflictele de coastă. Acum, în urma reluării contactelor reciproc avantajoase cu ceea ce, mai înainte, era simbolizat prin „tigrul de hîrtie“, Fujianul colaborează cu Statele Unite în industria lemnului, cu Japonia în electronică și maricultură (creșterea sistematică a creveților și a langustinelor), cu R. F. Germană în domeniul industriei conservelor și cu Taiwanul în diverse ramuri ale industriei ușoare. Cultura ceaiului și piscicultura sînt predominante în districtele de coastă. La

fel, pomicultura şi orezăriile, ca şi plantaţiile de citrice care aici sînt în elementul lor cel mai propice, de unde şi întinsele livezi de mandarini şi portocali.

Cîndva, provincia a fost furnizoarea unor lungi convoaie de emigranţi care îşi căutau pîinea în ţările din sud-estul asiatic, în Singapore şi în arhipelagul malaezian, în occidentul european şi în cele două Americi. Aproape că nu există familie care să nu fi fost scindată, cei plecaţi rămînînd legaţi sufleteşte prin mii de fire nevăzute de patria-mumă, de rudele lor, de locurile de baştină. Adeseori vin de peste mări şi ţări să-şi vadă fraţii şi surorile sau măcar locurile în care le-au copilărit părinţii, de unde şi neîntreruptul val turistic, donaţiile pentru opere sociale, răspunsul celor mai căpătuiţi de a investi capitaluri în industriile cu caracter mixt, fluxul devizelor. Viceguvernatorul provinciei ne spune la un dineu că numai în anul 1981 familiile emigranţilor din Fujian au primit prin intermediul Băncii Naţionale a Chinei peste o sută de milioane de dolari, devize ce au rămas în vistieria statului, destinatarilor achitîndu-li-se echivalentul în yuani. Aveam să văd în drumul spre Xiamen, parcurs cu maşina, sute de sate chinezeşti, şi n-a existat unul în care să nu se fi construit case noi, din piatră alburie, tăiată în dreptunghiuri lungi de cîte doi metri pentru a-şi lua locul în zidurile ce se ridicau pe vetrele familiale.

La început am crezut că lucrul acesta era caracteristic doar aşezărilor din lungul şoselei principale, dar, la un moment dat, a trebuit să ne abatem pe un drum ocolitor de peste 30 de kilometri şi am constatat că şi în satele de aşa zis „fund de ţară“ se construia la fel de frenetic. Vechile căsuţe din chirpici, din cărămidă nearsă, din lemn sau împletituri de bambus bulgărite cu lut lăsau locul noilor construcţii adunate ca nişte cuiburi de rîndunică în perimetrul satelor. În rest, cît cuprindea ochiul, smalţul lanurilor de orez plantat pentru a treia recoltă a anului, colinele acoperite cu mingiile verzi ale tufelor de ceai, duzii înşiraţi pe marginea drumurilor pentru a hrăni cu frunza lor gîndacii de mătase, livezi întinse de citrice. O palmă de pămînt nu se vedea nelucrată. Pînă şi în marginea imediată a taluzurilor căii ferate, pînă în buza

canalelor de irigaţii tot ce putea rodi era pus să lege şi să odrăslească. Pe cîmpii pîlcuri de oameni, pe suprafaţa iazurilor cîrduri de raţe, ici, colo, în mîlul unei cozi de lac bivoli negri ca smoala bălăcindu-se leneş sub soarele tropical. Adeseori, bărbaţi şi femei cu cobiliţe de bambus, cu creştetul acoperit cu pălării conice din pai de orez cărau cu hîrdaiele îngrăşămintele organice într-un amestec lichid, pămîntiu, pe care îl vărsau cu ajutorul unor cancioguri cu cozi lungi la rădăcina plantelor.

Prin pajişti erau şi ierburi de pe la noi : crucea-pămîntului, drăgaică, iarba şopîrlei, crucea-voinicului, iarba fiarelor, coada-racului, lucernă sălbatică, lăptişor şi lăsnicior, troscot, vinariţă şi trifoi. Şi fluturi ca păunul de zi, ca lămîiţa, fluturi „amiral“ şi „coada rîndunicii“, iar către asfinţit, cînd albiliţa şi calul popii se duceau la culcare, apăreau catifelatul ochi-de-păun, albastrul Morpho şi cotocala de noapte. Munţii albăstreau în sineala sîngerie a apusului, parcă apropiindu-se şi mai mult de mare şi devenind străvezii, iar o tihnă omenească se aşeza blîndă şi ademenitoare la somn ca după orice zi de trudă grea.

Peisajul sudic chinezesc este aidoma tuturor meleagurilor din sud-estul asiatic şi dominanta lui o constituie aspectul colinar, roşeaţa pămîntului, oglinzile de apă ale culturilor de orez terasate, alcătuind un vitraliu în plăcile căruia să se răsfrîngă norii călători pe cer. Satele sînt albe, strînse pumn, cu acoperişul caselor din olane, cu temple rămase din bătrîni, adeseori fără cimitire. Este şi explicabil, dacă stăm şi socotim ce ar însemna un miliard de morminte la fiecare viaţă de om... În cele mai aglomerate provincii morţii sînt arşi.

La Fuzhou vizitez o fabrică de „lac“, adică de obiecte de artizanat specifice locului, produse din acea substanţă care se extrage din răşina unor plante din familia anacardiaceelor, folosită în arta decorativă a Extremului Orient. Vaze perechi încrustate cu filigran, pictate cu frunze de bambus sau cu păsări-paradis, lei cu ochi bazedovieni, amfore chinezeşti cît statul unui om, dar atît de uşoare încît par făcute din aluminiu emailat în negru, în violet

sau în ultramarin. Soliditatea este doar aparentă, deși la baza fiecărei lucrări stă lemnul de teck, de tisă, de abanos ori de mahon peste care se așterne rășina amestecată cu făină de grîu, în straturi succesive cu pînză de in și iarăși acea „cocă“, la început mată, pînă cînd coacerea îi dă lustrul metalic inimitabil. Paravane din lac cu peisaje orientale, cu pagode, cu păsări și fluturi, cu crizanteme și azalee, casete de bijuterii, cutii pentru cosmetice, peste o mie de sortimente produse de un colectiv de numai 542 de lucrători-artizani dintre care 182 femei — dar acest pumn de oameni rivalizează cu alte două centre chinezești specializate în materie, dînd o producție anuală în valoare de peste două milioane de yuani (un yuan și jumătate are valoarea unui dolar), din care 80 la sută „merge“ la export.

În fața Fuzhoului se află insula pe care se înalță muntele Kuku San, sau „Muntele-tobă“, botezat astfel după o uriașă lespede din vîrful lui în care ploile musonice bat darabana. Un bac face traversarea istmului de numai o milă marină, descărcîndu-și puhoaiele de turiști în insula-parc unde orice mijloc de locomoție este interzis. Nici măcar bicicleta — această prelungire a picioarelor oricărui chinez — nu este permisă. O liniște de grădină japoneză, pergole și pavilioane smeurii, citrice lăsîndu-și crengile încărcate de roadă peste împrejmuirile de zid ale caselor. Se cațără cu spiralele lor vrejurile de volubilis, caprifoiul înmiresmează aerul, chiparoșii sfredelesc cerul pe care îl sprijină cedrii seculari. Marea este însă galbenă, mîloasă, prinsă în balansul implacabil al fluxului și refluxului care aduce și retrage apele după ornicul nevăzut al lunii.

Tocmai aici, în insula ce mi-ar fi oferit poate cele mai jinduite portrete de chinezi meridionali, mă simt cuprins de oboseală, și atunci mă așez pe scaunul unui negustor de fructe care îmi vorbește blînd în limba lui, întinzîndu-mi curtenitor o jumătate de ananas, așa cum oferi unui călător ostenit o cană de apă. Privesc Muntele-tobă, dar eu

simt darabana bătîndu-mi în tîmple şi mă opresc să-mi trag sufletul. Aştept cu ochii închişi, cu aparatul de filmat pe genunchi, iar acesta mi se pare greu de parcă ar cîntări o tonă. Unde mi-e casa ? Unde sînt ai mei ? Este abia amiaza, soarele tropical îşi înfige suliţele de foc în creştetul meu, şi înţeleg că acasă abia se ridică noaptea şi se ivesc zorii de zi... Renunţ la ascensiunea pînă la „toba" din vîrful muntelui Kuku-San. Dar, într-un tîrziu, ridicîndu-mă şi pornind mai departe cu pas şovăitor, am înţeles că „acolo", în insula cu castani dulci şi cu chiparoşi ca nişte luminări vegetale am uitat de trecerea clipei.

*
* *

Timpul parcă se oprise la Xiamen, în străvechiul Amoy, unde a dregătorit Marco Polo ca inspector trimis de împăratul Kubilai. Acolo, în camera de hotel ce mi s-a rezervat am petrecut toate ceasurile de răgaz privind prin fereastră viaţa unei familii de chinezi într-o casă de peste drum, pe care o aveam sub ochi ca pe o lume „in vitro". Era o casă situată pe acoperişul plat al unui bloc cu patru etaje şi, cum eu locuiam la etajul al şaselea al hotelului de vizavi, vedeam tot ce se petrecea în ea. Palisada acoperişului-terasă era străjuită de 36 de ghivece cu flori pe care le uda dimineaţa şi seara o chinezoaică bătrînă cu un copil în braţe. Mai era un hulubar cu porumbeii lăsaţi liberi doar la apusul soarelui, întorcîndu-se după ce stolul lor dădea rotocoale pe cerul boltit peste oraşul cu aproape un milion de suflete... Şi mai era o cuşcă cu două perechi de iepuri de casă, o ladă zăbrelită în care-şi duceau viaţa cîteva galinacee ce îşi scoteau capetele printre şipci ca albinele prin urdinişul stupilor, pentru a ciuguli grăunţele puse pe un jgheab de lemn scobit ca o copăiţă. Familia compusă din cinci suflete : pruncul, părinţii lui şi cei doi bunici. Dedesubt, în apartamentul spre care cobora o scară ce lega balconul ultimului etaj al blo-

cului cu casa de pe acoperiş mai locuia o parte a familiei, ori poate că locatarii de jos erau doar prietenii celor de deasupra, deoarece adeseori urcau la ei și tăifăsuiau. Masa pe terasă, acoperită cu mușama, pruncul ținut în brațe într-un dialog numai de el înțeles cu porumbeii, ghivecele în care înfloreau cerceluși, mușcate și hortensii. Era duminică. La Shanghai aveam să vizitez locuința unei familii de chinezi, punînd întrebări și primind răspunsuri în legătură cu tot ce ar putea interesa un „străin". Am fost și pe la prietenii știuți mai de demult. Dar niciodată n-aș putea spune că am pătruns în viața unei familii chinezești — de la pregătitul pachetului cu mîncarea de prînz și a termoselor de ceai pentru cei ce plecau la lucru, pînă la îmbăierea de seară a pruncului în jurul căruia se adunau toți ai casei ca în fața unei minuni — ca la Xiamen, unde curiozitatea mea era mai mare decît irepresibilul reproș ce mi-l făceam indiscreției, privind acea „casă a bunicilor" de deasupra zvîrcolirii neostoite a străzii. Și urmărindu-le ziua de odihnă, apoi prima zi de lucru a săptămînii, cu minuțiosul ei orar, am înțeles că pretutindeni oamenii sînt oameni și că viața nu cere decît viață...

Xiamenul este un oraș-insulă, dar care, prin legarea în 1957 de coastă, printr-un dig de cîțiva kilometri aruncat în strîmtoarea mării, a devenit peninsulă. Oraș meridional cu chinezi meridionali. O zecime din populație o constituie foștii emigranți întorși acasă. Port nou, aeroport nou, o „zonă economică cu regim special", distanța pînă la cea mai apropiată insulă taiwaneză — cincisprezece kilometri...

Eram de o săptămînă în China. Străbătusem abia 15 200 de kilometri, în 43 de ore de drum, cu avionul, cu mașinile, cu un microbuz care a parcurs distanța dintre Fuzhou și Xiamen în 9 ore, vizitasem 5 întreprinderi, 4 temple, 2 instituții de învățămînt, și vizionasem 2 spectacole. Mai aveam înainte douăsprezece zile pentru a totaliza 30.550 de kilometri, 87 de ore de drum (4 cu vaporul,

13 cu autobuzul, 28 cu avionul și 32 cu trenul), 19 temple, 7 întreprinderi, 6 instituții de învățămînt, o comună populară, 3 spectacole și... 2 spitale. Dar n-am uitat ce mi-am zis la Xiamen privind rotirea stolului de porumbei : Viața cere viață...

„Sfîntul program" era însă neînduplecat. Bunăoară la Xiamen, la 7,30 scularea, la 8 plecarea în insula Kulan unde se află un străvechi templu budist, apoi masa de prînz, vizitarea unor șantiere și a „zonei economice cu regim special", în sfîrșit, masa cu edilii municipalității și discuții de cîte 3—4 ore. A doua zi scularea la aceeași oră, la 8 plecarea spre Universitate, vizitarea apartamentului-muzeu care a aparținut scriitorului Lu Xun, masa, turul orașului, făcutul bagajelor pentru ca, la 18,30, să plec cu trenul la Hangzhou, cale de 1 100 de kilometri pe care aveam să o străbat în... 27 de ore !

Inginerul Huan Xia Hua, care ne arată marile șantiere de aici, are cam 50 de ani, păr negru cu firul tare ca de perie, sprîncene smoc, ochelari cu ramă de baga, veston de doc încheiat la toți nasturii. O cicatrice mare pe obrazul stîng, de sub ureche pînă la bărbie, ca urma unei tăieturi de sabie. Îl ascult povestind despre aeroportul de unde vor decola și pe care vor ateriza avioane transcontinentale, dar tăietura aceea de pe obraz mă îndeamnă să-l întreb ce i-a provocat-o ? „O sabie japoneză, într-un duel nebun, el călare, eu pe jos. Eram un năpîrstoc, dar calul tot i l-am luat !..." Îi spun că, la Heidelberg, cu o astfel de cicatrice ar fi avut toate șansele să fie ales președintele asociației duelIștilor. Rîde. Acum „duelează" cu o riglă triunghiulară, cît o sabie ciută, pe care o tot plimbă pe macheta marilor șantiere cu cohorte de basculante, buldozere, screpere, betoniere-gigant și asfaltiere. Proiect taiwanez, capital kuweitian, majoritatea utilajelor italienești și japoneze. Marea vine pînă în buza pistelor, o mare roșie de parcă ar măcina pulbere de corali. Dacă Afrodita s-ar fi născut din spuma unei astfel de mări ar fi avut culoarea crabilor fierți.

13 cu autobuzul, 28 cu avionul și 32 cu trenul), 19 temple, 7 întreprinderi, 6 instituții de învățămînt, o comună populară, 3 spectacole și... 2 spitale. Dar n-am uitat ce mi-am zis la Xiamen privind rotirea stolului de porumbei : Viața cere viață...

„Sfîntul program" era însă neînduplecat. Bunăoară la Xiamen, la 7,30 scularea, la 8 plecarea în insula Kulan unde se află un străvechi templu budist, apoi masa de prînz, vizitarea unor șantiere și a „zonei economice cu regim special", în sfîrșit, masa cu edilii municipalității și discuții de cîte 3—4 ore. A doua zi scularea la aceeași oră, la 8 plecarea spre Universitate, vizitarea apartamentului-muzeu care a aparținut scriitorului Lu Xun, masa, turul orașului, făcutul bagajelor pentru ca, la 18,30, să plec cu trenul la Hangzhou, cale de 1 100 de kilometri pe care aveam să o străbat în... 27 de ore !

Inginerul Huan Xia Hua, care ne arată marile șantiere de aici, are cam 50 de ani, păr negru cu firul tare ca de perie, sprîncene smoc, ochelari cu ramă de baga, veston de doc încheiat la toți nasturii. O cicatrice mare pe obrazul stîng, de sub ureche pînă la bărbie, ca urma unei tăieturi de sabie. Îl ascult povestind despre aeroportul de unde vor decola și pe care vor ateriza avioane transcontinentale, dar tăietura aceea de pe obraz mă îndeamnă să-l întreb ce i-a provocat-o ? „O sabie japoneză, într-un duel nebun, el călare, eu pe jos. Eram un năpîrstoc, dar calul tot i l-am luat !..." Îi spun că, la Heidelberg, cu o astfel de cicatrice ar fi avut toate șansele să fie ales președintele asociației duieliștilor. Rîde. Acum „duelează" cu o riglă triunghiulară, cît o sabie ciută, pe care o tot plimbă pe macheta marilor șantiere cu cohorte de basculante, buldozere, screpere, betoniere-gigant și asfaltiere. Proiect taiwanez, capital kuweitian, majoritatea utilajelor italienești și japoneze. Marea vine pînă în buza pistelor, o mare roșie de parcă ar măcina pulbere de corali. Dacă Afrodita s-ar fi născut din spuma unei astfel de mări ar fi avut culoarea crabilor fierți.

„Zona economică cu destinație specială“ nu este decît un perimetru delimitat ca pentru o platformă industrială, cu întreaga infrastructură pregătită (căi de acces, canalizare, conducte de apă, cabluri electrice și telefonice deja trase) pentru implantarea unor întreprinderi cu participarea capitalului străin. Locul se află la „răscrucea tuturor vînturilor“, în bătaia căilor de comunicație din întregul sud-est asiatic. Inginerul Hu Zong, sub 40 de ani, înalt, tip de shanghaiez, are o față smeadă, sprîncenele ca niște accente circumflexe. O privire și o vorbă de tehnocrat tînăr, pantaloni gri, cămașă albă, vindiac vișiniu. De bună seamă are o răbdare angelică, lăsîndu-se două ore bombardat de întrebări și găsind la toate răspunsul ferm, doct, profund documentat. Înțeleg că patru astfel de „zone speciale“ există deja în China, și că altele se vor deschide în viitor. Sînt invitați partenerii străini, de preferință emigranții chinezi îmbogățiți peste hotare, care să contracteze implantarea unor întreprinderi în ramurile industriei ușoare și ale electronicii, pentru o exploatare în comun, pe o perioadă de 30 de ani. Se percepe o chirie pentru teren, partea chineză asigură mîna de lucru și eventual materia primă, participarea la capital și la aportul de instalații, desfacerea mărfurilor fiind exceptată de taxele vamale. Trei societăți chineze, una de construcții și dezvoltare, una bancară și alta de „inginering“, împreună cu un comitet administrativ al zonei, împuternicit să efectueze contractările cu partenerii străini, depind de un comitet al zonelor economice cu regim special, care funcționează pe lîngă Consiliul de Stat de la Beijing. Tînărul inginer, specialist în „marketing“, ne explică variantele de cooperare cu partenerii străini, condițiile reciproc avantajoase, importanța zonei pentru dezvoltarea orașului care pînă nu de mult era doar o așezare de „consumatori“ (neavînd decît cîteva fabrici de țigări, de chibrite și de săpun), iar astăzi numără peste 700 de unități industriale de stat sau cooperatiste. Nu sînt economist, dar un cuvînt nou revine curent în convorbirile de aici și el este rostit cu apăsare : „eficiența“. Și încă patru cuvinte la ordinea

zilei : „reajustare, reformă, reorganizare, dezvoltare". Poate că nu au „muzicalitate" literară, dar nu știu ce mă face să le simt mirosind a pîine și să tălmăcesc în tîlcul lor cuvîntul „propășire". Și mi-e deajuns.

Poezia o găsesc în două încăperi din Universitatea Xiamen unde a locuit cîndva Lu Xun, predînd studenților istoria literaturii chineze. Locuință austeră de dascăl-poet a cărui singură avuție au fost cărțile. O masă de lucru modestă, un scaun, un baston, o călimară, un toc. Penița i-a ruginit de cînd n-a mai picurat pe hîrtie cuvinte. Omul însuși mă privește dintr-un portret cu o nețărmurită seninătate, dar și cu o tristețe specifică naturii lui nostalgice. A fost și un revoluționar ? Neîndoielnic. Dar înainte de toate a fost un om în care a ars flacăra mistuitoare a cuvîntului. Locul lui în literatura chineză este întrucîtva sinonim cu cel pe care îl ocupă în literatura noastră George Călinescu. Ca și Călinescu, în ultimii ani petrecuți la catedră, începuse să-și „cînte" cursurile, auditoriile unde-și ținea prelegerile fiind luate cu asalt. Era fascinat de „cele patru romane uluitoare" din perioada dinastiei Song : „Lotusul de aur", „Aventuri din cele trei regate", „Pe malul apei" și „Călătorie spre Soare-Apune". Dar era și un protector al poeților tineri, un erudit de factură enciclopedică și un iremediabil optimist. A fost un generos care știa să găsească în fiecare „minereu literar" firul de aur și să-l extragă ca un nepotolit căutător de nestemate. Nu îi stîrnea repulsia decît zvîrcolirea viermilor care strigau în gura mare că au aripi, căutînd să-i reducă și pe zburătorii spre înălțimi la mizera lor existență de tîrîtoare. Dar Lu Xun punea aripi pe umerii celor cutezători.

Am văzut în China temple peste temple, ca într-o compensație a faptului că la primul meu drum aici nu mi se putuseră arăta decît lacătele de la porțile lăcașelor sacre. Dar nicăieri n-am aflat mai profundă cugetare și mai odihnitoare reculegere de spirit decît în acest modest „templu" instalat în însăși incinta Universității Xiamen, unde Călinescul chinezilor și-a petrecut cîțiva ani de

viață. Spunea : „Chiar dacă se doboară stejarii, lăsîndu-li-se rădăcinile în pămînt ei vor odrăsli din nou..." De ce astfel de condeie se sting cînd micimea sau nimicnicia de spirit continuă să trăiască și să prospere ?

*

* *

O viață de om ca să ajungă la maturitate. Pulpa cărnoasă, culoarea ca pielea de copil la vîrsta dinților de lapte. Adeseori o stranie conformație de plantă-om. Cînd seamănă cu o femeie, cînd cu un bărbat. Un „păstîrnac" cu pîntec, coapse, pectorali, brațe și picioare. Parcă rădăcina aceasta ar „umbla" pe sub pămînt, deoarece descoperirea ei în stare naturală constituie o adevărată performanță. Singura plantă cu „fese", așa cum omul este singurul animal cu fese. Înfățișarea ei stîrnește adeseori uimirea. La un an este cît un băț de chibrit. Abia pe la trei ani scoate la suprafață o tijă roz, străvezie, cu cinci frunze în umbrelă, ca o palmă care ar acoperi, ocrotind-o, o prea gingașă ființă. De unde acest miracol al lumii vegetale și cum poate fi el descoperit ? Probabil că nu există plantă în jurul căreia să se fi țesut atîtea legende. Muntenii din provincia Jilin, care trăiesc sub masivul Changbai, în Chian de nord-est, au observat că planta ginseng, sau „rădăcina vieții", trăiește întotdeauna în preajma pinilor coreeni de pe versanții abrupți, scăldați vara de ploi abundente și iarna acoperiți de zăpezi grele sub care planta să poată hiberna. Are nevoie de o mraniță amestecată cu humă, de o lumină indirectă, și mai ales de timp, de mult timp pînă să se maturizeze cu adevărat.

La noi, poveștile vorbesc despre „apa vie" care ar izvorî „acolo unde munții se bat cap în cap". La chinezi, această „apă vie" nu este o metaforă, ci un suc tras din „rădăcina vieții" din care, după cum spune tradiția, o singură ceașcă băută poate prelungi viața unui muribund pînă cînd cei dragi să-i ajungă la căpătîi. În poveștile noastre mulți temerari și-au pierdut viața în greaua în-

cercare de a descoperi „apa vie“. N-au găsit-o decît născocitorii de basme. Chinezii au fost mai norocoși. Deși prin codrii virgini din munții Changbai cercetătorii dau peste scheletele celor porniți cine știe cînd în căutarea norocului și, rătăcindu-se, nu s-au mai putut întoarce niciodată. Comorile și osemintele omenești au făcut întotdeauna „casă bună“. Numai aleșilor soartei le-a fost dat să revină din adîncul codrilor cu traista plină. Ce-au văzut, ce-au simțit rîcîind huma pentru a scoate de sub ea „puiul de om al pămîntului“ a dus la izvodirea legendelor. Una dintre acestea glăsuiește că de mult, în timpurile fără memorie, o rădăcină de ginseng s-a îndrăgostit de un pin coreean. Cele două plante trăiau alături fericite, pe partea de miazăzi a muntelui Yimeng, pe malul golfului Bohai din provincia Shandong. Pînă într-o zi, cînd un bogătaș a poruncit să se taie codrul din partea locului pentru a-și construi din lemnul lui un palat. Atunci, cei doi îndrăgostiți au hotărît să se smulgă din pămînt și să zboare către muntele Changbai, cale lungă și loc neștiut, unde rădăcina cu chip de om nu credea că avea să se obișnuiască cu pămîntul necunoscut și, de aceea, pinul a jurat să nu se despartă niciodată de ea pentru a o putea ocroti... Alte legende chinezești descriu această plantă ca pe un copil zglobiu și neastîmpărat, ascunzîndu-se prin codrii neumblați, unde să nu poată fi găsit cu ușurință. În altă poveste, „rădăcina vieții“ este descrisă ca o fecioară îndrăgostită de un pădurar sărac, menită să-i aducă omului fericirea... Legendele au întotdeauna în ele un sîmbure de adevăr.

Europenii au descoperit rădăcina de ginseng abia în 1642, cînd savantul suedez Carl von Linne a încercat să o aclimatizeze în Scandinavia. Eșec total, în pofida condițiilor pedoclimatice relativ asemănătoare.

Unul dintre cele mai vechi manuale de farmacopee chinezească, *Shen-nong Ben-cao*, elaborat sub dinastia Han (206 î.e.n. — 220), afirmă că în această rădăcină se întrunesc virtuțile celor două principii : „Yang“ și „Yin“, primul activ, masculin, celălalt purtător al vieții, feminin.

Se mai spune în acest tratat vechi de două mii de ani că „planta ginseng are proprietatea de a întări organele vitale, de a linişti spiritul, de a reconforta sufletul, de a calma nervii, de a dezvolta perspicacitatea şi inteligenţa şi de a prelungi viaţa". După o mie cinci sute de ani, Li Shizhen, (1518—1593), renumit farmacolog din perioada dinastiei Ming (1368—1644), reconfirmă în lucrarea sa fundamentală de discipline medicale, *Bencao Gangmu*, virtuţile „rădăcinii vieţii", arătînd că aceasta „poate vindeca toate bolile provocate de debilitate".

Medicina tradiţională chineză n-a apărut decît ca rezultat al comportării omului în natură ca într-un laborator. Totul emanînd din suprema raţiune a firii conform căreia „toate se leagă". Dacă însăşi degenerescenţa corpului omenesc este un proces firesc legat de îmbătrînire, era normal ca natura să ofere un remediu cît de cît eficace. Evident, nimeni n-a devenit nemuritor şi nici n-a ajuns la vreo vîrstă mathusalemică tot rozînd la „rădăcina vieţii".

Tulburător este faptul că „Panax Ginseng" refuză transplantarea. De sute de ani chinezii caută să creeze culturi artificiale cu această plantă prin reproducerea fidelă a condiţiilor ei de creştere. Abia în ultimii ani s-a reuşit obţinerea ginsengului cultivat în trei provincii din nord-estul Chinei. Dar cu toate că randamentul obţinut este stimulator, cu toate că perioada de maturizare a plantei a fost redusă la şase ani, rădăcina cultivată nu poate rivaliza cu cea sălbatică în cantitatea de substanţe terapeutice conţinută. În schimb, se recoltează anual 2 700 de tone de rădăcini, cantitate ce compensează deficienţele de calitate.

Se caută sintetizarea substanţelor conţinute de rădăcină : saponină, panaxină, panachilină, ioni de germanium, acizi graşi şi ascorbici, aminoacizi, caolin, hidraţi de carbon, vitamina B complex... Misterul constă însă în dozajul amestecului alcătuit de natură şi în glucida elaborată de un foarte mic număr de plante cunoscute în farmacopee sub numele de saponină. Ea este aceea care di-

minuează metabolismul bazal al organismului intrat în declinul senectuții, calmînd durerile, potolind procesele inflamatorii, facilitînd sinteza acidului dezoxyribonucleic, exercitînd un efect de regres asupra celulelor canceroase. S-a demonstrat că într-o rădăcină crescută în natură și ajunsă la fireasca ei maturitate există nu mai puțin de unsprezece feluri de saponină, fiecare cu efectul ei asupra unei boli sau a alteia.

În privința cultivării „forțate" se repetă, ca în cazul colaborării dintre om și natură, ceea ce s-a petrecut cu perlele de cultură. Sînt perle, dar oricît de măiestrit ar fi lucrate de sibaritele marine, prețul lor rămîne de zeci de ori mai scăzut decît al celor scoase dintre cochiliile stridiei care și-a depus singură nacrul pe un firișor de nisip pătruns întîmplător în intimitatea ei.

Din păcate, țara ginsengului a fost cîndva patria marilor epidemii. Numai între 1910 și 1947, ciuma a bîntuit de trei ori în nord-estul Chinei, tocmai acolo unde crește „rădăcina vieții". În prima jumătate a secolului nostru, la Shanghai, unde se instalase „vitrina occidentală" a Chinei, holera a trecut peste suburbiile mizere ale metropolei de douăsprezece ori. Variola, tifosul, malaria, lepra își cereau anual tributul de vieți. La o jumătate de miliard de suflete — cît număra China înainte de eliberare — existau doar 80.000 de paturi de spital. Media longevității nu depășea 35 de ani. Mortalitatea infantilă atingea trista „performanță" de 200 la mie, bătînd aproape toate recordurile.

Astăzi mi se spune că numărul paturilor de spital în China se ridică la aproape două milioane. Variola, ciuma, holera, malaria și bolile venerice au fost eradicate. Schistosomiaza, boală care făcea anual milioane de victime, a fost aproape stîrpită. Acupunctura și medicina tradițională, discipline cu rădăcini ce duc în antichitate, sînt complementarele emulative ale medicinii moderne. La farmacia „Zhu Han Chun" (Primăvara cu bambuși) din Shanghai, înființată în 1793, ca mai în toate farmaciile chinezești, două sectoare distincte : unul rezervat medi-

viaţă. Spunea : „Chiar dacă se doboară stejarii, lăsîndu-li-se rădăcinile în pămînt ei vor odrăsli din nou...“ De ce astfel de condeie se sting cînd micimea sau nimicnicia de spirit continuă să trăiască şi să prospere ?

*
* *

O viaţă de om ca să ajungă la maturitate. Pulpa cărnoasă, culoarea ca pielea de copil la vîrsta dinţilor de lapte. Adeseori o stranie conformaţie de plantă-om. Cînd seamănă cu o femeie, cînd cu un bărbat. Un „păstîrnac“ cu pîntec, coapse, pectorali, braţe şi picioare. Parcă rădăcina aceasta ar „umbla“ pe sub pămînt, deoarece descoperirea ei în stare naturală constituie o adevărată performanţă. Singura plantă cu „fese“, aşa cum omul este singurul animal cu fese. Înfăţişarea ei stîrneşte adeseori uimirea. La un an este cît un băţ de chibrit. Abia pe la trei ani scoate la suprafaţă o tijă roz, străvezie, cu cinci frunze în umbrelă, ca o palmă care ar acoperi, ocrotind-o, o prea gingaşă fiinţă. De unde acest miracol al lumii vegetale şi cum poate fi el descoperit ? Probabil că nu există plantă în jurul căreia să se fi ţesut atîtea legende. Muntenii din provincia Jilin, care trăiesc sub masivul Changbai, în Chian de nord-est, au observat că planta ginseng, sau „rădăcina vieţii“, trăieşte întotdeauna în preajma pinilor coreeni de pe versanţii abrupţi, scăldaţi vara de ploi abundente şi iarna acoperiţi de zăpezi grele sub care planta să poată hiberna. Are nevoie de o mraniţă amestecată cu humă, de o lumină indirectă, şi mai ales de timp, de mult timp pînă să se maturizeze cu adevărat.

La noi, poveştile vorbesc despre „apa vie“ care ar izvorî „acolo unde munţii se bat cap în cap“. La chinezi, această „apă vie“ nu este o metaforă, ci un suc tras din „rădăcina vieţii“ din care, după cum spune tradiţia, o singură ceaşcă băută poate prelungi viaţa unui muribund pînă cînd cei dragi să-i ajungă la căpătîi. În poveştile noastre mulţi temerari şi-au pierdut viaţa în greaua în-

cercare de a descoperi „apa vie". N-au găsit-o decît născocitorii de basme. Chinezii au fost mai norocoşi. Deşi prin codrii virgini din munţii Changbai cercetătorii dau peste scheletele celor porniţi cine ştie cînd în căutarea norocului şi, rătăcindu-se, nu s-au mai putut întoarce niciodată. Comorile şi osemintele omeneşti au făcut întotdeauna „casă bună". Numai aleşilor soartei le-a fost dat să revină din adîncul codrilor cu traista plină. Ce-au văzut, ce-au simţit rîcîind huma pentru a scoate de sub ea „puiul de om al pămîntului" a dus la izvodirea legendelor. Una dintre acestea glăsuieşte că de mult, în timpurile fără memorie, o rădăcină de ginseng s-a îndrăgostit de un pin coreean. Cele două plante trăiau alături fericite, pe partea de miazăzi a muntelui Yimeng, pe malul golfului Bohai din provincia Shandong. Pînă într-o zi, cînd un bogătaş a poruncit să se taie codrul din partea locului pentru a-şi construi din lemnul lui un palat. Atunci, cei doi îndrăgostiţi au hotărît să se smulgă din pămînt şi să zboare către muntele Changbai, cale lungă şi loc neştiut, unde rădăcina cu chip de om nu credea că avea să se obişnuiască cu pămîntul necunoscut şi, de aceea, pinul a jurat să nu se despartă niciodată de ea pentru a o putea ocroti... Alte legende chinezeşti descriu această plantă ca pe un copil zglobiu şi neastîmpărat, ascunzîndu-se prin codrii neumblaţi, unde să nu poată fi găsit cu uşurinţă. În altă poveste, „rădăcina vieţii" este descrisă ca o fecioară îndrăgostită de un pădurar sărac, menită să-i aducă omului fericirea... Legendele au întotdeauna în ele un sîmbure de adevăr.

Europenii au descoperit rădăcina de ginseng abia în 1642, cînd savantul suedez Carl von Linne a încercat să o aclimatizeze în Scandinavia. Eşec total, în pofida condiţiilor pedoclimatice relativ asemănătoare.

Unul dintre cele mai vechi manuale de farmacopee chinezească, *Shen-nong Ben-cao*, elaborat sub dinastia Han (206 î.e.n. — 220), afirmă că în această rădăcină se întrunesc virtuţile celor două principii : „Yang" şi „Yin", primul activ, masculin, celălalt purtător al vieţii, feminin.

Se mai spune în acest tratat vechi de două mii de ani că „planta ginseng are proprietatea de a întări organele vitale, de a liniști spiritul, de a reconforta sufletul, de a calma nervii, de a dezvolta perspicacitatea și inteligența și de a prelungi viața". După o mie cinci sute de ani, Li Shizhen, (1518—1593), renumit farmacolog din perioada dinastiei Ming (1368—1644), reconfirmă în lucrarea sa fundamentală de discipline medicale, *Bencao Gangmu*, virtuțile „rădăcinii vieții", arătînd că aceasta „poate vindeca toate bolile provocate de debilitate".

Medicina tradițională chineză n-a apărut decît ca rezultat al comportării omului în natură ca într-un laborator. Totul emanînd din suprema rațiune a firii conform căreia „toate se leagă". Dacă însăși degenerescența corpului omenesc este un proces firesc legat de îmbătrînire, era normal ca natura să ofere un remediu cît de cît eficace. Evident, nimeni n-a devenit nemuritor și nici n-a ajuns la vreo vîrstă mathusalemică tot rozînd la „rădăcina vieții".

Tulburător este faptul că „Panax Ginseng" refuză transplantarea. De sute de ani chinezii caută să creeze culturi artificiale cu această plantă prin reproducerea fidelă a condițiilor ei de creștere. Abia în ultimii ani s-a reușit obținerea ginsengului cultivat în trei provincii din nord-estul Chinei. Dar cu toate că randamentul obținut este stimulator, cu toate că perioada de maturizare a plantei a fost redusă la șase ani, rădăcina cultivată nu poate rivaliza cu cea sălbatică în cantitatea de substanțe terapeutice conținută. În schimb, se recoltează anual 2 700 de tone de rădăcini, cantitate ce compensează deficiențele de calitate.

Se caută sintetizarea substanțelor conținute de rădăcină : saponină, panaxină, panachilină, ioni de germanium, acizi grași și ascorbici, aminoacizi, caolin, hidrați de carbon, vitamina B complex... Misterul constă însă în dozajul amestecului alcătuit de natură și în glucida elaborată de un foarte mic număr de plante cunoscute în farmacopee sub numele de saponină. Ea este aceea care di-

minuează metabolismul bazal al organismului intrat în declinul senectuții, calmînd durerile, potolind procesele inflamatorii, facilitînd sinteza acidului dezoxyribonucleic, exercitînd un efect de regres asupra celulelor canceroase. S-a demonstrat că într-o rădăcină crescută în natură și ajunsă la fireasca ei maturitate există nu mai puțin de unsprezece feluri de saponină, fiecare cu efectul ei asupra unei boli sau a alteia.

În privința cultivării „forțate“ se repetă, ca în cazul colaborării dintre om și natură, ceea ce s-a petrecut cu perlele de cultură. Sînt perle, dar oricît de măiestrit ar fi lucrate de sibaritele marine, prețul lor rămîne de zeci de ori mai scăzut decît al celor scoase dintre cochiliile stridiei care și-a depus singură nacrul pe un firișor de nisip pătruns întîmplător în intimitatea ei.

Din păcate, țara ginsengului a fost cîndva patria marilor epidemii. Numai între 1910 și 1947, ciuma a bîntuit de trei ori în nord-estul Chinei, tocmai acolo unde crește „rădăcina vieții“. În prima jumătate a secolului nostru, la Shanghai, unde se instalase „vitrina occidentală“ a Chinei, holera a trecut peste suburbiile mizere ale metropolei de douăsprezece ori. Variola, tifosul, malaria, lepra își cereau anual tributul de vieți. La o jumătate de miliard de suflete — cît număra China înainte de eliberare — existau doar 80.000 de paturi de spital. Media longevității nu depășea 35 de ani. Mortalitatea infantilă atingea trista „performanță“ de 200 la mie, bătînd aproape toate recordurile.

Astăzi mi se spune că numărul paturilor de spital în China se ridică la aproape două milioane. Variola, ciuma, holera, malaria și bolile venerice au fost eradicate. Schistosomiaza, boală care făcea anual milioane de victime, a fost aproape stîrpită. Acupunctura și medicina tradițională, discipline cu rădăcini ce duc în antichitate, sînt complementarele emulative ale medicinii moderne. La farmacia „Zhu Han Chun“ (Primăvara cu bambuși) din Shanghai, înființată în 1793, ca mai în toate farmaciile chinezești, două sectoare distincte : unul rezervat medi-

camentelor de sinteză, altul concesionat farmacopeii tradiționale. În toate însă, rădăcina vieții, ginsengul, e „regele".

Nu știu ce mă face să aseamăn rădăcina aceasta cu literatura unui popor. Și ea are nevoie de un climat propice, de ocrotire și de o taină indescifrabilă a creșterii ei, altfel, în culturi „forțate", artificiale, nu se obține decît cel mult... buruiană. Nici ea nu rezistă la doborîrea codrilor spirituali. Ici, colo, prin tainice procese petrecute în enigmaticul laborator al izvoarelor pure, se produc apariții-eveniment. Dar despre această „rădăcină a spiritului" unui popor vom vorbi mai departe...

*
* *

Aflu că într-o singură zi, în China apar cărți într-un tiraj de 12,58 milioane exemplare, că se vînd 3,08 milioane de reviste și 38,47 milioane de ziare. Că numărul de bilete vîndute zilnic la cinematografe atinge... 74 de milioane, și că principalul program al televiziunii color din Beijing emite 40 de ore pe săptămînă (în afara emisiunilor școlare pentru toate gradele de învățămînt), iar cele 6 programe ale radioului din capitala Chinei însumează un total de 95 de ore pe zi. Cifre elocvente.

Am întrebat cîte ideograme, sau „caractere", există în dicționarul limbii chineze ? Mi s-a răspuns că cel mai vechi dicționar, „Shuo Wen Jie Zi", alcătuit de Xu Shen (aprox. 58—147) cuprinde 9.353 caractere. Un alt dicționar editat cu 1 600 de ani mai tîrziu, sub împăratul Sheng Zu, cu perioada de domnie Kangxi (1662—1722) din dinastia Qing, număra nu mai puțin de... 40.000. Cel mai recent dicționar editat la Beijing cuprinde 45.000 caractere tipografice. Mi s-a explicat însă că numai prin cunoașterea a o mie de caractere se poate descifra majoritatea ideogramelor dintr-un dicționar, 3 000 de caractere fiind suficiente pentru o acceptabil de „bogată" limbă gazetărească.

Literatura chineză este una dintre cele mai vechi și mai ample literaturi din lume. În afara filosofilor Confucius, Zhuang Zhou și a poetului Qu Yuan — toți trei contemporani cu unii dintre cei mai mari scriitori și filozofi ai Greciei antice — perioada dinaintea erei noastre îl cuprinde pe Sima Qian, outorul *Memoriilor istorice* — cronică a trei milenii, începînd cu epoca legendarului Shihuangdi, fondatorul imperiului chinez, pînă la domnia împăratului Wu din dinastia Han. Cronica lui intitulată *Shi Ji*. se desfășoară pe 130 de capitole care se disting printr-o suită de portrete de o mare plasticitate și, după cum relatează un studiu asupra literaturii clasice chineze editat la Beijing, „toate personajele descrise de Sima Qian — împărați, regi, generali, miniștri, ucigași de profesie, cavaleri rătăcitori, muzicanți, cîntăreți, chiar și căpetenii de țărani răsculați sînt atît de bine caracterizați încît specialiștii au atribuit lucrării acesteia o incontestabilă valoare literară, ea influențînd în mare măsură producțiile ulterioare în proză și îndeosebi romanul și drama..."

Același studiu aduce în succesiune o lucrare de o originalitate ce se degajă din însuși enunțul ei : *Quan Tang Shi* — poezia completă sub dinastia Tang — 50.000 de poeme întrunind 2.200 de poeți, printre care cîțiva de primă mărime, ca Li Bai, Du Fu și Bai Juyi. În aceeași epocă s-a procedat de către lingviștii Han Yu și Lin Zongyuan la o reformă a stilisticii chineze, lor datorîndu-li-se modelul de care s-au slujit ulterior numeroși prozatori. Poetul Li Bai a trăit între anii 701 și 762, și moștenirea lui literară caracterizată de un spirit incisiv este concentrată în peste 900 de poeme, majoritatea lor scrise în timpul unor peregrinări prin China, pe parcursul cărora nu i-a scăpat nimic din ceea ce caracteriza societatea epocii. A rămas unul dintre creatorii limbii literare chineze, iar influența lui a marcat profund poezia din epocile ulterioare. Contemporan cu el, poetul Du Fu (712—770), numit mai întîi cenzor la curte, apoi dizgrațiat,

a împărtăşit soarta confratelui său, Li Bai, nevoit fiind către sfîrşitul vieţii să pornească în vagabondaj, cîntîndu-şi tristeţea şi descriind meleagurile străbătute într-un stil bucolic, plin de o savoare romantică, dar adeseori conţinutul poemelor lui trădînd griji şi amărăciuni neconsolate.

Un destin asemănător a avut Bai Juyi (772—846), născut în sărăcie, ridicat la rang de înalt funcţionar al palatului, apoi destituit din pricina atitudinii sale „ireverenţioase" faţă de regulile de la curte descrise în satirele sale. A rămas ca un pionier al apărării condiţiei femeii, un cîntăreţ al virtuţilor acesteia, un liric şi totodată un „dizident" incorigibil, prin denunţarea cruzimii şi a corupţiei potentaţilor vremii, poet care a lăsat o adevărată „cicatrice" în literatura epocii sale.

Întinsă peste trei veacuri, literatura practicată sub dinastia Song (960—1279) lasă moştenire opera unor poeţi ca Liu Yong, Qiu Guan, Su Shi, Shin Qiji şi Lu You — autori de poezie de „cîntat". Dintre ei Lu You este autorul a nu mai puţin de 9.300 de poeme, majoritatea caracterizate de ardoare patriotică. Epoca aduce în poezie moda versificării clasice, cum sub dinastia Yuanilor (1271—1368) moda timpului în literatură a aparţinut aşa numitei forme „zaju" — care coincide cu naşterea teatrului şi a operei chineze. Dintre creaţiile acelei vremi se păstrează opera semnată de Guan Han-qing (1213—1297) *Nedreptatea făcută lui Dou E*, poem-spectacol în care este cîntată drama unei femei pe nedrept acuzată de infidelitate şi, în cele din urmă, condamnată la moarte. Lui Wang Shifu (1260—1336) i se datorează celebra *Poveste din pavilionul de Vest*, considerată o capodoperă a genului. Aceleiaşi perioade istorice aparţin Bai Pu (1226—1306) şi Ma Zhiyuan (1250—1324), primul cu *Mergînd pe zid călare pe cal*, iar al doilea cu drama *Toamna în palatul Hanilor*.

Jumătatea de mileniu scursă după trecerea sceptrului imperial din dinastia Yuanilor în mîinile împăraţilor din dinastiile succesive Ming şi Qing (1363—1840) aduce în prim-plan romanul-fluviu, gen care rezistă îndelung modelor trecătoare. Studiul citat pomeneşte şase astfel de

romane intrate în patrimoniul de aur al literaturii chineze. Între acestea *Aventuri din cele trei regate* de Luc Guanzhong (1330—1400), scriere de inspiraţie istorică avînd peste patru sute de personaje rămase celebre pentru minuţiozitatea portretizării lor de către autor. Se afirmă că influenţa acestui roman a fost atît de puternică asupra scriitorilor vremii, încît din acea epocă numai opera din Beijing dispune de peste o sută de titluri pe teme similare. Contemporan cu Guanzhong, prozatorul Shi Naian a dat literaturii chineze primul roman care descrie desfăşurarea unei răscoale ţărăneşti, intitulat *Pe malul apei*. Ceva mai tîrziu avea să apară romanul lui Wu Chengen (1500—1582) *Călătorie spre Soare Apune* avîndu-i drept personaje principale pe călugărul iluminist budist Xuanzang şi pe Sun Wukong supranumit „regele maimuţelor". Roman picaresc cu accente fabuliste, care foloseşte larg elemente de inspiraţie folclorică, făcînd apel la fantasticul basmelor, menit însă doar să drapeze causticitatea autorului la adresa moravurilor vremii.

Visul din pavilionul roşu, operă de referinţă faţă de sumumul romanului clasic chinez este datorat lui Cao Xueqin (1715—1764), poet şi pictor, care, la vremea senectuţii, a părăsit uneltele rimei şi ale culorii pentru a adopta proza de ficţiune. Vîrsta înaintată la care s-a apucat să scrie *Visul...* nu i-a permis să termine lucrarea şi ea a fost continuată în acelaşi stil şi cu ţelurile finale propuse, de către unul dintre discipolii săi, Gao E. Exegezii romanului clasic chinez consideră *Visul...* o operă-model ale cărei virtuţi stilistice, bogăţie a limbii, claritate a mesajului rămîn inegalate în epocă. Din aceste romane la noi s-au tradus *Pe malul apei* şi *Călătorie spre Soare Apune*. În sfîrşit, cu *Întîmplări din lumea cărturarilor* de Wu Jingzi (1701—1754), roman recent apărut şi în limba română într-o tălmăcire datorată eruditilor sinologi Mira şi Constantin Lupeanu (totodată autori ai unui amplu studiu introductiv care precede romanul lui Wu Jingzi), se ajunge la ultima etapă a literaturii clasice chineze şi la unul dintre cele mai reprezentative romane ale epocii.

camentelor de sinteză, altul concesionat farmacopeii tradiţionale. În toate însă, rădăcina vieţii, ginsengul, e „regele".

Nu ştiu ce mă face să aseman rădăcina aceasta cu literatura unui popor. Şi ea are nevoie de un climat propice, de ocrotire şi de o taină indescifrabilă a creşterii ei, altfel, în culturi „forţate", artificiale, nu se obţine decît cel mult... buruiană. Nici ea nu rezistă la doborîrea codrilor spirituali. Ici, colo, prin tainice procese petrecute în enigmaticul laborator al izvoarelor pure, se produc apariţii-eveniment. Dar despre această „rădăcină a spiritului" unui popor vom vorbi mai departe...

* * *

Aflu că într-o singură zi, în China apar cărţi într-un tiraj de 12,58 milioane exemplare, că se vînd 3,08 milioane de reviste şi 38,47 milioane de ziare. Că numărul de bilete vîndute zilnic la cinematografe atinge... 74 de milioane, și că principalul program al televiziunii color din Beijing emite 40 de ore pe săptămînă (în afara emisiunilor școlare pentru toate gradele de învățămînt), iar cele 6 programe ale radioului din capitala Chinei însumează un total de 95 de ore pe zi. Cifre elocvente.

Am întrebat cîte ideograme, sau „caractere", există în dicţionarul limbii chineze ? Mi s-a răspuns că cel mai vechi dicţionar, „Shuo Wen Jie Zi", alcătuit de Xu Shen (aprox. 58—147) cuprinde 9.353 caractere. Un alt dicţionar editat cu 1 600 de ani mai tîrziu, sub împăratul Sheng Zu, cu perioada de domnie Kangxi (1662—1722) din dinastia Qing, număra nu mai puţin de... 40.000. Cel mai recent dicţionar editat la Beijing cuprinde 45.000 caractere tipografice. Mi s-a explicat însă că numai prin cunoaşterea a o mie de caractere se poate descifra majoritatea ideogramelor dintr-un dicţionar, 3 000 de caractere fiind suficiente pentru o acceptabil de „bogată" limbă gazetărească.

Literatura chineză este una dintre cele mai vechi și mai ample literaturi din lume. În afara filosofilor Confucius, Zhuang Zhou și a poetului Qu Yuan — toți trei contemporani cu unii dintre cei mai mari scriitori și filozofi ai Greciei antice — perioada dinaintea erei noastre îl cuprinde pe Sima Qian, outorul *Memoriilor istorice* — cronică a trei milenii, începînd cu epoca legendarului Shihuangdi, fondatorul imperiului chinez, pînă la domnia împăratului Wu din dinastia Han. Cronica lui intitulată *Shi Ji*. se desfășoară pe 130 de capitole care se disting printr-o suită de portrete de o mare plasticitate și, după cum relatează un studiu asupra literaturii clasice chineze editat la Beijing, „toate personajele descrise de Sima Qian — împărați, regi, generali, miniștri, ucigași de profesie, cavaleri rătăcitori, muzicanți, cîntăreți, chiar și căpetenii de țărani răsculați sînt atît de bine caracterizați încît specialiștii au atribuit lucrării acesteia o incontestabilă valoare literară, ea influențînd în mare măsură producțiile ulterioare în proză și îndeosebi romanul și drama..."

Același studiu aduce în succesiune o lucrare de o originalitate ce se degajă din însuși enunțul ei : *Quan Tang Shi* — poezia completă sub dinastia Tang — 50.000 de poeme întrunind 2.200 de poeți, printre care cîțiva de primă mărime, ca Li Bai, Du Fu și Bai Juyi. În aceeași epocă s-a procedat de către lingviștii Han Yu și Lin Zongyuan la o reformă a stilisticii chineze, lor datorîndu-li-se modelul de care s-au slujit ulterior numeroși prozatori. Poetul Li Bai a trăit între anii 701 și 762, și moștenirea lui literară caracterizată de un spirit incisiv este concentrată în peste 900 de poeme, majoritatea lor scrise în timpul unor peregrinări prin China, pe parcursul cărora nu i-a scăpat nimic din ceea ce caracteriza societatea epocii. A rămas unul dintre creatorii limbii literare chineze, iar influența lui a marcat profund poezia din epocile ulterioare. Contemporan cu el, poetul Du Fu (712—770), numit mai întîi cenzor la curte, apoi dizgrațiat,

a împărtăşit soarta confratelui său, Li Bai, nevoit fiind către sfîrşitul vieţii să pornească în vagabondaj, cîntîndu-şi tristeţea şi descriind meleagurile străbătute într-un stil bucolic, plin de o savoare romantică, dar adeseori conţinutul poemelor lui trădînd griji şi amărăciuni neconsolate.

Un destin asemănător a avut Bai Juyi (772—846), născut în sărăcie, ridicat la rang de înalt funcţionar al palatului, apoi destituit din pricina atitudinii sale „ireverenţioase" faţă de regulile de la curte descrise în satirele sale. A rămas ca un pionier al apărării condiţiei femeii, un cîntăreţ al virtuţilor acesteia, un liric şi totodată un „dizident" incorigibil, prin denunţarea cruzimii şi a corupţiei potentaţilor vremii, poet care a lăsat o adevărată „cicatrice" în literatura epocii sale.

Întinsă peste trei veacuri, literatura practicată sub dinastia Song (960—1279) lasă moştenire opera unor poeţi ca Liu Yong, Qiu Guan, Su Shi, Shin Qiji şi Lu You — autori de poezie de „cîntat". Dintre ei Lu You este autorul a nu mai puţin de 9.300 de poeme, majoritatea caracterizate de ardoare patriotică. Epoca aduce în poezie moda versificării clasice, cum sub dinastia Yuanilor (1271—1368) moda timpului în literatură a aparţinut aşa numitei forme „zaju" — care coincide cu naşterea teatrului şi a operei chineze. Dintre creaţiile acelei vremi se păstrează opera semnată de Guan Han-qing (1213—1297) *Nedreptatea făcută lui Dou E*, poem-spectacol în care este cîntată drama unei femei pe nedrept acuzată de infidelitate şi, în cele din urmă, condamnată la moarte. Lui Wang Shifu (1260—1336) i se datorează celebra *Poveste din pavilionul de Vest*, considerată o capodoperă a genului. Aceleiaşi perioade istorice aparţin Bai Pu (1226—1306) şi Ma Zhiyuan (1250—1324), primul cu *Mergînd pe zid călare pe cal*, iar al doilea cu drama *Toamna în palatul Hanilor*.

Jumătatea de mileniu scursă după trecerea sceptrului imperial din dinastia Yuanilor în mîinile împăraţilor din dinastiile succesive Ming şi Qing (1363—1840) aduce în prim-plan romanul-fluviu, gen care rezistă îndelung modelor trecătoare. Studiul citat pomeneşte şase astfel de

romane intrate în patrimoniul de aur al literaturii chineze. Între acestea *Aventuri din cele trei regate* de Luo Guanzhong (1330—1400), scriere de inspiraţie istorică avînd peste patru sute de personaje rămase celebre pentru minuţiozitatea portretizării lor de către autor. Se afirmă că influenţa acestui roman a fost atît de puternică asupra scriitorilor vremii, încît din acea epocă numai opera din Beijing dispune de peste o sută de titluri pe teme similare. Contemporan cu Guanzhong, prozatorul Shi Naian a dat literaturii chineze primul roman care descrie desfăşurarea unei răscoale ţărăneşti, intitulat *Pe malul apei*. Ceva mai tîrziu avea să apară romanul lui Wu Chengen (1500—1582) *Călătorie spre Soare Apune* avîndu-i drept personaje principale pe călugărul iluminist budist Xuanzang şi pe Sun Wukong supranumit „regele maimuţelor". Roman picaresc cu accente fabuliste, care foloseşte larg elemente de inspiraţie folclorică, făcînd apel la fantasticul basmelor, menit însă doar să drapeze causticitatea autorului la adresa moravurilor vremii.

Visul din pavilionul roşu, operă de referinţă faţă de sumumul romanului clasic chinez este datorat lui Cao Xueqin (1715—1764), poet şi pictor, care, la vremea senectuţii, a părăsit uneltele rimei şi ale culorii pentru a adopta proza de ficţiune. Vîrsta înaintată la care s-a apucat să scrie *Visul*... nu i-a permis să termine lucrarea şi ea a fost continuată în acelaşi stil şi cu ţelurile finale propuse, de către unul dintre discipolii săi, Gao E. Exegezii romanului clasic chinez consideră *Visul*... o operă-model ale cărei virtuţi stilistice, bogăţie a limbii, claritate a mesajului rămîn inegalate în epocă. Din aceste romane la noi s-au tradus *Pe malul apei* şi *Călătorie spre Soare Apune*. În sfîrşit, cu *Întîmplări din lumea cărturarilor* de Wu Jingzi (1701—1754), roman recent apărut şi în limba română într-o tălmăcire datorată eruditilor sinologi Mira şi Constantin Lupeanu (totodată autori ai unui amplu studiu introductiv care precede romanul lui Wu Jingzi), se ajunge la ultima etapă a literaturii clasice chineze şi la unul dintre cele mai reprezentative romane ale epocii.

Cunoaştem însă prea puţin din literatura chineză. Oare de ce tocmai „culturală“ trebuia să se numească zîzania unui deceniu obtuz, despre care recenzia la o recentă „Istorie a literaturii chineze de după 1949“, publicată la Beijing spune : „A fost o perioadă catastrofală pentru literatura chineză“ ? Sînt deplînse vexaţiunile, umilinţele şi blamările la care au fost supuşi numeroşi scriitori condamnaţi, pentru un pretins „revizionism“.

„După căderea bandei celor Patru — citesc în recenzia amintită — un mare număr de opere literare şi-au făcut apariţia, înfăţişînd cititorilor spiritul revoluţionar al epocii noastre şi marile aspiraţii ale maselor populare...“ Aceeaşi publicaţie face într-un număr al ei recenzia romanului *Marea familie Chanton din Saula* datorat lui Liu Shaotang, scriitor care a rezistat îndelung supliciilor morale suportate în timpul aşa zisei „revoluţii culturale“. Liu Shaotang este citat într-un paragraf al recenziei : „În satul meu natal am săpat un puţ adînc, care astăzi a devenit un inepuizabil izvor pentru creaţia mea literară“.

La Beijing, în anexele Templului Longevităţii se instalează Arhivele literaturii moderne chineze, embrionul unui adevărat Muzeu al literelor şi al scriitorilor Chinei populare. S-au colecţionat, s-au catalogat, s-au depozitat şi s-au expus manuscrise, scrisori, reviste, fotografii, portrete, filme documentare, înregistrări pe benzi de magnetofon şi pe videocasete, care vorbesc despre viaţa şi creaţia scriitorilor, poeţilor, criticilor, teoreticienilor şi traducătorilor celor mai marcanţi, precum şi operele publicate de aceştia în ţară sau care le-au fost traduse peste hotare. Iniţiativa îi aparţine lui Ba Jing, traducătorul *Divinei Comedii* în chineză şi laureat pe anul 1982 al prestigiosului premiu italian Dante Alighieri. Tot la Beijing l-am cunoscut pe Jang Suxin, şeful catedrei de limbă română la Institutul de limbi străine, care conduce un lectorat cu 72 de studenţi ce vorbesc destul de bine româneşte. Mulţi dintre ei se vor consacra traducerilor din literatura noastră. Jang Suxin lucrează la întocmirea unui dicţio-

nar modern chinezo-român, pregătind în paralel primul ghid de conversație româno-chinez și o gramatică a limbii chineze special alcătuită pentru românii amatori să învețe limba țării care a dat omenirii atîtea valori literare într-o neîntreruptă continuitate de-a lungul a peste două milenii.

*
* *

Crizantemele din Hangzhou poartă nume inspirate de capriciile horticole care le-au dat înfățișarea : „Dansatoarea beată", „Templul cel vechi sub apusul soarelui", „Amantul care își pudrează iubita"... Trebuie să mă înclin în fața fanteziei horticultorilor chinezi. Nu mi-ar fi trecut prin minte să botez o floare cu numele „Țipătul-mustrării-de-conștiință-pentru-infidelitatea-comisă", iar un buchet cu astfel de crizanteme să țină loc de... autocritică conjugală.

Mă dor ochii de atîtea temple. De atîtea pagode. De atîtea pavilioane roșii în acoperișul cărora își murmură visele lichide ploaia ce nu mai cunoaște ostoi. Pentru mine imaginea acestui oraș va rămîne întotdeauna legată de un distih din Minulescu, singurul capabil să-mi redea starea de spirit repetată aidoma după șaptesprezece ani. Și la primul meu drum în China, în toamna lui 1965, la Hangzhou ploua cu găleata. Xi Hu, Lacul Apusului, debordînd de vărsarea norilor mi se părea elementul firesc al unei așezări lacustre spre care șerpuiau jonci-dragon printre firele de mătase lichidă ale ploii. Se despleteau sălcii zălude spălîndu-și ramurile în vînzoleala vîntului, lotușii își desfăceau frunzele cît lopata prinzînd pe luciul lor picăturile de argint viu ale ploii, pavilioanele acoperite erau ticsite de oameni zgribuliți care țineau între palmele strînse căni cu ceai fierbinte.

Statuile templelor scobite în stîncă, șiroind de apă, îl făceau pe opulentul Buddha să rîdă cu lacrimi, iar darabana ploii în umbrelele de hîrtie cerată răsuna ca o me-

lopee cîntată la xilofoane. Am senzaţia că de şaptesprezece ani plouă continuu la Hangzhou, şi nu-mi pot imagina cum arată această replică a Nirvanei, pe pămînt, sub sărutul soarelui. Sub un pavilion, cîţiva turişti englezi beau ceai înmiresmat, fără zahăr, cu sorbituri lungi, zgomotoase, care ar stîrni oroare într-un five-o-clock londonez.

Locurile au nume de legendă : Izvorul tigrilor, Piscul zburător, Turnurile Lunii. Chinezilor din Hangzhou nu le ajunge o singură lună, cea de pe cer, şi atunci cînd astrul nopţii se călătoreşte pe bolta înstelată, în Turnurile Lunii se aprind sfeşnice cu lumînări la ferestrele ce cad pe dunga umbrei nocturne, făcînd astfel să apară pe suprafaţa lacului şaisprezece „luni" pline, înşirate ca mărgelele pe un arc de cerc...

Marele canal chinezesc, nu mai puţin celebru decît Zidul de zece mii de li, se apropie aici de punctul său final. A străbătut 1794 de kilometri, mai mult de jumătate din cursul Dunării şi, dacă ne gîndim că matca lui a fost săpată între anii 581 şi 618, legînd Hangzhoul de Beijing, înţelegem că acest canal navigabil, socotit drept cel mai lung din lume, ar merita să figureze printre minunile făurite de rodnica, frenetica şi tumultuoasa copilărie a omului.

Invitaţie la dineu. Masa este ornată cu bibelouri albe, străvezii ca alabastrul, întruchipînd lebede, berze şi căprioare sculptate în... miez de ridiche. Artă comestibilă. Un soi de „gastro-art". Pe lîngă „pop-art" şi „op-art" merge. Totul este o exuberanţă vegetală, încît materialul de lucru al sculptorilor-culinari mi se pare firesc, deşi a sculpta în ridiche cu o graţie şi un uluitor simţ al proporţiilor îmi apare ca o picantă ironie. Chinezii sînt însă bucătari ai esteticului, nu numai ai desfătării receptorilor olfactivi şi gustativi, iar arta lor l-ar fi dus în extaz pe un Păstorel Teodoreanu cu ale lui poetice, dar, vai, irealizabile „Gastronomice".

Rafinamentul culinar trece aici în suprarealism, iar el nu este decît expresia gradului de cultură atins în artele menajere. Marile oraşe ale lumii sînt pline de restaurante chinezeşti şi nici o altă bucătărie nu a cucerit atît de impetuos cuhniile pămîntului. O masă care se res-

pectă trebuie să ofere obligatoriu între treisprezece și cincisprezece bucate, adeseori puse să alterneze contrar gusturilor noastre : crap la cuptor cu crustă de zahăr ars, muguri de bambus cu ciuperci, crustacee cu arahide, salată din rizomi de lotus, langustine în sos de seegras, compot din castane de apă, brînză de soia, supă de alge marine, fidea vegetală, corăbioare cu rădăcină de angelică, și, în loc de pîine, nelipsitul orez înăbușit în aburi.

Gazdele își fac o datorie din a indica alternanța bucatelor, servindu-și comesenii în farfurioare cît palma, sau în castronașe însoțite de linguri scurte, de porțelan, cu desene filigranate în albastru sau în rubiniu. În loc de tacîmuri, două bețigașe a căror mînuire, la început dificilă pentru degetele prea deprinse cu furculița și cuțitul, devine o dexteritate ușor de însușit de orice „gurmet". Deliciul serii — colțunași din făină de orez glutinat umpluți cu carne și mirodenii : „Zenme zuc de ?", adică : cum se fac aceștia ? — îl întreb în chineză pe Sun, traducătorul nostru. Știe că am învățat cîteva expresii uzuale. Îmi răspunde zîmbind cu toate încrețiturile feței : „Zhe shi yong weiye baoshang nuomi, nuomi libian you xian, lanhen zhushu..." Rîde copios. Ridic din umeri. Îmi traduce : „Îți trebuie frunze de trestie ca să legi orezul vîscos în care pui umplutura, apoi vîri totul în apă fiartă..." Păstorel Teodoreanu ar fi făcut un întreg poem...

Paharele sînt adeseori cît degetarul, dar toasturile se țin lanț și gazdele au grijă ca licoarea de „mao-tai" — alcool din sorg care poate rivaliza în tărie, dar nu și în gust cu „turțul" maramureșan — să fie mereu în micile pocale pentru hazosul salut „cam-bei", ceea ce în chineză se pronunță „can-pei" și înseamnă „să golim paharul". Rîdem la fiecare astfel de „Noroc !" și comesenii află că urarea chinezească are pentru noi o semnificație ce se rostește în limba lor „He-dou-le !", adică „le cam bei !". Mesele prea copioase nu sînt de unul ca mine, ci de un adevărat cîntăreț al artei culinare pe măsura lui Vlad Mușatescu, alias Conan Doi, care, la un dejun pantagruelic,

cu pofta și cu rîsul lui falstafian, știe să devină Conan Patru...

O masă chinezească nu poate fi niciodată tristă, nici măcar pentru cei care țin un sever regim alimentar. Aspectul bucatelor celor mai anoste înveselește ochiul, iar comesenii știu întotdeauna să mențină o atmosferă destinsă, stăpînind la perfecțiune arta conversației. Se spun și glume, dar umorul nu este niciodată grosolan. Folcloricul elev Bulă nu prea are șanse să fie transplantat pe malurile Fluviului Galben. E prea... Bulă ! Teme „tabu" nu există. Bunăoară, la un moment dat îl întreb pe unul dintre comesenii mei, jurist, care este situația delincvenței juvenile în China ? Mă așteptam să aud răspunsul din 1965, cînd, la o întrebare similară, mi s-a spus că fenomenul ar fi necunoscut în noua societate chineză. Atunci n-am mai comentat. Acum mi se răspunde doct, că în anul de referință, 1965, delincvența juvenilă reprezenta 38 la sută din totalul delictelor de drept comun, dar că ea nu afecta decît ceva mai puțin de 0,2 la mie din totalul tineretului. De atunci, o perioadă, fenomenul n-a regresat, ci, dimpotrivă, datorită „revoluției culturale" delincvența juvenilă a crescut, ajungînd să cuprindă circa 0,57 la mie din tineretul chinez. Procentajul este minim, dar la o țară cu peste un miliard de suflete se cam adună. Aflu că majoritatea delincvenților tineri sînt născuți în anii cincizeci și șaizeci, cînd China era obsedată de ideea conform căreia „cu cît vom fi mai mulți cu atît vom fi mai puternici", ceea ce a dus la o „explozie demografică" fără precedent. Măsurile ? O suită de eforturi conjugate din partea școlii, a familiilor, a colectivelor de muncă, a organelor coercitive. Esența recuperării după comiterea unui delict, și uneori chiar în cazul recidivei, o constituie reeducarea la locul de muncă.

Ca în abordarea oricărui subiect mai „spinos" pus în discuție, interlocutorii fac referiri la materialele publicate de presa chineză și nu o dată am primit spre completarea documentării mele reviste și ziare editate în limbi străine, ce conțineau articole pe temele date. Astfel, în-

tr-un articol din revista „China în reconstrucţie“, din luna noiembrie 1982, citesc : „Delincvenţii juvenili prinşi în flagrant delict nu sînt întotdeauna deferiţi tribunalelor pentru minori. Aproximativ 80 la sută dintre ei sînt puşi în libertate supravegheată în însuşi sînul colectivelor cărora le aparţin şi unde îşi află mediul cu care s-au obişnuit, acestea fiind obligate să depună toate eforturile pentru a-i ajuta să se schimbe...“ Reeducarea impusă de către organele judiciare nu se dovedeşte însă întotdeauna eficace, şi nu rar se poate întîmpla ca după o perioadă de timp, şi datorită unor anumite condiţiuni, deficienţele să reapară. Tot revista citată arată că pe ansamblul ţării acţionează peste 40.000 de grupe de asistenţă şi de reeducare cu participarea a peste 200.000 de persoane : funcţionari ai administraţiei cartierelor, agenţi ai miliţiei, cadre ale Uniunii tineretului comunist chinez, cît şi un număr mare de muncitori şi de pedagogi pensionari „ce se consacră cu trup şi suflet acestei misiuni“. Şi încă : „După rezultatele anchetelor desfăşurate de serviciile de securitate publică ale ţării creşterea galopantă a delincvenţei juvenile înregistrată în China ca urmare a «Revoluţiei culturale», se află în momentul de faţă sub control ; s-a constatat o anumită reducere a delictelor de drept comun... Conform statisticilor desfăşurate în 22 de mari oraşe (inclusiv Beijing), numărul delincvenţilor minori identificaţi în cursul primului trimestru al anului în curs (1982 — n.n.) este cu 15 la sută mai mic decît cel referitor la aceeaşi perioadă a anului trecut“. Să deplîng faptul că n-am avut şansa lui Egon Erwin Kisch de a descrie spelunci cu fumători de opium şi tripouri, cum a făcut-o în cartea lui scrisă în 1932 sub titlul *China fără mască* ? Am altă şansă, aceea de a vorbi despre viaţa unui popor fără a mă simţi obligat să-mi pun „ochelari roz“, deoarece nimeni dintre cei întîlniţi n-a căutat să „mascheze“ în faţa mea realitatea chinezească. O realitate caracterizată în primul rînd de analiza lucidă a etapelor parcurse, de învăţămintele ce se cer trase dintr-o experienţă ce n-a fost scutită de riscuri şi eşecuri, dar a cărei esenţă constă în viabilitatea şi sani-

tatea unei lumi ce reprezintă aproape un sfert din omenirea contemporană.

China descrisă de Kisch, „freneticul reporter“ s-a dus în cronici. Cît a trecut de atunci ? Exact 50 de ani, nici o viață de om. Între timp China a suportat un război, a parcurs o revoluţie fundamentală, a creat o elementară, dar demnă condiţie umană miliardului ei de suflete. Țara copleşită de propriul ei trecut, înaintînd spre viitor — pînă la un punct anume al istoriei ei — cu privirile întoarse înapoi, ţara foştilor mandarini şi a „recordurilor“ mortalităţii, datorate foametelor cronice, a pornit-o ferm pe calea modernizării, ambiţionîndu-se ca pînă la sfîrşitul actualului secol să devină cu adevărat una din marile puteri economice ale lumii. „Viitorul a început“, spun chinezii, şi aceste cuvinte sînt grele de tîlc. Cîndva, Napoleon sfătuia restul lumii să lase China „să doarmă“, deoarece, „atunci cînd se va trezi...“ Şi iată că China s-a trezit. La 24 aprilie 1970 lumea a aflat cu uluire despre primul satelit artificial lansat de China în cosmos. De atunci alţi unsprezece sateliţi programaţi să desfăşoare diverse experienţe ştiinţifice şi tehnice au fost plasaţi pe orbita circumterestră. Datele obţinute sînt folosite la cunoaşterea mai bună a resurselor solului, la controlul masivelor forestiere, la prospecţiile geologice şi hidrologice. Unele date pot fi utile studiilor legate de seismologie, precum şi controlului gradului de poluare a mediului înconjurător. S-au lansat fuzee anti-grindină şi norii purtători de ploi cu piatră au putut fi dezarmaţi de forţa lor distructivă.

La Beijing funcţionează încă unul dintre cele mai vechi observatoare astronomice din lume. Un nou „drum al mătăsii“ duce spre stele. De unde a început ? Cînd ? Cum ? Se gîndeau oare cei ce porniseră în Marşul cel Lung la cît de lung va fi drumul omului chinez pînă la cucerirea adevăratei sale condiţii umane ? Un marş care nici de data aceasta n-a traversat decît obstacole şi greutăţi ce păreau uneori insurmontabile. Dar ţara a perseverat chiar şi atunci cînd a fost părăsită de prieteni ; a luat

singură urcușul în piept și a demonstrat că n-are nevoie de cîrje. Încă nu este nici acum timpul popasului și al reculegerii. „N-a fost deloc ușor — mi se spune — dar și furnicile, dacă-și pun în gînd și se ambiționează, pot muta din loc un munte...".

O altă metaforă ?

*

*   *

Am luat cu mine o mlădiță din „rădăcina vieții", am luat imagini din aceleași locuri surprinse la șaptesprezece ani distanță, și am mai luat un strop de fior din „rădăcina sufletului". Am vrut să iau un dicționar al variantelor surîsului chinezesc, dar o astfel de carte nu s-a scris încă. Am luat chipul prietenului meu Hu Sisen, pe care îl știam de un sfert de veac, din perioada cînd am fost amîndoi corespondenți de presă la Varșovia. Bărbat în puterea vîrstei, înalt, suplu, cu o față smeadă, tip de shanghaiez cu o mare deschidere de spirit, în ființa căruia parcă mă regăseam pe mine însumi, cel de acum douăzeci și cinci de ani...

Am purtat cu mine, acolo unde m-au readus pașii, imaginea și amintirea gîndurilor mărturisite mie de Gheza-baci, sculptorul maramureșean pe care, la vremea cînd băteam aceleași drumuri, îl consideram bătrîn, și abia acum îmi dau seama cît de tînăr era încă, și îi înțeleg trăirile și dorurile, și mai ales nepotolita sete de viață, deoarece eu însumi am astăzi vîrsta lui de atunci.

Și ce am mai luat ? 1 800 de metri de film color pe 16 milimetri, filmați cu respirația reținută, cu tremurul brațului stăpînit, cu teama pentru fiecare bobină în care am căutat să prind un strop din viața străzii, portrete și peisaje „înregistrate" pe peliculă pentru neuitare. M-am bucurat că două filme scrise de mine, „Explozia" și „Acțiunea Autobuzul", au fost văzute de sute de milioane de chinezi. Că nuvela „Ringul" îmi fusese tradusă și publicată într-o revistă literară, și că mulți confrați de breaslă

din țara mea, scriitori și cineaști sînt bine cunoscuți în China. Că aveam multe să ne spunem, și că oricît de mari ar fi distanțele ce ne despart apropierea dintre suflete nu poate fi măsurată nici în kilometri și nici în diferența dintre fusele orare. A odrăslit în inimile noastre respectul vechi de sute de ani pe care îl nutrea față de China Nicolae Milescu Spătarul, iar timpul, în loc să ne îndepărteze, ne-a apropiat.

Zborul spre și dinspre China acoperă de la București la Beijing un sfert din circumferința pămîntului. Soarelui îi trebuiesc șapte ore pentru a ajunge de la Fluviul Galben la gurile Dunării. O bună parte din periplul nostru aerian se desfășoară deasupra masivului Himalaia, întins pe o suprafață cît Europa.

Desfrîu montan al ghețurilor veșnice, văi și hăuri ce se pierd în adîncul pămîntului, creste ce se înalță semețe, orgolioase, inexpugnabile spre soare. Privind ore în șir prin hubloul avionului panorama himalaiană îmi amintesc de reflexia unuia dintre personajele romanului lui Wu Jingzi, *Întîmplări din lumea cărturarilor* : „Cîtă dreptate au anticii : Pămîntul duce în spate munții fără să i se pară grei, păstrează echilibrul fluviilor și mărilor, suportă viața într-o multitudine de forme..." Ce viață poate fi acolo pe tîmpla încruntată a planetei noastre ? Cum suportă omul asprimea naturii și altitudinii nepereche în lume ?

Și totuși, poate chiar în momentul acesta un cățărător escaladează Everestul, numai și numai pentru că, așa cum a spus-o un înaintaș al lui, muntele cel mai înalt de pe pămînt, și cel mai greu accesibil, există. Cît de armonios sună versurile în hexametru alexandrin ale poetului Hong Hanxian în traducerea soților Lupeanu : „Se mutase capitala în Sud cînd aici făceau primul popas / Dar de-atunci timpurile bune s-au dus, ca vechile-mi urme de pași / Sublime în desăvîrșire lacuri și munți neschimbate-au rămas ; /Cu poeme pe buze, hoinărim iar, fără griji, de ele atrași..." Sau acest fragment de poem cu care se deschide cartea amintită : „Fiece om își află în viață un

drum — / De-i general, ministru, nemuritor sau sfînt, / E printre cei umili, la început, oricum. / Nori scăpătați în amurg dinastiile sînt ! / Copacii domniei de ieri, frînți, cad sub vînt / Bogăție și faimă pier fără o urmă, / Dar te zbați să le ai și te stingi pe pămînt, / Într-o glorie-n pantă care viața îți curmă...".

Decolînd de pe aeroportul din Beijing, survolăm Xianul și revăd cu ochii minții puțul acela din care, țăranii chinezi, săpînd pentru a da de apă, au văzut ieșind din adîncuri un om de lut... Marea armată moartă rămasă sub pulberea pietrificată a loessului douăzeci și două de veacuri, pentru a se lăsa descoperită în era cosmică, și a grăi fără cuvinte oamenilor despre cît de necesară ne este pacea, conviețuirea pașnică cu toți semenii noștri pe acest pămînt, parcă din ce în ce mai mic, din ce în ce mai neîncăpător, deși altul nu avem și nici nu putem născoci. Ce lecție sugerează acea armată de lut ars tuturor celor ce uită că omenirea a dăinuit prin frumos, prin armonie, prin năzuința spre perfecțiune și nu prin ascuțișul armelor !

Revăd Marele Zid chinezesc, acest dragon de piatră pus să escaladeze munții, urmînd numai crestele, ocolind văile, și înțeleg caducitatea zidurilor înălțate între oameni, așa cum caduce s-au dovedit „cortina de fier" sau „cortina de bambus". Nu mai avem nevoie de ziduri și nici de „cortine" între oameni. Popoarele trebuie să comunice ; nimic nu este mai contrar firii umane decît xenofobia și însingurarea. Am călcat pe un zid ? Nu, am pășit pe o metaforă a istoriei. La Palatul de Vară, de sub Munții Norilor Înmiresmați, o corabie de marmură, ce n-a putut naviga niciodată, stătea încorsetată între gheturile lacului pe care patinau copiii. O altă metaforă : Corabie de piatră ! Cum să faci să plutească pe apă altă piatră decît zgura neagră sau albicioasă scuipată de craterele vulcanilor ? Dar nu era decît ideea de corabie, nu însăși corabia. O vedem desprinzîndu-se și pornind ca o fantasmă albă pe apele încleștate de ger și descifrăm în imposibila ei alunecare însăși imobilitatea imperiului celest

de altădată. Nu-mi plac corăbiile de piatră, oricît de năstrușnic ar fi meșterite.

Revăd „casa bunicilor“ din Xiamen și mă întreb care va fi viitorul acelui prunc care gungurea „dialogînd“ cu porumbeii. Un suflet din peste un miliard de suflete. O picătură dintr-un ocean. Poate că nicăieri în lume nu ai sentimentul de a fi tu însuți o picătură pierdută în acest imens ocean de suflare omenească.

Zburăm în urma soarelui. Asfințitul se prelungește letargic, de parcă astrul zilei ar fi incapabil să coboare dincolo de curbura pămîntului. Himalaia este despicată de Valea Indusului care se prelungește în peisajul semiarid ce se întinde către Pakistan.

Imperiul celest rămîne în urmă. Cinci mii de ani de istorie, 325 de împărați, și numai cincizeci de ani de la „China fără mască“ a lui Egon Erwin Kisch. De la China aceea umilă, cu ricșari, cu blidul ei de orez, cu foametele ei și cu opiul ei. De la China „adormită“ — părelnică impresie dintotdeauna, deoarece arareori o națiune a rămas mai trează de-a lungul mileniilor — la China sincrofazotoanelor și a computerelor. De la China de mai tîrziu, al cărui spectacol adeseori indescifrabil occidentalilor se derula înapoia unei nevăzute „cortine de bambus“, la China de azi, deschisă lumii întregi.

Prin 1930 Jiang Jieshi a promis celui care îi va aduce capul lui Mao o recompensă de un sfert de milion de dolari. Acesta n-a răspuns ca unul dintre rivalii lui Nero, împăratul piroman al Romei : „Cine îmi va aduce capul lui Nero va primi în schimb capul meu !“, ci, mucalit, a pus și el o recompensă de... un dolar pe capul căpeteniei gomindangiștilor. Cineva remarca cu ironie : „Capul de un dolar, după ce s-a rostogolit de la un capăt la altul al Chinei, pînă în Formoza, s-a retras definitiv din istorie, devalorizat.“ În 1949, în momentul proclamării Republicii Populare Chineze, Mao a strigat de la tribuna instalată pe Poarta celestă a „orașului interzis“ : „În sfîrșit, China s-a trezit !“.

Au rămas în urmă marile fluvii peste care se spunea că podurile sînt imposibil de aruncat. A fost posibil. Acum rămîne în urmă şi Himalaia, cea mai înaltă scară la cer a pămîntului. Undeva, pe valea Indusului se înalţă un fuior de fum din coşul unui cămin. Şi abia zărindu-l simt acea irezistibilă chemare pe care orice om călător pe drumurile lumii o aude odată cu bătăile inimii sale : acasă, acasă...

CUPRINS

Lei 19

